

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ

ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

«Αρχαιολογία Πεδίου και Υλικός Πολιτισμός»

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΤΑΜΕΛΟΥ

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

**Ολόγλυφες γυναικείες ενδεδυμένες μορφές από τις συλλογές
των Αρχαιολογικών Μουσείων Βόλου και Αλμυρού (4^{ος} αι. π.Χ. –
Ρωμαϊκοί χρόνοι)**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ ΛΕΒΕΝΤΗ

Β' ΕΠΟΠΤΗΣ: ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΡΙΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΕΛΕΝΗ

ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΗ

Βόλος 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	2
ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ.....	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ.....	9
1.1. ΑΡΤΕΜΗ	9
1.1.1. ΑΡΤΕΜΗ ΣΕ ΑΝΑΠΑΥΣΗ ΜΕ ΜΑΚΡΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ - ΤΥΠΟΣ «ΒΗΡΥΤΤΟΥ-ΒΕΝΕΤΙΑΣ» ΚΑΙ «ΧΩΡΙΣ ΟΠΛΑ».....	9
1.1.2. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΜΕ ΜΑΚΡΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ – ΤΥΠΟΣ «COLONNA»	11
1.1.3. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΑΝΑΠΑΥΣΗ ΜΕ ΧΙΤΩΝΙΣΚΟ	13
1.1.4. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΜΕ ΧΙΤΩΝΙΣΚΟ – ΤΥΠΟΣ «ΑΘΗΝΩΝ» Ή «ΛΟΥΒΡΟΥ-ΕΦΕΣΣΟΥ».....	16
1.1.5. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΜΕ ΑΚΑΛΥΠΤΟ ΜΑΣΤΟ – «ΑΡΤΕΜΗ AMAZONA»	19
1.1.6. ΑΡΤΕΜΗ ΜΕ ΝΕΒΡΙΔΑ.....	21
1.1.7. ΑΡΤΕΜΗ ΕΝ(Ν)ΟΔΙΑ - ΦΕΡΑΙΑ	24
1.2. ΑΦΡΟΔΙΤΗ.....	27
1.2.1. ΤΥΠΟΣ ARLES	27
1.2.2. ΤΥΠΟΣ ΤΙΕΡΟΛΟ	29
1.2.3. ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΜΕ ΤΟ ΧΕΡΙ ΣΤΟ ΙΣΧΙΟ ΚΑΙ ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ	33
1.2.4. ΘΑΛΑΣΣΙΝΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗ – VENUS MARINA.....	35
1.2.5. ΑΦΡΟΔΙΤΗ (;) ΠΟΥ ΣΥΓΚΡΑΤΕΙ ΤΗΝ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΧΕΡΙ	37
1.3. ΥΓΕΙΑ.....	40

1.3.1.	ΤΥΠΟΣ BROADLANDS	40
1.3.2.	ΤΥΠΟΣ ΜΟΝΑΧΟΥ 310	43
1.4.	ΤΥΠΟΣ ΚΟΡΗΣ.....	46
1.4.1.	ΤΥΠΟΣ ΚΟΡΗΣ ΜΕ ΛΟΞΗ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ ΣΤΟ ΣΤΗΘΟΣ	46
1.5.	ΤΥΠΟΙ ΜΙΚΡΗΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΩΤΙΣΣΑΣ	50
1.6.	ΠΕΠΛΟΦΟΡΟΙ	54
1.6.1.	ΜΕ ΠΕΠΛΟ ΑΡΓΕΙΟΥ ΤΥΠΟΥ	54
1.6.2.	ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΜΕ ΠΕΠΛΟ ΑΤΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ	56
	ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - ΛΑΤΡΕΙΕΣ	60
2.1.	ΑΡΤΕΜΗ	60
2.2.	ΑΦΡΟΔΙΤΗ.....	71
2.3.	ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ	76
2.4.	ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΙ ΚΟΡΗ	85
	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	93
	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ	104
	ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	177
	ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	211
	ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	214

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η συγγραφή της παρούσας εργασίας έχει την αφετηρία της στους επιστημονικούς προβληματισμούς τους οποίους έχω αναπτύξει τα τελευταία χρόνια, καθώς υπηρετώντας στην πρώην ΙΓ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και ακολούθως στην Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας, έχω ασχοληθεί ιδιαίτερα - μεταξύ άλλων καθηκόντων - με την επιστημονική τεκμηρίωση των ευρημάτων του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου και του Γιαννοπούλειου Αρχαιολογικού Μουσείου Αλμυρού. Στο πλαίσιο αυτό, είχα την ευκαιρία να εντοπίσω και να τεκμηριώσω πλειάδα αρχαιολογικών αντικειμένων, δημοσιευμένων και μη, που φιλοξενούνται στις αποθήκες των εν λόγω Μουσείων χωρίς να έχουν εκτεθεί σε κοινή θέα ή ακόμη και ταυτιστεί πολλές φορές για δεκαετίες, αν όχι και για έναν ολόκληρο αιώνα. Την προσοχή μου τράβηξε ιδιαίτερα σειρά γλυπτών ευρημάτων μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, δημοσιευμένων και μη, τα οποία δεν έχουν τύχει μέχρι σήμερα επιστημονικής προσοχής και περαιτέρω μελέτης, μέρος των οποίων αποτελεί το αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας.

Σε όλη την πορεία συγγραφής της εργασίας αυτής είχα την επιστημονική και ηθική καθοδήγηση της επιβλέπουσας καθηγήτριας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας Ι. Λεβέντη, την οποία ευχαριστώ θερμά για την υποστήριξη και τη διδαχή που μου παρείχε σε κάθε στάδιο και σε όλα τα επίπεδα. Την αναπληρώτρια καθηγήτρια του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Ε. Παπαγιάννη ευχαριστώ επίσης θερμά για τα καίρια σχόλια και τις εύστοχες υποδείξεις της. Την καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Κρήτης Π. Καραναστάση ευχαριστώ για τους προβληματισμούς που έθεσε και τις παρατηρήσεις της.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω στη φίλη και συνάδελφο Σ. Κραβαρίτου, τόσο για την ηθική και ψυχολογική υποστήριξη, όσο και για τις πάντα γόνιμες συζητήσεις. Την επί τιμή Προϊσταμένη της ΕΦΑ Μαγνησίας Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου ευχαριστώ θερμά για τις πολύτιμες πληροφορίες αναφορικά με την περιοχή των Φερών, αλλά και για την παροχή πληροφοριών που περιλαμβάνονται σε υπό έκδοση άρθρο της και την αγάπη και την εμπιστοσύνη που μου δείχνει όλα αυτά τα χρόνια. Την ίδια, αλλά και τη συνάδελφο αρχαιολόγο Π. Αραχωβίτη και την επί τιμή Προϊσταμένη της ΕΦΑ Μαγνησίας Β. Αδρύμη ευχαριστώ επίσης για την παραχώρηση

της σύμφωνης γνώμης τους προκειμένου να συμπεριλάβω γλυπτά που προέρχονται από δικές τους ανασκαφές.

Το υλικό που μελετήθηκε έπρεπε να μετακινηθεί από τους χώρους αποθήκευσής του προκειμένου να γίνει προσβάσιμο. Τίποτα δεν θα ήταν δυνατό, χωρίς τη βοήθεια εκείνων που πρόθυμα συνέδραμαν προκειμένου να μπορώ να μετακινήσω και να μεταφέρω το υλικό. Γι' αυτό ευχαριστώ πολύ το σύζυγο και συνάδελφο αρχαιολόγο Ι. Γεωργίου, τον συνάδελφο αρχαιολόγο Δ. Αγνουσιώτη, τον συντηρητή της Υπηρεσίας μας Ι. Αγγέλη και τους φύλακες του Αθανασάκειου Αρχαιολογικού Μουσείου Βόλου Γ. Μπαρμπαγιάννη και Γ. Στεργιόπουλο.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο πλαίσιο της Διπλωματικής μου Εργασίας, ασχολήθηκα με την τεκμηρίωση και μελέτη μιας ομάδας αγαλμάτων μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, δημοσιευμένων και μη, που φιλοξενούνται στις αποθήκες των Αρχαιολογικών Μουσείων Βόλου και Αλμυρού και τα οποία δεν έχουν τύχει μέχρι σήμερα επιστημονικής προσοχής και περαιτέρω μελέτης.

Η μελέτη στοχεύει πρωτογενώς στην ανάδειξη των ελεύθερων γλυπτών της περιοχής μας, αφού παρόμοιες μελέτες απουσιάζουν μέχρι στιγμής από την ιστορία της έρευνας της Θεσσαλίας, ενώ επίσης δεν υπάρχει ενδελεχής δημοσίευση των έργων της ολόγλυφης πλαστικής που φιλοξενούνται στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου και αυτό του Αλμυρού, από την εποχή της ίδρυσής τους έως σήμερα. Αντίθετα, οι έως τώρα προσεγγίσεις του συγκεκριμένου θέματος είναι ελάχιστες και καθαρά αποσπασματικές, αφού αφορούν σε εντελώς περιορισμένο αριθμό μνημείων, τα οποία επίσης παρουσιάζονται ως επί το πλείστον σε καθαρά πρωτογενείς δημοσιεύσεις (π.χ. ανασκαφικές εκθέσεις, παρουσίαση νέων ανασκαφικών συνόλων κυρίως σε Πρακτικά συνεδρίων, καταλόγους εκθέσεων, λοιπές δημοσιεύσεις μεμονωμένων έργων σε αρχαιολογικά περιοδικά, απλές αναφορές σε συνθετικές μελέτες ιστορικού περιεχομένου, κλπ). Η μελέτη του συγκεκριμένου θέματος θα αναδείξει σημαντικές πτυχές του αρχαίου πολιτιστικού αποθέματος της περιοχής της Θεσσαλίας, οι οποίες παραμένουν έως σήμερα ελάχιστα γνωστές ή και παντελώς άγνωστες.

Συγκεκριμένα, πρόκειται για 45 τμήματα αγαλμάτων και αγαλματίων γυναικείων ενδεδυμένων μορφών που χρονολογούνται κυρίως στην Ελληνιστική Εποχή, αλλά το συνολικό εύρος τους εκτείνεται από τον 4ο αι. π.Χ. ως τους Ρωμαϊκούς Χρόνους. Τα περισσότερα είναι άγνωστης προέλευσης, καθώς προέρχονται από παλιές και συχνά μη επαρκώς τεκμηριωμένες ανασκαφές ή παραδόσεις του 19ου ή των αρχών του 20ου αι., ή τα στοιχεία που διαθέτουμε για τις συνθήκες εύρεσής τους είναι πενιχρά και περιορίζονται σε μια μικρή αναφορά της χρονολογίας ή της περιοχής εύρεσής τους. Ως εκ τούτου και προκειμένου να καταστεί δυνατή η σύνδεσή τους με την ιστορία της περιοχής και τη λειτουργία τους, πραγματοποιήθηκε αρχικά προσπάθεια ταύτισής τους μέσα από έρευνα στο διοικητικό αρχείο της ΕΦΑ

Μαγνησίας, τους πολυάριθμους παλιούς καταλόγους καταγραφής ευρημάτων της Υπηρεσίας, το παλιό φωτογραφικό αρχείο, αλλά και ημερολόγια ανασκαφών που φυλάσσονται στη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή και την Αρχαιολογική Εταιρεία.

Αναφορικά με την μεθοδολογική προσέγγιση που ακολουθήθηκε μετά την ταύτιση του υπό έρευνα υλικού, σκοπός της έρευνας ήταν, πέρα από τη μελέτη των συγκεκριμένων γλυπτών ως έργα τέχνης, τη χρονολογική και τυπολογική κατάταξή τους στην περίοδο στην οποία ανήκουν, να ενταχθούν κατά το δυνατόν και στο πλαίσιο του χώρου προέλευσής τους, ώστε να ερμηνευτεί η χρήση και η λειτουργία τους. Ειδικότερα, η μελέτη του συγκεκριμένου συνόλου με τη βοήθεια παραλλήλων από γνωστά και ήδη μελετημένα σύνολα του ελληνικού χώρου, αλλά και δευτερογενών τεκμηρίων από την περιοχή (π.χ. ενεπίγραφες βάσεις αγαλμάτων, άλλες κατηγορίες ευρημάτων από ταυτισμένες θέσεις εύρεσης, κλπ), μπορεί να αποτελέσει ουσιαστική συμβολή στην κατανόηση των συνθηκών παραγωγής και χρήσης τους (αναθήματα σε τοπικά ιερά; ελεύθερα μνημεία που κοσμούσαν λοιπούς δημόσιους χώρους;), και ως εκ τούτου και στην διασαφήνιση επιμέρους θεμάτων της τοπικής ιερής και αστικής τοπογραφίας, όπως το εύρος και τα χαρακτηριστικά του αναθηματικού τοπίου στην υπό έρευνα περιοχή.

Στο πρώτο Κεφάλαιο πραγματοποιείται η τυπολογική κατάταξη των γλυπτών σε έξι (6) Ενότητες (1.1 - 1.6). Σημειώνεται εδώ ότι οι αγαλματικοί τύποι στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας ακολουθούν κατά το δυνατόν το LIMC και αποδεχόμαστε ότι είναι συμβατικοί, χωρίς να έχουν κατ' ανάγκη απόλυτη σχέση με την ερμηνεία. Στις Ενότητες 1.1 - 1.4 κατατάσσονται τυπολογικά καθεμιά από τις θεότητες που αναγνωρίστηκαν κατά τη μελέτη του υλικού: Άρτεμη, Αφροδίτη, Υγεία και Κόρη, αντίστοιχα. Στο σημείο αυτό, τονίζεται εκ των προτέρων ότι ενώ οι εικονογραφικοί τύποι Αφροδίτης και Άρτεμης είναι διακριτοί για την ταύτιση των θεοτήτων αυτών ακόμη και χωρίς σύμβολα, δεν ισχύει το ίδιο για τους εικονογραφικούς τύπους της Υγείας ή της ελευσινιακής Κόρης, αν δεν υπάρχουν σύμβολα. Συνεπώς, κάποια αγάλματα και αγαλμάτια είναι δυνατόν να απεικονίζουν θνητές γυναίκες και να είναι, ιδίως τα πρώτα, πορτρέτα. Στην Ενότητα 1.5 παρουσιάζονται τα γλυπτά που κατατάσσονται στο τύπο της Μικρής και Μεγάλης Ηρακλειώτισσας και στην Ενότητα 1.6 οι Πεπλοφόροι που δεν ταυτίστηκαν με κάποια συγκεκριμένη θεότητα.

Στο δεύτερο Κεφάλαιο παρουσιάζονται σε τέσσερις Ενότητες (2.1 – 2.4) τα στοιχεία που διαθέτουμε για τη λατρεία, σε ολόκληρη τη Θεσσαλία, καθεμιάς από τις τέσσερις θεότητες που αναγνωρίστηκαν κατά τη μελέτη του υλικού, με βάση τα μυθολογικά στοιχεία, τις αρχαίες πηγές, τις επιγραφικές μαρτυρίες και τα ανασκαφικά δεδομένα. Σε κάθε Ενότητα γίνεται προσπάθεια ένταξης των γλυπτών για τα οποία η προέλευση μας είναι γνωστή, στον πλαίσιο του χώρου προέλευσής τους. Βασικός, ωστόσο, παραμένει ο προβληματισμός για τη χρήση και λειτουργία των αγαλμάτων άγνωστης προέλευσης, καθώς θα μπορούσαν να είναι αναθήματα σε ιερά άλλων θεοτήτων ή ενδείξεις οικιακής λατρείας και να μην αποτελούν απαραίτητα ένδειξη ύπαρξης ιερού της θεότητας που απεικονίζουν.

Ακολουθούν τα Συμπεράσματα, στα οποία συνοψίζονται τα αποτελέσματα της μελέτης.

Ο Κατάλογος των γλυπτών παρατίθεται στο τέλος, με την αναλυτική περιγραφή τους και την παρουσίαση όλων των δεδομένων που είναι γνωστά σχετικά με τον αριθμό ευρετηρίου, τον τόπο φύλαξης και προέλευσής τους, τις διαστάσεις, τη σχετική βιβλιογραφία (στην περίπτωση που έχουν δημοσιευτεί). Σημειωτέον ότι αρκετά από τα γλυπτά ταυτίστηκαν ως προς τον αριθμό ευρετηρίου ή/και ως προς την προέλευσή τους στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης. Αναφορικά με τη χρονολόγησή τους, καθώς απουσιάζουν τα αντικειμενικά στοιχεία και τα ανασκαφικά συμφραζόμενα για το σύνολο σχεδόν των εξεταζόμενων γλυπτών, γίνεται μια προσπάθεια της σωστής κατάταξής τους στον Κατάλογο, κυρίως με τη βοήθεια παραλλήλων.

Μετά την παράθεση της Βιβλιογραφίας, που χωρίζεται σε Ελληνόγλωσση και Ξενόγλωσση, ακολουθεί ένας κατάλογος των Πινάκων, στον οποίο γίνεται αντιστοίχιση μεταξύ Πίνακα Εικόνων και αριθμού ευρετηρίου του αντικειμένου, καθώς και του αριθμού καταλόγου στην παρούσα εργασία.

Ακολουθούν οι Πίνακες των Εικόνων, όπου παρουσιάζονται οι φωτογραφίες των γλυπτών, κατά το δυνατόν από όλες τις όψεις. Οι φωτογραφίες είναι της συγγραφέως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 - ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ

1.1. ΑΡΤΕΜΗ

1.1.1. ΑΡΤΕΜΗ ΣΕ ΑΝΑΠΑΥΣΗ ΜΕ ΜΑΚΡΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ - ΤΥΠΟΣ «ΒΗΡΥΤΤΟΥ-ΒΕΝΕΤΙΑΣ» ΚΑΙ «ΧΩΡΙΣ ΟΠΛΑ»

Στον αγαλματικό τύπο της *Αρτέμης ως Κυνηγού σε ανάπαυση με μακριά ενδύματα* και συγκεκριμένα στον λεγόμενο τύπο «*Βηρυτού-Βενετίας*»¹ μπορούν να ενταχθούν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 2, 3 και 4**, ενώ το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 1** είναι τυπολογικά πολύ κοντά στον ίδιο τύπο, αλλά δεν φέρει όπλα, ενώ φορά και ιμάτιο και γι' αυτό εντάσσεται στον τύπο της *Άρτεμης «ενδεδυμένης, σε ανάπαυση, χωρίς όπλα»*².

Η στάση και η ένδυσή τους παραπέμπουν σε μία παραλλαγή του γενικού τύπου της *Αρτέμιδος Κυνηγέτιδας «Βηρυτού-Βενετίας»*, γνωστό από αντίγραφα που παρουσιάζουν μικρές διαφοροποιήσεις μεταξύ τους. Στα έργα αυτά η θεά εικονίζεται όρθια, σε μετωπική στάση, φορά πέπλο με μακρύ απόπτυγμα και φέρει τα προσδιοριστικά σύμβολα ως κυνηγού, δηλ. τελαμώννα και τόξο. Το πρωτότυπο του έργου τοποθετείται στα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Ο τύπος ονομάστηκε από ένα αντίγραφο από την Βηρυτό στο Βερολίνο³, με το οποίο τα έργα που εξετάζουμε, παρουσιάζουν αναλογίες ως προς τη διευθέτηση του πέπλου με το ψηλό ζώσιμο και το μακρύ απόπτυγμα, ως προς τον τονισμό του κάθετου και οριζόντιου άξονα μέσω των πτυχώσεων, τις λεπτές αναλογίες, τη σωματική δομή. Οι διαφοροποιήσεις αφορούν την αντίστροφη επιλογή του άνετου και του στηρίζοντος σκέλους σε κάποια από αυτά (**αρ. κατ. 1 και 3**) και την απόδοση της πτύχωσης, η οποία διαφοροποιείται αρκετά στο **αρ. κατ. 3**, το οποίο παρουσιάζει διαφορετική σωματική δομή, ενώ φέρει και ιμάντες αριστερά και δεξιά, από τους ώμους και γύρω από τις μασχάλες, που διασταυρώνονται στην πλάτη. Τα **αρ. κατ. 1, 2 και 3** φορούν χιτώνα κάτω από τον πέπλο.

¹ Kahil 1984, 636-637, αρ. 129-136. Simon 1984, 798-799, αρ. 7 a-b.

² Kahil 1984, 654, αρ. 404.

³ Βερολίνο, Κρατικά Μουσεία, Αρχαιολογική Συλλογή, αρ. ευρ. K 241: Horn 1931, 8, πίν.2,1. Kahil 1984, 641, αρ. 129 με εικόνα. Simon 1984, 798, αρ. 7.

Τον ίδιο αγαλματικό τύπο αναπαράγει ένα γυναικείο αγαλμάτιο από το Δερβένι, στο Μουσείο της Θεσσαλονίκης, που χρονολογείται στο 2^ο μισό του 4ου αι. π.Χ.⁴, το οποίο είναι τυπολογικά όμοιο και συγγενικό ως προς την εργασία κυρίως με το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 1**, που, όπως προαναφέρθηκε, δεν φέρει όπλα, ενώ φορά και ιμάτιο και γι' αυτό εντάσσεται στον εικονογραφικό τύπο της Άρτεμης «ενδεδυμένης, σε ανάπαυση, χωρίς όπλα».

Τα αγαλμάτια αυτά συγγενεύουν τυπολογικά με το ρωμαϊκό αγαλμάτιο από την Όστια, στο Βατικανό⁵, που θεωρείται αντίγραφο έργου του 4ου αι. π.Χ. αλλά και με μορφές της Αρτέμιδος σε αττικά αναθηματικά ανάγλυφα του β' μισού του 4ου αι. π.Χ., πρότυπο των οποίων θεωρείται ότι ήταν ένα λατρευτικό άγαλμα αυτής της εποχής⁶. Ένα αγαλμάτιο Αρτέμιδος στη Βενετία⁷, συγγενικό ως προς τον τύπο με τα αγαλμάτια που εξετάζουμε, φορά χιτώνα κάτω από τον πέπλο, όπως συμβαίνει με τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 1, 2 και 3**. Το μόνο αγαλμάτιο που διαφοροποιείται ως προς αυτό και ακολουθεί τα υπόλοιπα συγγενικά παράλληλα ως προς την ένδυση είναι το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 4**, που φορά μόνο τον πέπλο. Ο γενικός τύπος πεπλοφόρου που ακολουθούν τα αγαλμάτια που εξετάζουμε ανάγει την αρχή του στις όρθιες μορφές κορών των επιτύμβιων ναϊσκών του τελευταίου τετάρτου του 4ου αι. π.Χ.⁸ αλλά και σε νεανικές θεότητες όπως η Άρτεμις. Από τα ύστερα ελληνιστικά χρόνια συνδέθηκε κατεξοχήν με την εικονογραφία της Άρτεμης με πέπλο και μακρύ απόπτυγμα ζωσμένο κατά τον αττικό τρόπο. Στη Δήλο ο J. Marcadé χαρακτηρίζει αυτές τις μορφές ως Αρτέμιδα Εκάτη⁹, ενώ στη Ρόδο ο G. Gualandi τις συνδέει με την Εκάτη και

⁴ Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.ευρ. 1083: ΚΓΑΜΘ Ι, 50-51, αρ.κατ. 33, εικ. 86-89 (Γ.Δεσπίνης).

⁵ Ρώμη, Βατικανό, Galleria dei Candelabri αρ.ευρ. 2834: Neumann 1979, 63, σημ. 50, πίν. 41 α. Kahil 1984, 636, αρ.κατ. 129 με εικόνα.

⁶ Παράδειγμα η μορφή στο αναθηματικό ανάγλυφο του ΕΑΜ αρ.ευρ. 4540: Kahil 1984, 655, αρ.κατ. 417, πίν. 480. Καλτσάς 2001, 228, αρ.κατ. 480 με εικόνα. Vikela 2015, 93-94, αρ. 25-26, πίν. 31.

⁷ Βενετία, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ.κατ. 81: Kahil 1984, 636, αρ.κατ. 130 με εικόνα. Simon 1984, 798, αρ.κατ. 7α. Baumer 1997, 165, αρ. Κ 23, πίν. 49, 3-5.

⁸ Για τα αγάλματα κορών των επιτύμβιων ναϊσκών βλ. Δεσπίνης 2002, 209-231. Για συγκρίσιμες μορφές με τα υπό εξέταση αγαλμάτια βλ. το άγαλμα κόρης στο Μουσείο Πειραιά αρ.ευρ. 291: Δεσπίνης 2002, 212-213, σημ. 16 με την παλαιότερη βιβλιογραφία, εικ. 6-8, η πεπλοφόρος μορφή ενός έξεργου αναγλύφου από το Χαλάνδρι στο ΕΑΜ αρ.ευρ. 6833: Δεσπίνης 2002, 221-222, σημ. 48 με την παλαιότερη βιβλιογραφία, εικ. 23.

⁹ Πρβ. Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.ευρ. Α 5307: Marcadé 1969, 290, πίν. XXXVII. Kahil 1984, 661, αρ.κατ. 524 με εικόνα. Χατζηδάκης 2003, 379, 440, αρ.κατ. 726, εικ. 726 όπου αναφέρεται ως άγαλμα Αθηνάς. Επίσης το αγαλμάτιο Αρτέμιδος στο ΑΜΔ αρ.ευρ. Α 410 : Marcadé 1969, 217, πίν. XXXVII.

συσχετίζει την Ίσιδα με την Εκάτη¹⁰. Η ένδυση με τον αττικό πέπλο έχει οδηγήσει και στην ταύτιση των μορφών με την Αθηνά, παρά την απουσία της αιγίδας¹¹.

1.1.2. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΜΕ ΜΑΚΡΙΑ ΕΝΔΥΜΑΤΑ – ΤΥΠΟΣ «COLONNA»

Στον αγαλματικό τύπο της Αρτέμης ως *Κυνηγού με μακριά ενδύματα σε κίνηση* και συγκεκριμένα στον λεγόμενο τύπο «*Colonna*»¹², μπορεί να ενταχθεί το **αρ. κατ. 5**.

Η συμβατική ονομασία του τύπου προέρχεται από αντίγραφο που υπήρχε στη συλλογή γλυπτών της οικογένειας Colonna στη Ρώμη, σήμερα στο Μουσείο του Βερολίνου¹³. Ο τύπος αυτός μας είναι σήμερα γνωστός από τα ρωμαϊκά αντίγραφα που διασώθηκαν και μεταγράφουν ένα πρωτότυπο έργο του 4ου αι. π.Χ.

Γενικά χαρακτηριστικά του συγκεκριμένου αγαλματικού τύπου είναι ο μακρύς πέπλος με απόπτυγμα και ο τρόπος που αποδίδονται οι πτυχώσεις του, ο μικρός διασκελισμός και η μικρή απόσταση των χεριών από το υπόλοιπο σώμα. Η θεά εικονίζεται σε διασκελισμό προς τα εμπρός, προβάλλοντας το δεξιό πόδι, αν και το αγαλμάτιο που εξετάζουμε διαφοροποιείται ως προς την επιλογή του άνετου και στηρίζοντος σκέλους. Με το αριστερό της χέρι θα κρατούσε τόξο και με το δεξί βέλος, το οποίο ήταν έτοιμη να τοξεύσει. Συχνά αναφέρεται ως η «μεγαλύτερη αδερφή» της Άρτεμης στο τύπο της *Δρέσδης*¹⁴.

Για την χρονολόγηση του πρωτότυπου έργου και για την απόδοσή του σε εργαστήριο υπάρχει διάσταση απόψεων. Οι προτεινόμενες χρονολογήσεις ξεκινούν

¹⁰ Πρβ. Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.ευρ. Ε 32: Merker 1973, 27, αρ.κατ. 18, εικ.16-18. Gualandi 1976, 80-81, αρ.κατ. 31, εικ. 55. Στο παράδειγμα αυτό η μορφή φορά και ιμάτιο. Ο Gualandi διαπιστώνει αναλογίες με αγάλματα από την Κω και την Πέργαμο.

¹¹ Πρβ. Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ.ευρ. Α 5307 το οποίο ο Π.Χατζηδάκης αναφέρει ως Αθηνά: Χατζηδάκης 2003, 379, 440, αρ.κατ 726, εικ. 726. Επίσης το αγαλμάτιο από την Πέργαμο, Βερολίνο, Κρατικά Μουσεία, Μουσείο Περγάμου αρ.ευρ. 219: Winter 1908, 202, αρ.κατ. 219 με εικόνα.

¹² Kahil 1984, 638-639, αρ.κατ. 163-168. Simon 1984, 801, αρ.κατ. 15.

¹³ Βερολίνο, Κρατικά Μουσεία, αρ.ευρ. Κ 243 : Lippold 1950, 291, πίν. 110, εικ. 4. Bieber 1977, 88, πίν. 61, εικ. 356 -357. Picard, 1948, 308, εικ. 111. Kahil 1984, 638-639, αρ. 163 με εικόνα. Simon 1984, 801, αρ.κατ. 15 με εικόνα. Fuchs 1979, 221, εικ. 239.

¹⁴ Bieber 1977, 88.

από το α' μισό του 4ου αι. και φτάνουν έως τον 3ο αι. π.Χ.¹⁵ Ο Lippold¹⁶ το χρονολογεί στο τελευταίο τρίτο του 4ου π.Χ. αιώνα, ο Linfert¹⁷ υποστηρίζει ότι πρόκειται για μεταπολυκλείτειο έργο, ίσως του Δαιδάλου από τα χρόνια γύρω στο 360 π.Χ. και ο Fuchs¹⁸ συσχετίζει τον τύπο με την Αττική και τον χρονολογεί στο 340-330 π.Χ. Η Ε. Simon¹⁹ υποστηρίζει ότι πρόκειται για δημιουργία του πρώιμου 3^{ου} αι. π.Χ. Ο Δεσπίνης²⁰ υποστηρίζει ότι η δυναμική κατάκτηση του χώρου που επιχειρείται με την Άρτεμη Colonna μπορεί να ανέβει άνετα ως το γ' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ., καθώς ήδη από το τέλος του 4^{ου} και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. υπάρχουν αγαλμάτια με αυτό το μοτίβο²¹, ενώ και ανάγλυφες μορφές, όπως η Άρτεμη του αναγλύφου ΕΑΜ 4540 από τα Μέγαρα²² που χρονολογείται γύρω στα 330 π.Χ. είναι δύσκολα κατανοητές χωρίς αγαλματικά πρότυπα. Άλλωστε, στα χρόνια που προτείνει ο Linfert τοποθετείται από τον Δεσπίνη και μια γυναικεία κεφαλή του τύπου της Άρτεμης Colonna²³.

Σώζονται 20 περίπου αντίγραφα αυτού του τύπου. Το καλύτερα σωζόμενο είναι αυτό του Βερολίνου²⁴, αλλά δεν είναι αυτό με την καλύτερη εργασία. Το αντίγραφο με την καλύτερη εργασία φαίνεται πως είναι ένα άγαλμα αυτού του τύπου στο Μουσείο του Βατικανού²⁵.

Αναλογίες ως προς τις κυματοειδείς απολήξεις που σχηματίζει ο κόλπος του αποπτύγματος του αγαλματίου που εξετάζουμε παρατηρούνται σε μια παραλλαγή της Άρτεμης Colonna στο Μουσείο της Δρέσδης²⁶. Ένα αγαλμάτιο από το Δερβένι²⁷ που χρονολογείται στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ., παρουσιάζει αναλογίες ως προς τη σωματική δομή, τις διαστάσεις, τις σωματικές αναλογίες και την απόδοση των πτυχώσεων, κυρίως στις ημικυκλικές πτυχώσεις πάνω στην κνήμη του άνετου,

¹⁵ ΚΓΑΜΘ Ι, 106-107, αρ. 78 (Δεσπίνης Γ.) όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

¹⁶ Lippold 1950, 291, πίν. 110, εικ. 4.

¹⁷ Linfert 1990, 307 κ.ε., αρ. 235.

¹⁸ Fuchs 1979, 221, εικ. 239.

¹⁹ Simon 1984, 801, αρ.κατ. 15.

²⁰ ΚΓΑΜΘ Ι, 106 (Γ. Δεσπίνης).

²¹ Για παράδειγμα, οι ορμητικά κινούμενες μορφές προς τα εμπρός του συμπλέγματος από το Δερβένι: ΚΓΑΜΘ Ι, 51-52, αρ. 34, εικ. 80-85 (Γ. Δεσπίνης).

²² Kahil 1984, 655, αρ. 417.

²³ Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 10038: ΚΓΑΜΘ Ι, 106-107, αρ. 78, εικ. 190-193 (Γ. Δεσπίνης).

²⁴ Για άλλα αντίγραφα αυτού του τύπου βλ. Bieber 1977, 88 - 89, πίν. 61, εικ. 358 - 371.

²⁵ Ρώμη, Βατικανό, αρ. ευρ. 2240: Bieber 1977, 88, πίν. 61, εικ. 358.

²⁶ Bieber 1977, 88, πίν. 61, εικ. 369-371.

²⁷ Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1081: ΚΓΑΜΘ Ι, 52-53, αρ. 35, εικ. 75-79 (Γ. Δεσπίνης).

κινούμενου σκέλους, καθώς και ως προς το στοιχείο του πρόσθετου πρόσθιου τμήματος του άκρου άνετου ποδιού. Το αγαλμάτιο που εξετάζουμε διαφοροποιείται σε σχέση με εκείνο από το Δερβένι ως προς το μήκος και τον τρόπο διευθέτησης του ιματίου, την επιλογή του άνετου και στηρίζοντος σκέλους και τη διευθέτηση του πέπλου (είναι ζωσμένος κάτω από το στήθος στο αγαλμάτιο από το Δερβένι²⁸), καθώς και την απόδοση των πτυχώσεων στο πάνω μέρος του σώματος, κυρίως, λόγω του ζωσίματος του πέπλου στην περίπτωση του αγαλματίου από το Δερβένι.

Προβολή του αριστερού σκέλους αντί για το δεξί παρατηρούμε σε ένα αγαλμάτιο από την Ερέτρια²⁹ και ένα από την Καρχηδόνα³⁰, τα οποία μάλιστα δεν φορούν ιμάτιο, ενώ φορούν αττικό πέπλο, όπως το αγαλμάτιο από το Δερβένι.

1.1.3. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΑΝΑΠΑΥΣΗ ΜΕ ΧΙΤΩΝΙΣΚΟ

Στον αγαλματικό τύπο της *Αρτέμης ως Κυνηγού σε ανάπαυση με χιτωνίσκο* μπορούν να ενταχθούν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 6 και 7**.

Τα αγαλμάτια αυτά συνδέονται με έναν εικονογραφικό τύπο που παριστάνει την Άρτεμη κυνηγό σε στάση ανάπαυσης, τον οποίο ο C. Anti³¹ συνέδεσε με την *Άρτεμη Λαφρία*, όπως αυτή απεικονίζεται σε νομίσματα της πόλης των Πατρών, της αυτοκρατορικής εποχής, και στη συνέχεια με ένα σύνολο αγαλμάτων που απεικονίζουν τη θεά³². Στα νομίσματα η Άρτεμη παριστάνεται όρθια, με κοντό χιτώνα, που αφήνει γυμνό τον δεξιό ώμο και τον μαστό. Το ιμάτιο είναι ριγμένο στον αριστερό ώμο, καλύπτοντας ένα τμήμα του βραχίονα. Το δεξιό χέρι στηρίζεται στο ισχίο, ενώ το αριστερό κρατά τόξο που ακουμπά επάνω σε βωμό. Στα πόδια φορά κυνηγετικά υποδήματα, ενώ δίπλα της στέκεται ένας σκύλος. Στην περίμετρο των νομισμάτων αναγράφεται η επιγραφή DIANA LAPHRIA. Ο Παυσανίας αναφέρει ότι είδε χρυσελεφάντινο άγαλμα αυτής της θεάς, έργο των Ναυπακτίων Μεναίχμου και

²⁸ Το αγαλμάτιο από το Δερβένι φορούσε αρχικά χιτώνα με χειρίδες, όπως το αγαλμάτιο που εξετάζουμε, ωστόσο φαίνεται ότι έγινε κάποια μεταγενέστερη επέμβαση, καθώς ίχνη χειρίδας φαίνονται μόνο στον δεξιό βραχίονα του αγαλματίου.

²⁹ Κουρουνιώτης 1900, 24, εικ. 4. Kahil 1984, 640, αρ. 180.

³⁰ Carrie και Sanviti 1977, 93, εικ. 18.

³¹ Anti 1916, 181-199.

³² Για την Άρτεμη Λαφρία βλ. Anti 1916, 181-199. Maiuri 1932, 16-18. Μαχαίρα 1998α, 140. Τζαναβάρη 2002, 246. Kahil 1984, 641-642, αρ.κατ. 191-209.

Σοίδα, στημένο στην ακρόπολη της πόλης³³. Ένα δεύτερο άγαλμα της θεάς, δημιουργία του Δαμοφώντα, αναφέρει ο ίδιος περιηγητής στην αρχαία Μεσσήνη³⁴. Με βάση τη δεύτερη αυτή αναφορά ο Αντί συνέδεσε το άγαλμα αυτό με την καλλιτεχνική δημιουργία του Μεσσήνιου καλλιτέχνη. Οι απόψεις του δεν έγιναν, ωστόσο, αποδεκτές από την έρευνα, λόγω του διαφορετικού τρόπου με τον οποίο το ιμάτιο στερεωνόταν στο σώμα της θεάς. Έτσι, η Kahil³⁵ συσχετίζει με την καλλιτεχνική απόδοση της Άρτεμης Λαφρίας τον εικονογραφικό τύπο «Σεβίλλης-Παλατίνου»³⁶, οι επαναλήψεις του οποίου έχουν ένα κοινό γνώρισμα: το ιμάτιο που τυλίγεται γύρω από τη μέση της θεάς. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν αναγνωρίζεται στις παραστάσεις των νομισμάτων που προαναφέραμε. Σύμφωνα με τους μελετητές, πρόκειται για τον περισσότερο διαδεδομένο εικονογραφικό τύπο Άρτεμης, που δημιουργήθηκε στα ελληνιστικά χρόνια. Η θεά παριστάνεται σε νεαρή ηλικία αναπαυόμενη σε εγρήγορση. Άγαλμα Άρτεμης αυτού του τύπου, που βρέθηκε στην αρχαία Μεσσήνη και χρονολογήθηκε από τον Π. Θέμελη στην εποχή των Αντωνίωνων, αποτελεί, σύμφωνα με τον ίδιο μελετητή, το πληρέστερα σωζόμενο αντίγραφο του τύπου της Λαφρίας³⁷. Η θεά εδώ με το δεξιό χέρι ανέσυρε ένα βέλος από τη φαρέτρα, ενώ με το αριστερό, το οποίο στηρίζεται σε κορμό δένδρου, κρατούσε τόξο. Ο Π. Θέμελης

³³ Πausanias 7, 18, 8-10: «Πατρεῦσι δὲ ἐν ἅκρᾳ τῇ πόλει Λαφρίας ἱερόν ἐστιν Ἀρτέμιδος· ξενικὸν μὲν τῇ θεῷ τὸ ὄνομα, ἐσηγμένον δὲ ἐτέρωθεν καὶ τὸ ἄγαλμα. Καλυδῶνος γὰρ καὶ Αἰτωλίας τῆς ἄλλης ὑπὸ Αὐγούστου βασιλείᾳ ἐρημωθείσης διὰ τὸ [τὴν] ἐς Νικόπολιν τὴν ὑπὲρ τοῦ Ἀκτίου συνοικίζεσθαι καὶ τὸ Αἰτωλικόν, οὕτω τὸ ἄγαλμα τῆς Λαφρίας οἱ Πατρεῖς ἔσχον. ὡσαύτως δὲ καὶ ὅσα ἄλλα ἀγάλματα ἔκ τε Αἰτωλίας καὶ παρὰ Ἀκαρνάνων, τὰ μὲν πολλὰ ἐς τὴν Νικόπολιν κομισθῆναι, Πατρεῦσι δὲ ὁ Αὐγουστός ἄλλα τε τῶν ἐκ Καλυδῶνος λαφύρων καὶ δὴ καὶ τῆς Λαφρίας ἔδωκε τὸ ἄγαλμα, ὃ δὴ καὶ ἐς ἐμὲ ἔτι ἐν τῇ ἀκροπόλει τῇ Πατρέων εἶχε τιμὰς. γενέσθαι δὲ ἐπικλήσιν τῇ θεῷ Λαφρίαν ἀπὸ ἀνδρός Φωκῆος φασί: Λάφριον γὰρ τὸν Κασταλίου τοῦ Δελοῦ Καλυδωνίοις ἰδρύσασθαι τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος τὸ ἀρχαῖον, οἱ δὲ τῆς Ἀρτέμιδος τὸ μῆνιμα τὸ ἐς Οἰνέα ἀνὰ χρόνον τοῖς Καλυδωνίοις ἐλαφρότερον γενέσθαι λέγουσι καὶ αἰτίαν τῇ θεῷ τῆς ἐπικλήσεως ἐθέλουσιν εἶναι ταύτην. τὸ μὲν σχῆμα τοῦ ἀγάλματος θηρεύουσά ἐστιν, ἐλέφαντος δὲ καὶ χρυσοῦ πεποίηται, Ναυπάκτιοι δὲ Μέναιχος καὶ Σοῖδας εἰργάσαντο· τεκμαίρονται σφᾶς Κανάχου τοῦ Σικυωνίου καὶ τοῦ Αἰγινήτου Κάλλωνος οὐ πολλῶ γενέσθαι τινὶ ἡλικίαν ὑστέρους.»

³⁴ Πausanias 4, 31, 7: «Δαμοφώντος δὲ ἐστὶ τούτου καὶ ἡ Λαφρία καλουμένη παρὰ Μεσσηνίοις· σέβεσθαι δὲ σφισιν ἀπὸ τοιοῦδε αὐτὴν καθέστηκε. Καλυδωνίοις ἡ Ἀρτεμις--ταύτην γὰρ θεῶν μάλιστα ἔσεβον ἐπικλήσιν εἶχε Λαφρία· Μεσσηνίων δὲ οἱ λαθόντες Ναύπακτον παρὰ Ἀθηναίων--τηνικαῦτα γὰρ Αἰτωλίας ἐγγύτατα ὦκουν--παρὰ Καλυδωνίων ἔλαβον. τὸ σχῆμα ἐτέρωθι δηλώσω. τὸ μὲν δὴ τῆς Λαφρίας ἀφίκετο ὄνομα ἔς τε Μεσσηνίους καὶ ἐς Πατρεῖς Ἀχαιῶν μόνους, Ἐφεσίαν δὲ Ἀρτεμιν πόλεις τε νομίζουσιν...»

³⁵ Kahil 1984, 641-642, αρ.κατ. 191-209.

³⁶ Gualandi 1976, 55-56. Μαχαίρα 1998α, 140-141, εικ. 7. Kahil 1984, αρ. 194 a,b. Simon 1984, 803, αρ.κατ. 22 κ.εξ. Μαχαίρα 2011, 62-63, αρ.κατ. 25, πίν. 38-39. Μαχαίρα 2013, 84-85. Ο τύπος γνωρίζει διάδοση στην Ανατολική Μεσόγειο (Ρόδο, Πέργαμο, Δήλο, Κυρηναϊκή), αλλά και ευρύτερα στον ελληνιστικό κόσμο.

³⁷ Θέμελης 1999, 95 εικ. 84, 139-140 εικ. 147.

διατυπώνει την άποψη ότι ένα χάλκινο άγαλμα της Άρτεμης που αναφέρει ο Πausanias στη Φελλόη της Αχαΐας³⁸, η οποία περιγράφεται ως «βέλος δὲ ἐκ φαρέτρας λαμβάνουσα», πρέπει να ανήκε σε τύπο παραπλήσιο με της Μεσσήνης.

Οι περισσότεροι μελετητές δέχονται ότι ο εικονογραφικός αυτός τύπος δημιουργήθηκε στα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια, και πιο συγκεκριμένα στο τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ., στην Ελλάδα³⁹. Αντίθετα, ο Anti⁴⁰ και τελευταία η E. Simon⁴¹ υποστηρίζουν τη χρονολόγησή του πρωτοτύπου στο 200 π.Χ. ή λίγο αργότερα. Επαναλήψεις και παραλλαγές παράγονται στην ελληνιστική και την αυτοκρατορική εποχή ιδιαίτερα στη νησιωτική Ελλάδα, στα παράλια και την ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, περιοχή στην οποία, όπως υποστηρίχτηκε τελευταία, δημιουργήθηκε η πρωτότυπη σύνθεση. Πρόκειται για έργα, με μέγεθος συνήθως μικρότερο του φυσικού, που παραλλάσσουν το μοτίβο στήριξης της μορφής, τη θέση των χεριών, την κατεύθυνση προς την οποία στρέφεται το πρόσωπο, την κόμμωση και ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από το σώμα της. Δεν είναι βέβαια δυνατόν να καθοριστεί με βεβαιότητα ο λειτουργικός χαρακτήρας της αρχικής σύνθεσης. Ωστόσο, φαίνεται πιθανότερο να πρόκειται για λατρευτικό άγαλμα. Αντίθετα, οι μικρού μεγέθους επαναλήψεις αποτελούν αναθήματα σε ιερά της θεάς ή ακόμη αγάλματα σε οικιακούς χώρους λατρείας, που αντιγράφουν σε μικρότερη κλίμακα την κύρια λατρευτική εικόνα του ιερού⁴².

Το αναθηματικό ανάγλυφο της Villa Albani στη Ρώμη⁴³, που χρονολογήθηκε τελευταία στην αρχή του 3ου αι. π.Χ., αποτελεί το πρωιμότερο χρονολογικά μνημείο που παραδίδει τον εικονογραφικό αυτό τύπο. Η θεά, ντυμένη κυνηγός, εικονίζεται εδώ όρθια με στάσιμο το δεξιό σκέλος. Φορά χιτώνα με κοντές χειρίδες, πέπλο και ιμάτιο που τυλίγεται γύρω από τη μέση. Το πρόσωπό της στρέφεται προς τα αριστερά. Το δεξιό χέρι στηρίζεται με την παλάμη στον αντίστοιχο μηρό, ενώ με την

³⁸ Πausanias 7, 26, 11: «εἰ δὲ τίνα τῶν ἐν Ἑλλήσι πολισμάτων ἀφθόνῳ καταρρεῖται τῷ ὕδατι, ἀριθμεῖν καὶ τὴν Φελλόην ἔστιν ἐν τούτοις. θεῶν δὲ ἱερὰ Διονύσου καὶ Ἀρτέμιδος ἔστιν: ἡ μὲν χαλκοῦ πεποῖηται, βέλος δὲ ἐκ φαρέτρας λαμβάνουσα...».

³⁹ Για διάφορες απόψεις βλ. Kahil 1984, 641. Simon 1984, 803-804. Horn 1972, 116-118.

⁴⁰ Anti 1916, 181-199.

⁴¹ Simon 1984, 803-804.

⁴² Τζαναβάρη 2002, 246.

⁴³ Ρώμη, Villa Albani, αρ. 295: Kahil 1984, 641, αρ. 192, με τη σχετική βιβλιογραφία. Bol 1998, 185-187, αρ. 688, πίν. 69. Vikela 2015, 120-121, 214, αρ. 60, πίν.42.

αριστερή πλευρά του σώματος ακουμπά σε έναν ψηλό κορμό δέντρου, όπου στηρίζεται και το αριστερό χέρι της.

1.1.4. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ ΜΕ ΧΙΤΩΝΙΣΚΟ – ΤΥΠΟΣ «ΑΘΗΝΩΝ» Ή «ΛΟΥΒΡΟΥ-ΕΦΕΣΣΟΥ»

Στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 8** μπορεί κανείς να αναγνωρίσει μια παραλλαγή του αγαλματικού τύπου της Αρτέμης ως *Κυνηγού σε κίνηση με χιτωνίσκο* και συγκεκριμένα τον λεγόμενο «*τύπο των Αθηνών*»⁴⁴ ή καλύτερα «*Λούβρου-Εφέσου*»⁴⁵, όπου η θεά-κυνηγός εικονίζεται να τρέχει, προβάλλοντας το αριστερό σκέλος και κρατώντας πιθανόν τόξο στο προτεταμένο αριστερό χέρι. Στα πόδια της θα φορούσε εμβάδες. Η θεά συνήθως φορά χιτώνα με απόπτυγμα, ο οποίος ζώνεται ψηλά στο στήθος, τελαμώνα και στο αριστερό της χέρι τυλίγεται ένα ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται με διαφορετικούς τρόπους να πέφτει προς τα κάτω⁴⁶. Οι πτυχώσεις και η αίσθηση της διαφάνειας, που αποδίδουν οι καλλιτέχνες στην περιοχή της κοιλιάς⁴⁷ και των ποδιών, είναι χαρακτηριστικό του τύπου.

Η δημιουργία του εικονογραφικού αυτού τύπου τοποθετείται από τους μελετητές στα τέλη του 4ου με αρχές του 3ου αι. π.Χ. ή ακόμη και λίγο αργότερα στα ελληνιστικά χρόνια⁴⁸. Ο G. Krahmer διαπιστώνει κοινά σύμβολα και μοτίβα στην κίνηση και στην πτύχωση με τη Δωρίδα, σύζυγο του Νηρέα, η οποία απεικονίζεται στη μεγάλη ζωφόρο του Βωμού της Περγάμου και προτείνει ως *terminus ante quem* για τη δημιουργία του τύπου τις πρώτες δεκαετίες του 2ου αι. π.Χ. Τις απόψεις αυτές δέχεται ο L. Beschi, ο οποίος υποστηρίζει ότι η αρχική σύνθεση δημιουργήθηκε στις τελευταίες δεκαετίες του 4ου και στις αρχές του 3ου αι. π.Χ.⁴⁹, ενώ θεωρεί ότι το πρωτότυπο ήταν λατρευτικό άγαλμα στημένο στην Αθήνα, το οποίο παρέμεινε στη θέση του τουλάχιστον έως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, λόγω του σχετικά

⁴⁴ Krahmer 1930, 237-272. Τζαναβάρη 2002, 242-244.

⁴⁵ Kahil 1984, 646, 753, αρ. 266-273. Simon 1984, 807-808, αρ. 31. Τζαναβάρη 2002, 242-244.

⁴⁶ Beschi 1959a, σ. 270.

⁴⁷ Στους εικονογραφικούς τύπους της Αρτέμης στα ελληνιστικά χρόνια, όπου το ένδυμα αφήνει να διαφαίνονται οι καμπύλες του γυναικείου σώματος, ο Marcadé αναγνωρίζει της επίδραση των παραστάσεων της Αφροδίτης (Marcadé 1969, 224).

⁴⁸ Για τις διάφορες απόψεις βλ. Krahmer 1930, 274-278. Kahil 1984, 753. Simon 1984, 807.

⁴⁹ Beschi 1959b, 278.

μεγάλου αριθμού επαναλήψεων που βρέθηκαν στην πόλη και τα περίχωρά της. Ο J. Charbonneaux χρονολόγησε την πρωτότυπη σύνθεση στις αρχές του 3ου αι. π.Χ., σε σύγκριση με τις μορφές του συμπλέγματος των Νιοβιδών⁵⁰. Ο αγαλματικός αυτός τύπος θεωρείται ότι βρίσκεται κοντά στυλιστικά και στις τρεις «χορεύτριες», που επιστέφουν τον γνωστό κίονα των Δελφών και χρονολογούνται γύρω στο 300 π.Χ.⁵¹ Οι μορφές φορούν επίσης κοντούς χιτώνες, που αποκαλύπτουν το περίγραμμα του σώματος, ενώ αναλογίες διαπιστώνονται και στην απόδοση των πτυχώσεων που πλαισιώνουν τους μηρούς.

Ωστόσο, αυτός ο τύπος δεν στάθηκε δυνατόν να συνδεθεί πειστικά με έναν από τους εικονογραφικούς τύπους που παραδίδουν οι αρχαίες πηγές. Παραδίδεται από μια σειρά επαναλήψεις και αντίγραφα, που χρονολογούνται στην όψιμη ελληνιστική και στην αυτοκρατορική εποχή και προέρχονται από την Αττική⁵², την Απολλωνία, την Αίγυπτο⁵³, την Κυρηναϊκή⁵⁴ τη Μικρά Ασία⁵⁵, καθώς και άλλες περιοχές του αρχαίου κόσμου. Στις δύο κύριες παραλλαγές, η θεά κινείται προς τα αριστερά ή τα δεξιά της.

Ο Beschi⁵⁶ κατέταξε ένα σύνολο αγαλμάτων Αρτέμιδος, με τυπολογικές ομοιότητες, σε τρεις ομάδες (Α, Β, Γ) με βάση τη διάταξη των πτυχών του χιτώνα και ονόμασε τον αγαλματικό τύπο, στον οποίο ανήκουν οι ομάδες αυτές, τύπο «*Rospigliosi*». Το αγαλμάτιο αρ. κατ. 8 από τις Φθιώτιδες Θήβες εντάσσεται στην ομάδα Α, όπου οι τέσσερις κύριες πτυχές του αποπτύγματος δημιουργούν έναν τριμερή διαχωρισμό και σχηματίζουν δύο τρίγωνα, κάτω από τα οποία κινούνται τα σκέλη της μορφής. Ως χαρακτηριστικά παραδείγματα της ομάδας αυτής αναφέρουμε εδώ το αγαλμάτιο του Λούβρου MA 16820 των αυτοκρατορικών χρόνων, και το αγαλμάτιο του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου με αρ. 2877 της όψιμης ελληνιστικής εποχής, όπου όμως η θεά κινείται προς τα δεξιά της.

⁵⁰ Charbonneaux 1964, 70-73.

⁵¹ Ridgway 1990, 22-26, πίν. 4.

⁵² Krahmer 1930, 245-247. Beschi 1959b, 264-268. Fuchs 1963, 40-41 αρ. 53 πίν. 64,2-3. Kahil. *Artemis*, (ό.π.). Simon 1984, (ό.π.).

⁵³ Adriani 1961, 38 αρ. 52 πίν. 39, 114.

⁵⁴ Paribeni, 1959, 71 αρ. 162 πίν. 95.

⁵⁵ Fleischer 1971, 172-88.

⁵⁶ Beschi 1959b, 270.

Η παραλλαγή αυτή πήρε το όνομά της από ένα άγαλμα από την Έφεσο⁵⁷ και ένα ακόμη που φυλάσσεται στο Λούβρο⁵⁸. Συγκρινόμενο το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 8** με εκείνο από την Έφεσο, διαπιστώνονται αναλογίες ως προς τη διαφάνεια του ενδύματος στην περιοχή της κοιλιάς, ωστόσο διαφοροποιείται ως προς τη στάση του σώματος στον άνω κορμό, την επιλογή στηρίζοντος και κινούμενου σκέλους, τη θέση του δεξιού χεριού που στο άγαλμα από την Έφεσο φέρεται προς τα κάτω και τη θέση του αριστερού βραχίονα που κολλά στο σώμα. Συγκρινόμενο με το άγαλμα στο Μουσείο του Λούβρου, που χρονολογείται στους αυτοκρατορικούς χρόνους, διαπιστώνονται επίσης αναλογίες ως προς τη διαφάνεια του ενδύματος στην περιοχή της κοιλιάς, την κίνηση προς τα αριστερά, τη διάταξη των πτυχώσεων κάτω από το ζώσιμο και την απόσταση του αριστερού βραχίονα από το σώμα. Διαφορές εντοπίζονται στις αναλογίες του κορμού και κυρίως στην απόδοση των μαστών, οι οποίοι στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε αποδίδονται μικροί, υποδηλώνοντας τη νεαρή ηλικία της θεάς, την επιλογή στηρίζοντος και κινούμενου σκέλους, και στη θέση του δεξιού βραχίονα, που στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε είναι ανυψωμένος.

Ως προς την επιλογή στηρίζοντος και κινούμενου σκέλους, αναλογίες παρατηρούνται με ένα τμήμα κορμού από τη Δήλο⁵⁹ και ένα από την Κόρινθο⁶⁰. Στα αγαλμάτια αυτά, εκτός από την επιλογή στηρίζοντος και κινούμενου σκέλους, παρατηρούνται αναλογίες και ως προς την απόσταση των χεριών από το σώμα, τη διαφάνεια του ενδύματος στην περιοχή της κοιλιάς, τη στροφή του κορμού προς τα αριστερά, τον τριγωνικού σχήματος κολπίσκο που σχηματίζει ο χιτώνας πάνω από το ζώσιμο. Ιδιαίτερα με τον κορμό από το άγαλμα από τη Δήλο, παρατηρούνται αναλογίες και ως προς την απόδοση των πτυχώσεων του χιτώνα, τόσο πάνω, όσο και κάτω από το ζώσιμο.

⁵⁷ Μουσείο Selcuk, αρ. 1572: Kahil 1984, 646, αρ. 270 με εικόνα.

⁵⁸ Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. MA 168: Kahil 1984, 646, αρ. 272 με εικόνα. Simon 1984, 808, αρ. 31d με βιβλιογραφία.

⁵⁹ Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. A 6003: Marcadé 1969, 218, αρ. 9, πίν. 40. Kahil 1984, 649, αρ. 319 με εικόνα.

⁶⁰ Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 1594: Kahil 1984, 649, αρ. 325 με εικόνα.

Στον ίδιο τύπο εντάσσεται και ένα αγαλμάτιο από το ιερό της Πασικράτας στην αρχαία Δημητριάδα⁶¹, το οποίο ακολουθεί, ωστόσο, πιστά τον τύπο ως προς την επιλογή στηρίζοντος και κινούμενου σκέλους και ως προς τη θέση των χεριών.

Αναλογίες ως προς το ανυψωμένο δεξιό χέρι για να πιάσει το βέλος από τη φαρέτρα, στάση που παρατηρείται στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε, διακρίνονται σε παραστάσεις της *Άρτεμης σε κίνηση με χιτωνίσκο* σε ένα μαρμάρινο ρωμαϊκό ανάγλυφο από τη Μακεδονία⁶², σε ένα μαρμάρινο ανάγλυφο του 3^{ου} μ.Χ. αι. στο Βουκουρέστι⁶³, σε έναν πήλινο λύχνο στην Καρλσρούη⁶⁴, καθώς και σε νομίσματα αυτοκρατορικής εποχής από την Πελοπόννησο, τη Θράκη και τη Μαρκιανούπολη⁶⁵.

Ανυψωμένο έχει το δεξιό χέρι και ένα αγαλμάτιο αυτού του τύπου από την Πάρο⁶⁶, που χρονολογείται περίπου στα μέσα του 2ου αι. π.Χ./ τρίτο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ., καθώς και ένα αγαλμάτιο στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο⁶⁷ του 2^{ου} αι. π.Χ., με το οποίο το αγαλμάτιο που εξετάζουμε παρουσιάζει αναλογίες και ως προς την επιλογή του σκέλους που προβάλλεται.

1.1.5. ΑΡΤΕΜΗ ΚΥΝΗΓΟΣ ΜΕ ΑΚΑΛΥΠΤΟ ΜΑΣΤΟ – «ΑΡΤΕΜΗ AMAZONA»

Στον αγαλματικό τύπο της *Αρτέμης ως Κυνηγού με ακάλυπτο μαστό*, τον λεγόμενο τύπο «*Άρτεμη-Αμαζόνα*»⁶⁸, στον οποίο η θεά παριστάνεται ως νεαρή Αμαζόνα, μπορούν να ενταχθεί το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 9**.

Ο τύπος αυτός σχετίζεται με τον τύπο της κυνηγού και γενικότερα με αυτόν της *Άρτεμης Κυνηγού σε κίνηση με χιτωνίσκο*⁶⁹. Η θεά φορά χιτωνίσκο ή και ιμάτιο και βαδίζει προς τα δεξιά κρατώντας τόξο. Η δημιουργία του εικονογραφικού τύπου της «*Άρτεμης-Αμαζόνας*» τοποθετείται από τους μελετητές στα τέλη του 4ου με αρχές

⁶¹ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 551: Μητροπούλου 1992, 327-328, πίν. 76α· Stamatoroulou 2014, 213, εικ 17. Χρυσοστόμου 1998, 191-193, πίν. 29.

⁶² Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 194: Kahil 1984, 647, αρ. 289 με εικόνα.

⁶³ Βουκουρέστι, Εθνικό και Ιστορικό Μουσείο, αρ. ευρ. L 1730: Kahil 1984, 647, αρ. 290 με εικόνα.

⁶⁴ Καρλσρούη, Badisches Landesmuseum, αρ. ευρ. B 1537: Kahil 1984, 648, αρ. 304 με εικόνα.

⁶⁵ Kahil 1984, 648, αρ. 307, 310, 312 με εικόνα.

⁶⁶ Πάρος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. EA 1332: Kahil 1984, 808. Krahmer 1930, 250-251.

⁶⁷ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 3633: Beschi 1959b, αρ. 17. Krahmer 1930, 270. Eğılmez 1980, 373, αρ. 14.

⁶⁸ Kahil 1984, 650-651, αρ. 337-352. Simon 1984, 808, αρ. 32, 62 και 137.

⁶⁹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.1.4.

του 3ου αι. π.Χ. ή ακόμη και λίγο αργότερα στα ελληνιστικά χρόνια⁷⁰. Η παλαιότερη χρονολόγηση για τον τύπο αυτό έχει προταθεί από τον P. C. Sestieri⁷¹, ο οποίος τον ανάγει πίσω στον Κηφισόδοτο τον Νεότερο. Η Simon διατυπώνει την υπόθεση ότι δημιουργήθηκε στην Έφεσο, καθώς το Αρτεμίσιο, σύμφωνα με το μύθο, ιδρύθηκε από Αμαζόνες⁷². Σύμφωνα με την Kahil⁷³, η δημιουργία αυτού του τύπου θα μπορούσε να οφείλεται σε διπλή επιρροή, αυτή των τύπων της Αμαζόνας και των τύπων της Αφροδίτης και θεωρεί ότι οι συγκρίσεις που μπορούμε να κάνουμε με τους εικονογραφικούς τύπους της Αφροδίτης είναι πράγματι πιο συχνές από ό,τι φαίνεται εκ πρώτης όψεως. Εκτός από τα έργα που ενέταξαν η Kahil και η Simon σε αυτόν τον τύπο⁷⁴, απεικονίσεις της Άρτεμης με γυμνό στήθος συναντώνται και σε ορισμένες σκηνές Γιγαντομαχίας⁷⁵ και θεϊκές συνάξεις⁷⁶, καθώς και σε πήλινα σφραγίσματα από τους Δελφούς και τη Δήλο⁷⁷, και σε ένα μαρμάρινο ανάγλυφο από τη Σικελία του 2^{ου}-1^{ου} αι. π.Χ.⁷⁸.

Δεν σώζονται πολλά παραδείγματα αγαλμάτων και αγαλματίων αυτού του τύπου και προέρχονται κυρίως από τη Δήλο⁷⁹, αλλά και από την Κόρινθο⁸⁰ και το σημερινό Σαράγιεβο (αρχαία Ήπειρος)⁸¹. Συνήθως αποκαλύπτεται ο δεξιός μαστός, όπως συμβαίνει με το αγαλμάτιο που εξετάζουμε. Επιπλέον, στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε η Άρτεμη φορά επιπλέον νεβρίδα, χαρακτηριστικό που απαντάται σε ένα παράδειγμα από την Κόρινθο⁸², το οποίο είναι συγγενικό με ένα αγαλμάτιο, επίσης

⁷⁰ Για τις διάφορες απόψεις βλ. Kahil 1984, 651. Simon 1984, 808.

⁷¹ Sestieri 1940-1941, 127.

⁷² Simon 1984, 808.

⁷³ Kahil 1984, 651.

⁷⁴ Kahil 1984, 650-651, αρ. 337-352. Simon 1984, 808, αρ. 32, 62 και 137.

⁷⁵ Βλ. το μαρμάρινο ανάγλυφο από την Αφροδισιάδα, Κωνσταντινούπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1613β: Kahil 1984, 726, αρ. 1340 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁶ Βλ. το διπλό μαρμάρινο ανάγλυφο από το Φάληρο, Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1783: Kahil 1984, 700, αρ. 1028 με εικόνα. Isler 1981, 24, αρ. 210, με τη σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁷ Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο και Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο: Kahil 1984, 659, αρ. 473 και 474, αντίστοιχα, με τη σχετική βιβλιογραφία.

⁷⁸ Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg, αρ. ευρ. 516: Kahil 1984, 699, αρ. 1023, με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία

⁷⁹ Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. A 1850, A 5482, A 5295, A 240: Marcadé 1969, 222 και 224, πίν. 36 και πίν. 38.

⁸⁰ Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 312: Johnson 1931, 37, αρ. 34 με εικόνα.

⁸¹ Σαράγιεβο, Μουσείο: Kahil 1984, 650, αρ. 346. Γερογιάννης 1924, 195-198, εικ. 2-3.

⁸² Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 312: Kahil 1984, 650, αρ. 348 και 380, με εικόνα. Johnson 1931, 37, αρ. 34, με εικόνα. Sturgeon 2003, 364, εικ. 21.22.

από την Κόρινθο, σήμερα στην Κοπεγχάγη⁸³, που θα μπορούσε να προέρχεται από το ίδιο πρωτότυπο, αλλά δεν έχει ακάλυπτο στήθος. Αξιοσημείωτο είναι, επίσης, το στοιχείο ότι η μια άκρη της νεβρίδας απολήγει κάτω από το γυμνό μαστό. Τέλος, ως προς την ενδυμασία, παρατηρούμε ότι το αγαλμάτιο **αρ. 9** φορά επίσης μιάτιο, το οποίο τυλίγεται γύρω από το αριστερό χέρι, στοιχείο που τη συνδέει με τον τύπο της *Άρτεμης Κυνηγού σε κίνηση με χιτωνίσκο*, με τον οποίο, άλλωστε, σχετίζεται τυπολογικά⁸⁴.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε ότι το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 9** παρουσιάζει τυπολογικές συγγένειες, τόσο με τον τύπο της *Άρτεμης Κυνηγού σε κίνηση με χιτωνίσκο*, όσο και τον τύπο της *Άρτεμης με νεβρίδα*, που θα εξετάσουμε παρακάτω.

1.1.6. ΑΡΤΕΜΗ ΜΕ ΝΕΒΡΙΔΑ

Το άγαλμα **αρ. κατ. 10** και τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 11, 12, 13 και 14** παραδίδουν τον εικονογραφικό τύπο της *Άρτεμης με νεβρίδα*, που αφήνει ελεύθερο τον δεξιό ή τον αριστερό μαστό.

Τις επαναλήψεις των ελληνιστικών χρόνων συγκέντρωσε τελευταία η Kahil⁸⁵. Προέρχονται κυρίως από την Αττική, την Πελοπόννησο, τη Θεσσαλία⁸⁶, τη Μακεδονία⁸⁷ και τη Δήλο⁸⁸. Στην πλειονότητά τους ανάγονται σε πρότυπα του 4ου αι. π.Χ. και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. O.R. Horn⁸⁹ υποστηρίζει ότι η επανάληψη και αντιγραφή πρωιμότερων έργων αρχίζει και διαμορφώνεται στα τέλη του 2ου και στις αρχές του 1ου αι. π.Χ. Αντίθετα, ο J. P. Niemeier⁹⁰, εκτιμά ότι η διαδικασία αυτή αρχίζει σχετικά πρωιμότερα, περίπου στο 180-170 π.Χ. Η θεά φορά πάνω από τον χιτώνα, μακρύ ή κοντό, ένα δέρμα ζώου, τις περισσότερες φορές

⁸³ Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg, αρ. ευρ. 1653: Simon 1984, 808, αρ. 34β με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία.

⁸⁴ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.1.4.

⁸⁵ Kahil 1984, 651-653, αρ. 353-395.

⁸⁶ Για τα αγαλμάτια αυτού του τύπου από τη Θεσσαλία, εκτός από αυτά που περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη, βλ. και Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76. Η παρούσα μελέτη δεν περιλαμβάνει τα παραδείγματα από την αρχαία Δημητριάδα και συγκεκριμένα το αρ. ευρ. Λ 570 (Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76στ. Kahil 1984, 652, αρ. 373).

⁸⁷ Από την Αμφίπολη και τη Βέροια, ελληνιστικής και αυτοκρατορικής εποχής, αντίστοιχα.

⁸⁸ Marcadé 1969, 220, πίν. 37.

⁸⁹ Horn 1931, 90-94.

⁹⁰ Niemeier 1985, 154.

ζωσμένη νεβρίδα, που καλύπτει συνήθως τον ένα μαστό. Οι επαναλήψεις του τύπου παρουσιάζουν, ωστόσο, ορισμένες διαφοροποιήσεις, που αφορούν το μοτίβο στήριξης της μορφής, τον τρόπο με τον οποίο η δορά στερεώνεται και εφαρμόζει επάνω στο σώμα, την πτύχωση των ενδυμάτων και της νεβρίδας.

Οι ερευνητές που αναφέρονται στον εικονογραφικό τύπο της Άρτεμης με νεβρίδα δεν παραλείπουν να δηλώσουν τη σχέση του με τις παραστάσεις της θρακικής θεάς Βενδίδος⁹¹, αν και αρκετοί διαφωνούν με αυτή την άποψη⁹². Σύμφωνα με τις φιλολογικές πηγές⁹³, η λατρεία της εισάγεται για πολιτικούς λόγους στην Αττική, λίγο πριν από τον Πελοποννησιακό πόλεμο, η δημοτικότητά της όμως διευρύνεται ιδιαίτερα στη διάρκεια του 4ου αιώνα π.Χ. Ως προστάτιδα της φύσης, εξομοιώθηκε στα ελληνιστικά και τα αυτοκρατορικά χρόνια με την Άρτεμη, καθώς και με άλλες θεότητες του ελληνικού πανθέου. Από το ιερό της θεάς, το Βενδίδειο, που ιδρύθηκε στον λόφο της Μουνιχίας στον Πειραιά, προέρχονται δύο από τις πρωιμότερες γλυπτές εικονογραφικές παραστάσεις της: το τιμητικό ψηφισματικό ανάγλυφο της γλυπτοθήκης Ny Carlsberg⁹⁴, που χρονολογείται στο 329/28 π.Χ. και το αναθηματικό ανάγλυφο στο Βρετανικό Μουσείο⁹⁵ που χρονολογείται γενικά λίγο πρωιμότερα. Παραδίδουν, πιθανότατα, το λατρευτικό της άγαλμα, όπου η θεά απεικονίζεται όρθια, με στάσιμο το δεξιό σκέλος. Φορά κοντό χιτώνα, δορά που στερεώνεται στη μέση με ζώνη, ένα ιμάτιο (τη ζειρά) γύρω από τους ώμους, υψηλά υποδήματα και δερμάτινο πύλο στα μαλλιά, οι ταινίες του οποίου πέφτουν μπροστά, επάνω στους ώμους της. Στο δεξιό χέρι κρατά φιάλη και στο αριστερό δόρυ. Υπολογίζεται ότι κατασκευάστηκε περίπου στο γ' τέταρτο του 4ου αιώνα. Με το ίδιο άγαλμα συσχετίζει ο L. Baumer⁹⁶ το ανάγλυφο αρ. 30P του Αρχαιολογικού Μουσείου της Θεσσαλονίκης, που χρονολογείται πιθανόν στο 330-320 π.Χ.⁹⁷ Αντικατέστησε για

⁹¹ Kahil 1984, 690-693. Για τη Βένδιδα και την εικονογραφία της βλ. επίσης Damaskos 2016, 34-38.

⁹² Kahil 1984, 653. Marcadé και Raftopoulou 1963, 89-97.

⁹³ Goceva και Popov 1986, 95-97.

⁹⁴ Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg, αρ. ευρ. 462: Moltesen 1995, 138-140. Goceva και Popov 1986, 96, αρ. 4. Damaskos 2016, 36, αρ. 1.

⁹⁵ Picard, 1963, 1210. Goceva και Popov 1986, 96, αρ. 3.

⁹⁶ Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2155: Baumer 1997, 75-76, 152, αρ. R 60, πίν. 37,4. Damaskos 2016, 36, αρ. 2.

⁹⁷ Kahil 1984, 696, αρ. 975 με εικόνα.

κάποιους λόγους ένα παλαιότερο άγαλμα της θεάς του 5ου αιώνα, το οποίο η Καρούζου-Παπασπυρίδη⁹⁸ αποδίδει στον Αλκαμένη.

Τον εικονογραφικό τύπο της *Άρτεμης με νεβρίδα* παραδίδει, επίσης, ένα σύνολο αγαλμάτων και μικρότερου μεγέθους ολόγλυφων απεικονίσεων⁹⁹, στις οποίες περιλαμβάνονται το άγαλμα Stackelberg από τη Σαλαμίνα στη Δρέσδη, πρωτότυπο έργο του 5ου αι. π.Χ.¹⁰⁰, ο μαρμάρινος κορμός από το Κορωπί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο της Αθήνας, του τελευταίου τέταρτου του 4ου αι. π.Χ.¹⁰¹, το άγαλμα από την περιοχή του Λαυρίου στο ίδιο μουσείο, του 3ου-2ου αι. π.Χ.¹⁰², το άγαλμα της Συλλογής R. Warocque στο Μουσείο Mariemont, από την Αθήνα, του τελευταίου τέταρτου του 4ου αι. π.Χ. το οποίο σώζεται ακέραιο¹⁰³ και τέλος το άγαλμα από το Ιδάλιο της Κύπρου στο Βρετανικό Μουσείο, που πιθανόν χρονολογείται στον 2ο αι. π.Χ.¹⁰⁴ Στις απεικονίσεις αυτές η θεά έχει στάσιμο το δεξιό σκέλος, ενώ η νεβρίδα δένεται επάνω στον αριστερό ώμο και τυλίγει το γυναικείο σώμα. Η επιφάνεια του δέρματος είναι λεία, παρουσιάζει ωστόσο λιγοστές πτυχές κάτω από τον αριστερό μαστό. Το κεφάλι του ζώου σταθεροποιείται κάτω από τη ζώνη, στην αριστερή πλευρά του σώματος. Εξαίρεση αποτελεί το αγαλμάτιο της θεάς στην Κυρήνη, ελληνιστικής εποχής, στο οποίο το κεφάλι του ζώου αποδίδεται στα δεξιά¹⁰⁵.

Αξιοσημείωτο είναι ότι στα αγαλμάτια που εξετάζουμε, το κεφάλι το ζώου τυλίγεται στην πλευρά του σώματος που δένεται και η νεβρίδα, δηλαδή αν η νεβρίδα είναι δεμένη στο αριστερό ώμο και καλύπτει το αριστερό τμήμα του θώρακα, τότε και το κεφάλι του ζώου τυλίγεται στην αριστερή πλευρά της μέσης ή κάτω από αυτήν (όπως στα **αρ. κατ. 13 και 14**), ενώ αν η νεβρίδα δένεται στον δεξιό ώμο και καλύπτει το δεξιό τμήμα του θώρακα, τότε το κεφάλι του ζώου αποδίδεται στα δεξιά (όπως

⁹⁸ Papaspyridi-Karusu 1954-1955, 74-76.

⁹⁹ Kahil 1984, 651-652, αρ. 360-380.

¹⁰⁰ Δρέσδη, Κρατικές Συλλογές Έργων Τέχνης: Beschi 1988β, 243, πίν. 87,1. Protzmann 1989, 21. Damaskos 2016, 36, αρ. 4.

¹⁰¹ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 3742α: Baumer 1997, 76, 156, αρ. Κ 4, πίν. 41, 1-4. Damaskos 2016, 36, αρ. 8.

¹⁰² Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1862: . Goceva και Popov 1986, 97, αρ. 8. Damaskos 2016, 36, αρ. 7.

¹⁰³ Βέλγιο, Μουσείο Mariemont, Συλλογή R. Warocque, αρ. ευρ. Β 13: Goceva και Popov 1986, 97, αρ. 7 με εικόνα. Damaskos 2016, 36, αρ. 6.

¹⁰⁴ Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. C 382: Goceva και Popov 1986, 97, αρ. 9 με εικόνα.

¹⁰⁵ Κυρήνη, Μουσείο Κυρήνης, αρ. ευρ. 14195: Kahil 1984, 652, αρ. 371α με εικόνα. Damaskos 2016, 37, αρ. 9.

στα **αρ. κατ. 10, 11 και 12**). Μια αντίστοιχη αναλογία παρατηρείται και σε σχέση με την επιλογή στηρίζοντος σκέλους και της πλευράς στην οποία δένεται η νεβρίδα στο ώμο, όπως συμβαίνει με το αγαλμάτιο της θεάς από την Κυρήνη που αναφέρθηκε παραπάνω. Εξάιρεση αποτελεί μόνο το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 11**, στο οποίο, ενώ η νεβρίδα δένεται στον δεξιό ώμο, η θεά στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Το στοιχείο αυτό παρουσιάζει αναλογίες με τις υπόλοιπες ολόγλυφες απεικονίσεις αυτού του τύπου που προαναφέρθηκαν. Το **αρ. κατ. 10** είναι το μόνο μεταξύ των εξεταζόμενων παραδειγμάτων που φορά μακρύ χιτώνα. Ως προς αυτό, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί ένα ακέφαλο άγαλμα του 2^{ου} αι. π.Χ. από τη Δήλο¹⁰⁶.

Αναλογίες ως προς τη διευθέτηση των ενδυμάτων, το δέσιμο της νεβρίδας στον δεξιό ώμο, την απόδοση του κεφαλιού του ζώου στη δεξιά πλευρά τη μέσης και την επιλογή του στηρίζοντος σκέλους (επίσης το δεξί) παρουσιάζει το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 12** με ένα αγαλμάτιο από τη Λάρισα¹⁰⁷.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 14** σώζεται πολύ αποσπασματικά, ώστε να μην είμαστε σε θέση να προσδιορίσουμε με βεβαιότητα αν κρατούσε δάδα ή όχι στο αριστερό χέρι. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσε να ενταχθεί στον τύπο που θα εξετάσουμε παρακάτω, αυτόν της *Άρτεμης Εν(ν)οδίας ή Φεραίας θεάς*. Ο Χρυσοστόμου¹⁰⁸ το εντάσσει στον ελληνιστικό τύπο της *Άρτεμης Εν(ν)οδίας*, στην παραλλαγή Α, στην οποία η θεά τρέχει προς τα δεξιά της, φορώντας χιτωνίσκο, νεβρίδα και ιμάτιο. Η Μητροπούλου¹⁰⁹ το εντάσσει στον τύπο της *Άρτεμης με νεβρίδα*.

1.1.7. ΑΡΤΕΜΗ ΕΝ(Ν)ΟΔΙΑ - ΦΕΡΑΙΑ

Στον τύπο της *Αρτέμης Εν(ν)οδίας η Φεραίας θεάς*¹¹⁰ μπορούν να ενταχθούν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 15, 16, 17, 18, 19 και 20**.

Στον τύπο αυτό, η θεά παριστάνεται να κρατά κοντή ή μακριά δάδα με το αριστερό της χέρι ή και φιάλη με το δεξί. Οι επαναλήψεις του τύπου παρουσιάζουν,

¹⁰⁶ Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 4128: Marcadé 1969, 221, πίν. 37. Kahil 1984, 652, αρ. 379 με εικόνα.

¹⁰⁷ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2010/37: Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 25, εικ. 10.

¹⁰⁸ Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 28β.

¹⁰⁹ Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76δ. Στην κατάταξη που κάνει, εντάσσει το αγαλμάτιο στον τύπο VII.

¹¹⁰ Kahil 1984, 687-689, αρ. 882-892.

ωστόσο, αρκετές διαφοροποιήσεις: η θεά παριστάνεται άλλοτε σε κίνηση προς τα δεξιά ή τα αριστερά της, άλλοτε σε ανάπαυση, φορά κοντό ή μακρύ χιτώνα και ιμάτιο, άλλοτε και νεβρίδα.

Αναφορικά με τα αγαλμάτια που εξετάζουμε, μπορούμε να διακρίνουμε τέσσερις παραλλαγές:

Παραλλαγή Α: Η θεά τρέχει προς τα δεξιά της, φορά χιτωνίσκο, ιμάτιο και νεβρίδα. Κρατά δάδα με το αριστερό της χέρι, ενώ με το δεξί κρατά την ανεμιζόμενη παρυφή του χιτωνίσκου. Στην παραλλαγή αυτή εντάσσονται τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 15, 16 και 17**¹¹¹.

Παραλλαγή Β: Η θεά τρέχει προς τα αριστερά της, φορά χιτωνίσκο και ιμάτιο. Κρατά δάδα με το αριστερό της χέρι, ενώ με το δεξί κρατά την ανεμιζόμενη παρυφή του χιτωνίσκου. Στην παραλλαγή αυτή εντάσσεται το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 18**.

Παραλλαγή Γ: Η θεά στέκεται σε ανάπαυση. Φορά μακρύ χιτώνα και ιμάτιο. Κρατά δάδα με το αριστερό χέρι και με το δεξί την αναδίπλωση του ιματίου. Στην παραλλαγή αυτή εντάσσεται το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 19**.

Παραλλαγή Δ: Η θεά στέκεται σε ανάπαυση. Φορά μακρύ χιτώνα και ιμάτιο. Κρατά μακριά δάδα με το αριστερό χέρι και με το δεξί φιάλη. Στην παραλλαγή αυτή εντάσσεται το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 20**.

Τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 15, 16 και 17** που εντάσσονται στην παραλλαγή Α του τύπου, παρουσιάζουν αναλογίες με εκείνα του τύπου της *Άρτεμης με νεβρίδα*, που, όπως προαναφέρθηκε, ανάγονται σε πρότυπα του 4ου αι. π.Χ. και των πρώιμων ελληνιστικών χρόνων. Βασική διαφοροποίηση είναι η δάδα που κρατά η θεά στο αριστερό της χέρι και η ανεμιζόμενη παρυφή του χιτωνίσκου, την οποία η θεά κρατά με το δεξί, καθώς και η έντονη κίνηση της μορφής. Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 16** παρουσιάζει έντονες αναλογίες με ένα αγαλμάτιο από τις Φθιώτιδες Θήβες στο Μουσείο της Λάρισας¹¹², του τέλους του 4^{ου} αι. π.Χ.. Διαφοροποιείται μόνο ως προς την επιλογή του ώμου για το δέσιμο της νεβρίδας, που είναι αντίστροφη.

¹¹¹ Ανάλογη κατηγοριοποίηση έχει προτείνει και ο Χρυσοστόμου (Χρυσοστόμου 1998, 192-193), ο οποίος περιλαμβάνει στη μελέτη του και αγαλμάτια από την αρχαία Δημητριάδα τη Λάρισα κ.α., που εδώ δεν εξετάζονται. Παράλληλα, δεν περιλαμβάνει τα αρ. κατ. 18 και 20. Διακρίνει, δε, τρεις παραλλαγές.

¹¹² Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, ακατάγραφο: Μητροπούλου 1985, 149-150, αρ. 5 με εικόνα. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 30α.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 20**, με τον ποδήρη χιτώνα και το λοξά τυλιγμένο ιμάτιο, το στάσιμο δεξί και το άνετο αριστερό σκέλος, την ελαφριά στροφή του άνω κορμού και της κεφαλής προς τα δεξιά, φαίνεται ότι στηρίζεται στον τύπο της *Υγείας Hope*¹¹³, με τη διαφορά ότι αντί για το φίδι, η θεά κρατά δάδα. Αναλογίες παρουσιάζονται επίσης και σε μια μορφή της Άρτεμης που κρατά δάδα στο αριστερό χέρι και φιάλη στο δεξί σε ένα μικρό μαρμάρινο ανάγλυφο από το Κουρφάλι Αλμυρού Μαγνησίας¹¹⁴ του τέλους της ελληνιστικής εποχής που ερμηνεύτηκε ως Εν(ν)οδία-Περσεφόνη. Η μορφή στο ανάγλυφο από τον Αλμυρό φορά μακρύ χιτώνα ζωσμένο ψηλά στο στήθος, με απόπτυγμα.

¹¹³ Για την *Υγεία Hope*: Leventi 2003, 86-96, πίν. 56-80, με τη σχετική βιβλιογραφία.

¹¹⁴ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ(Αλμυρού) 63: Kahil 1984, 688, αρ. 884. Χρυσστόμου 1998, 160, σημ. 565. Kraus 1960, 79, πίν. 3.1.

1.2. ΑΦΡΟΔΙΤΗ

1.2.1. ΤΥΠΟΣ ARLES

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 21** παραδίδει μια παραλλαγή του εικονογραφικού τύπου *ημίγυμνης Αφροδίτης*, της *Αφροδίτης τύπου Arles*¹¹⁵, που χαρακτηρίζεται από τον γυμνό άνω κορμό και την ένδυση μόνο με ιμάτιο που καλύπτει το κάτω μέρος, σχηματίζει μία ογκηρή αναδίπλωση στο ύψος των ισχίων, ελίσσεται γύρω από το αριστερό χέρι της και πέφτει προς την ίδια πλευρά. Στον αριστερό βραχίονα φορά ψέλιο.

Ο τύπος πήρε το όνομά του από ένα ρωμαϊκό αντίγραφο της εποχής του Αυγούστου που βρέθηκε το 1651 στο θέατρο της Αρελάτης, της σημερινής Arles, στη Νότια Γαλατία¹¹⁶ και μια προτομή Αφροδίτης (προτομή της Arles)¹¹⁷ που διατηρεί την κεφαλή, τον λαιμό και το γυμνό άνω μέρος του θώρακα και βρέθηκε επίσης στο θέατρο της Αρελάτης, όπου είχε στηθεί και η ομώνυμη Αφροδίτη. Πολλοί ερευνητές¹¹⁸ θεωρούν ότι ο τύπος αντιπροσωπεύει την αντιγραφική παράδοση της πραξιτέλειας Αφροδίτης των Θεσπιών, γνωστής από μαρτυρίες του Πausανία¹¹⁹ και

¹¹⁵ Delivorrias 1984, 63-64, αρ.κατ. 526-532 με εικόνες. Ajootian 1996, 127. Pasquier και Martinez 2007, 166-167. Καλτσάς-Δεσπίνης, *Πραξιτέλης*, 114-116, αρ. 22 με εικόνα (A. Corso). Bol II, 282-283, 437, 526, εικ. 236a-d με την παλαιότερη βιβλιογραφία (W. Geominy). Leventi 2019a, 360-394. Λεβέντη 2021, 291-314.

¹¹⁶ Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. MA 439: Delivorrias 1984, 63, αρ.κατ. 526. Pasquier 1985, 53-55.

¹¹⁷ Arles, Musée de l'Arles et de la Provence Antiques αρ. ευρ. FAN 92.00405: Delivorrias 1984, 39, αρ. 258.

¹¹⁸ Delivorrias 1984, 65 κ.εξ. αρ. 526 με βιβλιογραφία και συζήτηση των προβλημάτων σχετικά με τον καλλιτέχνη και το χρόνο δημιουργίας του τύπου. Ενδεικτικά: Καλτσάς-Δεσπίνης, *Πραξιτέλης*, 114-116. Leventi 2019a, 381. Επίσης, η ίδια (Λεβέντη 2021, 295-296) θεωρεί ότι το πρωτότυπο άγαλμα θα πρέπει να τοποθετηθεί προς το τέλος της καριέρας του Πραξιτέλη και όχι στην πρώιμη δημιουργία του.

¹¹⁹ Πausανίας, 9, 27, 3-5: «Σαπφώ δὲ ἡ Λεσβία πολλά τε καὶ οὐχ ὁμολογοῦντα ἀλλήλοις ἐς Ἔρωτα ἦσε. Θεσπιεῦσι δὲ ὕστερον χαλκοῦν εἰργάσατο Ἔρωτα Λύσιππος, καὶ ἔτι πρότερον τούτου Πραξιτέλης λίθου τοῦ Πεντελῆσι. καὶ ὅσα μὲν εἶχεν ἐς Φρύνην καὶ τὸ ἐπὶ Πραξιτέλει τῆς γυναικὸς σόφισμα, ἐτέρωθι ἤδη μοι δεδήλωται: πρῶτον δὲ τὸ ἄγαλμα κινήσαι τοῦ Ἔρωτος λέγουσι Γάιον δυναστεύσαντα ἐν Ῥώμῃ, Κλαυδίου δὲ ὀπίσω Θεσπιεῦσιν ἀποπέμψαντος Νέρωνα αὐθις δεύτερα ἀνάσπαστον ποιῆσαι. καὶ τὸν μὲν φλόξ αὐτόθι διέφθειρε: τῶν δὲ ἀσεβησάντων ἐς τὸν θεὸν ὁ μὲν ἀνθρώπων στρατιωτῇ διδοὺς αἰεὶ τὸ αὐτὸ σύνθημα μετὰ ὑπούλου χλευασίας ἐς τοσοῦτο προήγαγε θυμοῦ τὸν ἄνθρωπον ὥστε σύνθημα διδόντα αὐτὸν διεργάζεται, Νέρωνι δὲ παρέξ ἢ τὰ ἐς τὴν μητέρα ἐστὶ καὶ ἐς γυναικας γαμετὰς ἐναγῇ τε καὶ ἀνέραστα τολμήματα. τὸν δὲ ἐφ' ἡμῶν Ἔρωτα ἐν Θεσπιαῖς ἐποίησεν Ἀθηναῖος Μηνόδωρος, τὸ ἔργον τὸ Πραξιτέλους μιμούμενος. ἐνταῦθα καὶ αὐτοῦ Πραξιτέλους Ἀφροδίτη καὶ Φρύνης ἐστὶν εἰκόν, λίθου καὶ ἡ Φρύνη καὶ ἡ θεός. ἔστι δὲ καὶ ἐτέρωθι Ἀφροδίτης Μελαίνιδος ἱερὸν καὶ θέατρον τε καὶ ἀγορὰ θέας ἄξια: ἐνταῦθα Ἡσίοδος ἀνάκειται χαλκοῦς. τῆς

του Αλκίφωνα¹²⁰, το λατρευτικό άγαλμα δηλαδή που ο Πραξιτέλης φιλοτέχνησε γύρω στο 365 π.Χ. για το ιερό της θεάς στις Θεσπιές (μαζί με ένα άγαλμα του Έρωτα και ένα πορτρέτο της εταίρας Φρύνης). Αυτόν τον τύπο Αφροδίτης απεικονίζει νόμισμα των Θεσπιών της εποχής του Δομιτιανού¹²¹.

Η επιτυχία του τύπου φαίνεται από σειρά μνημείων διαφόρων κατηγοριών που χρονολογούνται ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. και συνεχίζονται στα ελληνιστικά και αργότερα στα ρωμαϊκά χρόνια.

Τα κυριότερα αντίγραφα του τύπου θεωρούνται, εκτός από το άγαλμα από το θέατρο της Αρελάτης στη Νότια Γαλατία που προαναφέρθηκε, ο άνω κορμός από την περιοχή του Μνημείου του Λυσικράτη στην Αθήνα¹²², της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, το άγαλμα στη Ρώμη, που σώζει και το δεξιό χέρι ως τον καρπό¹²³ και το άγαλμα από την Trier, που σώζει το κάτω μέρος με τα άκρα πόδια και το μεγαλύτερο μέρος της πλίνθου και χρονολογείται στη μέση Αντωνίνηια περίοδο¹²⁴.

Ως προς τη χρονολόγηση του πρωτότυπου διαφοροποιείται η Ridgway¹²⁵, η οποία διατυπώνει την άποψη ότι ο τύπος της *Αφροδίτης της Arles* αποτελεί κλασικιστική δημιουργία του 1ου π.Χ. αιώνα, το πρωτότυπο της οποίας ήταν το αντίγραφο της Αθήνας. Ωστόσο, ο Κατάκης¹²⁶ εύστοχα σημειώνει ότι ο μεγάλος αριθμός ελληνιστικών, κυρίως, παραλλαγών και μεταπλάσεων του τύπου είναι αδιανόητος χωρίς την ύπαρξη μίας προγενέστερης μεγάλης δημιουργίας.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 21**, παρουσιάζει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά που συναντάμε στα αντίγραφα αυτού του αγαλματικού τύπου, διαφοροποιείται, ωστόσο, κυρίως ως προς τη θέση του δεξιού χεριού, το οποίο φέρεται προς τα κάτω και ελαφρώς προς τα πίσω και, συνακόλουθα, ως προς τη στάση του άνω τμήματος του

ἀγορᾶς τε οὐ πόρρω Νίκη τε χαλκοῦ καὶ ναὸς Μουσῶν ἐστὶν οὐ μέγας· ἀγάλματα δὲ ἐν αὐτῷ μικρὰ λίθου πεποιημένα.».

¹²⁰ Αλκίφρων, 4.1.3.

¹²¹ Βλ. Corso 1997-1998, ειδικά 69-70, πίν. 5 και σημ. 29 για βιβλιογραφία σχετικά με το νόμισμα.

Corso 2004, 261-262, εικ. 105 και σημ. 438 για βιβλιογραφία σχετικά με το νόμισμα

¹²² Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 227: Delivorrias 1984, 63, αρ.κατ. 528. Καλτσάς-Δεσπίνης, *Πραξιτέλης*, 114-116, αρ.κατ. 22 με εικόνα (Α. Corso). Ridgway 1976, 149-154, πίν. 23.2-4, που θεωρεί ότι θα ήταν το πρωτότυπο.

¹²³ Ρώμη, Museo Capitolino Nuovo 2139: Delivorrias 1984, 63, αρ.κατ. 527.

¹²⁴ Binsfeld, Goethert-Polaschek και Schwinden 1988, 162-163, αρ. 328, πίν. 80 (Κ. Goethert-Polaschek).

¹²⁵ Ridgway 1976, 149-154, πίν. 23.2-4.

¹²⁶ Κατάκης 2002, 432, σημ. 910.

κορμού, που κλίνει ελαφρώς προς τα πίσω. Επίσης, στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε, υπάρχει και η προσθήκη ενός μικρού Έρωτα, που είναι γατζωμένος στη δεξιά ωμοπλάτη της θεάς και στο στοιχείο αυτό ίσως οφείλεται και η διαφοροποίηση στο στήσιμο της που παρατηρείται σε αυτή την πλευρά του αγαλματίου.

1.2.2. ΤΥΠΟΣ ΤΙΕΡΟΛΟ

Τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 22 και 23** παραδίδουν τον εικονογραφικό τύπο της *Αφροδίτης Tierolo*, ενώ πιθανότατα τον ίδιο τύπο παραδίδει και η γυναικεία μορφή στο σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα **αρ. κατ. 24**.

Ο Laurenzi¹²⁷ είχε ερμηνεύσει τον τύπο ως *Άρτεμη-Εκάτη*, βασιζόμενος σε ένα ειδώλιο που βρέθηκε σε αποθήκη στο ιερό του Απόλλωνος Πυθίου στο λόφο του Αγίου Στεφάνου στη Ρόδο, κοντά στον οποίο έχει υποτεθεί η ύπαρξη ιερού της Άρτεμης με χθόνιες ιδιότητες. Την ερμηνεία αυτή υποστήριξε ο Gualandi¹²⁸, ενώ ο Linfert¹²⁹ θεώρησε ότι εφόσον οι μορφές συνοδεύονται από Έρωτες ή τον Πάνα πρέπει να θεωρηθούν απεικονίσεις Αφροδίτης, ενώ και η Bieber¹³⁰ αναφέρεται σε τύπο Αφροδίτης. Η άποψη αυτή παγιώθηκε στη βιβλιογραφία μετά από την υιοθέτησή της στο άρθρο του Α. Δεληβορριά για την Αφροδίτη στο LIMC¹³¹ και μάλιστα με την ονομασία *Αφροδίτη Tierolo* που αναφέρθηκε για πρώτη φορά από την Μ. Bieber¹³² και οφείλεται σε ένα αγαλμάτιο της Συλλογής Tierolo στη Βενετία, όπου βρισκόταν αρχικά, σήμερα στο Βερολίνο¹³³.

Το βασικό χαρακτηριστικό του τύπου, εκτός από τη στάση με το μοτίβο του χεριού που στηρίζεται στο ισχίο, είναι η διευθέτηση του ιματίου από τον αριστερό ώμο και κυρίως ο τρόπος με τον οποίο το ένδυμα αυτό πέφτει ανάμεσα στα σκέλη, το οποίο ως εικονογραφικό στοιχείο απαντά για πρώτη φορά σε γυναικεία μορφή

¹²⁷ Laurenzi 1939, 55-57, πίν. 16.1.

¹²⁸ Gualandi 1969, 233-272.

¹²⁹ Linfert 1976, 156-157.

¹³⁰ Bieber 1961, 165-166.

¹³¹ Delivorrias 1984, 41-43, 293-308. Ωστόσο, κάποια παραδείγματα περιλαμβάνονται και στο λ. "*Artemis*", στο ίδιο λεξικό (Kahil 1984, αρ.κατ. 875-877 με εικόνες).

¹³² Bieber 1961, 165-166.

¹³³ Βερολίνο, Κρατικά Μουσεία, Αρχαιολογική Συλλογή, αρ.ευρ. Sk 504: Bieber 1961, 165, εικ. 709. Delivorrias 1984, 42, αρ. 294 με εικόνα. Heilmeyer 1995, 41, αρ. 2. Για την υπόθεση ότι το αγαλμάτιο προέρχεται πιθανότατα από τη Ρόδο, βλ. Μαχαίρα 2011, 55, σημ. 7, με τη σχετική βιβλιογραφία.

από τη ζωφόρο του Ερεχθείου¹³⁴ που χρονολογείται στα 406/405 π.Χ. Μνημειακό παράδειγμα του τύπου που αντλεί από την παλαιότερη παράδοση, αυτήν της μορφής του Ερεχθείου, είναι το άγαλμα από την αθηναϊκή Αγορά¹³⁵, του α' μισού του 2^{ου} αι. π.Χ., το οποίο η E.B.Harrison¹³⁶ ταυτίζει με την *Αφροδίτη Ηγεμόνη*. Ο Stewart¹³⁷ διατυπώνει μάλιστα την άποψη ότι με βάση το άγαλμα από την αθηναϊκή Αγορά, ο τύπος πρέπει να αποκαλείται τύπος της *Αφροδίτης Ηγεμόνης του Δήμου*.

Ο τύπος είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στη Ρόδο, όπου είναι ίσως ο συχνότερα απαντώμενος αγαλματικός τύπος και όπου μέχρι σήμερα είναι γνωστά γύρω στα τριάντα παραδείγματα, σε μεγέθη κυρίως μικρότερα του φυσικού¹³⁸ που χρονολογούνται στο β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ.¹³⁹ Η υπεροχή των αντιγράφων του τύπου στο νησί της Ρόδου αυτή την περίοδο υποδηλώνει, σύμφωνα με την Ι. Λεβέντη¹⁴⁰, την ύπαρξη ενός ελαφρώς μεταγενέστερου αντιγράφου από εκείνο της αθηναϊκής Αγοράς, το οποίο θα μπορούσε να ήταν στημένο στον εντυπωσιακό ναό της θεάς στην πόλη της Ρόδου¹⁴¹. Σε μικρότερο αριθμό παραδειγμάτων ο τύπος ανευρίσκεται στην Καρία, τη Στρατονίκεια, την Αλικαρνασσό αλλά και στη Βοιωτία, στη Μακεδονία και στα νησιά του Βορείου Αιγαίου¹⁴², όλα χρονολογούμενα στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια, ενώ είναι γνωστά παραδείγματα από τη Ν. Ιταλία, πιο συγκεκριμένα από την Ποσειδωνία (Paestum)¹⁴³. Πρόσφατα η Λεβέντη δημοσίευσε ένα ακόμα παράδειγμα του τύπου από τη Φθιώτιδα¹⁴⁴.

Συγκρίνοντας μεταξύ τους τα εξεταζόμενα αγαλμάτια **αρ. κατ. 22 και 23**, διαπιστώνουμε διαφορές στη διευθέτηση των ενδυμάτων και κυρίως του ιματίου, καθώς αυτό στο **αρ. κατ. 22** καλύπτει μόνο το κάτω μέρος του σώματος εμπρός και πίσω και τυλίγεται στον αριστερό πήχη, ενώ στο **αρ. κατ. 23** το ιμάτιο καλύπτει την

¹³⁴ Αθήνα, Μουσείο Ακροπόλεως, αρ. ευρ. Ακρ. 1245+2819: Μαχαίρα 2011, 54, με εικόνα, 55, σημ. 9, με τη σχετική βιβλιογραφία. Μαχαίρα 2004, 32 σημ. 4.

¹³⁵ Αθήνα, Μουσείο της Αγοράς, αρ. ευρ. S 378.

¹³⁶ Harrison 1990, 346, πίν. 50.1.

¹³⁷ Stewart 2012, 288-298.

¹³⁸ Gualandi 1976, 130 κ.εξ., αρ.κατ. 88-92. Μαχαίρα 2011, 54-63, αρ.κατ. 13-25, πίν. 23-39.

¹³⁹ Η Μαχαίρα (2011, 54-62, αρ. 13-23, πίν. 32-36) έχει πρόσφατα χρονολογήσει τα αγαλμάτια από τη Ρόδο στα τέλη του 2^{ου}-αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.).

¹⁴⁰ Leventi 2013, 289, σημ. 26, με σχετική βιβλιογραφία.

¹⁴¹ Για το ναό της Αφροδίτης στη Ρόδο, βλ. Μαχαίρα 2011, 28, σημ. 140.

¹⁴² Μαχαίρα 2011, 54-55, σημ. 12-15, με τη σχετική βιβλιογραφία. Μαχαίρα 2016, 86, σημ. 34-38.

¹⁴³ Pedley 1998, 202, εικ. 5.

¹⁴⁴ Λαμία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 180: Leventi 2013, 287-294, αρ. 4, εικ. 12.

πλάτη του αγαλματίου και ολόκληρο το αριστερό χέρι, από τον ώμο. Διαφοροποίηση παρατηρούμε και ως προς το ζώσιμο του χιτώνα, στοιχείο που υπάρχει μόνο στο **αρ. κατ. 23**, ενώ στο **αρ. κατ. 22** ο χιτώνας είναι άζωστος. Η διαφάνεια του χιτώνα επίσης είναι ιδιαίτερα έντονη στο **αρ. κατ. 22** όπου αποδίδεται ουσιαστικά χωρίς πτυχώσεις, ενώ δε φέρει χειρίδες, στοιχείο που διακρίνουμε, αντίθετα, στο **αρ. κατ. 23**. Το δεξιό χέρι της μορφής φέρεται προς τα κάτω και ακουμπά στο σώμα στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 22**, ενώ στο **αρ. κατ. 23** είναι μακριά από το σώμα και θα ήταν μάλλον ανυψωμένο. Τέλος, η θεά στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 22** έχει ένα μικρό Έρωτα γαντζωμένο στη δεξιά της ωμοπλάτη.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 22** παρουσιάζει αναλογίες με ένα αγαλμάτιο αυτού του τύπου από την Καβάλα¹⁴⁵ ως προς τη διευθέτηση του ιματίου που αφήνει ακάλυπτη την πλάτη και το αριστερό χέρι ως τη μέση του βραχίονα και την έλλειψη πτυχώσεων του χιτώνα στο πάνω μέρος του σώματος, αλλά διαφοροποιείται κυρίως ως προς το ζώσιμο του χιτώνα, που απουσιάζει από το αγαλμάτιο που εξετάζουμε και την παρουσία του μικρού Έρωτα, που απουσιάζει από το αγαλμάτιο της Καβάλας. Αναλογίες διαπιστώνονται και με ένα αγαλμάτιο από την αθηναϊκή Αγορά¹⁴⁶, τόσο ως προς το ότι πρόκειται για σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα που ξεπροβάλλει από τον δεξιό ώμο της θεάς, όσο και ως προς τη διαφάνεια του χιτώνα στο πάνω μέρος του σώματος, αλλά και τη θέση του δεξιού χεριού που φέρεται προς τα κάτω (στην περίπτωση του αγαλματίου της Αγοράς για να ακουμπήσει σε πεσσό ή κίονα). Διαφοροποιούνται, ωστόσο, ως προς τη διευθέτηση του ιματίου που στο αγαλμάτιο της Αγοράς καλύπτει τον αριστερό ώμο και τη στάση της παλάμης του αριστερού χεριού που στο αγαλμάτιο της Αγοράς ακουμπά στο ισχίο με την εξωτερική πλευρά.

Αναλογίες ως προς τη διευθέτηση του ιματίου και την ενδυμασία γενικότερα παρατηρούνται ανάμεσα στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 23** και ένα σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα στην Αθήνα¹⁴⁷. Ο χιτώνας είναι χειριδωτός, το ιμάτιο καλύπτει πίσω την πλάτη και το αριστερό χέρι από τον ώμο. Αναλογίες παρατηρούνται και στην πτυχολογία του χιτώνα που είναι δεμένος ψηλά στο στήθος και αφήνει να

¹⁴⁵ Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 298: Δαμάσκος 2013, 64-65, αρ. 39, εικ. 98-101. Μαχαίρα 2016, 85-86, εικ. 6.

¹⁴⁶ Αθήνα, Μουσείο Αγοράς, αρ. ευρ. S 1192: Delivorrias 1984, 42, αρ. 300 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία. Machaira 1993, 41-42, πίν. 10.

¹⁴⁷ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 7733: Μαχαίρα 2004, 29-36, εικ. 1-4.

διαγράφεται η περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός, που περιβάλλεται από δέσμες κάθετων πτυχώσεων.

Το σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα **αρ. κατ. 24**, παρά το γεγονός ότι διατηρείται πολύ αποσπασματικά, είναι πολύ πιθανόν να παραδίδει επίσης τον ίδιο εικονογραφικό τύπο της Αφροδίτης. Το ιμάτιο καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος, αν και δε σώζεται επαρκώς για να γνωρίζουμε με βεβαιότητα την ακριβή του διευθέτηση στη μπροστινή όψη της μορφής. Επίσης, το αριστερό χέρι πιθανότατα ακουμπούσε στο ισχίο, ενώ στηρίζον σκέλος είναι και σε αυτή την περίπτωση το αριστερό και άνετο το δεξί. Τα χαρακτηριστικά αυτά συνηγορούν στην απόδοση της μορφής στον τύπο της *Αφροδίτης Tierolo*. Αναλογίες παρουσιάζει, σε σχέση με τα άλλα δυο εξεταζόμενα αγαλμάτια του τύπου, κυρίως με το **αρ. κατ. 22**, με το οποίο μοιράζονται το κοινό χαρακτηριστικό της παρουσίας του μικρού Έρωτα (με αντίστροφη επιλογή του ώμου), καθώς και την έντονη διαφάνεια του χιτώνα που και στις δυο περιπτώσεις είναι αχειρίδωτος, αλλά ζωσμένος στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 24**.

Ωστόσο, ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 24** είναι η θέση του δεξιού χεριού, το οποίο φέρεται λυγισμένο μπροστά, κάτω από τον δεξιό μαστό και κρατά με το δείκτη και τον αντίχειρα τη ζώνη του χιτώνα. Παρόμοια κίνηση του δεξιού χεριού συναντάμε σε ένα πήλινο ειδώλιο Αφροδίτης στο Μόναχο¹⁴⁸ του 3^{ου} αι. π.Χ., στην περίπτωση αυτή, ωστόσο, το χέρι συγκρατεί το ιμάτιο που πέφτει πάνω από τον ώμο μπροστά στο στήθος. Αξίζει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι και στο πήλινο αυτό ειδώλιο η Αφροδίτη στηρίζει το αριστερό χέρι στο ισχίο ή μάλλον στη μέση της. Αδιαμφισβήτητα, πάντως, η χειρονομία αυτή, με την οποία τεντώνεται το ύφασμα του χιτώνα ανάμεσα στους μαστούς, σε συνδυασμό με τη διαφάνεια του υφάσματος και τη συστρόφη του σώματος, προσδίδει ακόμη περισσότερο αισθησιασμό στη μορφή της Αφροδίτης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι σε αγαλμάτια Αφροδίτης του τύπου *Tierolo*, ο Έρωτας στηρίζεται συνήθως στον δεξιό ώμο της θεάς¹⁴⁹, όπως παρατηρείται και στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 22**. Ωστόσο, στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 24**, ο Έρωτας είναι γαντζωμένος πίσω από τον αριστερό ώμο της. Το ασυνήθιστο αυτό χαρακτηριστικό

¹⁴⁸ Μόναχο, Κρατικές Συλλογές Αρχαιοτήτων, αρ. ευρ. SL 133: Delivorrias 1984, 41, αρ. 292 με εικόνα.

¹⁴⁹ Σχετικά με το θέμα, βλ. Μαχαίρα 2004, 34 και ειδικά σημ. 23 για παράλληλα.

απαντάται σε ένα μικρό αγαλμάτιο αυτοκρατορικών χρόνων από την Κόρινθο¹⁵⁰, με τον Έρωτα στην αριστερή ωμοπλάτη της Αφροδίτης, πίσω από τον ντυμένο και με το ιμάτιο ώμο.

1.2.3. ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΜΕ ΤΟ ΧΕΡΙ ΣΤΟ ΙΣΧΙΟ ΚΑΙ ΚΑΜΠΥΛΗ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ

Το μοτίβο του αριστερού χεριού που στηρίζεται στο ισχίο με καμπύλη αναδίπλωση του ιματίου κάτω από την περιοχή της κοιλιάς παρουσιάζει το **αρ. κατ. 25**.

Η όλη στάση του αγαλματίου, με την προβολή του αριστερού ισχίου και την αντίστοιχη στήριξη στο αριστερό σκέλος, σε συνδυασμό με τη στήριξη της αριστερής παλάμης στο αριστερό ισχίο, παραπέμπει στον τύπο της *Αφροδίτης Tierpolo*, με τη διαφοροποίηση, βέβαια, της διευθέτησης του ιματίου, καθώς από το αγαλμάτιο που εξετάζουμε απουσιάζει το χαρακτηριστικό μοτίβο του ιματίου που πέφτει ανάμεσα στα σκέλη.

Το ιμάτιο που αφήνει ακάλυπτο το επάνω μέρος του σώματος εμφανίζεται κυρίως σε μια σειρά αγαλματίων Αφροδίτης που παρουσιάζουν και τη χαρακτηριστική λεπτομέρεια της στερέωσης του ιματίου γύρω από το χέρι, ενώ αυτή η διεύθετηση του ιματίου ανευρίσκεται επίσης σε ημίγυμνες μορφές της Αφροδίτης¹⁵¹. Μορφές με χιτώνα και ιμάτιο που αφήνει ακάλυπτο τον αριστερό ώμο και το επάνω μέρος του βραχίονα είναι επίσης ορισμένες μορφές Τύχης στις πτολεμαϊκές οινοχόες του 3ου αι. π.Χ.¹⁵², καθώς και γυναικείες μορφές στη Ζωφόρο των Λαγίνων¹⁵³.

¹⁵⁰ Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 429: Delivorrias 1984, αρ. 303 με εικόνα. Machaira 1993, 47-48, αρ. 12 με την προηγούμενη βιβλιογραφία.

¹⁵¹ Το μοτίβο αυτό του ιματίου σε ημίγυμνες μορφές Αφροδίτης απαντά ήδη στην Αφροδίτη τύπου *Arles* (370-360 π.Χ.) : Delivorrias 1984, 63, αρ.κατ. 526-532 με εικόνες. Βλ και παραπάνω, 1.2.1.

¹⁵² Thompson 1973, 127-128, αρ.κατ. 5, πίν. IV, 158, αρ.κατ. 102, πίν. XXXV.

¹⁵³ Schober 1933, αρ.κατ. 230, πίν. XXIII, αρ.κατ. 229, πίν. XXV, αρ.κατ. 226, πίν. XIX, αρ.κατ. 225 A, πίν. XVIII. Βλ. επίσης μαρμάρινο αγαλμάτιο Τύχης από τη Δήλο, Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 0563: Χατζηδάκης, *Δήλος*, εικ. 652.

Ο τύπος είναι ιδιαίτερα αγαπητός στα ελληνιστικά χρόνια και απαντά στη Δήλο¹⁵⁴, αλλά και στη μικρασιατική ακτή, κατά κανόνα σε μικρότερα του φυσικού αγαλμάτια. Τα αγαλμάτια από τη Δήλο διαφοροποιούνται ως προς τη θέση του αριστερού χεριού, που δεν στηρίζεται στο ισχίο, ενώ και σε ένα αγαλμάτιο από τη Ρόδο¹⁵⁵ ο αριστερός πήχης προτείνεται, λυγισμένος στον αγκώνα, όπως και σε ένα ακόμα αγαλμάτιο Αφροδίτης από τη Θεσσαλονίκη¹⁵⁶. Ένα ακόμη παράδειγμα από την Αμφίπολη¹⁵⁷ είναι σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτα και διαφοροποιείται ως προς τον τρόπο που η αριστερή παλάμη ακουμπά στο ισχίο της μορφής. Ένα αγαλμάτιο από την Ποσειδωνία¹⁵⁸ παρουσιάζει αναλογίες στην απόδοση του χιτώνα, την επιλογή στηρίζοντος και στάσιμου σκέλους και τη στήριξη του αριστερού χεριού στο ισχίο. Ο Pedley, μάλιστα, το εντάσσει με αμφιβολία τον τύπο της *Αφροδίτης Tierolo*.

Το αγαλμάτιο που εξετάζουμε μπορεί να συγκριθεί, σε ό,τι αφορά τη στάση, το είδος των ενδυμάτων και τον τρόπο που φοριούνται με το σύμπλεγμα της Αφροδίτης και του Έρωτα από την Πέλλα¹⁵⁹, σήμερα στην Οξφόρδη, το οποίο ορισμένοι ερευνητές θεωρούν πρωτότυπο έργο πριν από τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. ή γύρω στο 300 π.Χ.¹⁶⁰, ενώ άλλοι πιστεύουν ότι πρόκειται για έργο της ρωμαϊκής εποχής που αντιγράφει ή βασίζεται σε ελληνικό πρωτότυπο του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁶¹ Το αγαλμάτιο που εξετάζουμε διαφοροποιείται στην αναδίπλωση του ιματίου κάτω από την περιοχή της κοιλιάς, αλλά και ως προς την επιλογή άνετου και στηρίζοντος σκέλους.

Αναλογίες ως προς τη στάση, το είδος των ενδυμάτων και τον τρόπο που φοριούνται, καθώς και τη στήριξη του αριστερού χεριού στο ισχίο παρουσιάζει η γυναικεία μορφή που ακολουθεί τύπο της Αφροδίτης, αλλά δεν έχει ταυτιστεί με

¹⁵⁴ Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 5285: Marcadé 1969, πίν. 56. Χατζηδάκης, *Δήλος*, εικ. 549, 550.

¹⁵⁵ Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Γ 104/Π.Β.Ε. 791: Μαχαίρα 2011, 53, αρ. 12, πίν. 21-22.

¹⁵⁶ Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 10754: *ΚΓΑΜΘ II*, 34-35, αρ.κατ. 173, εικ. 456-459 (Μπ. Σμίτ-Δούνα).

¹⁵⁷ Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 550: Δαμάσκος 2013, 72-73, αρ. κατ. 50, εικ. 121-122.

¹⁵⁸ Pedley 1998, 202, εικ. 8.

¹⁵⁹ Οξφόρδη, βιβλιοθήκη Christ Church: Machaira 1993, 83-84, αρ. 56, πίν. 58-59 με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Stewart 2012, 282, εικ. 14.

¹⁶⁰ Delivorrias 1984, 41, αρ. 280.

¹⁶¹ Vermeule και Bothmer 1959, 341.

βεβαιότητα¹⁶², σε συντάγματα με νεαρή ανδρική μορφή από τη Θάσο¹⁶³ και την Ερέτρια¹⁶⁴. Ιδιαίτερες αναλογίες με το αγαλμάτιο που εξετάζουμε παρουσιάζει το αγαλμάτιο από τη Θάσο και στον τρόπο που αποδίδονται οι πτυχές του ιματίου στην καμπύλη αναδίπλωση κάτω από την περιοχή της κοιλιάς, αλλά και στον τρόπο που αποδίδεται η διαφάνεια του χιτώνα και οι καμπύλες του σώματος της μορφής.

1.2.4. ΘΑΛΑΣΣΙΝΗ ΑΦΡΟΔΙΤΗ – VENUS MARINA

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 26** παραδίδει έναν εικονογραφικό τύπο *ημίγυμνης Αφροδίτης*, τον τύπο της *Θαλασσινής Αφροδίτης*, της λεγόμενης *Venus Marina*¹⁶⁵, όπου η θεά εικονίζεται όρθια με στάσιμο το αριστερό πόδι και άνετο το δεξί, ακουμπά με τη δεξιά παλάμη σε ένα στήριγμα, ενώ το αριστερό χέρι στηρίζεται στο προτεταμένο ισχίο. Φορά ιμάτιο που τυλίγεται στο κάτω μέρος του σώματος, το οποίο σχηματίζει μια χαρακτηριστική τριγωνική αναδίπλωση.

Ο αγαλματικός αυτός τύπος σε διάφορες παραλλαγές και επαναλήψεις, όπως συμβαίνει γενικά με την εικονογραφία της θεάς, είναι ιδιαίτερα αγαπητός κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και απαντά συνηθέστερα σε μικρότερα του φυσικού αγαλμάτια.

Για τον τύπο αυτό, εκτός από την Αφροδίτη, έχουν προταθεί και άλλα ονόματα, όπως Αμυμώνη, Αμφιτρίτη, Ινώ-Λευκοθέα, Νύμφη¹⁶⁶. Το πρωτότυπο ανάγεται από τους περισσότερους μελετητές στο α' ή β' μισό του 4ου αι. π.Χ., κατά αναλογία προς τους τύπους της Αφροδίτης *Arles* και *Όστιας*. Η Inan¹⁶⁷ υποθέτει ότι το πρωτότυπο ήταν δημιουργία των ύστερων ελληνιστικών χρόνων είτε ως διάκοσμος

¹⁶² Μαχαίρα 2016, 83.

¹⁶³ Θάσος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 841: Μαχαίρα 2016, 80, εικ. 3. Μαχαίρα 1998β, 52-53, αρ. 2, εικ. 3.

¹⁶⁴ Ερέτρια, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 551: Μαχαίρα 2016, 80, εικ. 4.

¹⁶⁵ Delivorrias 1984, 65-67, αρ. 554-562.

¹⁶⁶ Για τον αγαλματικό τύπο βλ. Horn 1931, 54. Lippold 1950, 232. Lullies 1954, 70 κ.εξ. Karossy 1969, 15. Linfert 1976, 159. Bieber 1977, 49-50, εικ. 178. Kleiner 1984, 123-124. Delivorrias 1984, 65 κ.εξ., αρ.κατ. 554 κ.εξ. με τις διάφορες απόψεις και εικόνες. Stemmer 2001, 117-118, αρ.κατ. G 12-13 με εικόνες (S. Kansteiner). Schmidt 1997, 201, αρ. 66-68.

¹⁶⁷ Inan 1989, 273-280.

κρήνης είτε ως Αφροδίτη Εύπλοια¹⁶⁸ Ο Δεληβοριάς¹⁶⁹ θεωρεί ότι η εξάρτηση από τους τύπους της *Αφροδίτης Arles* και *Όστια*, σε συνδυασμό με το στοιχείο του στηρίγματος, τους βόστρυχους στο λαιμό και τους ώμους και το κεφάλι που φορά διάδημα – χαρακτηριστικά που αποδίδει στο πρωτότυπο του τύπου - που σώζονται σε ένα μόνο παράδειγμα¹⁷⁰ από την Όστια, συνηγορούν στην ερμηνεία της μορφής ως Αφροδίτης. Στο άγαλμα από την Όστια, το κεφάλι της μορφής είναι στραμμένο προς τη δεξιά πλευρά, αυτή δηλαδή του άνετου σκέλους, ενώ πάνω στο στήριγμα βρίσκεται ένα αγγείο. Το αγγείο αυτό¹⁷¹ οδήγησε πιθανόν στη χρήση του τύπου ως μορφή κρήνης στους ρωμαϊκούς χρόνους¹⁷².

Αξιοσημείωτο είναι ότι σε αγαλμάτια που εντάσσονται σε αυτόν το τύπο παρατηρείται επίσης η προσθήκη ενός χιτώνα, μια πρακτική που δεν ήταν άγνωστη κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους για την ολική ή μερική κάλυψη του γυμνού κορμού του παλαιότερου προτύπου, φαινόμενο πολύ συνηθισμένο και αργότερα στους αυτοκρατορικούς χρόνους¹⁷³.

Το στήριγμα στο οποίο ακουμπά το χέρι του αγαλματίου **αρ. κατ. 26**, αν και πολύ αποσπασματικά σωζόμενο, είχε μάλλον τη μορφή δελφινιού. Το στοιχείο αυτό συναντάμε σε ένα άγαλμα του 2^{ου} αι. μ.Χ. στη Ρώμη¹⁷⁴, στο οποίο μάλιστα η Αφροδίτη δεν είναι ημίγυμνη, αλλά φορά και χιτώνα.

¹⁶⁸ Για την Αφροδίτη Εύπλοια ή Ποντία, βλ. Delivorrias 1984, 69-70, αρ. 599-604. Μαχαίρα 2013, 141-151. Schmidt 1997, 201-202, αρ. 69-77.

¹⁶⁹ Delivorrias 1984, 66.

¹⁷⁰ Όστια, Μουσείο Όστιας, αρ. ευρ. 110: Delivorrias 1984, 66, αρ. 554 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία.

¹⁷¹ Οι Arndt και Lippold θεωρούν ότι το αγγείο δεν αποτελεί μέρος της αρχικής σύνθεσης: Arndt και Lippold 1932, 675.

¹⁷² Karossy 1969, 15.

¹⁷³ Για την προσθήκη του χιτώνα στον τύπο της *Θαλασσινής Αφροδίτης (Venus Marina)* βλ. Bieber 1977, 49 – 50, επίσης πρβ. τον τύπο της λεγόμενης Αφροδίτης *Tierolo*, ο οποίος απαντά με χιτώνα και ιμάτιο αλλά και μόνο με ιμάτιο : αντίστοιχα Delivorrias 1984, 41-42, αρ. 293-298 και 80-81, αρ.κατ. 717-724.

¹⁷⁴ Ρώμη, Villa Borghese, αρ. ευρ. 738: Schmidt 1997, 201, αρ. 67, με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία.

1.2.5. ΑΦΡΟΔΙΤΗ (;) ΠΟΥ ΣΥΓΚΡΑΤΕΙ ΤΗΝ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ ΜΕ ΤΟ ΑΡΙΣΤΕΡΟ ΧΕΡΙ

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 27**, με τον ψηλά ζωσμένο και λεπτό χιτώνα και το φαρδύ ιμάτιο, που καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος και σχηματίζει μία ογκηρή καμπύλη αναδίπλωση στο ύψος των ισχίων, την οποία συγκρατεί με το χέρι, εξαρτάται τυπολογικά από ένα γενικό αγαλματικό τύπο, με κύρια χαρακτηριστικά τον ψηλά ζωσμένο χιτώνα και το φαρδύ ιμάτιο γύρω από τα ισχία.

Ο τύπος αυτός χρησιμοποιήθηκε ήδη από το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. σε γυναικείες μορφές, κυρίως της αττικής γλυπτικής παραγωγής, που απεικονίζουν διάφορες θεότητες, όπως η Άρτεμη (π.χ. στο ανάγλυφο του ΕΑΜ αρ.ευρ. 3917)¹⁷⁵, η Κόρη (π.χ. το άγαλμα του α' μισού του 3ου αι. π.Χ. από την Καλλίπολη της Αιτωλίας)¹⁷⁶, η Αφροδίτη (π.χ. σύμπλεγμα Αφροδίτης και Έρωτος από το ιερό στο Δαφνί, ΕΑΜ αρ.ευρ. 2147)¹⁷⁷ και προσωποποιήσεις, όπως η Αγαθή Τύχη (π.χ. ο κολοσσικός κορμός από την Αγορά της Αθήνας S 2370)¹⁷⁸, η Υγεία (π.χ. στα ανάγλυφα του ΕΑΜ αρ.ευρ. 1335¹⁷⁹ και 1330¹⁸⁰), η Κωμωδία (το άγαλμα της Κωμωδίας από το χορηγικό μνημείο Α' του Διονυσίου στη Θάσο που χρονολογείται στο τέλος του 4ου/ αρχές του 3ου αι. π.Χ.)¹⁸¹ κ.ά. Ο ίδιος τύπος ακολουθείται και από τη λεγόμενη Θέμιδα του Χαιρεστράτου από τον Ραμνούντα, του ύστερου 4ου ή

¹⁷⁵ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.ευρ. 3917: Palagia 1982, 106, 108 και σημ 43 με την παλαιότερη βιβλιογραφία, πίν 35β.

¹⁷⁶ Δελφοί, Αρχαιολογικό Μουσείο, Themelis 1998, 47-59, εικ. 10-29.

¹⁷⁷ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.ευρ. 2147 : Palagia 1982, 108, σημ. 58.

¹⁷⁸ Αθηνά, Μουσείο Αγοράς, αρ.ευρ. S 2370 : Palagia 1982, 99-113 πίν. 29-36. Ridgway 1990, 54-55, πίν. 29. Todisco 1993, 156, εικ. 304. Palagia 1994, 113-122, εικ. 1. Ridgway 1997, 339. Boardman 1995, εικ. 51. Πωλογιώργη 1998, 42, σημ. 47-51. Themelis 1998, 55, σημ. 25. Bol 2004, 370 κ.εξ., 381, 436, 539, εικ. 337 με την παλαιότερη βιβλιογραφία (C.Maderna).

¹⁷⁹ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.ευρ. 1335: Palagia 1982, 107, 108, πίν. 31 c. Καλτσάς 2001, 214, αρ.κατ. 438 με εικόνα και την παλαιότερη βιβλιογραφία. Leventi 2003, 52 σημ. 36, 58, 63, 64 σημ. 133, 72, 87 σημ. 6, 105, 106, 125, 149, αρ.κατ. R 56, πίν. 36.

¹⁸⁰ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.ευρ. 1330: Palagia 1975, 181, σημ. 10, πίν. XXII a. Baumer 1997, 124, αρ.κατ. R 14, πίν. 27,4. Καλτσάς 2001, 223, αρ. 466 με εικόνα. Leventi 2003, 52 σημ. 36, 63 σημ. 125, 64 σημ. 133, 66 σημ. 142, 73, 87 σημ. 6, 115, 125, 152-153, αρ.κατ. R 69, πίν. 45. Kranz 2010, 52 σημ. 489, 53 σημ. 494, 79 σημ. 720.

¹⁸¹ Θάσος, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ.ευρ. 652 : Ridgway 1990, 50-54, σημ. 35, πίν. 27. Bol 2007, 12 κ.εξ., 52, 56, 66 εικ. 15 με τη νεότερη βιβλιογραφία (R.von den Hoff).

πρώιμου 3ου αι. π.Χ.¹⁸², για την οποία έχει υποστηριχθεί ότι πρωτότυπη πηγή έμπνευσης υπήρξε ο κορμός της Αγοράς S 2370¹⁸³, και από μορφές σε ανάγλυφα έργα, όπως εκείνα στο ΕΑΜ αρ.ευρ. 2958¹⁸⁴, 3917¹⁸⁵ ή στην ενεπίγραφη βάση του Μουσείου Ακροπόλεως αρ.ευρ. 4096¹⁸⁶.

Ο ίδιος τύπος χρησιμοποιήθηκε μέχρι και τους υστεροελληνιστικούς χρόνους όπως προκύπτει από αγάλματα και αγαλμάτια από τον νησιωτικο-ασιατικό χώρο με χαρακτηριστικά παραδείγματα μία σειρά από έργα της ροδιακής μικρογλυπτικής κυρίως¹⁸⁷.

Το εικονογραφικό σχήμα του ιματίου που περιβάλλει τα σκέλη και συγκρατείται από το αριστερό χέρι είναι μια χαρακτηριστική λεπτομέρεια που παρουσιάζεται σε υστεροελληνιστικά αγάλματα, όπως π.χ. στο αγαλμάτιο της Μεγίστης στην Αθήνα¹⁸⁸ (146/145 π.Χ.) και ένα ακόμη τυπολογικά όμοιο άγαλμα από την Πέργαμο, σήμερα στο Βερολίνο¹⁸⁹ του 2^{ου} αι. π.Χ. Τυπολογικά όμοιο είναι και ένα ακόμη αγαλμάτιο άγνωστης προέλευσης στο Μουσείο Θεσσαλονίκης¹⁹⁰ που χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ. Η διευθέτηση της κυλινδρικής αναδίπλωσης του ιματίου μπορεί να συγκριθεί με εκείνη σε μια σειρά από υστεροελληνιστικά αγαλμάτια ημίγυμνης Αφροδίτης¹⁹¹, ενώ συγγενικό είναι και το άγαλμα ενδεδυμένης

¹⁸² Αθήνα, ΕΑΜ αρ.ευρ. 231: Bol 2007, 10-11, 20 κ.εξ., 22-24, 27, 38, 46, 48, 49-50, 55 κ.εξ., 61-62, 67, 76, εικ. 22 a-c με την παλαιότερη βιβλιογραφία (R.von den Hoff). Palagia 1982, 105 σημ. 37. Themelis 1998, 55-56, σημ. 26. Καλτσάς 2001, 272 αρ.κατ. 568 με εικόνα και βιβλιογραφία.

¹⁸³ Palagia 1982, 105-106. Palagia 1994, 113-122.

¹⁸⁴ Αθήνα, ΕΑΜ αρ.ευρ. 2958: Palagia 1982, 107, σημ. 47.109, πίν. 35 c. Πωλογιώργη 1998, 41, σημ. 41, εικ. 14.

¹⁸⁵ Αθήνα, ΕΑΜ αρ.ευρ. 3917: Καρούζου 1967, 132. Palagia 1982, 106, πίν. 35. Kahil 1984, 708, αρ.κατ. 1130, πίν. 536. Καλτσάς 2001, 216, αρ.κατ. 447 με εικόνα και την παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁸⁶ Αθήνα, Μουσείο Ακρόπολης αρ.ευρ. 4096 : Palagia 1982, 109.

¹⁸⁷ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν τα αγαλμάτια στο Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού αρ.ευρ. Ε 347, Ε 156, Ε 149β: Gualandì 1976, 74-75, αρ. 26, εικ. 48, 127, αρ.κατ. 82, εικ. 118, 127, αρ.κατ. 83, εικ. 119, αντίστοιχα.

¹⁸⁸ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 710: Geominy 1985, 367 κ.ε., πίν 81. Καλτσάς 2001, 293-294, αρ, κατ. 615, με εικόνα και την παλαιότερη βιβλιογραφία.

¹⁸⁹ Βερολίνο, Συλλογή Αρχαιοτήτων Κρατικών Μουσείων Βερολίνου, αρ. ευρ. AnP VII 53: Schwarzmaier και Scholl 2019, 191-193, αρ. 100 με εικόνες και τη σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹⁰ Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1093: ΚΓΑΜΘ II, 37, αρ. 366, εικ. 1118-1121 (Γ. Δεσπίνης).

¹⁹¹ Παραδείγματα τα αγαλμάτια ΑΜΔ, αρ.ευρ. Α 382, Α 5451, Α 4237: αντίστοιχα Marcadé 1969, 231 σημ. 2, 460 σημ. 1, πίν. XLIV, 231 σημ. 3, πίν. XLIV και 231 σημ. 4, πίν. XLIV.

γυναικείας μορφής, μεγαλύτερης του φυσικού, από τη Μήλο, που ταυτίζεται με την Αμφιτρίτη¹⁹² και χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 2^{ου} αι. π.Χ.

Αναλογίες ως προς τα ενδύματα και τον τρόπο που φοριούνται, καθώς και ως προς τη σχοινοειδή, καμπύλη αναδίπλωση που σχηματίζει το ιμάτιο κάτω από τον ομφαλό, παρατηρούνται και σε μια σειρά ελληνιστικών αγαλμάτων και αγαλματίων που ακολουθούν τον τύπο της στηριζόμενης Αφροδίτης¹⁹³.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το αγαλμάτιο που εξετάζουμε παρουσιάζει αναλογίες ως προς τις διαστάσεις και το μάρμαρο, με το αγαλμάτιο Άρτεμης **αρ. κατ.**

20.

¹⁹² Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 236: Καββαδίας 1890, 192-193. Καστριώτης 1908, 54. Lippold 1950, 370. Καρούζου 1967, 188. Linfert 1976, 118, πίν. 63, εικ. 279-280. Queyrel *Ténos I*, 1986, 276. Damaskos 1999, 78-79. Καλτσάς 2001, 291, αρ. 612. Bol 2007, 251, 403, εικ. 217 (Hans- Hoyer von Prittwitz und Gaffron).

¹⁹³ Delivorrias 1984, 44-45, αρ. 324-348.

1.3. ΥΓΕΙΑ

1.3.1. ΤΥΠΟΣ BROADLANDS

Στον εικονογραφικό τύπο της λεγόμενης Υγείας *Broadlands* ή μάλλον Υγείας *Broadlands/Conservatori*¹⁹⁴ μπορούν να ενταχθούν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 28, 29 και 30**. Συγγενικό ως προς τον τύπο είναι και το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 33**, το οποίο όμως διαφοροποιείται ως προς ένα βασικό χαρακτηριστικό.

Η μορφή στον τύπο της Υγείας *Broadlands/Conservatori* στηρίζεται στο αριστερό πόδι, φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει το κάτω μέρος του σώματος και κατερχόμενο από τον αριστερό ώμο σχηματίζει λοξή αναδίπλωση κάτω από την κοιλιά και πέφτει ελεύθερο πάνω από τον πήχη του αριστερού χεριού, που είναι λυγισμένο στον αγκώνα και προτάσσεται κρατώντας φιάλη. Φίδι ελίσσεται γύρω από το δεξιό χέρι, κατευθυνόμενο προς τη φιάλη. Το κεφάλι στρέφεται ελαφρώς προς τα αριστερά.

Ο τύπος ονομάστηκε από ένα αγαλμάτιο αυτοκρατορικών χρόνων στο *Broadlands (Hampshire)*¹⁹⁵ και ένα ακέφαλο άγαλμα Υγείας στο *Palazzo dei Conservatori*¹⁹⁶ στη Ρώμη.

Ο αγαλματικός αυτός τύπος στηρίζεται σε ένα γενικό εικονογραφικό τύπο του 4ου αι. π.Χ.¹⁹⁷, και παραδίδεται από ρωμαϊκά αντίγραφα κατά κανόνα μικρής κλίμακας¹⁹⁸ και από ορισμένα κλασικά αναθηματικά ανάγλυφα¹⁹⁹, αλλά και νομίσματα ελληνικών πόλεων των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων²⁰⁰. Για τη χρονολόγηση του πρωτοτύπου έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις, ανάμεσα στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ. και τα πρώιμα ελληνιστικά χρόνια²⁰¹. Με το θέμα ασχολήθηκε

¹⁹⁴ Croissant 1990, 554-572, αρ. 63-108. Leventi 2003, 103-110, 180-174, πίν. 82-89.

¹⁹⁵ *Broadlands (Hampshire, Romsey)*, Συλλογή Palmerston: Croissant 1990, 560, αρ. 63 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία. Leventi 2003, 103, 171, 182, πίν. 85.

¹⁹⁶ Ρώμη, Musei Capitolini, Palazzo dei Conservatori, Museo Nuovo, αρ. ευρ. 1845: Croissant 1990, 560, αρ. 66 με εικόνα. Leventi 2003, 103, 104, 106, 110, 170 183, πίν. 82, με όλη τη σχετική βιβλιογραφία.

¹⁹⁷ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.2.5, σημ. 175-186.

¹⁹⁸ Croissant 1990, 560-561, αρ. 63-83.

¹⁹⁹ Croissant 1990, 561, αρ. 84-95.

²⁰⁰ Croissant 1990, 561-562, αρ. 98-105.

²⁰¹ Leventi 2003, 104, σημ. 5, με αναλυτική παρουσίαση των διάφορων απόψεων και αναλυτική βιβλιογραφία. Βλ. επίσης, Στεφανίδου-Τιβερίου 1990, 95-96.

διεξοδικά η Λεβέντη²⁰², η οποία διατυπώνει την άποψη ότι το κλασικό πρωτότυπο άγαλμα της Υγείας ανάγεται, με βάση τα χαρακτηριστικά της σύνθεσης του αλλά και την απήχησή του στη μορφή της Υγείας, σε αττικά ανάγλυφα από το Ασκληπιείο της Αθήνας²⁰³, στη δεκαετία 340-330 π.Χ. και θεωρεί ότι πιθανότατα ήταν ένα αναθηματικό άγαλμα της Υγείας στο ιερό αυτό. Στο πρωτότυπο αυτό βασίστηκαν ελληνιστικοί αγαλματικοί τύποι της Υγείας, όπως η Υγεία Conservatori/Βερολίνου²⁰⁴ ή η Υγεία Pitti/Συρακουσών²⁰⁵. Από την ανάλυση της αντιγραφικής παράδοσης, η Λεβέντη διακρίνει κατ' αρχήν μία υστεροελληνιστική μετάπλαση του κλασικού πρωτοτύπου, τον αγαλματικό τύπο *Υγείας Βενετίας/Ρόδου*, που εντοπίζεται στη στροφή του 2ου προς τον 1ο αι. π.Χ. στη ΝΔ. Μ. Ασία και στα παρακείμενα νησιά και θεωρεί πιθανή την υπόθεση ότι τουλάχιστον η υστεροελληνιστική μετάπλαση του κλασικού αγάλματος της Υγείας θα ήταν ένα άγαλμα της θεάς στημένο στο Ασκληπιείο της Κω²⁰⁶. Παράλληλα, η ίδια θεωρεί πιθανό το κλασικό αρχέτυπο του τύπου της *Υγείας Broadlands/Conservatori* στο Ασκληπιείο της Αθήνας να ήταν έργο των γιών του Πραξιτέλους²⁰⁷. Τέλος, εξέλιξη της υστεροελληνιστικής *Υγείας Βενετίας/Ρόδου* αποτελεί, σύμφωνα με τη Λεβέντη, η αντωνίνεια – σεβήρεια μετάπλαση της *Υγείας τύπου Μιλήτου/Βοστώνης*²⁰⁸, της οποίας η μορφή χρησιμοποιείται ευρύτερα στο ρωμαϊκό κόσμο και για τις παραστάσεις της *Fortuna/Τύχης*²⁰⁹. Το πρωτότυπο άγαλμα Υγείας ήταν ίσως στημένο στην περίπτωση αυτή σε ένα ιερό της Μ. Ασίας κατά τον 2ο αι. μ.Χ.

²⁰² Leventi 2003, 103-110.

²⁰³ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2501, 2584 και 2935: Leventi 2003, 147, πίν. 33, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. Μα 755: Leventi 2003, 148, πίν. 35, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία

²⁰⁴ Λεβέντη 1998, 101-114. Leventi 2003, 103, sh. 3. Grassinger 1994, 52 αρ. 9, 11-12.

²⁰⁵ Ο τύπος αντιπροσωπεύεται κυρίως από ένα άγαλμα στο Μουσείο των Συρακουσών, αρ. ευρ. 21687: Castellana 1979, 67-68 αρ. 42, εικ. 5; Croissant 1990, 563, αρ. 124, ο οποίος, ωστόσο, δεν εντάσσει το άγαλμα στο συγκεκριμένο τύπο (Croissant 1990, 571, αρ. 207-208) και το χρονολογεί λανθασμένο στο α' μισό του 3^{ου} αι. π.Χ. Βλ. επίσης Leventi 2003, 106, σημ. 21 για παρατηρήσεις αναφορικά με τη χρονολόγηση του αγάλματος από τις Συρακούσες και το αρ. 208 που ο Croissant εντάσσει λανθασμένα στον τύπο.

²⁰⁶ Leventi 2003, 107, πίν. 86.

²⁰⁷ Leventi 2003, 108-110.

²⁰⁸ Leventi 2003, 108, πίν. 87-89.

²⁰⁹ Για παράδειγμα, η Τύχη στο ανάγλυφο με την Τριάδα του Καπιτωλίου από την Αψίδα του Septimius Severus στην Leptis Magna (200-210μ.Χ.): Caffararelli και Caputo 1964, εικ. 54. Επίσης, η αποσπασματική Τύχη σε ανάγλυφο στο Αρχαιολογικό Μουσείο Τρίπολης (Λιβύη): Floriani-Squarciapino, 1967, εικ. 6.

Από τα τρία αγαλμάτια που εξετάζουμε, μόνο το **αρ. κατ. 28** σώζει ευκρινώς ίχνη από το φίδι, το ίχνος του οποίου διακρίνεται στην εξωτερική πλευρά του δεξιού μηρού, κάτω από το ύψος της αναδίπλωσης του ιματίου. Στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 29**, αν και δε σώζεται το φίδι ή ευδιάκριτα ίχνη του, είναι πιθανόν η επιμήκης απόκρουση στην αναδίπλωση του ιματίου με φορά προς το αριστερό χέρι να οφείλεται στο φίδι που θα κατευθυνόταν προς αυτό, που θα κρατούσε τη φιάλη²¹⁰.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 33** είναι συγγενικό ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά του τύπου, τη σωματική δομή, την κίνηση, την επιλογή άνετου και στάσιμου σκέλους και τα ενδύματα, διαφοροποιείται, ωστόσο εδώ *η αναδίπλωση του ιματίου που δεν πέφτει πάνω στο αριστερό χέρι, αλλά συγκρατείται στην αριστερή πλευρά από το κολλημένο στο σώμα αριστερό χέρι*. Το μοτίβο αυτό το συναντάμε σε απεικονίσεις της Υγείας για πρώτη φορά κατά το α' τέτατρο του 4^{ου} αι. π.Χ. σε ένα ανάγλυφο από το Αθηναϊκό Ασκληπιείο²¹¹. Από το 330 π.Χ. και μετά η χρήση του συνεχίζεται ως τα τέλη του αιώνα²¹². Ο τρόπος αυτός διευθέτησης του ιματίου δεν περιορίζεται σε μορφές της Υγείας, αλλά χρησιμοποιείται σε διάφορες μορφές σε ανάγλυφα μνημεία του τελευταίου τετάρτου του 4^{ου} αι. π.Χ., συνήθως σε προσωποποιήσεις μικρότερων θεοτήτων, όπως η Δημοκρατία στο ανάγλυφο του 337/6 π.Χ. στην Αθήνα²¹³. Εμφανίζεται επίσης στην απεικόνιση της Κόρης σε ένα αναθηματικό ανάγλυφο από το Αθηναϊκό Ασκληπιείο²¹⁴ που παρουσιάζει αναλογίες με τη μορφή της Υγείας σε ένα άλλο ανάγλυφο επίσης από το ίδιο ιερό²¹⁵.

Αναλογίες παρατηρούνται, ως προς τον τρόπο που φοριούνται τα ενδύματα και τη στάση του σώματος και με ένα αγαλμάτιο από την Πελασγία της Φθιώτιδας²¹⁶,

²¹⁰ Στο σημείο αυτό διευκρινίζεται ότι ενώ οι εικονογραφικοί τύποι Αφροδίτης και Άρτεμης είναι διακριτοί για την ταύτιση των θεοτήτων αυτών ακόμη και χωρίς σύμβολα, δεν ισχύει το ίδιο για τους εικονογραφικούς τύπους της Υγείας ή της ελευσινιακής Κόρης, αν δεν υπάρχουν σύμβολα. Συνεπώς, κάποια αγάλματα και αγαλμάτια είναι δυνατόν να απεικονίζουν θνητές γυναίκες και να είναι, ιδίως τα πρώτα, πορτρέτα.

²¹¹ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1346: Lenenti 2003, 137-138, πίν. 19, με όλη την παλιότερη βιβλιογραφία.

²¹² Leventi 2003, 59.

²¹³ Αθήνα, Μουσείο Αγοράς, αρ. ευρ. Ι 6524: Meyer 1989, 293 αρ. Α 97, πίν. 30,2. Lawton 1995, 99 αρ. 38, πίν. 20.

²¹⁴ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1332: Svoronos, 247 αρ. 29, πίν. XXXVI. Hausmann 1948, 79, 173 αρ. 192. Peschlow-Bindokat 1972, 151 αρ. R 29. Holtzmann 1984, αρ. 313. Guntner 1994, 45, 145 αρ. C 51, πίν. 24,2. Vikela 1994, 215 σημ. 156.

²¹⁵ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1331: Leventi 2003, 144, πίν. 29, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία. Η ίδια διατυπώνει την άποψη ότι στην περίπτωση αυτή, η Κόρη υιοθέτησε αυτόν τον εικονογραφικό τύπο από την Υγεία στα αναθηματικά ανάγλυφα (Leventi 2003, 59).

²¹⁶ Λαμία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 972: Leventi 2013, 279-282, εικ. 2-5.

που χρονολογείται στον ύστερο 2^ο αι. π.Χ.. Διαφοροποιείται, ωστόσο, ως προς την επιλογή στηρίζοντος και άνετου σκέλους και τη θέση της αναδίπλωσης του ιματίου, το οποίο στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε αφήνει ακάλυπτη την δεξιά ωμοπλάτη και έχει στη μπροστινή όψη αντίστροφη φορά, λόγω της αντιστροφής στη στήριξη του σώματος. Αναλογίες παρατηρούνται και με το άγαλμα της Κόρης/Περσεφόνης από την Καλλίπολη της Άμφισσας²¹⁷ (310-295 π.Χ.), με το οποίο μοιράζονται τον τρόπο που φοριούνται τα ενδύματα, την επιλογή άνετου και στηρίζοντος σκέλους, αλλά διαφοροποιούνται κυρίως στο ότι η αναδίπλωση του ιματίου στο άγαλμα της Καλλίπολης τυλίγεται γύρω από το αριστερό χέρι, αλλά και στον τρόπο που το ιμάτιο τυλίγεται στην πίσω όψη.

1.3.2. ΤΥΠΟΣ ΜΟΝΑΧΟΥ 310

Τον αγαλματικό τύπο που είναι γνωστός ως *Υγεία του Μονάχου 310*²¹⁸ παραδίδουν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 31 και 32**. Η μορφή στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, φορά χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει τους ώμους και τους δύο βραχίονες, αφήνοντας μόνο το δεξιό χέρι να προεξέχει. Σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από δεξιά ανάμεσα στους μαστούς και πέφτει ελεύθερο πάνω από τον πήχη του αριστερού χεριού, τον οποίο κρύβει εντελώς.

Ο τύπος ονομάστηκε από ένα αγαλμάτιο στο Μόναχο από τη Ρώμη²¹⁹.

Τον τύπο αυτό παραδίδουν γλυπτά των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων από την περιοχή κυρίως του ανατολικού Αιγαίου, της Αλεξάνδρειας και της Μικράς Ασίας²²⁰. Από τα παλαιότερα έως τώρα σωζόμενα γλυπτά του τύπου είναι ένα απότμημα αναθηματικού αναγλύφου στον Ασκληπιό και την Υγεία που προέρχεται από τη Χίο και χρονολογείται γύρω στα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ.²²¹ Ένα άγαλμα Υγείας αυτού του τύπου, το οποίο είναι πιθανόν να προέρχεται από το ιερό του Ήρωα

²¹⁷ Δελφοί, Μουσείο Δελφών, αρ. ευρ. 3809: Themelis 1998, 47-59 με εικόνες.

²¹⁸ Croissant 1990, 566, αρ. 195-206. De Luca 1991, 329-333, 346-362.

²¹⁹ Μόναχο, Γλυπτοθήκη, αρ. ευρ. 310: Croissant 1990, 566, αρ. 195, με εικόνα.

²²⁰ Adriani 1936, 8-25. De Luca 1991, 329-333, 346-362. Kranz 2010, 93-96.

²²¹ Βόννη, Ακαδημαϊκό Μουσείο Τέχνης, αρ. ευρ. B 68: Croissant 1990, 566, αρ. 205 με εικόνα, ο οποίος το χρονολογεί στον 4^ο αι. π.Χ. Leventi 2003, 66, σημ. 141 με αναφορά στις διάφορες απόψεις για τη χρονολόγηση και σχετική βιβλιογραφία. Η ίδια στηρίζει τη χρονολόγηση στα ύστερα ελληνιστικά χρόνια.

Αυλωνεΐτη στα Κηπιά Πιερίας, όπου ταυτόχρονα λατρευόταν ο Ασκληπιός, χρονολογείται πιθανότατα στο β' τέταρτο του 3^{ου} αι. π.Χ.²²².

Τα έργα αυτά θεωρείται ότι αποδίδουν έναν αττικό υστεροκλασσικό τύπο γυναικείας μορφής, που δεν πρέπει να ήταν ευθύς εξαρχής η Υγεία, ούτε καν, μάλιστα, μια άλλη θεότητα, αλλά ο τύπος πιθανότατα χρησιμοποιήθηκε για την απόδοση της θεάς αυτής από τους ελληνιστικούς χρόνους και μετά²²³. Η ανεύρεση, μάλιστα, παραδειγμάτων από τη Χίο και την Πέργαμο και χρονολογούνται στον 3^ο και τον 2^ο αι. π.Χ. ενισχύουν την άποψη ότι ο αγαλματικός αυτός τύπος πρέπει ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στο χώρο του βορειοανατολικού Αιγαίου²²⁴. Τα σωζόμενα παραδείγματα, όμως, δεν φέρουν φίδι, το οποίο προστέθηκε ως χαρακτηριστικό εικονογραφικό στοιχείο της θεότητας στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και παγιώθηκε έκτοτε.

Συγγενικό ως προς την εργασία είναι το **αρ. κατ. 31** με ένα αγαλμάτιο Υγείας από την Έφεσο, σήμερα στο Βερολίνο²²⁵. Αναλογίες παρατηρούνται κυρίως ως προς την απόδοση των πτυχώσεων, τόσο του ιματίου- ιδιαιτέρως η απόδοση των επάλληλων πτυχώσεων σε σχήμα U στην περιοχή της κοιλιάς- όσο και του χιτώνα, τον τρόπο με τον οποίο τυλίγεται το ιμάτιο στο σώμα, αφήνοντας ακάλυπτο μόνο την περιοχή του αριστερού μαστού. Διαφοροποιούνται ως προς τη θέση του φιδιού, το οποίο, στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε ανεβαίνει από την πλάτη ελικοειδώς και κατεβαίνει από τον αριστερό ώμο με φορά προς το δεξιό χέρι της Υγείας, ενώ στο αγαλμάτιο από την Έφεσο, το φίδι ελίσσεται στο δεξιό χέρι της μορφής. Διαφοροποίηση επίσης παρατηρείται στη διευθέτηση του ιματίου κάτω από το ύψος της μέσης, καθώς στο αγαλμάτιο που εξετάζουμε το ιμάτιο πέφτει τριγωνικά κάτω από την κοιλιά, ανάμεσα στα σκέλη, ένα χαρακτηριστικό που μάλλον είναι ιδιαίτερο και δεν συνηθίζεται σε άλλα γνωστά παραδείγματα του τύπου.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 32** δεν φαίνεται να κρατά φίδι, ωστόσο η πιθανότητα αυτή δεν μπορεί να αποκλειστεί, καθώς είναι αποκρουσμένα τα άκρα χέρια και ιδιαιτέρως το δεξί, όπου θα μπορούσε να ελίσσεται το φίδι. Αναλογίες

²²² Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 1347: Δαμάσκος 2013, 56-59, εικ. 76-79.

²²³ Στεφανίδου-Τιβερίου 1979, 155-162. Leventi 2003, 66.

²²⁴ De Luca 1991, 360, αρ 17-20.

²²⁵ Βερολίνο, Συλλογή Αρχαιοτήτων Κρατικών Μουσείων Βερολίνου, αρ. ευρ. 204: Croissant 1990, 566, αρ. 203. Sobel, 1990, 92, αρ. 1. De Luca 1991, 359, αρ. 4, πίν. 41, 1.2.

διαπιστώνονται με ένα άγαλμα Υγείας στο Παρίσι²²⁶ του 2^{ου} αι. μ.Χ. ως προς τη θέση των δυο χεριών (το αριστερό λυγισμένο σε ορθή γωνία φτάνει ως το ύψος της μέσης, ενώ το δεξί λυγισμένο σε αμβλεία γωνία καταλήγει χαμηλότερα). Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα και στις δυο περιπτώσεις η μέση στην αριστερή πλευρά να καλύπτεται από την αναδίπλωση του ιματίου και να μένει ακάλυπτος από το ιμάτιο μόνο ο αριστερός μαστός. Αναλογίες παρατηρούνται και ως προς την απόδοση των κάθετων, πυκνών, παράλληλων και έξεργων πτυχώσεων του χιτώνα κάτω από την παρυφή του ιματίου.

Συγκρινόμενα μεταξύ τους τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 31 και 32**, διαπιστώνουμε διαφοροποιήσεις στη θέση των χεριών που στο **αρ. κατ. 31** το δεξί είναι λυγισμένο σε ορθή γωνία στο ύψος της μέσης, ενώ το αντίστροφο συμβαίνει στο **αρ. κατ. 32**. Επίσης, στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 31** αποδίδεται το φίδι, ενώ δεν μπορούμε να γνωρίζουμε βεβαιότητα για το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 32**. Σε κάθε περίπτωση, πάντως το φίδι θα είχε διαφορετική θέση στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 32**. Τα αγαλμάτια διαφοροποιούνται και ως προς την απόδοση της πτυχολογίας, κυρίως του ιματίου, καθώς στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 32** δεν παρατηρούνται πτυχώσεις στην περιοχή της κοιλιάς, ενώ στο **αρ. κατ. 31** η ίδια περιοχή καλύπτεται από επάλληλες πτυχώσεις σε σχήμα U. Αντίστοιχα, διαφοροποιείται και η απόδοση της πίσω όψης από πλευράς πτυχώσεων. Τέλος, ιδιαίτερη είναι η διευθέτηση του ιματίου του αγαλματίου **αρ. κατ. 31** κάτω από το ύψος της μέσης, καθώς, όπως ήδη αναφέρθηκε παραπάνω, πέφτει τριγωνικά κάτω από την κοιλιά, ανάμεσα στα σκέλη.

²²⁶ Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. MA 260: Charbonneaux 1963, 209, αρ. 260. Croissant 1990, 566, αρ. 198, με εικόνα. De Luca 1991, 359, αρ. 2.

1.4. ΤΥΠΟΣ ΚΟΡΗΣ

1.4.1. ΤΥΠΟΣ ΚΟΡΗΣ ΜΕ ΛΟΞΗ ΑΝΑΔΙΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΙΜΑΤΙΟΥ ΣΤΟ ΣΤΗΘΟΣ

Τα αγάλματα και αγαλμάτια **αρ. κατ. 34-39** εντάσσονται στον εικονογραφικό τύπο της όρθιας ενδεδυμένης νεαρής γυναικείας μορφής του 4ου αιώνα π.Χ. που είναι γνωστός ως τύπος της Πραξιτέλειας Κόρης με κύριο χαρακτηριστικό το *ιμάτιο που τυλίγει σφιχτά το σώμα και σχηματίζει μια λοξή αναδίπλωση στο στήθος*²²⁷. Το **αρ. κατ. 40** είναι συγγενικό με αυτόν τον τύπο, με βασική διαφοροποίηση την αντιστροφή στη στάση του σώματος.

Ο τύπος της όρθιας ενδεδυμένης γυναικείας μορφής σε χιαστί στάση - *contraposto*, του 4ου αιώνα π.Χ., με το λοξό, πλούσιο και βαρύ ιμάτιο, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος του χιτώνα, ξεκινά από τις μορφές των Μουσών και ειδικότερα εκείνης με το διπλό αυλό, στο βάθρο της Μαντίνειας²²⁸, που αποδίδεται στον Πραξιτέλη ή τη Σχολή του²²⁹. Κατά τον 4^ο αι. π.Χ. το μοτίβο της λοξής αναδίπλωσης του ιματίου εμφανίζεται στη γλυπτική κατ' αρχήν σε απεικονίσεις του τύπου της λεγόμενης Κόρης *Λονδίνου/Βερολίνου*²³⁰ των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ., του τύπου της λεγόμενης Κόρης *Uffizi/Βατικανού*²³¹ από το τρίτο τέταρτο του αιώνα, καθώς και σε

²²⁷ Για τους αγαλματικούς τύπους της Κόρης με διαγώνιο ιμάτιο βλ. γενικά: Neutsch 1952, 38-54, πίν. 22-29. Filges 1997, ιδιαίτερα 145-155. Baumer 1997. Leventi 2003, 59-61.

²²⁸ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 215, 216, 217: Amelung 1895, εικ. 28. Kabus-Jahn 1963, 11-12. Richter 1970, εικ. 726-728. Ridgway 1990, 253, πίν. 132 a-c. Καλτσάς και Δεσπίνης 2007, 82-87, αρ. 12. Leventi 2019α, 385-386, εικ. 13.16-13.17. Λεβέντη 2021, 293, εικ. 1.

²²⁹ Η σύνδεση με τον Πραξιτέλη οφείλεται σε μια αναφορά του Πανυσανία (VIII, 9, 1) ότι στη Μαντίνεια, στον διπλό ναό της Λητούς, είδε τα αγάλματα της Λητούς, του Απόλλωνα και της Άρτεμης, έργα του Πραξιτέλη, και ότι στο βάθρο τους παριστάνονταν *Μοῦσαι καὶ Μαρσύας αὐλῶν*: «...ἔστι δὲ Μαντινεῦσι ναὸς διπλοῦς μάλιστά που κατὰ μέσον τοίχῳ διειργόμενος: τοῦ ναοῦ δὲ τῇ μὲν ἀγαλμά ἐστιν Ἀσκληπιοῦ, τέχνη [δὲ] Ἀλκαμένους, τὸ δὲ ἕτερον Λητοῦς ἐστὶν ἱερὸν καὶ τῶν παίδων: Πραξιτέλης δὲ τὰ ἀγάλματα εἰργάσατο τρίτῃ μετὰ Ἀλκαμένην ὕστερον γενεᾷ. τούτων πεποιημένα ἐστὶν ἐπὶ τῷ θάθρῳ Μοῦσαι καὶ Μαρσύας αὐλῶν...».

²³⁰ Blumel 1938, 24 αρ. Κ 238, πίν. 52. Schmidt 1967, 154-155 αρ. 43. Kabus-Jahn 1963, 16-17, 68. Kabus-Jahn 1972, 71. Filges 1997, 13-31, αρ.-εικ. 1-47. Leventi 2003, 59, σημ. 91.

²³¹ Rizzo 1932, 89-90, 100-103, πίν. CXXXIII (Ουρανία Βατικανού), CLIV (α) (Κόρη Uffizi). Kabus-Jahn 1963, 1-22, πίν. 1-6. Peschlow-Bindokat 1972, 118-121, 137. Palagia 1980, 28-29. Eschbach 1986, 79-80. Guntner 1997, αρ. 11 και 13. Baumer 1997, 31-34, 36-37, αρ. 171, 96-99 αρ. G6/1-7, πίν. 8-9 (Κόρη Uffizi) και 41-43 με αρ. 222, 104-105 αρ. G9/1-3, πίν. 14 (η ονομαζόμενη Ουρανία Βατικανού). Filges 1997, 50-67, αρ.-εικ. 70-91 (Κόρη/Περσεφόνη Τύπου Φλωρεντίας: από ένα Πραξιτέλειο άγαλμα της θεάς του 345-335 π.Χ.) και 84-97, αρ.-εικ. 121-145 (Τύχη Ρώμης/Βοστώνης [ο τύπος Ουρανίας Βατικανού]: πιθανόν από ένα Πραξιτέλειο άγαλμα Τύχης του 330-320 π.Χ.). Leventi 2003, 59-60, σημ. 92.

σύγχρονα αναθηματικά ανάγλυφα²³². Ο τύπος γνωρίζει μεγάλη διάδοση τον 3ο αιώνα π.Χ. με πλήθος δειγμάτων, στα οποία υπάρχουν διαφοροποιήσεις ως προς τα άνω άκρα ή το τύλιγμα του ιματίου πάνω στο σώμα, όπως ενδεικτικά στις γυναικείες μορφές της σαρκοφάγου των Θρηνηδών του 4ου αιώνα π.Χ. στο Μουσείο Κωνσταντινούπολης²³³. Σταδιακά ο τύπος καλύπτει ένα ευρύ φάσμα παραλλαγών, αντιγράφων και μεταπλάσεων από την εποχή της δημιουργίας του μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια, περίοδο κατά την οποία γνωρίζει νέα ακμή²³⁴. Ο αρχικός τύπος του 4ου αιώνα π.Χ., με τη διαγώνια δέσμη πτυχών του ιματίου πάνω στο στήθος, μεταπλάσθηκε χωρίς να χάσει τα κύρια χαρακτηριστικά του, αλλά με την σταδιακή αλλαγή της θέσης της λοξής αναδίπλωσης του ιματίου προς τα κάτω και με αλλαγή του βαθμού απόδοσης της διαφανούς υφής του ιδίου ενδύματος²³⁵. Έτσι, ο χαρακτηριζόμενος ως αγαλματικός τύπος της Πραξιτέλειας Κόρης - Ουρανίας, ο οποίος στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ., φαίνεται ότι σχετίζεται κυρίως με την ελευσίνια Κόρη και την Αφροδίτη σε αναθηματικά ανάγλυφα²³⁶, σταδιακά συνδέεται επίσης με άλλες νεαρές γυναικείες θεϊκές μορφές, όπως η Υγεία²³⁷, και η Τύχη²³⁸, καθώς και με θνητές νεανικές, ενίοτε ιερατικές²³⁹ γυναικείες μορφές, σε επιτύμβια αγάλματα και ανάγλυφα έργα.

Το άγαλμα και τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 36-39** εντάσσονται στον πρώιμο κύκλο αποδόσεων του αγαλματικού τύπου της λεγομένης Πραξιτέλειας *Κόρης Φλωρεντίας*

²³² Peschlow-Bindokat 1972, 118-120, εικ. 42, 44-45.

²³³ Κωνσταντινούπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 368: Lippold 1950, πίν. 82. Picard 1963, 22, εικ. 97. Fleischer 1983.

²³⁴ Ενδεικτικά, πολλά ρωμαϊκά αντίγραφα του τύπου, από την Έφεσο, τη Μίλητο, τη Μαγνησία, την αιολική Κύμη και το Νότιον περιλαμβάνονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο και στη Γλυπτοθήκη στο Πολιτιστικό Πάρκο Σμύρνης: Αγάλματα γυναικών Πραξιτέλειου τύπου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Σμύρνης: 1) αρ. ευρ. 516, από τη Μίλητο (Balatköyü), 2ου αιώνα μ.Χ., 2) αρ. ευρ. 585, από τη Μαγνησία (Ortaklar), 2ου αιώνα μ.Χ., 3) αρ. ευρ. 579, από τη Μαγνησία, με οριζόντια δέσμη πτυχών ιματίου και πολλές διαγώνιες πτυχές πάνω στο σώμα, 150-130 π.Χ. κ.α.

²³⁵ Richter 1954, 127, αρ. 126.

²³⁶ Delivorrias 1991, 129-157.

²³⁷ Πρβλ. το αναθηματικό ανάγλυφο στον Ασκληπιό και στην Υγεία S 2505, του 4ου αιώνα π.Χ., από την Αθηναϊκή Αγορά, με λοξή δέσμη πτυχών του ιματίου και στις δύο θεϊκές μορφές, και ειδικότερα στη μορφή της Υγείας, όπου και ο ρόδακας πτυχών: Lawton 2006, 29, 31, εικ. 35. Γενικά για τους αγαλματικούς τύπους της Υγείας: Leventi 2003 και ειδικότερα 59-61.

²³⁸ Ενδεικτικά: κολοσσικό άγαλμα της Τύχης των αρχών του 3ου αιώνα μ.Χ., από το ημιτελές Σεβήρειο Forum στην Leptis Magna, στο Μουσείο Τρίπολης Λιβύης, αντίγραφο πρωτότυπου αθηναϊκού έργου: Squarciapino 1967, 79-80, εικ. 1-3. Guerrini 1976, 109-110, πίν. 25. Palagia 1982, 104-105.

²³⁹ Ενδεικτικά: Connely 2007, 146-163.

– Ουρανίας, ή Κόρης Uffizi/Βατικανού που σχετίζεται και με την Κόρη Grimaldi²⁴⁰. Κύριο δείγμα του τύπου της Φλωρεντινής Κόρης αποτελεί το άγαλμα του Μουσείου Uffizi 120, το οποίο έχει χαρακτηριστεί ως αντίγραφο έργου των ετών γύρω στο 340 π.Χ., από τον κύκλο του Πραξιτέλους²⁴¹, με το οποίο τα γλυπτά που εξετάζουμε παρουσιάζουν αναλογίες ως προς τη συνολική στάση της μορφής με την ελαφρά προτεταμένη προς τα δεξιά του θεατή λεκάνη, με το χαλαρό δεξιό πόδι που τραβιέται πίσω και πλάι και το στηρίζον αριστερό, το βαρύ πέσιμο του ιματίου στα αριστερά της μορφής, και κυρίως τη χαρακτηριστική αναδίπλωση του ιματίου στο ύψος του στήθους. Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, ότι τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 36 και 37** διαφοροποιούνται ως προς τη θέση του δεξιού χεριού, που θα είχε φορά προς τα κάτω, ενώ στα αγαλμάτια **αρ. κατ. 38 και 39** θα ήταν ανυψωμένο, όπως και στο άγαλμα του Μουσείου Uffizi 120. Αναλογίες παρατηρούνται και με το επιγραφικά βεβαιωμένο ως άγαλμα Κόρης του 3ου αιώνα π.Χ. από το ιερό της Δήμητρας και Κόρης στο Κυπαρίσσι στην Κω²⁴² στο οποίο παρατηρούμε και την προβολή προς τα πίσω του άνετου δεξιού σκέλους που παρατηρείται και στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 35**. Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 39**, μάλιστα, εντάσσεται από τον Filges στην παραλλαγή που ονομάζει *Τύπο Ρώμης-Βοστώνης*²⁴³.

Τα **αρ. κατ. 34-35** μπορούν να ενταχθούν στην παραλλαγή της λεγόμενης Κόρης Uffizi, γνωστή ως *Κόρη της Βιέννης*²⁴⁴, στην οποία το διαγώνιο ιμάτιο καλύπτει και τους δυο μαστούς. Σύμφωνα με την τυπολογία του Filges, μάλιστα, μπορούν να ενταχθούν στην παραλλαγή που ονομάζει *Κόρη/Περσεφόνη – Τύπος Κνωσσού*²⁴⁵, που ονομάστηκε έτσι από έναν κορμό αγαλματίου που βρέθηκε στο ιερό της Δήμητρας στην Κνωσό²⁴⁶. Αναλογίες ως προς τη στάση του σώματος και την απόδοση της πτυχολογίας του ιματίου του αγαλματίου **αρ. κατ. 35** παρατηρούνται σε ένα

²⁴⁰ Ο.π., σημ. 231.

²⁴¹ Filges 1997, 50-67, αρ.-εικ. 70-91 (Κόρη/Περσεφόνη Τύπου Φλωρεντίας: από ένα Πραξιτέλειο άγαλμα της θεάς του 345-335 π.Χ.)

²⁴² Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 42: Jacopi 1932, 180-183, εικ. 53-54. Kabus-Jahn 1963, 15, πίν. 3. Kabus-Preiðhofen 1975, 50-52, πίν. 22-24, εικ. 4.9. Palagia 1980, 28-30, αρ. 13, εικ. 50. Guntner 1997, 958, 12, πίν. 641. Baumer 1997, 159, αρ. K 11, πίν. 45, 1-4. Filges 1997, 253, αρ.-εικ. 52, 1-2.

²⁴³ Filges 1997, 271, αρ.-εικ. 142.

²⁴⁴ Baumer 1997, 34-37, αρ. 182, 100-103, αρ. G7/1-8, πίν. 10-13, 2 (γύρω στο 300 π.Χ.). Guntner 1997, αρ. 10.

²⁴⁵ Filges 1997, 78-84, αρ.-εικ. 111-120.

²⁴⁶ Κνωσσός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 60/435: Coldstream 1973, 95, αρ. 4, πίν. 75d. Filges, 1997, 266, αρ.-εικ. 111.

ανάγλυφο από το αθηναϊκό Ασκληπιείο ²⁴⁷ (330-310 π.Χ.) αλλά και με τη Μούσα με το διπλό αυλό, στο βάθρο της Μαντίνειας ²⁴⁸. Ως προς την απόδοση της πτυχολογίας του χιτώνα, αναλογίες παρατηρούνται με ένα άγαλμα Κόρης από την Πέργαμο²⁴⁹.

Αντίστροφη στάση του σώματος παρατηρείται στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 40**. Ως προς αυτό και τον τρόπο που φοριούνται τα ενδύματα, μπορούμε να διακρίνουμε αναλογίες με το άγαλμα της ιέρειας της Νεμέσεως Αριστονόης²⁵⁰, από το ιερό στο Ραμνούντα, με το οποίο, ωστόσο, διαφοροποιείται έντονα ως προς την απόδοση της πτυχολογίας. Ο ίδιος αγαλματικός τύπος χρησιμοποιείται για τη Θέμιδα σε ένα αναθηματικό ανάγλυφο του 4^{ου} αι. π.Χ. που βρέθηκε επίσης στο Ραμνούντα²⁵¹.

Παράλληλα του τύπου απαντούν και στην κοροπλαστική, όπως τα γνωστά ειδώλια του 4^{ου} αι. π.Χ. στο Βρετανικό Μουσείο²⁵², από το ιερό των θεών του Κάτω Κόσμου στην Κνίδα που έχουν συσχετιστεί με μορφή Κόρης και υδριαφόρου αντίστοιχα, στην εικονογραφία μελανόμορφων και ερυθρόμορφων αγγείων του 5ου και 4ου αιώνα π.Χ.²⁵³ και στην ανάγλυφη ελληνιστική κεραμική, όπως στα Πτολεμαϊκά αγγεία των βασιλισσών στην Αλεξάνδρεια, όπου όμως η πτυχωτή αναδίπλωση ενός κοντότερου ιματίου εμφανίζεται οριζόντια κάτω από το στήθος της μορφής²⁵⁴.

²⁴⁷ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1461: Filges 1997, 259, αρ.-εικ. 79, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

²⁴⁸ Ο.π., σημ. 228.

²⁴⁹ Filges 1997, 249, αρ.-εικ. 36, με την παλαιότερη βιβλιογραφία

²⁵⁰ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 232: Leventi 2019β, 70-72, εικ. 2-3, σημ. 12 με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία.

²⁵¹ Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1953.5-30.1 και Αποθήκες Ραμνούντα, αρ. ευρ. 530: Palagia and Lewis 1989, πίν. 49. Leventi 2019β, 71.

²⁵² Burn και Higgins 2001, 176-177, αρ. 2496-2497 (με βιβλιογραφία), πίν. III, 83. Ashmole 1951, 25-28, πίν. IX και Xd. Burn 1997, 87-88, εικ. 133-134, όπου η Burn θεωρεί ότι το δεύτερο ειδώλιο πιθανόν ταυτίζεται με υδριαφόρο μορφή, ενώ για το πρώτο και μεγαλύτερο (ύψος: 0,235 μ.) από τα δύο συντάσσεται με την άποψη του Ashmole ότι απεικονίζει την Κόρη, αλλά εκφράζει αμφιβολίες για την υπόθεση ότι αυτό αντιγράφει το λατρευτικό άγαλμα της Κόρης στο ναό της Δήμητρας και Κόρης στην Κνίδα. Burn 2004, 98-99, εικ. 56.

²⁵³ Ενδεικτικά: CVA *British Museum* 9, 41, 42, 43, (GR 1843.11-3.94 & 16 BM Cat Vases E 51, E55), πίν. 37-40, εικ. 8c, d. CVA *Canada* I, 2-3, 18-19, (919.5.19 & 133), πίν. 4.3, 25.4.

²⁵⁴ Pollitt 1986, 254-255, 317, υποσημ. 8, εικ. 274.

1.5. ΤΥΠΟΙ ΜΙΚΡΗΣ ΚΑΙ ΜΕΓΑΛΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΩΤΙΣΣΑΣ

Στον αγαλματικό τύπο της «Μεγάλης»²⁵⁵ και της «Μικρής Ηρακλειώτισσας»²⁵⁶ μπορούν να ενταχθούν τα αγάλματα **αρ. κατ. 41 και 42**, αντίστοιχα.

Ο τύπος πήρε το όνομά του από τα αγάλματα που βρέθηκαν μαζί κατά την ανασκαφή της πόλης Ηράκλειον (Herculaneum) στην Ιταλία. Τα τρία αγάλματα βρίσκονται σήμερα στο Albertinum της Δρέσδης²⁵⁷.

Εικονίζονται με παρόμοιο τρόπο, αλλά με διαφοροποίηση της ηλικίας τους, καθώς η «Μεγάλη» έχει το κεφάλι καλυμμένο, ενώ χαρακτηριστική είναι και η λεγόμενη «πεπονοειδής» κόμμωση. Φορούν ποδήρη χιτώνα και φαρδύ ιμάτιο στο οποίο έχουν τυλιγμένα και τα χέρια τους. Το λυγισμένο δεξιό χέρι είναι κοντά στο στήθος, ενώ το αριστερό είναι χαμηλωμένο στην αντίστοιχη πλευρά. Η «Μικρή» έχει άνετο το δεξιό σκέλος, ενώ η «Μεγάλη» το αριστερό με αντίστοιχη στρόφη της μέσης και των ώμων. Παραλλαγές εμφανίζει και η στάση των χεριών, καθώς η «Μικρή»

²⁵⁵ Για τον αγαλματικό τύπο της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας»: Lippold 1923, 212-213. Horn 1931, 18. Rizzo 1932, 91-93, πίν. 135. Süsserott 1938, 192. Lippold 1950, 242, σημ. 4, πίν. 86. Bieber 1962, 111-113. Kabus-Jahn 1963, 93-94. Karusu 1969, 148-149, 151-154, πίν. 71. Linfert-Reich 1971, 53 κ.εξ. Kruse 1975, 41-42, σημ. 46 με κατάλογο αντιγράφων στις 260-268. Bieber 1977, 148-152. Ridgway 1984, 101 κ.εξ. Kleiner 1984, 143 κ.εξ. Atalay 1989, 77-83. Ridgway 1990, 92 κ.εξ. Smith 1991, 75, 88, εικ. 88. Fuchs 1993, 219-220, εικ. 236. Todisco 1993, αρ. 291. Rolley 1999, 263-265, εικ. 269. Trimble 2000, 41-68. Alexandridis 2004, 238 κ.εξ. με κατάλογο αντιγράφων. Pasquier και Martinez 2007, 320, αρ.κατ. 77 με εικόνα (A.Pasquier). Καλτσάς-Δεσπίνης, Πραξιτέλης, 176-177, αρ.κατ. 55 (Μ.Γιαννοπούλου). Daehner 2007β, 85-111. Vorster 2007 α, 59-84. Vorster 2007 β, 113-140. Stéfanidou-Tivériou 2009, 345-387. Trimble 2011. Dresden III, 170-175 στο αρ.κατ. 33 με εικόνες (C.Vorster). Κατσικούδης 2014, 188-189. Meyer 2019, 398-400.

²⁵⁶ Για τον αγαλματικό τύπο της «Μικρής Ηρακλειώτισσας» και τα προβλήματα της έρευνας: Rizzo 1932, 92-93, πίν. 136. Süsserott 1938, 192, πίν. 37,2. Lippold 1950, 242, σημ. 4, πίν. 86. Bieber 1962, 111-113. Kabus-Jahn 1963, 93-94. Linfert-Reich 1971, 53 κ.εξ. Kruse 1975, 68-89, σημ. 60 με κατάλογο αντιγράφων στις 294-300. Bieber 1977, 148-152. Kleiner 1984, 143-146. Ridgway 1984, 101 κ.εξ. Atalay 1989, 77-83. Ridgway 1990, 92-93. Smith 1991, 75, 88, εικ. 89. Fuchs 1993, 219-220, εικ. 237. Todisco 1993, αρ. 292 με βιβλιογραφία. Landwehr 1993, 63. Rolley 1999, 263-265, εικ. 270. Trimble 1999 με κατάλογο αντιγράφων. Trimble 2000, 41-68. Eule 2001, 27-28. Davies 2002, 227 κ.εξ. Alexandridis 2004, 238 κ.εξ. με κατάλογο αντιγράφων στις 243-248. Pasquier και Martinez 2007, 320, αρ.κατ. 77 με εικόνα (A.Pasquier). Καλτσάς-Δεσπίνης, Πραξιτέλης, 178, αρ.κατ. 56 (Μ.Γιαννοπούλου). Daehner 2007β, 85-111. Vorster 2007 α, 59-84. Vorster 2007 β, 113-140. Daehner 2007- Addendum 156-157. Θεσσαλονίκη III, 177, αρ.κατ. 506, σημ.1 (Γ. Δεσπίνης), Trimble 2011 (με αναφορές κατά τόπους). Dresden III, 176-182 στο αρ.κατ. 34 με εικόνες και βιβλιογραφία (C.Vorster). Meyer 2019, 398-400.

²⁵⁷ Δρέσδη, Albertinum, Staatliche Kunstsammlungen, Skulpturensammlung αρ. ευρ. Hm 326 («Μεγάλη Ηρακλειώτισσα») και αρ.ευρ. Hm 327 και Hm 328 («Μικρή Ηρακλειώτισσα»). Για ανάλυση των τριών αυτών αγαλμάτων και χρονολόγησή τους βλ. Vorster 2007α, 59-84. Bol 2007, 25-27, 32, 56, 64, 196, 353, 379, εικ. 30ac, 31 a-d (Ralf von den Hoff). Dresden III, 170-183, αρ.κατ. 33-35 με εικόνες και πίνακες και την παλαιότερη βιβλιογραφία (C.Vorster)

τεντώνει το δεξιό χέρι της για να φέρει το ιμάτιό της πάνω από τον αριστερό ώμο. Η θέση των χεριών και στις δυο μορφές χρησιμοποιείται για να δημιουργηθούν τριγωνικές επιφάνειες μεταξύ των χεριών, των ώμων και των πτυχώσεων του ιματίου, ενώ είναι επίσης εμφανής η προσπάθεια να αποδοθεί η υφή των υφασμάτων και να προβληθεί ο όγκος των ενδυμάτων που κρύβονται από τα βαρύτερα υφάσματα που απλώνονται πάνω τους²⁵⁸.

Έχουν παραδοσιακά ερμηνευτεί ως σύνταγμα Δήμητρας και Κόρης²⁵⁹, έργα του Πραξιτέλη γύρω στο 320 π.Χ., τα οποία σύμφωνα με τον Πausανία²⁶⁰ ήταν στημένα σε ένα ναό πλησίον του Διπύλου στην Αθήνα. Η άποψη που συνδέει το ένα ή και τα δύο πρωτότυπα αγάλματα με τον Πραξιτέλη ή το εργαστήριό του βασίζεται κυρίως στις ομοιότητες που παρουσιάζει η «Μικρή Ηρακλειώτισσα» με την κεντρική Μούσα στην πλάκα της Μαντίνειας²⁶¹. Η άποψη αυτή έχει ευρέως αμφισβητηθεί από νεότερους ερευνητές²⁶² και αντίθετα έχει υποστηριχθεί ότι τα πρωτότυπα απεικόνιζαν θνητές, ιέρειες²⁶³, ποιήτριες²⁶⁴ ή ηρωίδες, και ότι είναι πιθανόν να μην δημιουργήθηκαν σύγχρονα²⁶⁵. Παράλληλα, οι μελετητές που δεν δέχονται τη σύνδεση με τον Πραξιτέλη, ή που συνδέουν μόνο τον ένα τύπο με αυτόν²⁶⁶, προτείνουν ότι τα πρωτότυπα πρέπει να χρονολογηθούν στην πρώιμη ελληνιστική εποχή, η «Μεγάλη Ηρακλειώτισσα» γύρω στο 300 π.Χ.²⁶⁷ και η «Μικρή

²⁵⁸ Πλάντζος, 2016, 243-244

²⁵⁹ Bieber 1962, 112, 133-134. Bieber 1977, 149.

²⁶⁰ Πausανίας 1.2.4: «ἐσελθόντων δὲ ἐς τὴν πόλιν οἰκοδόμημα ἐς παρασκευὴν ἐστὶ τῶν πομπῶν, ἃς πέμπουσι τὰς μὲν ἀνὰ πᾶν ἔτος, τὰς δὲ καὶ χρόνον διαλείποντες. καὶ πλησίον ναὸς ἐστὶ Δήμητρος, ἀγάλματα δὲ αὐτῇ τε καὶ ἡ παῖς καὶ δᾶδα ἔχων Ἰακχος· γέγραπται δὲ ἐπὶ τῷ τοίχῳ γράμμασιν Ἀττικοῖς ἔργα εἶναι Πραξιτέλους. τοῦ ναοῦ δὲ οὐ πόρρω Ποσειδῶν ἐστὶν ἐφ' ἵππου, δόρυ ἀφιεῖς ἐπὶ γίγαντα Πολυβώτην, ἐς ὃν Κώοις ὁ μῦθος ὁ περὶ τῆς ἄκρας ἔχει τῆς Χελώνης· τὸ δὲ ἐπίγραμμα τὸ ἐφ' ἡμῶν τὴν εἰκόνα ἄλλω δίδωσι καὶ οὐ Ποσειδῶνι. στοαὶ δὲ εἰσὶν ἀπὸ τῶν πυλῶν ἐς τὸν Κεραμεικὸν καὶ εἰκόνες πρὸ αὐτῶν χαλκαῖ καὶ γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, ὅσοις τι ὑπῆρχεν ὧν τις λόγος ἐς δόξαν».

²⁶¹ Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 216: ο.π., σημ. 228.

²⁶² Trimble 2000, 44-48. Vorster 2007 β, 113-139.

²⁶³ Kruse 1975, 42. Alexandridis 2004, 238.

²⁶⁴ Linfert-Reich 1971, 57.

²⁶⁵ Ridgway 1990, 92.

²⁶⁶ Kabus-Jahn 1963, 93. Atalay 1989, 77, σημ. 135. Trimble 2011, 22, σημ. 18.

²⁶⁷ Bieber 1962, 112-113. Bieber 1977, 149. Atalay 1989, 78.

Ηρακλειώτισσα» λίγο νωρίτερα, στα χρόνια των τελευταίων αττικών επιτυμβίων στηλών²⁶⁸.

Οι αγαλματικοί τύποι της «*Μικρής*» και της «*Μεγάλης Ηρακλειώτισσας*» ήταν πολύ διαδεδομένοι από το 300 π.Χ. έως το 300 μ.Χ. και ειδικά στους ρωμαϊκούς χρόνους αποτελούν τους περισσότερο αγαπητούς τύπους ενδεδυμένων γυναικείων μορφών που χρησιμοποιήθηκαν για την απεικόνιση εικονιστικών αγαλμάτων, τιμητικών και επιτύμβιων, θνητών γυναικών, κυρίως εύπορων αστών και λιγότερο μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας²⁶⁹.

Από τα λιγοστά σωζόμενα παραδείγματα που χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους (πιθανώς 1ος αι. π.Χ.), προκύπτει ότι τόσο η «*Μεγάλη*» όσο και η «*Μικρή Ηρακλειώτισσα*» δεν ήταν σαφώς αναγνωρίσιμοι και εδραιωμένοι τύποι στην εικονογραφία των γυναικείων πορτραίτων πριν από την ύστερη ελληνιστική περίοδο²⁷⁰, ίσως λόγω του συντηρητισμού του σχήματος, αφού, για παράδειγμα, η Pudicitia, επέτρεπε με την πολύπλοκη στάση την ανάδειξη του γυναικείου σώματος. Αξιοσημείωτο είναι ότι το **αρ. κατ. 42** χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ.

Τα πρωιμότερα αντίγραφα των τύπων προέρχονται από την Ελλάδα, όπως είναι εύλογο λόγω του χώρου καταγωγής των πρωτοτύπων, όπου η παραγωγή τους συνεχίστηκε μέχρι τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Από τον 1ο αι. π.Χ. οι τύποι αντιγράφονται στη Δύση, στην Ιταλία, ενώ από τις αρχές του 2ου αι. μ.Χ. συναντώνται πλέον και στη Μικρά Ασία, όπου και οι δύο τύποι έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλείς. Παραδείγματα αυτών των τύπων, χρονολογημένα στους ρωμαϊκούς χρόνους, έχουν βρεθεί στην Κύπρο, τη Συρία, αλλά και στην Αίγυπτο, την Κυρηναϊκή, τις βόρειες ακτές της Αφρικής, σε περιοχές των Βαλκανίων²⁷¹.

Ως προς την έντονη κάμψη του δεξιού ισχίου και το άνοιγμα της μορφής με τη στάση του άνετου αριστερού σκέλους, το **αρ. κατ. 41**, στον τύπο της «*Μεγάλης*

²⁶⁸ Kruse 1975, 42. Ridgway 1990, 92. Βλ. επίσης για σύνοψη των διαφόρων απόψεων: Καλτσάς-Δεσπίνης 2007, 176 (Μ.Γιαννοπούλου). Pasquier και Martinez 2007, 318 (Α. Pasquier). Vorster 2007 β, 115, 118-119.

²⁶⁹ Traversari 1960, 78 κ.εξ. Bieber 1962, 115, 134. Atalay 1989, 77. Alexandridis 2004, 238. Vorster 2007 β, 135 -139. Stéfanidou-Tivériou 2009, 359. Trimble 2011, κεφ. 4, 150-205, 254-259.

²⁷⁰ Dillon 2010, 82-86.

²⁷¹ Daehner 2007β, 89-92.

Ηρακλειώτισσας», που χρονολογείται στους αντωνίνειους χρόνους, παρουσιάζει αναλογίες με ένα εικονιστικό άγαλμα του 1^{ου} αι. π.Χ. από τη Μαγνησία²⁷².

²⁷² Κωνσταντινούπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 606: Daehner 2007, 133, εικ. 5.16, με την προγενέστερη βιβλιογραφία.

1.6. ΠΕΠΛΟΦΟΡΟΙ

1.6.1. ΜΕ ΠΕΠΛΟ ΑΡΓΕΙΟΥ ΤΥΠΟΥ

Το άγαλμα **αρ. κατ. 43** εντάσσεται στην κλασική παράδοση των γυναικείων αγαλμάτων του 5ου αι. π.Χ. με χαρακτηριστικό στοιχείο τον πέπλο, ο οποίος από τις αρχές του αιώνα (περίπου την περίοδο 480-400 π.Χ.) αντικατέστησε σταδιακά τον ιωνικό τρόπο ένδυσης (χιτώνα και ιμάτιο)²⁷³, που επικρατούσε σε όλο τον 6ο αι. π.Χ. Στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. και τις αρχές του 4^{ου}, ο λεπτός χιτώνας και το ιμάτιο γνώρισαν μια περίοδο μεγάλης δημοτικότητας. Ακολουθώντας, γύρω στο δεύτερο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. αναβιώνει το ενδιαφέρον για τον πέπλο, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το άγαλμα της Ειρήνης του Κηφισόδοτου²⁷⁴, γύρω στο 370 π.Χ. Την ίδια περίοδο κάνουν την εμφάνισή τους νεανικές μορφές που φορούν ιμάτιο στην πλάτη και πέπλο²⁷⁵. Ο δημοφιλής αγαλματικός τύπος του τελευταίου τρίτου του 5^{ου} αι. π.Χ., με τον *πέπλο αργείου τύπου και το ιμάτιο στους ώμους*, διασώθηκε μέσα από ελληνιστικές επαναλήψεις και σειρά ρωμαϊκών αντιγράφων²⁷⁶.

Ο τύπος αυτός γυναικείας μορφής, που συνήθως απεικονίζει ώριμες θεές²⁷⁷, απαντάται και σε ώριμες θνητές στην Κλασική Ελληνική τέχνη, όπως στο ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα, αλλά και σε επιτύμβιες στήλες²⁷⁸ και επιτύμβια αγάλματα²⁷⁹.

²⁷³ Bieber 1934, 32. Tölle-Kastenbein 1980, 239.

²⁷⁴ Μόναχο, Γλυπτοθήκη, αρ.εур. 219: Simon 1986, 703, αρ. 8 με εικόνα. Stewart 1990, εικ. 485-486. Todisco 1993, πίν. 96, Boardman 1995, εικ. 24. Ridgway 1997, 339.

²⁷⁵ Roccas 2000, 245.

²⁷⁶ Κοτταρίδη 2018, 448, σημ. 53 και 54, με εκτενή βιβλιογραφία.

²⁷⁷ Όπως η Δήμητρα σε ένα μεγάλο αναθηματικό ανάγλυφο από την Ελευσίνα, Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.εур. 126: Καλτσάς 2001, αρ. 180· η Ήρα και η Δήμητρα στο ανατολικό αέτωμα του Παρθενώνα: Palagia 1993, 23-24, εικ. 20 και η Λητώ σε ένα αναθηματικό ανάγλυφο στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. εур. 1389: Καλτσάς 2001, αρ. 262.

²⁷⁸ Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. εур. Μα 4556: Hamiaux, *Louvre I*, ii, αρ. 204. CAT 1.1329. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. εур. Μα 3582: Hamiaux, *Louvre I*, 244, αρ. 260. CAT 1.905. Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. εур. 396: CAT 1.967. Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο, αρ. εур. 42.11.23: CAT 1.971. Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο: CAT 2.125; Αίγινα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. εур. 2222: CAT 2.196; Κεραμεικός Ρ686, 1472: CAT 1.432..

²⁷⁹ Ενδεικτικά: 1) Αθήνα, ΕΑΜ, αρ.εур. 709: Καλτσάς 2001, 207, αρ. 420. 2) Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. εур. Μα 4505 Hamiaux, *Louvre I*, 1992, 202-203, αρ. 210. 3) επιτύμβιο άγαλμα που βρέθηκε σε σωστική ανασκαφή στην οδό Μαραθώνος: Αλεξανδρή 1969, 257--264, εικ. 4.

Ο *αργείος πέπλος* χαρακτηρίζει συνήθως τις νυμφευμένες γυναίκες και μητέρες²⁸⁰ και θεότητες, όπως η Ήρα²⁸¹, η Δήμητρα²⁸², η Λητώ²⁸³, που συχνά φέρουν αυτόν τον τύπο ενδύματος. Ενίοτε τον *αργείο πέπλο* φορούν και παρθενικές μορφές, που βρίσκονται σε ηλικία γάμου και κατά συνέπεια παριστάνονται ως εν δυνάμει σύζυγοι και μητέρες²⁸⁴ ή θεότητες νεαρής ηλικίας, που σχετίζονται με τη γονιμότητα²⁸⁵, όπως οι Νύμφες²⁸⁶. Γενικά, για τα γυναικεία εικονιστικά αγάλματα ο πέπλος είναι μια ασυνήθιστη ενδυματολογική επιλογή. Η Dillon²⁸⁷ εκφράζει την άποψη ότι μορφές που φορούν και χιτώνα και πέπλο μπορούν πιθανόν να ερμηνευτούν ως θνητές, ενώ εκείνες που φορούν μόνο πέπλο είναι πιθανότατα ηρωικές ή θεϊκές μορφές, όπως για παράδειγμα η Ειρήνη του Κηφισόδοτου, που φορά μόνο πέπλο. Οι γυναίκες φαίνεται, επίσης, ότι φορούσαν τον πέπλο σε τελετουργικές περιστάσεις, στο ρόλο τους ως ιέρειες²⁸⁸.

Αναλογίες με το άγαλμα που εξετάζουμε, ως προς τις ραδινές αναλογίες του σώματος, τον περιορισμένο τονισμό των ισχίων και την απόδοση των κατακόρυφων πτυχών, παρατηρούμε σε ένα αγαλμάτιο πεπλοφόρου από τη Δήλο²⁸⁹ (τέλη 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.), που θεωρείται ότι επαναλαμβάνει τον τύπο της Δήμητρας από το Κυπαρίσσι στην Κω²⁹⁰. Από τα παραδείγματα αυτά το άγαλμα που εξετάζουμε διαφοροποιείται κυρίως ως προς τον κόλπο που σχηματίζει ο πέπλος που είναι

²⁸⁰ Roccos 2000, 241, 245. Leventi 2003, 55. Dillon 2010, 78-82.

²⁸¹ Kossatz-Deissmann 1988, 671, αρ. 99 με εικόνα, 672, αρ. 108 με εικόνα, 675, αρ. 133 α με εικόνα, 675, αρ. 135 με εικόνα. Επίσης, ό.π. σημ. 276.

²⁸² Beschi 1988α, 851, αρ. 52 με εικόνα, 852, αρ. 54 με εικόνα, 852, αρ. 55 με εικόνα, 852, αρ. 56 με εικόνα, 852-853, αρ. 57 με εικόνα, 853-854, αρ. 64-66 με εικόνα, 854, αρ. 68-74 με εικόνα, 854, αρ. 75 με εικόνα, 855, αρ. 79 με εικόνα, 855, αρ. 81-82 με εικόνα, 855, αρ. 84, 859, αρ. 143 με εικόνα, 865, αρ. 234 με εικόνα, 867, αρ. 270. Επίσης, ό.π. σημ. 276.

²⁸³ Kahil 1992, 257, αρ. 3 με εικόνα, 259, αρ. 25 με εικόνα. Επίσης, ό.π. σημ. 276.

²⁸⁴ Leventi 2003, 55-56. Demargne 1984, αρ. 237, 242 με εικόνες.

²⁸⁵ Leventi 2003, 55-56.

²⁸⁶ Ενδεικτικά: Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 1329 : Edwards 1987, 293, αρ. 1. Baumer 1997, 123-124, R 13, πίν. 27,3. Καλτσάς 2001, 135, αρ. 260 με εικόνα και βιβλιογραφία, Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 2011 : Καρούζου 1967, 134. Edwards 1987, 439, αρ. 15. Καλτσάς 2001, 218, αρ. 450 με εικόνα. Leventi 2003, 55.

²⁸⁷ Dillon 2010, 79.

²⁸⁸ Βλ. το χαρακτηριστικό παράδειγμα της βασίλισσας Ευρυδίκης, μητέρας του Φιλίππου ΙΙ, από το ιερό της Εύκλειας στη Βεργίνα: Πολυκεντρικό Μουσείο Αιγών : Κοτταρίδη 2018, 456-457. Επίσης, το ανάγλυφο από τη Μαντίνεια, Αθήνα, ΕΑΜ, αρ. ευρ. 226: Μάντης 1990, 51, πίν. 18. Fougères 1888, 376 κ.ε. Möbius 1934, 45 κ.ε. Schefold 1943, 66-67. 1967, 57, αρ. 266. Καρούζου 1967, 57, αρ. 266.

²⁸⁹ Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 6005: Marcadé 1969, 484, πίν. XXXIV.

²⁹⁰ Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο: Beschi 1988α, 854, αρ. 72 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία.

ευθύς, ενώ επίσης το αγαλμάτιο από την Κω έχει αντίστροφη επιλογή άνετου και στηρίζοντος σκέλους.

1.6.2. ΚΟΡΙΤΣΙΑ ΜΕ ΠΕΠΛΟ ΑΤΤΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 44 και 45** παριστάνουν κορίτσια σε όρθια στάση με Αττικό πέπλο ή χιτώνα, ενώ το **αρ. κατ. 44** επιπλέον κρατά κάποιο ζώο ή αντικείμενο.

Ο Αττικός πέπλος, σε αντιπαράβολή με τον πέπλο αργείου τύπου, χρησιμοποιείται για την απεικόνιση νεαρών γυναικών και κατεξοχήν παρθένων θεών²⁹¹, της Άρτεμης²⁹², της ελευσινιακής Κόρης²⁹³, αλλά και του Απόλλωνα²⁹⁴. Ο αττικός πέπλος μπορεί να φορεθεί με ή χωρίς χιτώνα²⁹⁵, ιμάτιο στην πλάτη²⁹⁶ και ορισμένες φορές ιμάντες στους ώμους²⁹⁷.

Νεαρές γυναίκες φορούν τον πέπλο, με ή χωρίς ιμάτιο στην πλάτη, στο ρόλο τους ως συνοδοί της νύφης στην ερυθρόμορφη και λευκού βάθους αγγειογραφία του ύστερου 5^{ου} αι. π.Χ., ιδιαίτερα στη γαμήλια και ταφική εικονογραφία²⁹⁸. Τον 4^ο αι. π.Χ., ο Αττικός πέπλος χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά για νεαρές γυναικείες μορφές, στην πλαστική, την αγγειογραφία και την ειδωλοπλαστική²⁹⁹.

²⁹¹ Demargne 1984, 972, αρ. 144, 975, αρ. 185, 977-978, αρ. 220-230, 978, αρ. 233, 980, αρ. 249, 981, αρ. 267, 981, αρ. 269, 1015, αρ. 623, 1015, αρ. 625. Barker 1922, 417, 422. Bieber 1928, 18, 34-37, εικ. 4-5. Roccos 1988, 2. Roccos 2000, 235-236. Grossman 2001, 318. Leventi 2003, 56.

²⁹² Kahil 1984, 635-636, αρ. 125-133 με εικόνες, 638, αρ. 161-163, 640, αρ. 181-182 με εικόνες, 653-654, αρ. 397 και 402, 654, αρ. 405 με εικόνα, 655, αρ. 417 με εικόνα, 661, αρ. 521-525, 708, αρ. 1127 με εικόνα, 708, αρ. 1131 με εικόνα. Roccos 2000, 235-236, 239-240, 244. Leventi 2003, 56.

²⁹³ Güntner 1997, 958, αρ. 21 με εικόνα, 969, αρ. 230 με εικόνα. Roccos 2000, 244.

²⁹⁴ Palagia 1984, 204, αρ. 145-146 με εικόνες, 205, αρ. 149 με εικόνα. Roccos 1988, 2. Leventi 2003, 56.

²⁹⁵ Roccos 1988, 2. Roccos 1991, 401. Clairmont 1993-1995, εισαγωγή, 32. Roccos 2000, 247-248. Sojc 2005, 110.

²⁹⁶ Roccos 1988, 2. Clairmont 1993-1995, εισαγωγή, 32. Scholl 1996, 121. Roccos 2000, 235-265. Sojc 2005, 110. Grossman 2001, 317. Η Άρτεμις, η Αθηνά, ο Απόλλων αλλά και η Νίκη φέρουν επίσης τον αττικό πέπλο με ιμάτιο στην πλάτη: Μαργαρίτη 2010, 161, σημ. 1180.

²⁹⁷ Clairmont 1993-1995, εισαγωγή, 32. Roccos 2000, 245-247. Grossman 2001, 317. Για τις απόψεις σχετικά με την ενδεχόμενη συμβολική σημασία των συγκεκριμένων ιμάντων βλ. Roccos 2000, 246-247. Ιμάντες στους ώμους φέρουν, εκτός από θνητές μορφές, και η Άρτεμις, η Αθηνά, η Νίκη, η Ήρις, οι Αμαζόνες, η Ανδρομέδα: Μαργαρίτη 2010, 161-162, σημ. 1181.

²⁹⁸ Reilly 1989, 416: στον κατάλογο λευκών ληκύθων της Reilly, σχεδόν τα μισά νεαρά κορίτσια φορούν τον Αττικό πέπλο.

²⁹⁹ Roccos 2000, 245, με εικόνες.

Οι παιδικές μορφές ουσιαστικά εμφανίζονται στην Ελληνική τέχνη στο τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ.³⁰⁰. Υπάρχουν απεικονίσεις τους στην αγγειογραφία της γεωμετρικής και της αρχαϊκής περιόδου, ενώ κάνουν την πρώτη τους εμφάνιση στη γλυπτική σε επιτύμβια και αναθηματικά ανάγλυφα την ίδια περίοδο, είτε ως μεμονωμένες μορφές είτε ως μέλη της οικογένειάς τους³⁰¹. Τον 5^ο αι. π.Χ. περισσότερα παιδιά κάνουν την εμφάνισή τους στην αγγειογραφία, την ειδωλοπλαστική και σε επιτύμβια ανάγλυφα, απεικονίζονται, ωστόσο, ως μικρογραφίες των ενηλίκων. Από τον 4ο αι. π.Χ. οι μεμονωμένες παιδικές μορφές, ανάγλυφες ή ολόγλυφες, σε επιτύμβιες στήλες ή ναϊσκούς εμφανίζονται ολοένα και συχνότερα³⁰². Από τον **ύστερο 4ο αι. π.Χ.**, εκτός από τις ανάγλυφες απεικονίσεις παιδιών³⁰³, κατασκευάζονται και ολόγλυφα αγάλματα παιδιών, ως αναθήματα σε ιερά θεοτήτων που σχετίζονται με την γονιμότητα, τον τοκετό, την ίαση, όπως του Ασκληπιού, της Αρτέμιδος, του Απόλλωνος Κουροτρόφου, της Ειλειθυίας, της Αφροδίτης, της Δήμητρας³⁰⁴. Τα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, απεικονίζονται καθιστά ή οκλαδόν, τα αγόρια συνήθως γυμνά ή ημίγυμνα ενώ τα κορίτσια ενδεδυμένα με σεμνό, μακρύ, ζωσμένο ψηλά χιτώνα ή πέπλο³⁰⁵. Οι σωζόμενες απεικονίσεις παιδιών από τους ελληνιστικούς χρόνους προέρχονται από πρωτότυπα ή αντίγραφα έργα και από κάθε είδους υλικό, μάρμαρο, χαλκό³⁰⁶, πηλό. Στην πλειονότητα τους τα σωζόμενα αγάλματα και αγαλμάτια παιδιών από τους ελληνιστικούς χρόνους, όταν η προέλευσή τους είναι γνωστή, προέρχονται από ιερά³⁰⁷.

Το θέμα της παιδικής μορφής που φέρει κάποιο ζώο (σκυλί, λαγό,) ή πτηνό (περιστέρι, πάπια ή χήνα), τυποποιείται στο β' μισό του 5ου αι. π.Χ.³⁰⁸. Σύμφωνα με ορισμένους μελετητές η επιλογή του ζώου μπορεί να σχετίζεται με την τιμώμενη θεότητα³⁰⁹, αν πρόκειται για αναθηματικό άγαλμα, ή, στην περίπτωση των επιτάφιων

³⁰⁰ Υπάρχουν παραστάσεις παιδιών στη Μινωική και Μυκηναϊκή τέχνη. Βλ. Rutter 2003, 31-57. Bobou 2015, 1, σημ. 4.

³⁰¹ Vorster 1983, 1 κ.εξ. Bobou 2015, 1, 42-46.

³⁰² Για τις επιτύμβιες στήλες και ναϊσκούς του 4ου αι. π.Χ. βλ. Vorster 1983, 12 κ.εξ. Δεσπίνης 2002, 209-231.

³⁰³ Bobou 2012, 99-116.

³⁰⁴ Vorster 1983, 48-84. Bobou 2015, 55-76.

³⁰⁵ Bobou 2015, 41-55.

³⁰⁶ Bobou 2015, 75-76.

³⁰⁷ Rühfel 1984, 215 κ.εξ. Bobou 2015, 55-78.

³⁰⁸ Vorster 1983, 18 κ.εξ., 23 κ.εξ.

³⁰⁹ Klein 1932, 9 κ.εξ. Raftopoulou 2000, 4, σημ. 30.

αγαλμάτων παιδιών, να θεωρείται ότι αποτελούν τους κατάλληλους συντρόφους για τους νεκρούς καθώς μπορούν να πετάξουν, κατ' αναλογία με τις φτερωτές ψυχές που απεικονίζονται σε πολλές λευκές ληκύθους³¹⁰. Ωστόσο το πιθανότερο είναι ότι τα ζώα ή πτηνά ανήκουν απλώς στα προτιμώμενα παιχνίδια των μικρών παιδιών και σχετίζονται με την καθημερινή τους ζωή³¹¹. Εκτός από τα ζώα, συχνά παριστάνονται να κρατούν κάποιο παιχνίδι, (κούκλες, μπάλες).

Στις απεικονίσεις κοριτσιών, τα ενδύματα που φορούν – χιτώνας, ιμάτιο, πέπλος - έχουν μεν παράλληλα με αυτά των ενήλικων γυναικών και θεοτήτων, αλλά διαφοροποιούνται ως προς τον τρόπο που φοριούνται. Το ιμάτιο, για παράδειγμα, δεν τυλίγει ποτέ ολόκληρο το σώμα των παιδίσκων, παρά μόνο ίσως γύρω από τη μέση³¹² και ποτέ δεν καλύπτει το κεφάλι³¹³. Ο απλός χιτώνας είναι ιδιαίτερα αγαπητός σε νεαρές θεότητες, όπως οι Νηριήδες³¹⁴ και οι Αύρες³¹⁵. Στα απεικονίσεις των κοριτσιών, όμως, δεν αναδεικνύονται στοιχεία σεξουαλικότητας στους χιτώνες τους. Ο πέπλος που φοριέται από τα κορίτσια είναι πολύ πιο απλός από εκείνον που φορούν οι νεαρές θεές, όπως η Άρτεμη ή η Αθηνά και σε κάποιες περιπτώσεις, όπως στα αγάλματα πεπλοφόρων κοριτσιών από τη Μεσσήνη³¹⁶, φαίνεται ότι υπήρχαν τελετουργικοί λόγοι για τη χρήση του ενδύματος αυτού.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 44** εντάσσεται στον τύπο των κοριτσιών *σε όρθια στάση με Αττικό πέπλο ζωσμένο ψηλά στο στήθος, που κρατούν κάποιο ζώο ή αντικείμενο*. Το δεξιό χέρι που κρατούσε το αντικείμενο ή το ζώο ακουμπά στην περιοχή της κοιλιάς. Ως προς αυτό, μπορεί να συγκριθεί με ένα αγαλμάτιο από το ιερό του Ασκληπιού στη Λισό της Κρήτης³¹⁷ (πρώιμος 2^{ος} αι. π.Χ.), ένα ακόμα από τη

³¹⁰ Oakley 2003, 180.

³¹¹ Vorster 1983, 63, 86.

³¹² Η Αφροδίτη είναι ίσως η μόνη θεά που φορά ιμάτιο που μόλις καλύπτει το σώμα της, αλλά στην περίπτωση της, ο χιτώνας είναι λεπτός και διάφανος.

³¹³ Για τα ενδύματα των θνητών γυναικών, βλ. Dillon 2010, 60-102.

³¹⁴ Todisco 1993, εικ. 66.

³¹⁵ Todisco 1993, εικ. 75-76.

³¹⁶ Μεσσήνη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 241, 244, 245, 246+247, 259: Ορλάνδος 1962, 99-122, πίν. 115-117. Themelis 1994, 101-122, εικ. 19-21. Θέμελης 2010, 190-194, 321.

³¹⁷ Βασιλεία, Κρατικές Συλλογές Τέχνης Κάσελ, αρ. ευρ. ALg 211: Vorster 1983, αρ. 48. Bobou 2015, αρ. 44 με εικόνα.

Σούδα³¹⁸ (α' μισό 3^{ου} αι. π.Χ.) και ένα από την Αττική³¹⁹ (ύστερος 4^{ος} αι. π.Χ.). Ως προς την αντιθετική κίνηση του σώματος που παρουσιάζει το αγαλμάτιο που εξετάζουμε, μπορεί να συγκριθεί με ένα αγαλμάτιο από το ναό του Δία στα Λάβρανδα της Καρίας³²⁰ (3^{ος} αι. π.Χ.), από το οποίο διαφοροποιείται ως προς το σημείο όπου συγκρατείται το αντικείμενο από τη μορφή (που στην περίπτωση του αγαλματίου από την Τουρκία είναι πτηνό). Ωστόσο, παρουσιάζουν αναλογίες ως προς την ενδυμασία, την επιλογή άνετου και στηρίζοντος σκέλους, την αντιθετική κίνηση του άνω κορμού σε σχέση με το κάτω μέρος του σώματος και την ανύψωση του αριστερού ώμου. Την αντιθετική αυτή κίνηση παρατηρούμε και σε ένα ακόμη άγαλμα από την Αλεξάνδρεια³²¹ (δεύτερο τέταρτο 3^{ου} αι. π.Χ.), με το οποίο, ωστόσο, μοιράζονται μόνο αυτό το χαρακτηριστικό και την επιλογή άνετου και στάσιμου σκέλους.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 45** παρουσιάζει αναλογίες ως προς την επιλογή των ενδυμάτων και τον τρόπο που φοριούνται, την επιλογή άνετου και στηρίζοντος σκέλους και τη γενικότερη στάση του σώματος με ένα άγαλμα από το Μιχαλίτσι Ιωαννίνων³²², κοντά στη Νικόπολη (πρώιμος 3^{ος} αι. π.Χ.). Διαφοροποιούνται, ωστόσο, ως προς την απουσία του ιματίου από το άγαλμα από τα Ιωάννινα.

³¹⁸ Χανιά, Αρχαιολογικό Μουσείο: Παραιοικονομου 1982, 419-426, 422 κ.ε., εικ. 7-8. Vorster 1983, αρ. 9ε. Bobou 2015, αρ. 114 με εικόνα.

³¹⁹ Αθήνα, Μουσείο Κανελλοπούλου, αρ. ευρ. 1600: Zagdoum 1978, 308 κ.ε., εικ. 21. Vorster 1983, αρ. 3. Bobou 2015, αρ. 108 με εικόνα.

³²⁰ Σμύρνη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 3/5/79 (6806): Gunter 1995, αρ. 5. Bobou 2015, αρ. 77 με εικόνα.

³²¹ Αλεξάνδρεια, Ελληνορωμαϊκό Μουσείο, αρ. ευρ. 219: Adriani 1961, αρ. 45, εικ. 105. Vorster 1983, αρ. 39. Bobou 2015, αρ. 91 με εικόνα.

³²² Ιωάννινα, Αρχαιολογικό Μουσείο: Δάκαρης 1964, 306, πίν. 346. Daux 1967, 675, εικ. 2. Vorster 1983, αρ. 17. Bobou 2015, αρ. 89 με εικόνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 - ΛΑΤΡΕΙΕΣ

2.1. ΑΡΤΕΜΗ

Η λατρεία της Άρτεμης ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στη Θεσσαλία, όπως μαρτυρείται από το μεγάλο αριθμό επιγραφών, αλλά και τις παραστάσεις της σε νομίσματα - Θεσσαλικού Κοινού, Κοινού των Μαγνήτων, των πόλεων της Δημητριάδας, της Λάρισας και της Εκκάρας³²³.

Οι αναφορές στο μύθο, ωστόσο, είναι λιγοστές. Μια σύντομη αναφορά στη θεά γίνεται σε σχέση με την παραμονή του Απόλλωνα στις Φερές, στην υπηρεσία του βασιλιά Άδμητου, όταν ο τελευταίος ξέχασε να θυσιάσει στην Άρτεμη κατά τη διάρκεια της γαμήλιας τελετής με την Άλκηστη, προκαλώντας έτσι την οργή της και εκείνη γέμισε το νυφικό θάλαμο με φίδια. Ο Απόλλων συμβούλεψε τον Άδμητο να θυσιάζει από εδώ και στο εξής στην αδελφή του, και εκείνη απομάκρυνε τα φίδια³²⁴. Ο Πίνδαρος³²⁵ και ο Φερεκύδης³²⁶ αναφέρονται στην εκδικητική δράση της Άρτεμης στη Λακέρεια, πόλη του Δωτίου πεδίου, βόρεια της λίμνης Βοιβηίδας και της χώρας των Φερών. Η Άρτεμη, ως θεά των λοιμών, σκότωσε την Κορωνίδα και πολλές γυναίκες Φλέγουες. Στην περιοχή της Μελιταίας, στην Αχαΐα Φθιώτιδα, η θεά εμφανίζεται σε έναν τοπικό μύθο, σχετικό με τη λατρεία της παρθένου Ασπαλίδας³²⁷,

³²³ Moustaka 1983, 30 κ.ε.

³²⁴ Ψευδο-Απολλόδωρος, 1.9.15: «...θύων δὲ ἐν τοῖς γάμοις ἐξέλαθετο Ἀρτέμιδι θῦσαι· διὰ τοῦτο τὸν θάλαμον ἀνοίξας εὗρε δρακόντων σπειράμασι πεπληρωμένον. Ἀπόλλων δὲ εἰπὼν ἐξιλάσκεσθαι τὴν θεόν...». Ἄλλες πηγές αναφέρουν, ωστόσο, την Περσεφόνη ή Κόρη και όχι την Άρτεμη: Πλάτων, *Συμπόσιο*, 179b-c. Ευριπίδης, *Ἀλκίσις*. Υγίνος, *Fabulae*, 49, 51, 251. Ο Χρυσόστομος (1998, 188) διακρίνει αντίφαση στην αναφορά του Ψευδο-Απολλόδωρου και τη συμπεριφορά της Άρτεμης στον τοπικό μύθο, επικαλούμενος παραστάσεις της τοπικής αγγειογραφίας, στις οποίες η Άρτεμη απεικονίζεται να συμμετέχει στο γάμο του Άδμητου.

³²⁵ Πίνδαρος, *Πυθιονίκος*, III.

³²⁶ Jacoby 1923-1958, 71

³²⁷ Αντωνίνος Λιβεράλις, *Μεταμορφώσεων Συναγωγή ΙΓ'*: «τότε δ' οὖν εἶρητο πρὸς τοὺς θέραπας ἀπάγειν Ασπαλίδα τὴν θυγατέρα τὴν Ἀργαίου τῶν οὐκ ἀσήμεν. ἡ δὲ παῖς, ὡς ἔκπυστος ὁ λόγος ἐγένετο, πρὶν ἀφικέσθαι τοὺς ἀπάγοντας ἀνήρτησεν ἑαυτήν. τῆς δὲ πράξεως οὕτω διαβοηθείσης ἀδελφὸς ὁ τῆς Ασπαλίδος Ἀστυγίτης ὤμοσεν, ὅτι πρότερον τίσεται τὸν τύραννον ἢ τὸ σῶμα καθαιρήσει τὸ τῆς ἀδελφῆς. ἐνδὺς δὲ τάχιστα τὴν στολὴν τῆς Ασπαλίδος καὶ κρύψας παρὰ τὴν εὐώνυμον πλευρὰν τὸ ξίφος ἔλαθε πρὸς τὴν ὄψιν ἀντίπαις ὧν· παρελθὼν δ' εἰς τὰ οἰκία γυμνὸν ὄντα καὶ ἀφύλακτον τὸν τύραννον κτείνει. οἱ δὲ Μελιτεῖς τὸν μὲν Ἀστυγίτην ἐστεφάνουν καὶ μετὰ παιάνων προέπεμπον, τὸ δὲ σῶμα τοῦ τυράννου κατεπόντωσαν εἰς ποταμὸν ἐμβαλόντες, ὃν ἔτι νῦν ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου Τάρταρον καλοῦσι· τὸ δὲ σῶμα τὸ τῆς Ασπαλίδος ἐξερευνῶντες πάντα τρόπον, ὅπως κηδεύσωσιν ἐπισήμως, οὐκ ἠδυνήθησαν εὐρεῖν· ἀλλὰ τοῦτο μὲν ἠφανίσθη κατὰ θεόν, ἀντὶ δὲ τοῦ

η οποία κρεμάστηκε για να αποφύγει τον βιασμό από τον ιδρυτή και τύραννο της πόλης Μελιτέα. Στη θέση του σώματός της, η Άρτεμη τοποθέτησε ένα ξόανο που ονομάστηκε «Ἀσπαλὶς Ἀμειλήτη Ἑκαέργη», ενώ σε ανάμνηση του γεγονότος οι παρθένες της Μελιταίας θυσιάζαν και κρεμούσαν σε ένα δέντρο μια αίγα κάθε χρόνο. Έτσι, η λατρεία της Ἀρτεμης-Ασπαλίδας σχετίζεται με την προστασία της βλάστησης και την εξασφάλιση της γονιμότητας, ειδικά σε σχέση με τις παρθένες που βρίσκονται σε ηλικία γάμου³²⁸. Η Άρτεμη αναφέρεται περιστασιακά σε σχέση με τον απόπλου της Αργούς από την Ιωλκό και την έναρξη της Αργοναυτικής Εκστρατείας³²⁹, αλλά και κατά την επιστροφή στο παλάτι της Ιωλκού, όπου η θεά χαρακτηρίζεται «νηοσσός», δηλαδή εκείνη που σώζει ή προστατεύει τα πλοία³³⁰. Αναφορά σε έναν ναό της Ἀρτέμιδος Τισαίας³³¹ γίνεται σε σχέση με το πέρασμα των Αργοναυτών από την περιοχή των Αφετών³³², κατά την έξοδό τους από τον Παγασητικό κόλπο.

Η θεά στη Θεσσαλία μαρτυρείται σε πολλές επιγραφές, οι περισσότερες αναθηματικές. Χωρίς προσωνυμίες μαρτυρείται στο Πύθιο³³³, στους Γόννους³³⁴, στην Ἀργισσα³³⁵, στη Φάρσαλο³³⁶, στον Ἄτραγα³³⁷, στη Μελιταία³³⁸, στις Φθιώτιδες Θήβες³³⁹, στον Πύργο Ιθώμης³⁴⁰, την Γυρτώνη (Μικρό Κεσερλί)³⁴¹ και στην Ἄλο³⁴². Παράλληλα, η Άρτεμη στη Θεσσαλία μαρτυρείται επιγραφικά με πολλές

σώματος ἐφάνη ξόانون παρὰ τὸ τῆς Ἀρτέμιδος ἐστηκός. ὀνομάζεται δὲ παρὰ τοῖς ἐγχωρίοις τοῦτο τὸ ξόانون Ἀσπαλὶς Ἀμειλήτη Ἑκαέργη, ᾧ καθ' ἕκαστον ἔτος αἱ παρθένοι χίμαρον ἄθορον ἐκρήμων, ὅτι καὶ ἡ Ἀσπαλὶς παρθένος οὔσα ἐαυτὴν ἀπηγχόνισεν».

³²⁸ Cantarelli 2008, 371-434. Kravaritou 2018, 389-390.

³²⁹ Απολλώνιος Ρόδιος, *Αργοναυτικά*, I. 312: «...ἰφιάς Ἀρτέμιδος πολιοῦχου ἀρήτειρα...».

³³⁰ Απολλώνιος Ρόδιος, *Αργοναυτικά*, I. 570-572: «...νηοσσὸν εὐπατέρειαν Ἀρτεμιν, ἣ κείνας σκοπιάς ἄλὸς ἀμφιέπεσκεν ῥυομένη καὶ γαῖαν Ἰωλκίδα...»

³³¹ Valerius Flaccus, *Argonautica*, 2, 7: «*Iamque fretis summas aequatum Pelion ornos templaque Tisaeae mergunt obliqua Dianae*».

³³² Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 7. 193, 2: « ἔστι δὲ χώρος ἐν τῷ κόλπῳ τούτῳ τῆς Μαγνησίας, ἔνθα λέγεται τὸν Ἡρακλέα καταλειφθῆναι ὑπὸ Ἰήσονός τε καὶ τῶν συνεταίρων ἐκ τῆς Ἀργοῦς ἐπ' ὕδωρ πεμφθέντα, εὔτε ἐπὶ τὸ κῶας ἔπλεον ἐς Αἶαν [τὴν Κολχίδα]· ἐνθεῦτεν γὰρ ἔμελλον ὑδρευσάμενοι ἐς τὸ πέλαγος ἀφήσειν, ἐπὶ τούτου δὲ τῷ χώρῳ οὖνομα γέγονε Ἀφέται...».

³³³ Τζιαφάλιας 1985, 121, αρ. 32.

³³⁴ Helly 1973, αρ. 161-165.

³³⁵ Heinz 1998, 234, αρ. 113.

³³⁶ IG IX, 2, 239.

³³⁷ Tziafalias κ.α 2016, 152-158, αρ. 56-66.

³³⁸ SEG XXVII, 1977, 210.

³³⁹ IG IX, 2, 143, 144, 1328, 1363. Κακαβογιάννης 1977, 128.

³⁴⁰ Χατζηαγγελάκης 1996, 361.

³⁴¹ IG IX, 2, 1058.

³⁴² IG IX, 2, 1325.

προσωνυμίες, εκ των οποίων τέσσερις είναι τοπωνυμικές: *Ιωλκία* στη Δημητριάδα³⁴³ και την Κορόπη³⁴⁴, *Παγασίτις* στη Δημητριάδα³⁴⁵, *Χαλακείτις* στη Λάρισα³⁴⁶, *Παναχαΐα* στην Άλο³⁴⁷. Η Άρτεμη ως *Ακραία* μαρτυρείται στην Ακρόπολη της Τρίκκης³⁴⁸, ως *Ελεία* στους Γόννους³⁴⁹, *Σωτείρα* στα Σπάλαυθρα³⁵⁰ και στον Άτραγα³⁵¹. Ως *Θροσία* μαρτυρείται στο Καλοχώρι Λάρισας (ίσως αρχαία Γυρτώνη)³⁵², τη Λάρισα³⁵³ και τον Άτραγα³⁵⁴, όπου η λατρεία της ίσως περιλάμβανε τελετουργίες που σχετίζονταν με τη μετάβαση των νεαρών κοριτσιών στην ενηλικίωση³⁵⁵. Με τη λειτουργία της ως προστάτιδα των παιδιών και των νεαρών γυναικών απαντά ως *Γενέταιρα* ή *Γενέτειρα* στους Γόννους³⁵⁶, ως *Λοχία* ή *Ευλοχία* επίσης στους Γόννους³⁵⁷, στις Φθιώτιδες Θήβες³⁵⁸, στη Λάρισα³⁵⁹, με την προσωνυμία *Ευώνυμος* στους Γόννους³⁶⁰, ως *Ειλείθυια* στο Πύθιο³⁶¹ και στους Γόννους³⁶². Η Άρτεμη *Φωσφόρος* μαρτυρείται στη Γυρτώνη (Μικρό Κεσερλί)³⁶³, στο Μόψιο³⁶⁴ και στο Πύθιο³⁶⁵. Ως *Ουρανία* μαρτυρείται στο Μόψιο³⁶⁶ και ως *Αγροτέρα* στις Φθιώτιδες Θήβες³⁶⁷. Ως *Στρατία* μαρτυρείται στον Άτραγα³⁶⁸. Η Άρτεμη σε σχέση με τον Απόλλωνα μαρτυρείται στη Λάρισα ως

³⁴³ IG IX, 2, 1122.

³⁴⁴ IG IX, 2, 1109.

³⁴⁵ IG IX, 2, 1123.

³⁴⁶ Γαλλής 1974, 584, πίν. 389β. SEG XXIX, 1979, αρ. 536. Heinz 243, αρ. 128.

³⁴⁷ IG IX, 2, 205, συμπληρωματικός κατάλογος.

³⁴⁸ IG IX, 2, 303.

³⁴⁹ Helly 1973, αρ. 166.

³⁵⁰ IG IX, 2, 1111.

³⁵¹ Tziafalias κ.α 2016, 158, αρ. 67.

³⁵² SEG XXXV, 1985, 615. SEG XL, 1994, 452. Τζιαφάλιας 1984, αρ. 62.

³⁵³ SEG XLIV, 1994, 453. Γιαννόπουλος 1931, 178, αρ. 18.

³⁵⁴ Tziafalias κ.α 2016, 160, αρ. 69-70.

³⁵⁵ Hatzopoulos 1994, 25-40. Χατζόπουλος 2002, 16. Mili 2005, 98-100.

³⁵⁶ Helly 1973, αρ. 168-172. Heinz 1998, 258-261, αρ. 160-165.

³⁵⁷ Helly 1973, αρ. 173-174.

³⁵⁸ IG IX, 2, 141-142.

³⁵⁹ SEG XXXVII, 1987, 156, αρ. 487. Habicht 1987, 314, πίν. XXXII, 2. Heinz 1998, 261, αρ. 167.

³⁶⁰ Helly 1973, 186, αρ. 167, εικ. 25. Heinz 1998, 257-258, αρ. 159, εικ. 32. Leventi 2019β, 74, εικ. 8.

³⁶¹ Τζιαφάλιας 1985, 120, αρ. 27.

³⁶² Helly 1973, αρ. 175-196.

³⁶³ IG IX, 2, 1060, 1061, 1063. SEG XVII, 1960, 300.

³⁶⁴ García Ramón, Helly και Tziafalias 2007, 74, αρ. 15.

³⁶⁵ Τζιαφάλιας 1985, 122-123, αρ. 38.

³⁶⁶ García Ramón, Helly και Tziafalias 2007, 73, αρ. 14.

³⁶⁷ IG IX, 2, 140.

³⁶⁸ Tziafalias κ.α 2016, 159, αρ. 68.

Δελφινία³⁶⁹ και ως Κερδῶα³⁷⁰. Ως Ἀρτεμη Σκιατίδα μαρτυρείται στις Φερέες³⁷¹, ενώ ως Εν(ν)οδία στις Φερέες³⁷² και στη Δημητριάδα³⁷³. Τέλος, ως Ἀρτεμη Φυλάκη ή Φυλακή μαρτυρείται σε μια οπισθόγραφη επιγραφή με θρησκευτικό κανονισμό του 2^{ου} αι. π.Χ.³⁷⁴ από τη Μαρμαρινή της Λάρισας, όπου περιλαμβάνονται στοιχεία για την αρχιτεκτονική του ιερού, τις λατρευτικές τελετές (που πιθανότατα περιλάμβαναν τελετές μύησης) και την άσκηση των καθηκόντων της ιέρειας.

Τα ανεσκαμμένα ιερά της Ἀρτεμης στην αρχαία Θεσσαλία δεν είναι πολλά.

Στη νότια είσοδο των Τεμπών, δίπλα στη δεξιά όχθη του Πηνειού, στη θέση «**Χάνι της Κοκκῶνας**» αποκαλύφθηκαν πρόσφατα δυο μεγάλα κτηριακά συγκροτήματα ελληνιστικών χρόνων³⁷⁵, σε ένα από τα οποία, στο νότιο τμήμα του, που ήταν αφιερωμένο στη λατρεία της Μητέρας των Θεών, αποκαλύφθηκε δωμάτιο με εσχάρα και μία σειρά από λίθινες «θήκες». Το δυτικό τμήμα του συγκροτήματος φαίνεται ότι ήταν αφιερωμένο στη λατρεία της Ἀρτεμης, καθώς αμέσως έξω από έναν χώρο με εσχάρα, βρέθηκε ένα πήλινο πλακίδιο με οπή ανάρτησης και ανάγλυφη απεικόνιση της Αρτέμιδος που χρονολογείται στο β' μισό του 4ου αι. π.Χ.³⁷⁶ και μια αποσπασματική στήλη, που φέρει την αναθηματική επιγραφή: ---δι ὀνέθεικε. Η πρώτη λέξη μπορεί να αποκατασταθεί πιθανώς ως Ἀρτέμιδι, επιβεβαιώνοντας, σε συνδυασμό με το προαναφερθέν πλακίδιο, τη λατρεία της θεάς. Οι δραστηριότητες στο χώρο χρονολογούνται από τον ύστερο 4ο μέχρι και τον 2ο αι. π.Χ.³⁷⁷.

Στη θέση «**Αλωνάκι**», **ΝΔ της Ανάβρας Καρδίτσας** εντοπίστηκε ένα ακόμη ιερό³⁷⁸, το οποίο πιθανώς ανήκε στην Ὀρθη. Η τοποθεσία του ιερού, εκτός των τειχών, σε μία περιοχή με έντονη βλάστηση και παρουσία υδάτων, είναι ιδανική για τη λατρεία της Ἀρτεμης. Οι λατρευτικές δραστηριότητες χρονολογούνται από τον 7ο

³⁶⁹ IG IX, 2, 1035.

³⁷⁰ Heinz 1998, 261, αρ. 166.

³⁷¹ IG IX, 2, 417.

³⁷² SEG XLVIII, 1998, 668. Χρυσοστόμου 1998, 190-191. García Ramón, Helly και Tziafalias 2007, 303-304.

³⁷³ SEG XLVIII, 1998, 658. Χρυσοστόμου 1998, 191-192, πίν. 26β. Heinz 1998, 412, 413, αρ. Α 67.

³⁷⁴ Decourt και Tziafalias 2012, 463-473-2015, 13-51. Carbon 2016, 185-208. Parker και Scullion 2016, 209-266. Bouchon και Decourt 2017, 159-186.

³⁷⁵ Τουφεξής και Μπάτζιου-Ευσταθίου κ.α. 2015, 265-274.

³⁷⁶ Τουφεξής και Μπάτζιου-Ευσταθίου κ.α. 2015, 267, εικ. 9.

³⁷⁷ Τουφεξής και Μπάτζιου-Ευσταθίου κ.α. 2015, 269.

³⁷⁸ Καραγιαννόπουλος και Χατζηαγγελάκης 2016, 229-236.

μέχρι και τις αρχές του 3ου αι. π.Χ.³⁷⁹ Η λατρεία και άλλων θεοτήτων στο ιερό δεν μπορεί να αποκλειστεί, ωστόσο η μόνη αναγνωρίσιμη θεότητα είναι η Άρτεμη, κυρίως από τα πήλινα ειδώλια, όρθια ή καθιστά, τα οποία κρατούν στην αγκαλιά τους ελάφι ή ζαρκάδι³⁸⁰, υποδηλώνοντας μία ιδιότητα της θεάς ως προστάτιδας της άγριας φύσης. Μεταξύ των αναθημάτων περιλαμβάνονται χάλκινα κοσμήματα καθώς και μεταλλικές πόρπες και περόνες, οι οποίες ανήκαν σε ενδύματα που αφιερώθηκαν στο ιερό. Αυτού του είδους οι αναθέσεις, σε συνδυασμό με την εύρεση ειδωλίων κουροτρόφων, σχετίζονται με την υπόσταση της Άρτεμης ως προστάτιδας των διαφόρων φάσεων της ζωής των γυναικών και της μετάβασης από τη μία στην άλλη.

Στη θέση «**Παλιοκλήσι**» **Αζώρου**, κάτω από τα ερείπια μίας βυζαντινής εκκλησίας, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα και ένας αποθέτης³⁸¹. Τα ευρήματα, κυρίως μαρμάρινο άγαλμα και αγαλμάτιο της θεάς και δύο αναθηματικές στήλες με ανάγλυφες παραστάσεις της θεάς³⁸² υποδηλώνουν την ύπαρξη ιερού της Άρτεμης.

Το ιερό της θεάς στους **Γόννους** τοποθετείται στη ΝΔ πλαγιά του κεντρικού λόφου της πόλης, κοντά στην πύλη προς τον Όλυμπο. Στη θέση αυτή αποκαλύφθηκε από τον Αρβανιτόπουλο³⁸³ ένας μεγάλος αριθμός αναθηματικών στηλών προς τιμήν της Άρτεμης με μία ποικιλία επιθέτων και επικλήσεων (*Γενέτειρα Ειλειθυία, Λοχία, Ευλοχία και Ευώνυμος*³⁸⁴). Από τις στήλες αυτές σημαντικό είναι το αναθηματικό ανάγλυφο της ιέρειας Λαοδίκης στην Άρτεμη *Ευώνυμο*³⁸⁵. Αποκαλύφθηκαν επίσης περιορισμένα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, καθώς και άλλα ευρήματα, μεταξύ των οποίων τμήματα γλυπτών, ειδώλια, βάθρα αγαλμάτων κ.α.

Η λατρεία της Άρτεμης *Ιωλκίας* στην περιοχή της αρχαίας Μαγνησίας, πιστοποιείται από τα ευρήματα στην περιοχή της εκκλησίας των Αγ. Θεοδώρων στα **Παλαιά Βόλου**³⁸⁶, όπου έχουν αποκαλυφθεί αρχιτεκτονικά μέλη ενός δωρικού

³⁷⁹ Καραγιαννόπουλος και Χατζηαγγελάκης 2016, 232.

³⁸⁰ Καραγιαννόπουλος και Χατζηαγγελάκης 2016, 230-231, εικ. 6 και 8.

³⁸¹ Δεριζιώτης και Κουγιουμτζόγλου 2000, 189-195.

³⁸² Δεριζιώτης και Κουγιουμτζόγλου 2000, 191-194, σχ. 1, εικ. 7.

³⁸³ Αρβανιτόπουλος *ΠΑΕ* 1911, 317-320, εικ. 7. Αρβανιτόπουλος *ΑΕ* 1916, 121.

³⁸⁴ Ό.π., σημ. 356, 357, 360, 362.

³⁸⁵ Ό.π., σημ. 360.

³⁸⁶ Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1908, 221. Του ιδίου, *ΠΑΕ* 1909, 157-158. Του ιδίου, *ΠΑΕ* 1911, 303-305. Του ιδίου, *ΠΑΕ* 1912, 159. Αρβανιτόπουλος 1928, 105, εικ. 112.

ναού³⁸⁷, και επιγραφές που έχουν συσχετιστεί με το ιερό. Από εδώ προέρχεται επίσης τμήμα μίας ημικυκλικής βάσης με αναθηματική επιγραφή προς την *Άρτεμη Ιωλκία*, του 2ου αι. π.Χ., στην οποία αναφέρεται μία ιέρεια της θεάς³⁸⁸. Με την ίδρυση της Δημητριάδας, η λατρεία της *Άρτεμης Ιωλκίας* μεταφέρθηκε στη νέα πόλη, χωρίς, ωστόσο, να έχει ξεκαθαριστεί εάν το ιερό στα Παλαιά Βόλου συνέχισε να λειτουργεί παράλληλα. Στην περίπτωση αυτή, οι αναθηματικές επιγραφές που βρέθηκαν στα Παλαιά θα είχαν στηθεί στο τοπικό ιερό³⁸⁹, διαφορετικά είχαν μεταφερθεί εκεί σε β' χρήση από τη Δημητριάδα κατά την Πρωτοβυζαντινή περίοδο³⁹⁰.

Το ελληνιστικό ιερό της **Δημητριάδας**, βρίσκεται μεταξύ της περιοχής του ανακτόρου και της οχύρωσης της πόλης, όπου αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός μικρού περίπτερου ιωνικού ναού³⁹¹. Το ιερό της *Άρτεμης Ιωλκίας* βρισκόταν στην «ιερή αγορά» της πόλης³⁹² όπου στήνονταν διάφορα ψηφίσματα³⁹³.

Τους αποθέτες ενός ιερού, με πλήθος αναθημάτων αποκάλυψε ο Αρβανιτόπουλος³⁹⁴ στο νότιο νεκροταφείο της Δημητριάδας, νότια των τειχών, κοντά σε μία από τις πύλες της οχύρωσης. Η λειτουργία του ιερού τοποθετείται από τον 3ο αι. π.Χ. μέχρι και τον 2ο/3ο αι. μ.Χ.³⁹⁵. Μεταξύ των αναθημάτων συγκαταλέγεται μεγάλος αριθμός ειδωλίων (με χαρακτηριστικά για το είδος της λατρείας τα ειδώλια αγοριών με χλαμύδα και καυσία³⁹⁶ και τα ειδώλια κουροτρόφων), μια μεγάλη πήλινη προτομή³⁹⁷, γλυπτά (αξιοσημείωτη είναι η γυναικεία κεφαλή λατρευτικού αγάλματος³⁹⁸, καθώς και δυο αγαλμάτια της *Άρτεμης Εν(ν)οδίας*³⁹⁹). Τα ενεπίγραφα

³⁸⁷ Kravaritou 2011, 117.

³⁸⁸ IG IX, 2, 1122.

³⁸⁹ Αρβανιτόπουλος 1928, 91.

³⁹⁰ Αρβανιτόπουλος 1928, 105-106.

³⁹¹ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1908, 211. Θεοχάρης, ΑΔ 17 (1961/2), Β Χρονικά', 172. Μπάτζιου-Ευσταθίου 2001, 29-30 και εικ. 32. Kravaritou 2012, 270.

³⁹² Αρβανιτόπουλος 1928, 92, σημ. 1. Εμπειριστατωμένη μελέτη για τη λατρεία της Πασικράτας στη Δημητριάδα έκανε η Σταματοπούλου: Stamatopoulou 2014, 207-255.

³⁹³ Mili 2015, 201.

³⁹⁴ Αρβανιτόπουλος 1928, 42-48.

³⁹⁵ Stählin, Meyer και Heidner 1934, 47-48, 123, 199.

³⁹⁶ Hornung-Bertemes 2007, κεφ. 5. Stamatopoulou 2014, 209, εικ. 5-6.

³⁹⁷ Αρβανιτόπουλος 1928, 58, εικ. 77γ. Hornung-Bertemes 2007, 164, ν. 227 και πίν. 31. Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 189, αρ. 2, εικ. 8.

³⁹⁸ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 540: Αρβανιτόπουλος 1928, εικ. 51. Delivorrias 1984, 107, αρ. 1063, Stamatopoulou 2014, 210, εικ. 14α-β.

³⁹⁹ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ563 και Λ 551: Χρυσοστόμου 1998, 192, 193, πίν. 29α και 29β. Stamatopoulou 2014, 207-255, εικ. 17.

αναθήματα στο ιερό αυτό έχουν γίνει προς τιμήν της *Πασικράτας*⁴⁰⁰ και της *Αρτέμιδος Εν(ν)οδίας*⁴⁰¹. Ο όρος *Πασικράτα* είναι μία λατρευτική επίκληση που υποδηλώνει τον «έλεγχο επί των πάντων». Εκτός Θεσσαλίας μαρτυρείται στην Ήπειρο⁴⁰² ως επίθετο της Αρτέμιδος, στη Σικελία⁴⁰³ καθώς και στην Ηράκλεια Λυγκιστίδα⁴⁰⁴, χωρίς να χαρακτηρίζει κάποια θεότητα.

Τα αναθήματα υποδηλώνουν μία ισχυρή σύνδεση της λατρείας με γυναίκες και παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Η έμφαση στην ανάπτυξη και στην προφύλαξη των παιδιών ενισχύεται από τα ειδώλια κουροτρόφων και τις αναθηματικές επιγραφές στα ενεπίγραφα αναθήματα⁴⁰⁵. Είναι γνωστός ο κουροτροφικός χαρακτήρας τόσο της Άρτεμης γενικά, αλλά και στη Θεσσαλία⁴⁰⁶, όσο και της Εν(ν)οδίας⁴⁰⁷. Αυτός ο κοινός χαρακτήρας των δύο θεοτήτων συνέβαλε στον συγκρητισμό τους⁴⁰⁸. Η επίκληση της *Πασικράτας* στη Δημητριάδα θα μπορούσε να συνδεθεί με την Άρτεμη στο ρόλο της ως προστάτιδας νέων γυναικών και παιδιών, δεδομένης της σύνδεσης του επίθετου αυτού με την Άρτεμη στην Ήπειρο και τη Μακεδονία. Με τον χαρακτήρα της θεάς ως «θεότητας των ορίων» που ελέγχει σημαντικές μεταβάσεις στις ζωές των ανθρώπων ταιριάζει η τοποθέτηση του ιερού εκτός της οχύρωσης και δίπλα στο νεκροταφείο, μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου, του κόσμου των ζωντανών και των νεκρών, ενώ η λατρεία της *Άρτεμης Εν(ν)οδίας Πασικράτας* σηματοδοτεί ταυτόχρονα την ανάγκη προστασίας της εισόδου στην πόλη, καθώς βρίσκεται δίπλα στα τείχη και την πύλη⁴⁰⁹.

Από τα εξεταζόμενα αγαλμάτια, τα **αρ. κατ. 14 και 16** αναφέρονται από τον Χρυσοστόμου με πιθανή προέλευση από τη Δημητριάδα, χωρίς, ωστόσο, αυτό να μπορεί να επιβεβαιωθεί από τους επίσημους καταλόγους της Εφορείας Αρχαιοτήτων Μαγνησίας. Το **αρ. κατ. 16** παραδίδει τον εικονογραφικό τύπο της *Άρτεμης*

⁴⁰⁰ SEG III, 1929, 481-484. SEG XLIV, 1994, 456. Heinz 1998, 441, αρ. A138. Heinz 1998, 340, αρ. 300, εικ. 288.

⁴⁰¹ Ό.π., σημ. 373.

⁴⁰² Αμβρακία: Δραγούμης, ΑΕ 1910, 397. Χ. Τζουβάρα-Σούλη 1979, 20. Παναγία Πρέβεζας: SEG 37, 528. Τζουβάρα-Σούλη 1979, 28.

⁴⁰³ Jameson, Jordan και Kotansky 1993, 91, 98, 104.

⁴⁰⁴ IG X 2,2, 18.

⁴⁰⁵ Stamatopoulou 2014, 212-215.

⁴⁰⁶ Stamatopoulou 2014, 288 και ιδιαιτέρως σημ. 131 με αναλυτική βιβλιογραφία.

⁴⁰⁷ Χρυσοστόμου 2001. García Ramón και Helly 2007, 287-288.

⁴⁰⁸ García Ramón και Helly 2007, 289-291. Kravaritou 2018, 390.

⁴⁰⁹ Stamatopoulou 2014, 2015-2019.

Εν(ν)οδίας στην παραλλαγή *A*⁴¹⁰, ενώ στον ίδιο τύπο θα μπορούσε να ενταχθεί και το **αρ. κατ. 14**, στην περίπτωση που κρατούσε δάδα⁴¹¹.

Το όνομα της *Ε(ν)νοδίας* ως επίθετο της Άρτεμης μαρτυρείται άλλωστε και στις **Φερές**, σε μια αναθηματική στήλη του 4^{ου} αι. π.Χ.⁴¹², όπως προαναφέρθηκε. Η στήλη αυτή βρέθηκε τυχαία το 1978 στις ΒΑ υπώρειες του δυτικού λόφου της ακρόπολης των Φερών, στα ερείπια της κατεστραμμένης από τους σεισμούς του 1957 εκκλησίας της Παναγίας του Βελεστίνου. Πιθανώς ήταν στημένη σε κάποιο ιερό της Άρτεμης *Ε(ν)νοδίας* που ίσως υπήρχε έξω από την οχύρωση, μέσα σε νεκροταφείο που διασχιζόταν από δρόμο. Αν και η επιγραφή είναι πολύ αποσπασματική, η συμπλήρωση ως ανάθεση στην Άρτεμη *Ε(ν)νοδία* θεωρείται πολύ πιθανή⁴¹³.

Η *Ε(ν)νοδία* ή *Φεραία* θεά, ήταν η σημαντικότερη θεότητα των Φερών, με ένα ευρύ πλαίσιο ιδιοτήτων⁴¹⁴. Ιδιαίτερα σημαντικός, όπως προκύπτει από ορισμένα επίθετα που φέρει, ήταν ο κουροτροφικός της χαρακτήρας⁴¹⁵, γεγονός που οδήγησε πολλές φορές στην ταύτισή της με την Άρτεμη. Κατά την ελληνιστική περίοδο η λατρεία της υπόκειται σε θεοκρασία με την πανελλήνια Άρτεμη και εμφανίζεται εκτός Θεσσαλίας με την ονομασία *Άρτεμις Ε(ν)νοδία*, *Άρτεμις Φεραία* ή *Φεραία θεά*⁴¹⁶, φέροντας αρκετά από τα χαρακτηριστικά της Άρτεμης χωρίς, ωστόσο, οι δύο θεές να ταυτίζονται απόλυτα⁴¹⁷. Έχει θεωρηθεί ότι η *Ε(ν)νοδία* είχε αντικαταστήσει την Άρτεμη στο επίσημο δωδεκάθεο των Φερών⁴¹⁸, ωστόσο επιγραφικά μαρτυρείται η λατρεία και των δύο θεοτήτων ξεχωριστά⁴¹⁹.

⁴¹⁰ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.1.7.

⁴¹¹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.1.6.

⁴¹² Ό.π., σημ. 372.

⁴¹³ Χρυσοστόμου 1998, 191.

⁴¹⁴ Για την *Ε(ν)νοδία* σημαντική είναι η μελέτη του Χρυσοστόμου, όπου συγκεντρώνει όλα τα δεδομένα για τη λατρεία της: Χρυσοστόμου 1998.

⁴¹⁵ Για τον κουροτροφικό χαρακτήρα της *Ε(ν)νοδίας* βλ. Χρυσοστόμου 1998, 109-111. Χρυσοστόμου 2001. García-Ramón και Helly 2007.

⁴¹⁶ Το επίθετο *Φεραία*, εντάσσεται στα λεγόμενα τοπωνυμικά επίθετα. Πέρα από την αρχική προέλευση της λατρείας, πρέπει να υποδηλώνει μία συγκεκριμένη υπόσταση της θεότητας και ένα ιδιαίτερο τελετουργικό (Παλαιοθόδωρος 2012, 444). Η λατρεία της Άρτεμης *Φεραίας* μαρτυρείται σε διάφορες περιοχές του ελληνικού κόσμου, ενώ στην περίπτωση της Σικυώνας και του Άργους, τα ξόανα της θεάς αναφέρεται πως είχαν έλθει από τις ίδιες τις Φερές.

⁴¹⁷ Χρυσοστόμου 1998, 206-207.

⁴¹⁸ Clement 1932, 40-41. Miller 1974, 251. Χρυσοστόμου 1998, 205.

⁴¹⁹ Οι García-Ramón και Helly (García-Ramón και Helly 2007, 279, 289-290) προτείνουν συγκερασμό της τοπικής *Ε(ν)νοδίας* με την πανελλήνια Άρτεμη, ενώ ο Χρυσοστόμου προτείνει ότι ήταν ξεχωριστή θεότητα από την *Ε(ν)νοδία* (Χρυσοστόμου 1998, 206).

Το σημαντικότερο ιερό της Εν(ν)οδίας⁴²⁰ στις Φερές⁴²¹, απ' όπου ξεκίνησε η λατρεία της, είναι το λεγόμενο ιερό του *Θαύλιου Δία* και της Εν(ν)οδίας⁴²². Τα ερείπια του ιερού βρίσκονται σε κοντινή απόσταση βόρεια του Βελεστίνου, δίπλα και δυτικά από το δρόμο που συνδέει την κωμόπολη του Βελεστίνου με το χωριό Χλόη και πριν από τη γέφυρα του Μακαλορέματος. Οι ανασκαφές του Αρβανιτόπουλου έχουν αποκαλύψει τμήμα της νοτιοανατολικής κρηπίδας ναού του 4ου αι. π. Χ. που ανήκε σε μεγάλο ιερό εκτός των τειχών της πόλης, σε άμεση επαφή με το βόρειο νεκροταφείο της και κοντά στην αρχαία οδό που οδηγούσε από τις Φερές προς τη Λάρισα. Η χρήση του χώρου ως ιερού εκτείνεται από το τέλος της γεωμετρικής περιόδου ως τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους⁴²³. Έχουν αποκαλυφθεί τα κατάλοιπα ενός πώρινου δωρικού υστεροαρχαϊκού ναού (μέσα 6^{ου} αι. π.Χ.) πάνω στον οποίο θεμελιώθηκε ο επίσης δωρικός ελληνιστικός ναός του 4^{ου} αι. π.Χ.⁴²⁴. Όπως προαναφέρθηκε, η χρήση του ιερού εκτείνεται ως τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους, περίοδο κατά την οποία συντελείται συρρίκνωση και τελικά εγκατάλειψη της πόλης των Φερών⁴²⁵ και καταστρέφεται, κατά τον Αρβανιτόπουλο, ο τελευταίος ναός του *Θαυλίου Διός*⁴²⁶. Πρόσφατες έρευνες στο ιερό⁴²⁷, μάλιστα, αποκάλυψαν ένα μικρό κτήριο ορθογώνιας κάτοψης, 20μ. περίπου βορειοανατολικά του ναού, η

⁴²⁰ Το 1978 κατά τη διάρκεια ισοπέδωσης μιας πλαγιάς σε έναν αγρό στη θέση Αλεπότρυπες στις Φερές αποκαλύφθηκε και εν μέρει καταστράφηκε ένα ακόμη μικρό ιερό. Η Ο. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη (1990, 57-70) δημοσίευσε τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα του ναού, καθώς και ό,τι διασώθηκε από τα ευρήματά του, υποστηρίζοντας ότι πρόκειται για το μικρό ιερό της Εν(ν)οδίας, το οποίο εντοπίζεται εξωτερικά της δυτικής πύλης της αρχαίας πόλης.

⁴²¹ Για το ιερό βλ. Béquignon 1937, 29 κ.ε. Χρυσοστόμου 1998, 25-43, με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία. Επίσης, για πρόσφατες έρευνες στο ιερό: Αραχωβίτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Τσιγάρα 2012, 451-458. Αραχωβίτη και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2019, 95-115. Για την πόλη των Φερών βλ. και Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990α, 56-64 με όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία.

⁴²² Ο Αρβανιτόπουλος, άλλοτε υποστηρίζει ότι το ιερό ήταν αφιερωμένο στο *Δία Θαύλιο* και άλλοτε στην Εν(ν)οδία (ΠΑΕ 1907, 160 κ.ε. ·1910, 231 κ.ε.· 1914, 166·1924, 108· 1925-1926, 39, 115, 117). Ο Béquignon θεωρεί ότι το ιερό ήταν αφιερωμένο στο *Δία Θαύλιο* (Béquignon 1937, 29 κ.ε., 66). Ο Χρυσοστόμου θεωρεί ότι το ιερό ήταν αφιερωμένο στη λατρεία της Εν(ν)οδίας και του *Δία Θαυλίου* ως σύνναου ή εντεμένιου (Χρυσοστόμου 1998, 35).

⁴²³ Η ανθρώπινη δραστηριότητα στο χώρο κατά τη νεολιθική και μυκηναϊκή περίοδο ανιχνεύεται από την παρουσία λιγοστής κεραμικής και κάποιων μυκηναϊκών ειδωλίων. Κατά την πρωτογεωμετρική περίοδο ο χώρος χρησιμοποιήθηκε ως νεκροταφείο. Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1925, 37-42.

⁴²⁴ Χρυσοστόμου 1998, 38-43, με την παλαιότερη βιβλιογραφία.

⁴²⁵ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, 1990, 61. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994, 82. Βλ. και Κραβαρίτου 2016, 285-286, για μια επιγραφή του 1^{ου} αι. μ.Χ. από τη Λάρισα που μαρτυρεί την ανάθεση μιας ολόκληρης περιοχής στον Τιβέριο, τον πατέρα του Αύγουστο και τους γιους του, από ένα αυτοκρατορικό απελεύθερο και αναφέρεται στη χώρα των Φερών που μετατρέπεται πλέον σε προς εκμετάλλευση «αυτοκρατορική περιοχή».

⁴²⁶ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1925, 41-42.

⁴²⁷ Αραχωβίτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Τσιγάρα 2012, 453-454.

αρχιτεκτονική μορφή και το μέγεθός του οποίου παραπέμπει σε τύπους λατρευτικών οίκων ή ναΐσκους θεοτήτων, θεμελιωμένο σε επιχώσεις που χρονολογούνται στα όψιμα ελληνιστικά και πρώιμα ρωμαϊκά χρόνια, επιβεβαιώνοντας τη συνεχιζόμενη δραστηριότητα στο χώρο του ιερού μέχρι αυτή την περίοδο.

Από τις Φερές προέρχονται τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 2 και 18**. Ενώ για το **αρ. κατ. 2** δεν διαθέτουμε περεταίρω στοιχεία⁴²⁸, το **αρ. κατ. 18** προέρχεται από την περιοχή του «Πλατώματος» που εκτείνεται στα βόρεια-βορειοανατολικά της «Μαγούλας Μπακάλη», ενός από τους δύο λόφους της Ακρόπολης των Φερών, εντός των τειχών της αρχαίας πόλης. Στον αυχένα που ενώνει τη «Μαγούλα Μπακάλη» με τον λόφο του «Αγ. Αθανασίου» βρέθηκε ο ενεπίγραφος λεγόμενος «βωμός των έξι θεαινών», αφιερωμένος στις έξι θεές της πόλης, ανάμεσά τους και η Εν(ν)οδία, στη θέση της Άρτεμης. Ο βωμός χρονολογείται κατά πάσα πιθανότητα στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.⁴²⁹. Η ύπαρξη κάποιου Ιερού στην Ακρόπολη των Φερών είναι πολύ πιθανή, χωρίς να είναι δυνατός προς το παρόν ο ακριβής προσδιορισμός της θέσης του, δεδομένου ότι στην περιοχή της «Μαγούλας Μπακάλη» δεν έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα σημαντικές ανασκαφές, ενώ τα έως σήμερα σχετικά ευρήματα είναι τυχαία⁴³⁰.

Από την περιοχή της Άλου προέρχεται το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 1**. Από την περιοχή της Άλου προέρχεται και μια αναθηματική επιγραφή προς τιμήν της Άρτεμης⁴³¹, ενώ σημαντική φαίνεται ότι ήταν στην περιοχή της Άλου η λατρεία της Άρτεμης Παναχαΐδος ή Παναχαΐδας, στο ιερό της οποίας στήνονταν ψηφίσματα, σύμφωνα με επιγραφή των Δελφών⁴³². Η λατρεία είτε μεταφέρθηκε στη νέα Άλο από την παλαιά, είτε αποτέλεσε την κύρια λατρεία της νέας πόλης μετά την ίδρυσή της⁴³³.

⁴²⁸ Η ταύτιση του αγαλματίου έγινε στο πλαίσιο αυτής της μελέτης, με βάση το Ημερολόγιο του Bequignon, ο οποίος αναφέρει ότι προέρχεται από τις Φερές.

⁴²⁹ Miller 1974. Κακαβογιάννης 1994, ειδικά 64-70, εικ. 6. Χρυσοστόμου 1998, 48-50, πίν. 7. Mili 2015, 48-49, 174.

⁴³⁰ Για ένα ακόμη αγαλμάτιο Αφροδίτης από την ίδια περιοχή, βλ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (υπό έκδοση).

⁴³¹ IG IX, 2, 1325. Ενδιαφέρον είναι το στοιχείο ότι η επιγραφή βρέθηκε εντοιχισμένη στα θεμέλια οικίας στον Αλμυρό, όπως και το αγαλμάτιο αρ. κατ. 1, που βρέθηκε σε κλίμακα οικίας στον Πλάτανο Αλμυρού.

⁴³² Fouilles de Delphes III 4:355, στ. 22, 49 (περ. 145 π.Χ.).

⁴³³ Stählin 2002, 310. Graninger 2006, 139. Κοντονάτσιος 2007, 28.

Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 17** από την **Κραννώνα** αποτελεί μια από τις ελάχιστες ενδείξεις για τη λατρεία της θεάς στην περιοχή, μαζί με μια αναθηματική στήλη (α΄ μισό του 1^{ου} αι. π.Χ.) ιέρειας της Άρτεμης⁴³⁴ στις Χάριτες.

Παρομοίως, το άγαλμα **αρ. κατ. 10** αποτελεί σχεδόν τη μοναδική ένδειξη λατρείας της θεάς στην περιοχή του **Κιερίου**, μαζί με ένα ακόμη τμήμα αγαλματίου της θεάς που δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη⁴³⁵.

Μαρτυρία της λατρείας της Άρτεμης στη **Φάρσαλο** αποτελεί το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 15**, όπου η λατρεία της μαρτυρείται και επιγραφικά⁴³⁶.

Τη λατρεία της Άρτεμης στην πόλη της **Μελίβοιας** μαρτυρεί το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 3**, χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει επιγραφική μαρτυρία για της λατρεία της θεάς στην περιοχή⁴³⁷.

Από τις **Φθιώτιδες Θήβες** προέρχονται τα **αρ. κατ. 8 και 11**. Από την πόλη αυτή προέρχεται και ένα ακόμη αγαλμάτιο της θεάς που βρίσκεται στο Μουσείο της Λάρισας και δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη⁴³⁸. Η θεά λατρευόταν στην πόλη όπως προκύπτει από αναθηματικές επιγραφές προς τιμήν της⁴³⁹, φέροντας συχνά και το επίθετο **Λοχία**⁴⁴⁰. Αξιοσημείωτο είναι ότι το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 11** βρέθηκε στις ανασκαφές του θεάτρου των Φθιωτίδων Θηβών⁴⁴¹, όπου αποκαλύφθηκε επίσης και ένα ακόμη αταύτιστο τμήμα μαρμάρινου γλυπτού (πιθανόν μηρού) με την επιγραφή [Α]ΠΟΛΛΩΝΙ⁴⁴². Πιθανότατα, τα αγαλμάτια αυτά να ήταν στημένα μαζί στο χώρο του θεάτρου, αν και δυστυχώς δεν υπάρχουν πιο συγκεκριμένα ανασκαφικά στοιχεία για την εύρεσή τους, εκτός της πληροφορίας ότι το γλυπτό με την επιγραφή ήταν επιφανειακό εύρημα.

⁴³⁴ SEG XLII, 1992, 507. Heinz 1998, αρ. 262.

⁴³⁵ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. BE 2792: Μητροπούλου 1992, 327, αρ. 3, πίν. 75α.

⁴³⁶ IG IX, 2, 239.

⁴³⁷ Γενικά για τη Μελίβοια, βλ. Τζιαφάλιας; κ.α. 2010. Ελπίζουμε οι ανασκαφές που ξεκίνησαν πρόσφατα στη θέση από την ΕΦΑ Λάρισας, να δώσουν νέα ενδιαφέροντα στοιχεία για τις λατρείες στην πόλη.

⁴³⁸ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, ακατάγραφο: Μητροπούλου 1985, 149-150, αρ. 5, εικ. 5. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 30α.

⁴³⁹ IG IX, 2, 143, 144, 1328, 1363. SEG 34, 1984, 573.

⁴⁴⁰ IG IX 2, 141.

⁴⁴¹ Αδρύμη 1997, 133, εικ. 6.

⁴⁴² Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού, αρ. ευρ. BE 10370: Αδρύμη 1997, 133. Μια πληρέστερη δημοσίευση των ευρημάτων της ανασκαφής θα μπορέσει σίγουρα να δώσει σαφέστερες πληροφορίες για το χώρο εύρεσης των γλυπτών σε σχέση με το θέατρο.

2.2. ΑΦΡΟΔΙΤΗ

Η Αφροδίτη, θεά του έρωτα και του γάμου, λατρεύτηκε ιδιαίτερα στη Θεσσαλία⁴⁴³.

Γνωρίζουμε ότι οι γυναίκες της **Λάρισας** και της ευρύτερης Θεσσαλίας σκότωσαν με τις ξύλινες χελώνες μέσα στο ναό της θεάς την Κορίνθια εταίρα Λαΐδα που εγκαταστάθηκε στη Λάρισα ακολουθώντας τον Θεσσαλό εραστή της. Η αιτία του φόνου της ήταν οι ερωτικές αντιζηλίες των γυναικών προς τη Λαΐδα. Το γεγονός αυτό έγινε αφορμή να χαρακτηριστεί η θεά, ως *Άνοσία*, άναγνος και μιανρά και το ιερό της ως ιερό της ανοσίας, ανδροφόνου Αφροδίτης⁴⁴⁴. Μάλιστα, οι Θεσσαλοί για να εξιλεωθούν για το θάνατο της αμαρτωλής Λαΐδας τελούσαν εορτή προς τιμή της *Αφροδίτης Άνοσίας*. Κοντά στο ναό της θεάς ο εραστής της Λαΐδας έκτισε στη μνήμη της επιτύμβιο μνημείο με σήμα ενεπίγραφη λίθινη υδρία⁴⁴⁵. Ορισμένοι ερευνητές εντοπίζουν το ιερό βόρεια της Λάρισας, στη δεξιά όχθη του Πηνειού, στη θέση όπου υπάρχει σήμερα ο μικρός ναός της Αγ. Μαρίνας⁴⁴⁶. Ένα αναθηματικό ανάγλυφο των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ. από την **Κραωνώνα**⁴⁴⁷ αποτελεί μια ακόμη ένδειξη για τη λατρεία της θεάς στην περιοχή.

⁴⁴³ Για τη λατρεία της Αφροδίτης στην Ελλάδα κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους, βλ. Pirenne-Delforge 1994 και ειδικά για τη Θεσσαλία, 235.

⁴⁴⁴ Nilsson 1957, 378 κ.εξ. όπου αναφέρει ότι το επίθετο αυτό της θεάς πιθανόν να υπαινίσσεται παλιές συνήθειες ανθρωποθυσίας. Kerényi 1964, 81. Biesantz 1965, 67, 97. Pirenne-Delforge 1994, 235–6, ιδιαίτερα σημ. 40, 301, σημ. 11, 442, η οποία εκφράζει την άποψη ότι η *Αφροδίτη Άνοσία* είχε σχέση με το θάνατο, βασισμένη, ωστόσο, στην ταφική λειτουργία της λατρείας της *Πασικράτας* στη Δημητριάδα (βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1)

⁴⁴⁵ Αθήναιος XIII, 589: «καθὰ καὶ Πολέμων εἶρηκεν, ἀναιρεθῆναι φάσκων αὐτὴν ὑπὸ τινων γυναικῶν ἐν Θετταλίᾳ, ἐρασθεῖσάν τινος Πausανίου Θετταλοῦ, κατὰ φθόνον καὶ δυσζηλίαν ξυλῖναις χελώναις τυπτομένην ἐν Ἀφροδίτης ἱερῷ. διὸ καὶ τὸ τέμενος κληθῆναι ἀνοσίας Αφροδίτης. δείκνυσθαι δ' αὐτῆς τάφον παρὰ τῷ Πηνειῷ σημεῖον ἔχοντα ὑδρίαν λιθίνην καὶ ἐπίγραμμα τόδε:

τῇσδε ποθ' ἡ μεγάλαυχος ἀνίκητός τε πρὸς ἀλκὴν Ἑλλάς ἐδουλώθη κάλλεος ἰσοθέου, Λαίδος: ἦν ἐτέκνωσεν Ἔρως, θρέψεν δὲ Κόρινθος: κεῖται δ' ἐν κλεινοῖς Θετταλικοῖς πεδίοις. αὐτοσχεδιάζουσιν οὖν οἱ λέγοντες αὐτὴν ἐν Κορίνθῳ.». Pausanias II.2.5: «ἔστι δὲ καὶ ἄλλο ἐν Θεσσαλίᾳ Λαίδος φάμενον μνημα εἶναι: παρεγένετο γὰρ καὶ ἐς Θεσσαλίαν ἐρασθεῖσα Ἱπποστράτου. τὸ δὲ ἐξ ἀρχῆς ἐξ Ὑκάρων αὐτὴν τῶν ἐν Σικελίᾳ λέγεται παῖδα οὖσαν ὑπὸ Νικίου καὶ Ἀθηναίων ἀλῶναι, πραθεῖσαν δὲ ἐς Κόρινθον ὑπερβαλέσθαι κάλλει τὰς τότε εταίρας, θαυμασθῆναι τε: οὕτω παρὰ Κορινθίους ὡς ἀμφισβητεῖν σφᾶς καὶ νῦν ἔτι Λαίδος».

⁴⁴⁶ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 31 και ιδιαίτερα σημ. 155.

⁴⁴⁷ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, ακατάγραφο: Μητροπούλου 1985, 144 -145.

Η θεά μαρτυρείται σε αρκετές επιγραφές, οι περισσότερες αναθηματικές. Χωρίς προσωνομίες μαρτυρείται στον Άτραγα⁴⁴⁸, στη Δημητριάδα⁴⁴⁹, στις Φερές⁴⁵⁰, στους Γόννους⁴⁵¹, στη Λάρισα⁴⁵², στο Πύθιο⁴⁵³, στην Γυρτώνη (Μικρό Κεσερλί)⁴⁵⁴, στη Φάλαννα⁴⁵⁵ και στο Χοιρονόκαστρο Καρδίτσας⁴⁵⁶ (νότια του Παλιουρίου). Παράλληλα, η Αφροδίτη στη Θεσσαλία μαρτυρείται επιγραφικά με διάφορες προσωνομίες: στη Λάρισα μαρτυρείται ως *Πάνδημος*⁴⁵⁷, *Καπουνεία*⁴⁵⁸ και *Εναγώνιος*⁴⁵⁹, ως *Ουρανία*⁴⁶⁰ στη Γυρτώνη (Μικρό Κεσερλί), ως *Πειθώ*⁴⁶¹ στη Φάρσαλο. Ως *Νηλεία*⁴⁶² απαντά στη Δημητριάδα, ενώ σε ένα χρυσό δαχτυλίδι άγνωστης προέλευσης αναφέρεται ως *Αφροδίτη Κιερίων*⁴⁶³.

Ο Καλλίμαχος⁴⁶⁴ και ο Στράβων μαρτυρούν τη λατρεία της Αφροδίτης στην πόλη της **Μητρόπολης**, η οποία, σύμφωνα με τις δηλώσεις του Στράβωνα, θα έπρεπε να είχε έρθει εκεί μέσω συνοικισμού με τον Ονθύριο⁴⁶⁵. Φαίνεται μάλιστα πως στην

⁴⁴⁸ Tziafalias κ.α 2016, 148-149, αρ. 49-50.

⁴⁴⁹ Heinz 1998, 277-278, αρ. 196.

⁴⁵⁰ Ό.π. σημ. 421.

⁴⁵¹ Τζιαφάλιας, 1984, 210, αρ. 75. SEG XXXV, 1985, 568. Helly 1988, 424, αρ. 762. Heinz 1998, 277, αρ. 195.

⁴⁵² IG IX 2 571.

⁴⁵³ IG IX 2 1285. Στο ιερό του Απόλλωνα στο Πύθιο έχει τεκμηριωθεί επιγραφικά λατρεία πολλών θεοτήτων κατά την ύστερη κλασική και πρώιμη ελληνιστική περίοδο, όπου σύνναοι θεοί ήταν ο Ασκληπιός, η Άρτεμις Αγαυλαία, η Άρτεμις Φωσφόρος, ο Δίας Κεραύνιος, ο Δίας Ολύμπιος και η Αφροδίτη (Τζιαφάλιας, ΑΔ 52 (1997), 500-501.)

⁴⁵⁴ Γιαννόπουλος, ΑΕ (1933), Αρχαιολογικά Χρονικά, 1, αρ. 2.

⁴⁵⁵ IG IX 2 1230 και 1231.

⁴⁵⁶ IG IX 2 271.

⁴⁵⁷ IG IX 2 572

⁴⁵⁸ Τζιαφάλιας, ΑΔ 42 (1987) Χρονικά, 288 αρ. 43. Heinz 1998, 68, 179, αρ. 199.

⁴⁵⁹ Χρυσοστόμου 2008, 251, αρ. 8.

⁴⁶⁰ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1911, 334. Heinz 1998, 67, 415-416, αρ. Α75.

⁴⁶¹ IG IX 2 236. Η Πειθώ - αρχικά ανεξάρτητη θεότητα - είναι η θεά της πειθούς ή της αποπλάνησης, ιδιαίτερα σε σχέση με τον ερωτισμό, γι' αυτό εμφανίζεται συχνά είτε ως σύντροφος είτε ως επίθετο κυρίως της Αφροδίτης (Decourt 1995, 83 κ.ε.).

⁴⁶² IG IX 2 1125. Heinz 1998, 68, αρ. Α74. Η Νήλεια κατά την κλασική εποχή ήταν πόλη της Πελασγιώτιδος στο μυχό του Παγασητικού κόλπου και από τον 3ο αι. π.Χ. συνοικίστηκε και έγινε κώμη της Δημητριάδος (Πρβλ. Στράβ. ΙΧ.5.18-22. Ιντζεσίλογλου 1994, 31-56. Rogers 1932, 121-122 εικόνα 195. Moustaka 1983, 115 αρ. 90.)

⁴⁶³ Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, αρ. ευρ. 1054/9: Decourt 1995, αρ. 27, που υποθέτει, ωστόσο, ότι μπορεί να είναι πλαστό.

⁴⁶⁴ Καλλίμαχος, *Ιαμβικός Χ.*, 200 Α: «*Τάς Αφροδίτας ή θεός γάρ ού μία ή Καστινήτις φρονεῖν ὑποφέρει πάσας*».

⁴⁶⁵ Στράβων, 9.5.17: «*...Καλλίμαχος μὲν οὖν φησιν ἐν τοῖς ἱάμβοις τὰς Αφροδίτας ἢ θεός γάρ οὐ μία τὴν Καστινήτιν ὑπερβάλλεσθαι πάσας τῶι φρονεῖν, ὅτι μόνῃ παραδέχεται τὴν τῶν ὑῶν θυσίαν. Καὶ μὴν πολυίστωρ, εἴ τις ἄλλος, καὶ πάντα τὸν βίον, ὡς αὐτὸς εἴρηκεν, ὁ ταῦτα μυθεῖσθαι βουλόμενος. Οἱ δ' ὕστερον ἤλεγξαν οὐ μίαν Αφροδίτην μόνον ἀλλὰ καὶ πλείους ἀποδεδεγμένας τὸ ἔθος τοῦτο, ὧν εἶναι καὶ τὴν ἐν τῇ Μητροπόλει· ταύτη δὲ μίαν τῶν συνοικισθεισῶν εἰς αὐτὴν πόλεων παραδοῦναι τὸ ἔθος Ὀνθύριον...*».

πόλη της Μητρόπολης το ιερό της Αφροδίτης ήταν ένα από τα πιο επιφανή σημεία, όπου αναρτώνταν και ψηφίσματα⁴⁶⁶. Το αν η Αφροδίτη που λατρευόταν εκεί δεχόταν μόνο τις θυσίες χοίρων⁴⁶⁷ που παρέδωσε ο Στράβων ή αν έφερε και το επίθετο *Αφροδίτη Καστινήτις* ⁴⁶⁸δεν είναι σαφές από την αναφορά του Στράβωνα. Η Μητρόπολη γεννήθηκε τον 4ο αιώνα π.Χ. από τον συνοικισμό τριών πολιχνών, αλλά η λατρεία της Αφροδίτης υπήρχε στην περιοχή, τουλάχιστον για έναν αιώνα, όπως αποδεικνύεται από μια αναθηματική επιγραφή που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ.⁴⁶⁹, αλλά και το χρυσό δαχτυλίδι στο Μουσείο Μπενάκη με την επιγραφή *Αφροδίτη Κιερίων* ⁴⁷⁰, που ίσως υποδηλώνει έναν ανταγωνισμό με τη γειτονική Μητρόπολη⁴⁷¹. Τη λατρεία της θεάς στην πόλη επιβεβαιώνουν και οι κοπές νομισμάτων⁴⁷². Ο Αρβανιτόπουλος⁴⁷³ ανέσκαψε τον στερεοβάτη ενός κτηρίου μέσα στην πόλη της Μητρόπολης, το οποίο ταύτισε με το ιερό της *Καστινίας Αφροδίτης* που αναφέρει ο Στράβων. Στα ευρήματα περιλαμβάνονταν νομίσματα, ανάγλυφοι σκύφοι, αγγεία του 4ου/3ου αι. π.Χ., μια χάλκινη κεφαλή, βάθρα και σπόνδυλοι δωρικών κίωνων και ένα μαρμάρινο άγαλμα καθιστής γυναικείας μορφής⁴⁷⁴, πιθανόν Αφροδίτης. Από την περιοχή της Καρδίτσας προέρχεται το αγαλμάτιο Αφροδίτης **αρ. κατ. 25**.

⁴⁶⁶ Όπως, για παράδειγμα, η τιμητική επιγραφή IG IX 2 1231 από τη Φάλαννα για ένα άνδρα από τη Μητρόπολη, με την οδηγία να αναρτηθεί και στο ιερό της Αφροδίτης στη Μητρόπολη. Ωστόσο, από την επιγραφή αυτή δεν είναι σαφές αν υπήρχε ιερό της Αφροδίτης και στη Φάλαννα, όπως υποθέτει η Μουστάκα (Moustaka 1983, 40).

⁴⁶⁷ Για τις θυσίες αυτές, βλ. Pirenne-Delforge 1994, 389-393 και ειδικά 390, σημ. 67,68 για τη Μητρόπολη.

⁴⁶⁸ Η επίκληση *Καστινήτις* σχετίζεται με τη λατρεία της θεάς, της οποίας υπήρχε ναός πάνω στο βουνό Κάστινιον της Μικρασιατικής πόλης Άσπενδο: Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 32, σημ. 162. Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 2004, 39, σημ. 104.

⁴⁶⁹ IG IX 2 271.

⁴⁷⁰ Ό.π., σημ. 463.

⁴⁷¹ Mili 2015, 183.

⁴⁷² Moustaka 1983, 39 κ.ε.

⁴⁷³ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1911, 342-343. Του ιδίου ΠΑΕ 1915, 145.

⁴⁷⁴ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 482: Ιντζεσίλογλου (υπό έκδοση). Ο Αρβανιτόπουλος αναφέρει στα ΠΑΕ 1915 (ό.π., σημ. 473) ότι, μεταξύ άλλων ευρημάτων, μετέφερε τη χρονιά εκείνη στο Μουσείο του Βόλου και το άγαλμα αυτό «...εὑρεθὲν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ ναοῦ τῆς Καστινίας Ἀφροδίτης ἐν τῇ παρὰ τὸ Παλαιόκαστρον Καρδίτσης ἀρχαία Μητροπόλει, περὶ ἧς βλ. Πρακτικά 1912 σελ. 178», χωρίς, ωστόσο, να αναφέρει τις συνθήκες εύρεσής του, καθώς δεν περιλαμβάνεται στα ευρήματα των ανασκαφών του στο ναό κατά το έτος 1911 (ό.π., σημ. 473), ενώ και η παραπομπή του στα ΠΑΕ του έτους 1912 είναι λανθασμένη.

Τη λατρεία της Αφροδίτης στις **Φθιώτιδες Θήβες** μαρτυρεί ένα αγαλμάτιο των αρχών του 3^{ου} αι. π.Χ. που φυλάσσεται στο Μουσείο της Λάρισας⁴⁷⁵ και δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη, χωρίς, ωστόσο, να υπάρχει επιγραφική μαρτυρία για της λατρεία της θεάς στην περιοχή.

Από τα εξεταζόμενα γλυπτά, δυστυχώς μόνο για τρία γνωρίζουμε την προέλευσή τους. Εκτός από το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 25** από την Καρδίτσα, που αναφέρθηκε παραπάνω, τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 22 και 23** προέρχονται από τις **Φερές** και μάλιστα παραδίδουν και τα δυο τον ίδιο εικονογραφικό τύπο, της Αφροδίτης *Tierolo*. Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 23** προέρχεται από την περιοχή του «Πλατώματος» που εκτείνεται στα βόρεια-βορειοανατολικά της «Μαγούλας Μπακάλη», ενός από τους δύο λόφους της Ακρόπολης των Φερών, εντός των τειχών της αρχαίας πόλης. Στον αυχένα που ενώνει τη «Μαγούλα Μπακάλη» με τον λόφο του «Αγ. Αθανασίου» βρέθηκε ο ενεπίγραφος λεγόμενος «βωμός των έξι θεαινών»⁴⁷⁶, αφιερωμένος στις έξι θεές της πόλης, ανάμεσά τους και η Αφροδίτη, που χρονολογείται κατά πάσα πιθανότητα στο δεύτερο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. Ως κεφαλή Αφροδίτης έχει ερμηνευτεί από τον Κακαβογιάννη⁴⁷⁷ και μια μαρμάρινη γυναικεία κεφαλή που βρέθηκε στη «Μαγούλα Μπακάλη» και χρονολογείται στα τέλη του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Ένα ακόμη αγαλμάτιο ημίγυμνης Αφροδίτης, στον τύπο της Αφροδίτης της *Arles*, που τοποθετείται χρονολογικά γύρω στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα, προέρχεται από την ίδια θέση⁴⁷⁸. Συνεπώς, όπως προαναφέρθηκε⁴⁷⁹, η ύπαρξη κάποιου ιερού στην Ακρόπολη των Φερών είναι πολύ πιθανή, χωρίς να είναι δυνατός προς το παρόν ο ακριβής προσδιορισμός της θέσης του, δεδομένου ότι στην περιοχή της «Μαγούλας Μπακάλη» δεν έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι τώρα σημαντικές ανασκαφές, ενώ τα έως σήμερα σχετικά ευρήματα είναι τυχαία. Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 22** αποκαλύφθηκε σε ανασκαφή οικοπέδου στις Φερές, εντός των τειχών της αρχαίας πόλης, ωστόσο, όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα,

⁴⁷⁵ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, αρ. ευρ. 73/4: Μητροπούλου 1985, 147, εικ. 4. Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 32, πίν. 20.

⁴⁷⁶ Ό.π., Ενότητα 2.1, σημ. 429.

⁴⁷⁷ Κακαβογιάννης 1994, 61-78. Ο Σταυρογιάννης, ωστόσο, (Σταυρογιάννης 2014, 73-74) προτείνει, με βάση στυλιστικές ομοιότητες με μια κεφαλή Εν(ν)οδίας από τη Μελιταία, ότι η κεφαλή των Φερών θα πρέπει να αποδοθεί στην Εν(ν)οδία.

⁴⁷⁸ Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (υπό έκδοση). Ευχαριστώ θερμά την Δρ. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου για την παροχή της πληροφορίας, πριν ακόμη από την έκδοση του άρθρου της.

⁴⁷⁹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1, όπου και το αγαλμάτιο *Άρτεμης Εν(ν)οδίας* από την ίδια περιοχή.

βρισκόταν εκεί σε δεύτερη χρήση ως οικοδομικό υλικό και πιθανότατα μεταφέρθηκε από άλλη θέση.

Πρόσφατες ανασκαφές στο χώρο της Υπέρειας Κρήνης των Φερών⁴⁸⁰, που βρίσκεται στις ανατολικές υπώρειες του «Πλατώματος» που εκτείνεται στα ΒΑ της «Μαγούλας Μπακάλη», αποκάλυψαν ευρήματα που αποτελούν ισχυρή ένδειξη της λειτουργίας ιερού, πιθανόν σε υπαίθριο χώρο, από τους αρχαϊκούς ως τους ύστερους ρωμαϊκούς αυτοκρατορικούς χρόνους. Η παρουσία κυρίως χαρακτηριστικών πήλινων γυναικείων ειδωλίων παραπέμπει σε λατρεία μιας γυναικείας θεότητας, πιθανότατα της Αφροδίτης ενώ δεν αποκλείεται στον ίδιο χώρο να λατρεύονταν και άλλες θεότητας όπως ο Δίας, η Νύμφη Υπέρεια κ.α.

⁴⁸⁰ Αραχωβίτη κ.α. 2021, 120-123.

2.3. ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ ΚΑΙ ΥΓΕΙΑ

Ο Ασκληπιός, ο θεός της ιατρικής, έχει στενές σχέσεις με τη Θεσσαλία⁴⁸¹. Σύμφωνα με μια πτυχή της μυθολογικής παράδοσης, λέγεται ότι γεννήθηκε στη Θεσσαλία ως γιος του Απόλλωνα και της Κορωνίδας, κόρης του Θεσσαλού Φλεγύα, και ανατράφηκε στο Πήλιο από τον Κένταυρο Χείρωνα από τον οποίο διδάχθηκε τη θεραπευτική τέχνη⁴⁸². Οι γιοι του, οι γιατροί Μαχάων και Ποδαλείριος, αναφέρεται ότι ήρθαν από την πόλη της Τρίκκης για να πολεμήσουν στην Τροία⁴⁸³. Η Υγεία, κόρη του Ασκληπιού⁴⁸⁴, ή και σύζυγός του, σύμφωνα με μια μεμονωμένη, μεταγενέστερη παράδοση⁴⁸⁵, λατρεύεται ως η προσωποποίηση του υπέρτατου αγαθού της υγείας στα ιερά του Ασκληπιού. Ωστόσο, ενώ ο Ασκληπιός συνδέεται με τη θεραπεία, η θεά συνδέθηκε με την πρόληψη και τη διατήρηση της κατάστασης της υγείας.

Η λατρεία του Ασκληπιού στη Θεσσαλία μαρτυρείται από πολλές επιγραφές, ως επί το πλείστον αναθηματικές, από τον 4^ο αι. π.Χ.⁴⁸⁶ ως τους Ρωμαϊκούς χρόνους⁴⁸⁷, αλλά κυρίως κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. Οι θέσεις είναι διασκορπισμένες από την Άζωρο στα βόρεια έως τη Μελιταία και τη Στυλίδα⁴⁸⁸ στα νότια. Συγκεκριμένα, μαρτυρείται, στην Άζωρο⁴⁸⁹, στη Δημητριάδα⁴⁹⁰, στον Ευαγγελισμό

⁴⁸¹ Για τα ιερά και τη λατρεία του Ασκληπιού βλ. Riethmüller 2005.

⁴⁸² Πίνδαρος *Πυθιονικοί* III, 1-53.

⁴⁸³ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β. 729-733: «Οἳ δ' εἶχον Τρίκκην καὶ Ἰθώμην κλωμακόεσσαν, οἳ τ' ἔχον Οἰχαλίην πόλιν Εὐρύτου Οἰχαλιῆος, τῶν αὖθ' ἡγείσθην Ασκληπιού δύο παῖδε ἱητῆρ' ἀγαθῷ Ποδαλείριος ἡδὲ Μαχάων· τοῖς δὲ τριήκοντα γλαφυραὶ νέες ἐστιχόωντο.».

⁴⁸⁴ Πausanias, I. 23.4: «...θεῶν ἀγάλματά ἐστιν Ὑγείας τε, ἣν Ασκληπιού παῖδα εἶναι λέγουσι...».

⁴⁸⁵ Σύμφωνα με τον Ορφικό Ὑμνο 67 του Ασκληπιού: «Ἰητῆρ πάντων, Ασκληπιέ, δέσποτα Παιάν, θέλων ἀνθρώπων πολυαλγέα πῆματα νούσων, ἡπιόδωρε, κραταίε, μόλοις κατάγων ὕγιαν καὶ παύων νούσους, χαλεπὰς κῆρας θανάτοιο, αὐξιδαλῆς, ἐπίκουρ', ἀπαλεξίκακ', ὀλβιόμοιρε, Φοίβου Απόλλωνος κρατερόν θάλος ἀγλαότιμον, ἐχθρὲ νόσων, Ὑγίαν ἔχων σύλλεκτρον ἀμεμφῇ, ἐλθέ, μάκαρ, σωτήρ, βιοτῆς τέλος ἐσθλὸν ὀπάζων.»

⁴⁸⁶ Στον 4ο αι. π.Χ. χρονολογείται μια επιγραφή από τους Γόννους (SEG 35, 1985, 565) και μια από τη Δημητριάδα (Heinz 1998, αρ. Α 89 - αδημοσίευτη).

⁴⁸⁷ Στους Ρωμαϊκούς χρόνους χρονολογείται δυο επιγραφές από τη Δημητριάδα (IG IX 2, 1124 και 1126) και μια από τους Γόννους (SEG 35, 1985, 573).

⁴⁸⁸ SEG 3, 1929, 464.

⁴⁸⁹ SEG 37, 1987, 503.

⁴⁹⁰ IG IX 2, 1124. IG IX 2 1126. SEG 60, 2005, 60, 587 [η ανάθεση πραγματοποιείται από κάποιον Αμικλή, όπως τη διάβασε ο Χουμουζιάδης (ΑΔ 23 (1968), Χρονικά, 269, αρ. 5) ή Καλλικλή (σύμφωνα με τους επιμελητές του SEG)]. Heinz 1998, αρ. Α 89 (αδημοσίευτη). Μία ακόμη επιγραφή σε βωμίσκο αναφέρεται από τη Μητροπούλου (1994, 486, εικ. 2) και τον Riethmüller (2005, 307, αρ. 6).

Λάρισας (Συκούριο;)⁴⁹¹, στους Γόννους⁴⁹², στην Κραννώνα⁴⁹³, στη Λάρισα⁴⁹⁴, στη Μελιταία⁴⁹⁵, στη Γυρτώνη (Μικρό Κεσερλί)⁴⁹⁶, στο Μόψιο⁴⁹⁷, στην Ολοσσώνα⁴⁹⁸, στη Φάρσαλο⁴⁹⁹, στις Χυρετιές⁵⁰⁰, στις Φερές⁵⁰¹, στις Φθιώτιδες Θήβες⁵⁰² και στην Πεπάρηθο⁵⁰³. Στις περισσότερες από αυτές τις επιγραφές, οι αναθέσεις γίνονται μόνο στον Ασκληπιό, σε λίγες περιπτώσεις, ωστόσο, αναφέρεται και η Υγεία μαζί με τον Ασκληπιό: πρόκειται για δυο επιγραφές από τους Γόννους⁵⁰⁴, μια από τη Δημητριάδα⁵⁰⁵ και μια από τις Χυρετιές⁵⁰⁶, ενώ μια στήλη από τη «χώρα» της Λάρισας φέρει αναθηματική επιγραφή μόνο στην Υγεία⁵⁰⁷. Σε αυτές, σημειώνουμε και την αναθηματική στήλη από την Κραννώνα⁵⁰⁸, όπου η επιγραφή αναφέρει τον όρο *Ἀσκληπιοῖς*, που, αν δεν πρόκειται για λάθος του γραφέα, τότε μπορεί να αφιερώνεται στην οικογένεια του Ασκληπιού, που περιλαμβάνει την Υγεία και τους γιούς του Μαχάωνα και Ποδαλείριο (Heinz 1998, 422). Εκτός από τους ιερείς, είναι

⁴⁹¹ Τζιαφάλιας, ΑΔ 48 (1993), Χρονικά, 258, αρ. 62. Πρόκειται για ανάθεση από ιερέα που θεραπεύτηκε από το θεό. Ο Riethmüller (2005 II, 300, αρ. 60) την ερμηνεύει ως ανάθεση από γιατρό που υπηρέτησε και ως ιερέας του Ασκληπιού.

⁴⁹² Helly 1973, αρ. 197-200. SEG 35, 1985, 565. SEG 35, 1985, 572. SEG 35, 1985, 573.

⁴⁹³ SEG 43, 1993, 280.

⁴⁹⁴ IG IX 2, 570. Γιαννόπουλος, ΑΕ 1933, Αρχαιολογικά Χρονικά, 2, αρ. 5: πρόκειται για αναθηματική επιγραφή στην Υγεία.

⁴⁹⁵ Ιωαννίδου 1972, 50.

⁴⁹⁶ McDevitt, 1970, 89, αρ. 658

⁴⁹⁷ García Ramón, Helly και Τζιαφάλιας 2007, 73, αρ. 12 και 13.

⁴⁹⁸ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 2004, 69 (αδημοσίευτη). Πρόκειται για αφιέρωση του ιερέα του Ασκληπιού Πausanias στο θεό: «Πausanias Πολεμοκράτους ιερητεύσας Ασκληπιώι».

⁴⁹⁹ IG IX 2, 240 και 245. Ο Ασκληπιός αναφέρεται επίσης μαζί με τις Νύμφες, τον Χείρωνα, τον Απόλλωνα και τον Ερμή σε μια επιγραφή πάνω στο βράχο σε σπήλαιο στο ύψωμα Καράπλα κοντά στη Φάρσαλο: Decourt 1995, 90, αρ. 73.

⁵⁰⁰ IG IX 2, 348.

⁵⁰¹ IG IX 2, 416. Γιαννόπουλος 1913, 218, αρ. 2. IG IX 2, 397, η οποία αποδίδεται από τον Kern στη Σκοτούσα, ωστόσο προέρχεται από τις Φερές. Βρέθηκε στο σύγχρονο οικισμό της Κοκκίνας, κοντά στις αρχαίες πόλεις της Σκοτούσας και των Φερών, πλησιέστερα στις Φερές. Ενδιαφέρον είναι ότι αναφέρει ως επώνυμο άρχοντα τον ιερέα του Ασκληπιού. Ο Riethmüller (2005, 306-307) προτείνει ότι προέρχεται από κάποιο εξωαστικό ιερό του Ασκληπιού στη χώρα των Φερών. Οι επιγραφές IG IX 2, 416 και αυτή που δημοσιεύει ο Γιαννόπουλος παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς πρόκειται για αναθέσεις στον Ασκληπιό από την ίδια οικογένεια (βλ. Γιαννόπουλος 1913, 219). Επιπρόσθετα, από τις Φερές προέρχεται και ένα ακέφαλο αγαλμάτιο Ασκληπιού, που βρέθηκε στον αύλειο χώρο της εκκλησίας του Αγ. Χαραλάμπους (Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1990, 58-59. Μητροπούλου 1994, 487, εικ. 3).

⁵⁰² Σισμάνη-Αδρύμη ΑΔ 46 (1991), 210.

⁵⁰³ Λιάγκουρας 1962, 51-62· ΑΔ 18, 1963, Χρονικά Β' 1, 144.

⁵⁰⁴ Helly 1973, αρ. 199. SEG 35, 1985, 573.

⁵⁰⁵ IG IX 2, 1124.

⁵⁰⁶ IG IX 2, 348.

⁵⁰⁷ Γιαννόπουλος, ΑΕ 1933, Αρχαιολογικά Χρονικά, 2, αρ. 5.

⁵⁰⁸ SEG 43, 1993, 280.

κυρίως ιδιώτες αυτοί που αναθέτουν στον Ασκληπιό. Κάποιος αναφέρει ακόμη και το επάγγελμά του (λιθουργός)⁵⁰⁹. Δεν αναφέρεται ποτέ ο λόγος που έγιναν οι αναθέσεις, ωστόσο, θα πρέπει πάντα να εξετάζονται σε σχέση με την ασθένεια και τη θεραπεία.

Ως το *ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον* ιερό του Ασκληπιού χαρακτηρίζεται από τον Στράβωνα το ιερό του θεού στην **Τρίκκη**⁵¹⁰, από το οποίο λέγεται ότι ιδρύθηκαν τα μεταγενέστερα τόσο διάσημα ιερά του Ασκληπιού στην Επίδαυρο και την Κω⁵¹¹. Επιγραφικές μαρτυρίες δεν έχουν βρεθεί, εκτός από μια αναφορά στον Ασκληπιό σε μια επιτύμβια στήλη⁵¹². Λόγω της σημασίας του για τη λατρεία του Ασκληπιού, η αναζήτηση του ιερού στην Τρίκκη αποτέλεσε επανειλημμένα αντικείμενο έρευνας. Οι ανασκαφές που έχουν διενεργηθεί στην πόλη με σκοπό την αποκάλυψη του διάσημου ιερού δεν κατάφεραν να παράσχουν αδιαμφισβήτητα τεκμήρια⁵¹³. Τα κατάλοιπα ενός μεγάλου συγκροτήματος που χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς και στους ρωμαϊκούς χρόνους έχουν αποκαλυφθεί στην περιοχή που ορίζεται από τις οδούς Στουρνάρα, Σαράφη και Τζωρτζοπούλου. Αποκαλύφθηκε μια στοά, ένα μεγάλο κτήριο με μωσαϊκά, ρωμαϊκά λουτρά και άλλες κατασκευές. Ωστόσο δεν βρέθηκε τίποτα που να χρονολογείται πριν από τους ελληνιστικούς χρόνους, ούτε και κάποιο στοιχείο που να συνδέει το συγκρότημα με το Ασκληπιείο⁵¹⁴. Οι μελλοντικές ανασκαφές στην Τρίκκη αναμένεται να φέρουν στο φως στήλες με αναφορές στις θεραπείες του Ασκληπιού, όπως εκείνες που βρέθηκαν

⁵⁰⁹ SEG 3, 1929, 464. Πρόκειται για την ενεπίγραφη βάση του 4^{ου} αι. π.Χ. από τη Στυλίδα.

⁵¹⁰ Στράβων 9.5.17.14: «ἔστι δ' ἡ μὲν Τρίκκη, ὅπου τὸ ἱερὸν τοῦ Ασκληπιοῦ τὸ ἀρχαιότατον καὶ ἐπιφανέστατον, ὁμορος τοῖς τε Δόλοψιν καὶ τοῖς περὶ τὴν Πίνδον τόποις.».

⁵¹¹ Στράβων 8.4.4: «δείκνυται δ' ἐν τῇ Γερηνίᾳ Τρικκαίου ἱερὸν Ασκληπιοῦ, ἀφίδρυμα τοῦ ἐν τῇ Θετταλικῇ Τρίκκῃ.».

⁵¹² IG IX 2, 313: 313,5: «[ἄσκησεν δὲ τέχνα]ν Ἀσκληπιῶ {ι}, ἂν ἐφύλαξεν [πᾶσι παρ' Ἑλλασιν] δόξαν ἀειράμενος.» και 313, 11: «[ἦσκησεν δὲ τέχνην] Ἀσκληπιοῦ ἣν ἐφύλαξεν [πᾶσι παρ' Ἑλλῃσι]ν δόξαν ἀειράμενος.».

⁵¹³ Ziehen 1892, 195–7. Παπασωτηρίου 1964 20–7. Θεοχάρης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, 313 κ.ε. Τζιαφάλιας ΑΔ 42 (1987) Χρονικά, 283–284. Τζιαφάλιας 1988, 171–218. Επίσης, Riethmüller (2005, 96) που τοποθετεί το ιερό κοντά στην εκκλησία των Αγίων Αναγύρων - στην ανατολική πλευρά της Ακρόπολης - αφού βλέπει αυτούς τους «χριστιανούς ήρωες θεραπευτές» ως τους διαδόχους του Ασκληπιού.

⁵¹⁴ Για μια γενική και συνοπτική αποτίμηση σχετικά με τη διάδοση της λατρείας του Ασκληπιού στη Θεσσαλία, βλ. Mili 2015, 142-147.

στην Επίδαυρο, όπως αναφέρει ο Στράβων⁵¹⁵. Από την Τρίκκη προέρχεται και μια κεφαλή αγάλματος Ασκληπιού⁵¹⁶.

Ως σήμερα έχουν ανασκαφεί τέσσερα Ασκληπιεία στη Θεσσαλία: στους Γόννους, στις Φθιώτιδες Θήβες, στο Κιέριο (Άγιοι Θόδωροι) και στην Πεπάρηθο (Σκόπελος) και πιθανώς ένα ακόμη στην Ακρόπολη της Μελιταίας.

Το ιερό του Ασκληπιού στους **Γόννους** εντοπίστηκε κατά τη διάρκεια σωστικών ανασκαφών των ετών 1977 και 1981⁵¹⁷ νοτιοδυτικά της Ακρόπολης της πόλης, στην ίδια περιοχή όπου ο Αρβανιτόπουλος⁵¹⁸ είχε αποκαλύψει το στερεοβάτη ενός κτηρίου και τέσσερις προμόχθους, τα οποία θεώρησε ως κατάλοιπα ναού του Ασκληπιού. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν μία πλακόστρωτη αυλή και τμήμα μεγάλου δρομικού κτιρίου, πλάτους 4,40 μ. και προσανατολισμό βορρά-νότο, στο οποίο αναγνωρίστηκαν δυο οικοδομικές φάσεις (πρώιμος 3^{ος} αι. π.Χ. και ρωμαϊκοί χρόνοι). Τα ευρήματα περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, γλυπτά, όπως τρία τμήματα αγαλματιών αγοριών⁵¹⁹, ακέφαλο αγαλμάτιο Ασκληπιού⁵²⁰, ενώ από αυτό το ιερό προέρχονται και μια τουλάχιστον ενεπίγραφη αναθηματική στήλη⁵²¹ και η βάση που χρονολογείται στον 4^ο αι. π.Χ.⁵²². Με βάση τα ευρήματα, φαίνεται ότι το ιερό ιδρύθηκε τουλάχιστον κατά το α' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και καταστράφηκε κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους.

Στις **Φθιώτιδες Θήβες**, νότια των τειχών που περιβάλλουν την πόλη, αποκαλύφθηκαν τα θεμέλια ενός μικρού ναού⁵²³ με πρόδομο (1,80X5,00μ.) και σηκό (5,00X5,00μ.) με προσανατολισμό ανατολή-δύση. Η είσοδος στο ναό βρίσκεται ανατολικά. Στο σηκό αποκαλύφθηκε μια λίθινη βάση και ένα θρανίο κατά μήκος της βόρειας και δυτικής πλευράς. Μέσα στα ερείπια της νότιας πλευράς, που έχει καταρρεύσει, βρέθηκε τμήμα μικρής μαρμάρινης βάσης αναθήματος με την επιγραφή ΚΛΗΠΙΩ. Μια ορθογώνια θεμελίωση για την τοποθέτηση αγάλματος

⁵¹⁵ Στράβων 8.6.15: «καὶ τὸ ἱερόν πληρὲς ἔχοντος αἰετῶν τε καμνόντων καὶ τῶν ἀνακειμένων πινάκων, ἐν οἷς ἀναγεγραμμένοι τυγχάνουσιν αἱ θεραπείαι, καθάπερ ἐν Κῶ τε καὶ Τρίκκῃ...».

⁵¹⁶ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 514: Μητροπούλου 1994, 487, εικ. 1.

⁵¹⁷ Τζιαφάλιας ΑΔ 32 (1977) Χρονικά Β' 1, 136-137· ΑΔ 36 (1981) Χρονικά Β' 2, 257-258.

⁵¹⁸ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1910, 248· ΠΑΕ 1914, 209.

⁵¹⁹ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο: Αρβανίτου-Μεταλληνού 1982, 244-250, εικ. 1-3.

⁵²⁰ Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο: Αρβανίτου-Μεταλληνού 1982, 250-251, εικ. 4.

⁵²¹ Helly 1973, αρ. 197.

⁵²² SEG 35, 1985, 565.

⁵²³ Σισμάνη-Αδρύμη, ΑΔ 46 (1991), Χρονικά, 209-210, πίν. 85 δ-ε.

βρέθηκε σε απόσταση λίγων μέτρων από την πρόσοψη του ναού. Στο εσωτερικό του ναού βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, τμήματα μαρμάρινων αγαλματίων, ανάμεσά τους η κεφαλή ενός κοριτσιού κι ενός εφήβου, ακέφαλο αγαλμάτιο Αφροδίτης με Έρωτα και τμήματα από ανθρώπινα μέλη, πήλινα ειδώλια και οστέινοι αστράγαλοι. Γύρω από το ναό υπάρχει λιθόχτιστος περίβολος και ενδείξεις για άλλα οικοδομήματα τα οποία περιβάλλει, τα οποία δεν έχουν ως σήμερα ερευνηθεί. Με βάση τα νομίσματα που βρέθηκαν, η λειτουργία του ναού εκτείνεται από τον 4^ο ως τον 1^ο αι. π.Χ.

Από την ίδια περιοχή και συγκεκριμένα από τη θέση «Στρώμα» είχαν παραδοθεί το 1960 έξι τμήματα μαρμάρινων γλυπτών⁵²⁴, αδημοσίευτα μέχρι σήμερα: τμήμα ακέφαλου αγαλματίου ιματιοφόρου εφήβου⁵²⁵, τμήμα ακέφαλου αγαλματίου Ασκληπιού⁵²⁶, κεφαλή Ασκληπιού (;)⁵²⁷, κεφαλή αγαλματίου κοριτσιού⁵²⁸, ακέφαλο αγαλμάτιο πεπλοφόρου κοριτσιού⁵²⁹ και άνω τμήμα κορμού γυναικείου αγαλματίου⁵³⁰, ευρήματα που προφανώς σχετίζονται με το ναό του Ασκληπιού που προαναφέρθηκε. Από τις Φθιώτιδες Θήβες, άλλωστε, προέρχεται και ένα ακόμη αγαλμάτιο Ασκληπιού⁵³¹.

Από τα γλυπτά που εξετάζουμε, το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 44** προέρχεται από τις Φθιώτιδες Θήβες και μάλιστα είναι ένα από τα αγαλμάτια που περιλαμβάνονται στην παράδοση που προαναφέρθηκε. Όπως ήδη σημειώθηκε⁵³², ολόγλυφα αγάλματα ή αγαλμάτια παιδιών ή και εφήβων, απαντούν ως αναθέσεις σε ιερά θεοτήτων που σχετίζονται με την γονιμότητα, τον τοκετό, την ίαση, όπως του Ασκληπιού, της Αρτέμιδος, του Απόλλωνος Κουροτρόφου, της Ειλειθυίας, της Αφροδίτης, της Δήμητρας. Η διάδοσή τους εκτείνεται από το β' μισό του 4ου αι. π.Χ. ως τα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια. Όπως εύστοχα σημειώνει η Λεβέντη⁵³³, «Πιθανότατα δεν πρόκειται αποκλειστικά για αναθέσεις ασθενών παιδιών, αλλά και εύρωστων και υγιών ως αναγνώριση της συμβολής της θεότητας στην ανάπτυξή τους, αν λάβουμε

⁵²⁴ Θεοχάρης, ΑΔ 16 (1960), Χρονικά, 183, πίν. 156 α.

⁵²⁵ Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 719.

⁵²⁶ Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 720.

⁵²⁷ Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 723: Μητροπούλου 1994, 491, εικ. 5.

⁵²⁸ Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 724.

⁵²⁹ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 721.

⁵³⁰ Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 722.

⁵³¹ Αλμυρός, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α (Αλμυρού) 2: Μητροπούλου 1994, 491, εικ. 4.

⁵³² Ό.π., Ενότητα 1.6.2.

⁵³³ Λεβέντη 2009, 298.

υπόψη μάλιστα το ιδιαίτερα μεγάλο ποσοστό παιδικής θνησιμότητας στην αρχαιότητα, ενώ σε μερικές περιπτώσεις ίσως αποτελούσαν ευχητήριο ή ευχαριστήριο ανάθημα άτεκνων ζευγαριών για ευγονία». Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 44**, σε συνδυασμό με την κεφαλή κοριτσιού και το αγαλμάτιο εφήβου, που περιλαμβάνονται στο ίδιο σύνολο, μαρτυρούν την κουροτροφική υπόσταση του Ασκληπιού⁵³⁴. Η ανάθεση αγαλματιών μικρών παιδιών απαντά και σε άλλα ιερά του Ασκληπιού στη Θεσσαλία, όπως στου Γόννου⁵³⁵, στο Κιέριο (Άγιοι Θεόδωροι)⁵³⁶, στην Πεπάρηθο⁵³⁷ και πιθανόν στη Φάρσαλο⁵³⁸.

Τονίζεται στο σημείο αυτό ότι το αγαλμάτιο Υγείας **αρ. κατ. 31**, λανθασμένα αναφέρεται στη βιβλιογραφία⁵³⁹ ως προερχόμενο από το ιερό του Ασκληπιού στις Φθιώτιδες Θήβες. Προέρχεται από την περιοχή της **Λάρισας**⁵⁴⁰, απ' όπου και η μοναδική ως σήμερα επιγραφή, όπου αναφέρεται μόνη της η Υγεία⁵⁴¹.

Στην πεδινή χώρα του αρχαίου **Κιερίου**, βορείως του χωριού των **Αγίων Θεοδώρων**, σε απόσταση 1800 μ. περίπου, στη θέση "Παληόκαστρα"⁵⁴², εκτός των τειχών της ακρόπολης του Κιερίου και επί της αρχαίας οδού που συνέδεε το Κιέριον με το αρχαίο Μεθύλιον (σημερινό χωριό Μυρίνη), οι ανασκαφές έχουν αποκαλύψει τα κατάλοιπα δυο διαδοχικών χρονικά κτηρίων, που έχουν ταυτιστεί με επιφύλαξη, ελλείψει επιγραφικών τεκμηρίων, με ιερό του Ασκληπιού. Το αρχαιότερο εκ των δυο κτηρίων (4^{ος}-3^{ος} αι. π.Χ.) είχε προσανατολισμό βορρά-νότο. Κατά μήκος της εσωτερικής πλευράς του βόρειου τοίχου αποκαλύφθηκαν τρεις υποθεμελιώσεις αναθηματικών βάσεων και τρεις τετράγωνες βάσεις αναθημάτων, καθώς και τμήματα αγαλματίου μικρού κοριτσιού. Το δεύτερο κτήριο (2^{ος} αι. π.Χ.), το οποίο κατασκευάστηκε πάνω από το πρώτο και κατέστρεψε την ανατολική του πλευρά, ήταν ένα στωικό κτίριο με κάτοψη σχήματος Γ, το οποίο διέθετε αίθριο. Στο κτήριο

⁵³⁴ Για παραστάσεις σε ανάγλυφα που αφορούν τον Ασκληπιό και την Υγεία ως κουροτρόφους θεότητες, βλ. Λεβέντη 1999, 87-103.

⁵³⁵ Ό.π., σημ. 519.

⁵³⁶ Βλ. παρακάτω σε αυτή την Ενότητα.

⁵³⁷ Βλ. παρακάτω σε αυτή την Ενότητα.

⁵³⁸ Στη θέση «Βαρούσι» όπου βρέθηκαν δυο αναθηματικές επιγραφές στον Ασκληπιό (ό.π., σημ. 489), συλλέχθηκε επίσης ένα μαρμάρινο αγαλμάτιο παιδιού (Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1910, 182).

⁵³⁹ Μητροπούλου 1984, 32, αρ. 161, πίν. XXI ·1994, 491.

⁵⁴⁰ Πρόκειται, μάλιστα, για αγορά του Ν.Ι. Γιαννόπουλου.

⁵⁴¹ Γιαννόπουλος, ΑΕ 1933, Αρχαιολογικά Χρονικά, 2, αρ. 5.

⁵⁴² Ιντζεσίλογλου 2010, 75-79.

αυτό αποκαλύφθηκαν τέσσερις βάσεις αναθημάτων, τμήματα αγαλματίων του Ασκληπιού, της Αφροδίτης και της Άρτεμης, αλλά και παιδιών (αδημοσίευτα ως σήμερα), πωρολιθικά τμήματα αρχιτεκτονικών μελών και ενσφράγιστες κεραμίδες με τη λέξη ΚΙΕΡΕΙΩΝ.

Δυο αποθέτες που ανασκάφηκαν σε όμορο αγρό και περιείχαν τμήματα δωρικών κιόνων, κιονόκρανων, επιστυλίων, γείσων και τμήματα ιωνικών κιόνων και γείσων, κεραμίδες και μεγάλο αριθμό καρφιών σχετίζονται με το ιερό.

Ο χώρος λειτούργησε ως ιερό από τον 4ο ως τον 2ο/1ο αι. π.Χ.

Σε απόσταση 1 χλμ. περίπου νοτιοανατολικά του σημερινού οικισμού της Σκοπέλου, στην παραλιακή θέση με την ονομασία «Λειβάδι – Αμπελική», εκτός των τειχών της πόλης της **Πεπαρήθου** και εντός της «χώρας» της, αποκαλύφθηκε ιερό του Ασκληπιού⁵⁴³. Από το ιερό προέρχεται μια μαρμάρινη ενεπίγραφη βάση αναθήματος στον Ασκληπιό⁵⁴⁴, καθώς και μια ανάγλυφη αναθηματική στήλη με παράσταση προσκυνητών-αφιερωτών⁵⁴⁵. Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα καταλάμβαναν συνολικά έκταση εμβαδού τουλάχιστον 2.500 τ.μ. και περιλαμβάνουν οικοδόμημα σχεδόν τετράγωνης κάτοψης, αποτελούμενο από στοά, που περιέβαλλε το ιερό πιθανότατα και από τις τέσσερις πλευρές. Η στοά έχει άξονα βορρά-νότο, καλοκτισμένους εξωτερικούς τοίχους, ευρύχωρα δωμάτια και εσωτερική κιονοστοιχία. Στη νότια πτέρυγα της στοάς αποκαλύφθηκαν τρία τουλάχιστον διαδοχικά δωμάτια, που επικοινωνούν μεταξύ τους με θυραία ανοίγματα και ενδεχομένως σχετίζονται με τη διαμονή των ιερέων, των επισκεπτών και των ασθενών. Στη δυτική πτέρυγα της στοάς δεν αποκαλύφθηκαν διαμορφωμένα δωμάτια, συνεπώς πιθανόν αποτελούσε απλό στεγασμένο χώρο ανοιχτό προς την εσωτερική αυλή. Στη βόρεια πλευρά του ιερού αποκαλύφθηκε τμήμα ευθυνηρίας, το οποίο όμως ενδέχεται να ανήκει σε άλλο κτίριο (ναό;). Μια λιθόκτιστη κατασκευή ορθογώνιου σχήματος στην εσωτερική αυλή της στοάς με ίχνη από καμένα οστά ζώων και πέντε λαιμούς αμφορέων, τοποθετημένων σε όρθια θέση γύρω της, αποτελούσε πιθανόν εσχάρα ή βωμό προσφορών.

⁵⁴³ Λιάγκουρας 1962, 51-62. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 263-281. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2012, 701-708.

⁵⁴⁴ Λιάγκουρας 1962, 60-61, εικ. 11· ΑΔ 18, 1963, Χρονικά, 144. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 268, εικ. 10.

⁵⁴⁵ Λιάγκουρας 1962, 58-59, εικ. 7. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 269, εικ. 13.

Κατά μήκος της βόρειας παρειάς του εσωτερικού τοίχου της νότιας πτέρυγας της στοάς αποκαλύφθηκαν βάσεις αναθημάτων, ενώ ένα κιονόκρανο δωρικού ρυθμού από πωρόλιθο που βρέθηκε στο δάπεδο του ανατολικού δωματίου της ίδιας πτέρυγας θα μπορούσε να αποτελεί είτε αρχιτεκτονικό μέλος, είτε τμήμα ενός αναθηματικού μνημείου. Αποκαλύφθηκαν επίσης κέραμοι στέγης λακωνικού τύπου, αρκετές εξ αυτών με σφραγίσματα: ΑΣΚΛΗΠΙΟΥ, ΔΗΜΟΣΙΟΣ ή ΙΕΡΟΣ, που αφενός επιβεβαιώνουν την ταύτιση του ιερού, αφετέρου καταδεικνύουν το δημόσιο χαρακτήρα της λατρείας του Ασκληπιού. Εντοπίστηκε, επίσης, μεγάλος αριθμός νομισμάτων και λιγοστά πήλινα ειδώλια, κυρίως γυναικείων μορφών του 5^{ου} αι. π.Χ., που υποδηλώνουν ότι της λατρείας του Ασκληπιού πιθανόν προηγήθηκε η λατρεία μιας γυναικείας θεότητας, ίσως της Άρτεμης, αλλά και τμήματα μαρμάρινων αγαλματιών, ως επί το πλείστον μικρών παιδιών⁵⁴⁶.

Η ίδρυση του Ασκληπιείου της Πεπαρήθου ανάγεται στον 5ο αι. π.Χ., συνεπώς αποτελεί ένα από τα αρχαιότερα Ασκληπιεία, γνώρισε ακμή κατά τον 4ο αι. π.Χ., όμως συνέχισε να λειτουργεί κατά την ελληνιστική περίοδο και πιθανώς έως τους ρωμαϊκούς χρόνους.

Ανασκαφές στην Ακρόπολη της **Μελιταίας** αποκάλυψαν δύο τετράπλευρα κτήρια και μια στοά⁵⁴⁷ που διαιρείται σε εννέα μικρότερα διαμερίσματα. Τα ευρήματα, ελληνιστικών κυρίως χρόνων, που βρέθηκαν εντός του στωικού οικοδομήματος, περιλαμβάνουν χάλκινες πόρπες, δακτυλίους, ψέλια, ένα περίαπτο σε σχήμα κοιμώμενου ζώου (σκύλου;) και νομίσματα. Βρέθηκε επίσης μια ενεπίγραφη αναθηματική βάση του 3^{ου} αι. π.Χ. στον Ασκληπιό⁵⁴⁸. Με βάση τα ανασκαφικά δεδομένα, η χρήση του κτηρίου τοποθετείται στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. και διήρκεσε καθ' όλη τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων, ίσως και των ρωμαϊκών.

Το αγαλμάτιο Υγείας **αρ. κατ. 29** προέρχεται από τη **Δημητριάδα**. Η λατρεία του Ασκληπιού στη Δημητριάδα μαρτυρείται από πέντε επιγραφές⁵⁴⁹, από τον 4ο αι.

⁵⁴⁶ Τα γλυπτά είναι, ως επί το πλείστον, αδημοσίευτα. Αγαλμάτιο αγοριού: Σκόπελος, Συλλογή Δημαρχείου Σκοπέλου, αρ. ευρ. ΠΕ 1: Λιάγκουρας 1962, 59-60, εικ. 9. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 269, εικ. 11. Κεφαλή αγαλματίου κοριτσιού: Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. ΒΕ 45369: Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006, 269, εικ. 12.

⁵⁴⁷ Ιωαννίδου 1972, 47-54.

⁵⁴⁸ Ιωαννίδου 1972, 50.

⁵⁴⁹ Ό.π., σημ. 490 και 505.

π.Χ. ως τους Ρωμαϊκούς χρόνους, μια εκ των οποίων, που χρονολογείται στους Ρωμαϊκούς χρόνους, αναφέρει και την Υγεία⁵⁵⁰. Σε μια από τις επιγραφές αυτές⁵⁵¹ (ρωμαϊκών χρόνων), μάλιστα, ο Ασκληπιός μαρτυρείται ως *Σωτήρ*⁵⁵² και καταγράφονται αναθήματα στο θεό που φυλάσσονταν σε κάποιο κτήριο⁵⁵³. Ο Ασκληπιός απεικονίζεται επίσης σε νομίσματα του Κοινού των Μαγνήτων του 2^{ου} αι. π.Χ.⁵⁵⁴, ενώ στο Ομόλιο ο ιερέας του ήταν ο επώνυμος ιερέας της πόλης⁵⁵⁵.

⁵⁵⁰ Για τις επιγραφές στη Θεσσαλία που αναφέρουν την Υγεία, βλ. παραπάνω σημ. 494-498.

⁵⁵¹ *IG IX 2*, 1126.

⁵⁵² Για τη λατρεία θεών με την προσωνομία Σωτήρ, βλ. Mikalson 1998, 294–296.

⁵⁵³ Βλ. και Robert 1940, 67, αρ. 2, ο οποίος προτείνει ότι πρόκειται για το *κλειδοφυλάκιον* και όχι για το *νομοφυλάκιον*.

⁵⁵⁴ Moustaka 1983, 72, 138.

⁵⁵⁵ Bosnakis και Hallof 2003, 229, αρ. 14.

2.4. ΔΗΜΗΤΡΑ ΚΑΙ ΚΟΡΗ

Η Δήμητρα, το όνομα της οποίας είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με την ευφορία της γης⁵⁵⁶, λατρευόταν ιδιαίτερα στη Θεσσαλία, της οποίας οι κάτοικοι ζούσαν κατεξοχήν από την καλλιέργεια της γης. Στη Θεσσαλία μαρτυρείται κυρίως ως αγροτική θεά της γονιμότητας και οριακά μόνο ως θεά με πολιτικό λειτούργημα, καθώς λατρεύεται σε πολλά μέρη όπως η *Θεσμοφόρος* στην υπόλοιπη Ελλάδα⁵⁵⁷. Η σύνδεσή της με τον Κάτω Κόσμο υποδηλώνεται από μια κοινή λατρεία με την Κόρη και τον Πλούτωνα σε στήλη από τη Λάρισα⁵⁵⁸. Ένα ιερό για τον Πλούτωνα και την Περσεφόνη μαρτυρείται επίσης από μια επιγραφή στην Φαλάννα⁵⁵⁹, ενώ μια σύνδεση με την πηγή Μάτι⁵⁶⁰, περίπου 8 χιλιόμετρα βόρεια, η οποία αναφέρεται ήδη από τον Όμηρο⁵⁶¹ ως το στόμιο της Στυγός, είναι προφανής. Άλλωστε, ο Πλούτων δεν είναι μόνο θεός των νεκρών και άρχοντας του Κάτω Κόσμου, αλλά και ο θεός που προσφέρει καρπούς και πλούτο⁵⁶², όπως δηλώνει το όνομά του. Ήδη από τον 5^ο αι. π.Χ., ο θεός απεικονίζεται να κρατά το κέρας της αφθονίας γεμάτο με καρπούς και άνθη⁵⁶³.

Η παλαιότερη μαρτυρία για τη λατρεία της Δήμητρας στο θεσσαλικό χώρο βρίσκεται στον Κατάλογο των πλοίων της *Ιλιάδας*⁵⁶⁴, όπου γίνεται αναφορά στο βασίλειο του Πρωτεσίλαου. Ο ήρωας ηγεμόνευε στις πόλεις Πύρασο (όπου υπήρχε ονομαστό τέμενος της Δήμητρας⁵⁶⁵) Φυλάκη, Αντρώνα και Πτελεό. Στον *Ομηρικό Ύμνο* της Δήμητρας⁵⁶⁶ αναφέρεται λατρεία της θεάς στην Αντρώνα, ενώ ακόμη ένα

⁵⁵⁶ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, σημ. 167.

⁵⁵⁷ Ο Nilsson (1967, 464) δεν μεταφράζει την προσωνυμία *Θεσμοφόρος* ως νομοθέτη (*θεσμός-νόμος*), αλλά βλέπει σε αυτό μια σχέση με την ιεροτελεστία της επαναφοράς των θυσιασμένων και αποσυντεθειμένων χοιριδίων στο φως της ημέρας και της διανομής τους στα χωράφια. Η πολιτική λειτουργία της Δήμητρας *Θεσμοφόρου* εικάζεται ότι προστέθηκε αργότερα.

⁵⁵⁸ Αρβανιτόπουλος, ΑΕ 1910, 377, αρ. 24. Για τη σχέση της Δήμητρας με τον Κάτω Κόσμο βλ. επίσης Mili 2015, 268-285.

⁵⁵⁹ IG IX 2, 1229.

⁵⁶⁰ Gerard 2002, 107-124.

⁵⁶¹ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 755.

⁵⁶² Δάφφα-Νικονάνου 1973, 53.

⁵⁶³ Δάφφα-Νικονάνου 1973, 56.

⁵⁶⁴ Όμηρος, *Ιλιάδα*, Β, 695.

⁵⁶⁵ Στράβων, 9.5.14: «...ἦν δὲ πόλις εὐλίμενος ἢ Πύρασος ἐν δυσὶ σταδίοις, ἔχουσα Δήμητρος ἄλσος καὶ ἱερὸν ἄγιον, διέχουσα Θηβῶν σταδίους εἴκοσι...».

⁵⁶⁶ *Ομηρικός Ύμνος* II, 491: «...καὶ Πάρον ἀμφιρύτην Ἀντρώνα τε πετρήεντα...»

ιερό της Δήμητρας στην Αχαΐα Φθιώτιδα σημειώνει ο Ησύχιος⁵⁶⁷. Στον Ύμνο της Δήμητρας του Καλλίμαχου⁵⁶⁸, αναφέρεται το ιερό άλσος της Δηούς-Δήμητρας στο Δώτιον Πεδίο και ο μύθος του Ερυσίχθονα, ο οποίος έκοψε τα δέντρα του άλσους για να κατασκευάσει ανάκτορα και καταδικάστηκε σε αιώνια πείνα. Ο Διόδωρος⁵⁶⁹ αναφέρει ότι ο Τρίοπας, βασιλιάς των Πελασγών του Δωτίου Πεδίου, έκοψε τα δέντρα του άλσους της Δηούς-Δήμητρας. Στην πεδιάδα αυτή της Πελασγιώτιδας εντοπίζεται η λατρεία της Δηούς-Δήμητρας⁵⁷⁰, επώνυμης του εύφορου Δωτίου Πεδίου, προελληνικής θεάς των καλλιεργιών, της γονιμότητας και της παραγωγής της γης, η οποία αργότερα ταυτίστηκε με τη Δήμητρα. Αρκετοί μελετητές θεωρούν το Δώτιο Πεδίο ως τόπο γέννησης της λατρείας της⁵⁷¹. Η άποψη αυτή όμως δεν τεκμηριώνεται αρχαιολογικά.

Επιπλέον, στην αντίληψη των Θεσσαλών η Δήμητρα ενώθηκε με τον Ποσειδώνα, ο οποίος ως θεός των γλυκών υδάτων γονιμοποίησε τη θεά καθιστώντας την εύφορη⁵⁷². Σύμφωνα επίσης με φιλολογικές πηγές⁵⁷³, σύναψε σχέση με τον Ιάσονα σε τρεις φορές οργωμένο χωράφι και απέκτησε τον Πλούτο που οι Θεσσαλοί λάτρευαν ως θεό.

Η λατρεία της Δήμητρας και της Κόρης μαρτυρείται στη Θεσσαλία από επιγραφές που χρονολογούνται ως επί το πλείστον από τους ύστερους Ελληνιστικούς χρόνους ως την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο⁵⁷⁴, ενώ αξιοσημείωτο είναι, επίσης,

⁵⁶⁷ Ησύχιος, λ. *Γραίας Αυλή*.

⁵⁶⁸ Καλλίμαχος, *Ύμνοι*, VI, 25-68.

⁵⁶⁹ Διόδωρος, 5.61.1-2: «...μετά δὲ ταῦτα Τριόπαν, ἕνα τῶν Ἡλίου καὶ Ῥόδου παίδων, φεύγοντα διὰ τὸν Τενάγῳ τοῦ ἀδελφοῦ φόνον εἰς τὴν Χερρόνησον ἀφικέσθαι. ἐνταῦθα δὲ καθαρθέντα τὸν φόνον ὑπὸ Μελισσέως τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Θετταλίαν πλεῦσαι ἐπὶ συμμαχίαν τοῖς Δευκαλίωνος παισὶ, καὶ συνεκβαλεῖν ἐκ τῆς Θετταλίας τοὺς Πελασγοὺς, καὶ μερίσασθαι τὸ καλούμενον Δώτιον πεδίον. ἐνταῦθα δὲ τὸ τέμενος τῆς Δήμητρος ἐκκόψαντα τῇ [p. 87] μὲν ὕλη καταχρῆσθαι πρὸς βασιλείων κατασκευὴν· δι' ἣν αἰτίαν ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων μισηθέντα φυγεῖν ἐκ Θετταλίας, καὶ καταπλεῦσαι μετὰ τῶν συμπλευσάντων λαῶν εἰς τὴν Κνιδίαν, ἐν ἣ κτίσαι τὸ καλούμενον ἀπ' αὐτοῦ Τριόπιον.»

⁵⁷⁰ Στέφανος Βυζάντιος, *Εθνικά*, λ. *Δώτιον*.

⁵⁷¹ Μυλωνας 1961, 19 κ.εξ. Θεοχάρης 1962, 58.4. Δάφφα-Νικονάνου 1973, 29.

⁵⁷² Πausanias, VII.25.5: «πλανωμένη γὰρ τῇ Δήμητρι, ἥνικα τὴν παῖδα ἐζήτει, λέγουσιν ἔπεσθαι οἱ τὸν Ποσειδῶνα ἐπιθυμοῦντα αὐτῇ μιχθῆναι, καὶ τὴν μὲν ἐς ἵππον μεταβαλοῦσαν ὁμοῦ ταῖς ἵπποις νέμεσθαι ταῖς Ὀγκίου, Ποσειδῶν δὲ συνίησεν ἀπατῶμενος καὶ συγγίνεται τῇ Δήμητρι ἄρσενι ἵππῳ καὶ αὐτὸς εἰκασθεῖς».

⁵⁷³ Πausanias, IX. 26.6.

⁵⁷⁴ Στον 4^ο αι. π.Χ. χρονολογείται ένα αναθηματικό ανάγλυφο που απεικονίζει τη Δήμητρα και την Κόρη από τη Δημητριάδα, το οποίο, ωστόσο, μπορεί να προέρχεται από άγνωστο ιερό κοντά στη Δημητριάδα ή στις παλαιότερες Παγασές, καθώς η Δημητριάδα ιδρύθηκε το 293 π.Χ.: Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 459 και Ε 386, αδημοσίευτο. Στο β' τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ.

ότι όλες, εκτός από δύο⁵⁷⁵, αποτελούν ενεπίγραφες αναθέσεις γυναικών⁵⁷⁶. Η Δήμητρα, χωρίς την Κόρη, μαρτυρείται σε λίγες επιγραφές με διάφορες προσωνυμίες: ως *Φυλάκα* (από τη Φυλάκη της Αχαΐας Φθιώτιδας) σχετίζεται με τον *Διόνυσο Κάρπιο* σε τρεις επιγραφές από τη Λάρισα⁵⁷⁷, ως *Πλουτία* λατρευόταν έξω από την πόλη της Λάρισας⁵⁷⁸, ως *Παναχαΐα* μαρτυρείται σε μια επιγραφή από την Πύρασο⁵⁷⁹, προσωνυμία που είναι γνωστή για τη Δήμητρα στο Αίγιον της Αχαΐας⁵⁸⁰. Ως *Μεγάλαρτος* μαρτυρείται στις Φερές⁵⁸¹. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Δήμητρα μαρτυρείται ως *Χθονία* σε μικρό χρυσό έλασμα από τις Φερές, που βρέθηκε σε τάφο⁵⁸². Χωρίς προσωνυμίες, η Δήμητρα μαρτυρείται στη Δημητριάδα⁵⁸³, στην Άλο⁵⁸⁴ και σε δύο επιγραφές στην Πρόερνα⁵⁸⁵. Σε αρκετές επιγραφές, μαρτυρείται λατρεία της Δήμητρας μαζί με την Κόρη: στον Άτραγα⁵⁸⁶, στην Πύρασο⁵⁸⁷, στη Φάλαννα⁵⁸⁸, στη Λάρισα⁵⁸⁹ (Δήμητρα-Κόρη-Δεσπότης), στην Τρίκκη⁵⁹⁰ (Δήμητρα και *Μουνογόννη*), στη Δημητριάδα⁵⁹¹, ενώ η Κόρη μόνη της μαρτυρείται στις Φερές⁵⁹² και ως

χρονολογείται ο ενεπίγραφος λεγόμενος «βωμός των έξι θεαινών» από τις Φερές (ό.π., Ενότητα 2.1, σημ. 429).

⁵⁷⁵ Σε μια, μάλιστα, από τις δυο περιπτώσεις (μια βάση από τη Δημητριάδα), η ανάθεση έγινε από κάποιον Λέων για την κόρη του Εύκλεια: Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1915, 192. Heinz 1998, αρ. Α83. Η άλλη είναι ένας ναΐσκος από τον Άτραγα: Tziafalias κ.α 2016, 163, αρ. 73.

⁵⁷⁶ Για το ζήτημα αυτό, βλ. Mili 2015, 120-121 και ειδικά σημ. 113.

⁵⁷⁷ *IG IX 2*, 573. Robert και Robert 1959, αρ. 224. SEG 17, 288. Κατά τον Διόδωρο (3.62.6-8) η μητέρα αυτού ειδικά του Διονύσου ήταν η Δήμητρα. Το επίθετο *Φύλακα* μαρτυρείται για τη Δήμητρα αποκλειστικά σε αυτές τις επιγραφές.

⁵⁷⁸ Helly 1970, 271.

⁵⁷⁹ SEG 25, 1971, αρ. 643.

⁵⁸⁰ Πausanias, 7.24.3: «...έφεξής δὲ τῷ Ὀμαγυρίῳ Διὶ Παναχαϊᾷ ἐστὶ Δήμητρος...»

⁵⁸¹ *IG IX 2*, 418. Από την προσωνυμία αυτή της θεάς ονομάστηκε ο μήνας *Μεγάλαρτιος* και φαίνεται ότι υπήρχε και στη Θεσσαλία η γιορτή *Μεγάλαρτια* προς τιμήν της Δήμητρας. Για το θέμα βλ. Χρυσόστομου 1998, 245 και ειδικά σημ. 971 με τη σχετική βιβλιογραφία. Για τον «βωμό των έξι θεαινών» από τις Φερές, ό.π. σημ. 429 και 574. Για τη σχέση της Εν(ν)οδίας με τη Δήμητρα στις Φερές, σημαντικό είναι το αμφίγλυφο από το μικρό ιερό της Εν(ν)οδίας στο δυτικό νεκροταφείο των Φερών (Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. BE 877: Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1990, 60, εικ. 5-6. Χρυσόστομου 1998, 165-169).

⁵⁸² Χρυσόστομου 1998, 245 και ειδικά σημ. 972. Mili 2015, 276 και ειδικά 91 με τη σχετική βιβλιογραφία.

⁵⁸³ Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1915, 192. Heinz 1998, αρ. Α83.

⁵⁸⁴ Νικολάου, *ΑΔ* 54 (1999), Χρονικά, 395.

⁵⁸⁵ SEG 25, 1971, 648 (μόνο ο πρώτος στίχος. Για ολόκληρο το κείμενο: Heinz 1998, 282-283, αρ. 205 και 649).

⁵⁸⁶ Tziafalias κ.α 2016, 163, αρ. 73.

⁵⁸⁷ *IG IX 2*, 134. Γιαννόπουλος, *ΑΕ* 1929, 141, αρ. 6.

⁵⁸⁸ *IG IX 2*, 1235.

⁵⁸⁹ Αρβανιτόπουλος, *ΑΕ* (1910), 377, αρ. 24.

⁵⁹⁰ *IG IX 2*, 305.

⁵⁹¹ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 180.

⁵⁹² Χρυσόστομου 1998, 216, σημ. 820 (αδημοσίευτη).

Μουνογόννη⁵⁹³ στο Χόρτο (Σπάλαυθρα)⁵⁹⁴, στην Κραννώνα⁵⁹⁵ και σε μια ακόμη επιγραφή, άγνωστης προέλευσης στη συλλογή Ελασσόνας⁵⁹⁶. Η Περσεφόνη σε σχέση με τον Πλούτωνα μαρτυρείται και σε ένα διάταγμα του τέλους του 3^{ου} ή των αρχών του 2^{ου} αι. π.Χ., από την περιοχή βορειοδυτικά του Τυρνάβου (Φάλαννα)⁵⁹⁷.

Κρίνοντας από τα ευρήματα και τις φιλολογικές παραδόσεις, η Δήμητρα φαίνεται να είναι παρούσα παντού στη Θεσσαλία, εκτός από το βορειότερο τμήμα, το οποίο πιθανότατα αγαπούσε λιγότερο τη Δήμητρα λόγω του ορεινού εδάφους, ιδιαίτερα στις εύφορες περιοχές της Αχαΐας Φθιώτιδας και της Πελασιγίτιδας.

Τα επιβεβαιωμένα ανασκαφικά ιερά της Δήμητρας δεν είναι πολλά.

Η ύπαρξη Θεσμοφορίου στη **Δημητριάδα** δεν έχει, μέχρι σήμερα, επιβεβαιωθεί με βεβαιότητα. Πάνω σε λόφο, στο ανατολικό τμήμα της πόλης, εντός των τειχών και σε κοντινή απόσταση από αυτά, υποστήριξε ο Αρβανιτόπουλος⁵⁹⁸ ότι εντόπισε ίχνη του Θεσμοφορίου της πόλης. Μεταξύ των ευρημάτων αναφέρει πώρινους δόμους σε σειρά, τοίχο μικρού περιβόλου που όριζε τέμενος στη βόρεια πλευρά, καθώς και κινητά ευρήματα, όπως μαρμάρινο κεφάλι Κόρης, τμήματα του λατρευτικού αγάλματος της Δήμητρας, κεφαλή πωγωνοφόρου θεού, πιθανόν Πλούτωνα και περισσότερα από δέκα ενεπίγραφα βάθρα μαρμάρινων γλυπτών με αναθέσεις⁵⁹⁹ στη Δήμητρα, την Κόρη και τον Πλούτωνα, καθώς και το ψήφισμα των αστυνόμων⁶⁰⁰, στο οποίο γίνεται αναφορά για την ύπαρξη Θεσμοφορίου στη Δημητριάδα, όπου πιθανόν υπήρχε συλλατρεία της Δήμητρας με την Κόρη και τον Πλούτωνα. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η λατρεία της Δήμητρας στην περιοχή είχε εδραιωθεί ήδη από τον 4ο αιώνα π.Χ. σύμφωνα με ένα αναθηματικό ανάγλυφο από την ευρύτερη περιοχή της Δημητριάδος⁶⁰¹. Οι ανασκαφές της Μπάτζιου-

⁵⁹³ Το επίθετο *Μουνογόννη* (μονογενής εκ μητρός) είναι γνωστό για την ησιόδεια Εκάτη (*Θεογονία*, στ. 426 και 448) και την ορφική Περσεφόνη, Αθηνά και Δήμητρα (Ορφικός Ύμνος 29.2, 32.1, 40.16 αντίστοιχα). Για την κατανόηση του επιθέτου αυτού, βλ. Kern 1972, 190. Clay 1984, 32-33.

⁵⁹⁴ Heinz 1998, 418, αρ. Α 82.

⁵⁹⁵ Χρυσοστόμου 1998, 216, σημ. 820 (αδημοσίευτη).

⁵⁹⁶ Heinz 1998, 418, αρ. Α 81.

⁵⁹⁷ *IG IX 2*, 1229.

⁵⁹⁸ Αρβανιτόπουλος, *ΠΑΕ* 1915, 191-192.

⁵⁹⁹ Ό.π., σημ. 583 και 591.

⁶⁰⁰ Αρβανιτόπουλος 1929, 32, εικ. 10. Δάφφα-Νικονάνου 1973, 34. Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 180. Kravaritou 2011, 122.

⁶⁰¹ Ό.π., σημ. 574.

Ευσταθίου⁶⁰² στις αρχές της δεκαετίας του 1990 κοντά στην περιοχή όπου ανέσκαψε ο Αρβανιτόπουλος αποκάλυψαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα δυο φάσεων (3ου αι. π.Χ. και των μέσων του 2ου αι. π.Χ.) και κινητά ευρήματα, στα οποία περιλαμβάνονταν ειδώλια, κυρίως γυναικών και παιδιών, αγνύθες, ενσφράγιστες λαβές αμφορέων, τριπτήρες, μυλόλιθους, μολύβδινα σταθμιά, νομίσματα και μια πήλινη μήτρα για την κατασκευή πλακιδίου με διονυσιακή παράσταση⁶⁰³. Παρότι δεν εντοπίστηκε κάποιο ίχνος από τη μαρτυρία του Αρβανιτόπουλου, η ανασκαφέας διατυπώνει την άποψη ότι η περιοχή θα μπορούσε να φιλοξενήσει το Θεσμοφόριο, καθώς αυτά οικοδομούνταν συνήθως στην άκρη των πόλεων, κοντά στα τείχη, σε κάποιο ύψωμα και σε απομονωμένη θέση, ωστόσο, αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι η περιοχή φιλοξενούσε κάποια λατρεία κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ., χωρίς να είναι σαφές εάν πρόκειται για το Θεσμοφόριο⁶⁰⁴.

Ανάλογη συλλατρεία παρατηρείται και στο ιερό της Δήμητρας στην **Πρόερνα**. Στα νοτιοανατολικά, έξω από την πόλη, αποκάλυψε το 1965 ο Θεοχάρης⁶⁰⁵ τα θεμέλια ενός μεγάλου κτηρίου του 4^{ου} αι. π.Χ., ενώ εντοπίστηκαν και άλλα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, πιθανόν του ύστερου 6^{ου} ή πρώιμου 5^{ου} αι. π.Χ. Βρέθηκαν πολυάριθμα πήλινα ειδώλια που χρονολογούνται κυρίως στην ύστερη αρχαϊκή κι πρώιμη κλασική περίοδο, κυρίως γυναικεία (υδριαφόροι, όρθια, καθιστά, ανακεκλιμένα), αλλά και κάποια ανδρικά και ζωόμορφα (πτηνά, γουρούνια, αγελάδες, άλογα, χελώνα), πήλινα ανάγλυφα πλακίδια, μικρογραφικές υδρίες και μια οινοχοϊσκη, πλαστικό αγγείο με μορφή κεφαλής Κόρης κ.α. Στον ύστερο 5^ο αι. π.Χ. χρονολογούνται μερικά ακόμη πήλινα ειδώλια (ανάμεσά τους και ένα ειδώλιο Πάνα), νομίσματα, λίγα χάλκινα κοσμήματα και αντικείμενα μικροτεχνίας και τμήματα γλυπτών. Η εύρεση των δυο αναθηματικών στηλών εξασφαλίζουν την ερμηνεία του χώρου ως ιερό της Δήμητρας⁶⁰⁶. Κάποια ακόμη τυχαία ευρήματα (από παραδόσεις

⁶⁰² Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 179-188.

⁶⁰³ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 198, εικ. 5-6. Αυτό το εύρημα συνδέει τη λατρεία της Δήμητρας με τον Διόνυσο. Βλ. και παραπάνω, σημ. 577.

⁶⁰⁴ Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010, 181-186.

⁶⁰⁵ Θεοχάρης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, 318-319· ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 250-252.

⁶⁰⁶ Ό.π., σημ. 585.

ιδιωτών) προέρχονται από το ίδιο ιερό: δυο κορμοί γυναικείων αγαλμάτων ελληνιστικών χρόνων και τμήμα κορμού γυναικείου αγαλματίου⁶⁰⁷.

Από τα γλυπτά που εξετάζουμε, το αγαλμάτιο Κόρης **αρ. κατ. 35** προέρχεται από την Πρόερνα και πιθανότατα είναι αγαλμάτιο Κόρης και έφερε σύμβολα που έχουν χαθεί. Αποτελεί επίσης παράδοση ιδιώτη, το οποίο μάλιστα δεν συμπεριλαμβάνεται στην προαναφερθείσα αναφορά του Θεοχάρη. Σύμφωνα με τα αρχεία της ΕΦΑ Μαγνησίας, βρέθηκε στο «ύψωμα νότια του τείχους» της πόλης, επομένως μπορεί να συσχετιστεί άμεσα με το ιερό της Δήμητρας που ανέσκαψε ο Θεοχάρης, το οποίο εντοπίζεται «επί χαμηλού εξάρματος, κειμένου προς τα Ν.Α.⁶⁰⁸» του γηλόφου «Ταψί», όπου βρισκόταν η ακρόπολη της πόλης. Το ιερό βρισκόταν κοντά σε πηγή και δίπλα στην οδό που συνέδεε την κοιλάδα του Σπερχείου με την πεδιάδα της Φθίας. Η χρονολόγησή του στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους συνάδει με την αντίστοιχη χρονολόγηση των γυναικείων αγαλματίων που αναφέρει ο Θεοχάρης⁶⁰⁹, καθώς και με τη χρονολόγηση της μιας τουλάχιστον εκ των δυο επιγραφών που προέρχονται από το ιερό⁶¹⁰, η οποία χρονολογείται στον 2^ο αι. π.Χ.

Ως Θεσμοφόρια έχουν χαρακτηριστεί και τα δυο ιερά της Δήμητρας στη **Φάρσαλο**, ένα στην Ακρόπολη της πόλης και ένα αγροτικό ιερό στο σύγχρονο οικισμό «Αμπέλια»⁶¹¹.

Το ιερό της Δήμητρας στην **Ακρόπολη της Φαρσάλου** ταυτίστηκε αρχικά από τον Θεοχάρη⁶¹², χάρι σε ένα σύνολο πήλινων προτομών που παριστάνουν τη Δήμητρα και την Κόρη και βρέθηκαν κατά τη διάρκεια εκσκαφών στις υπώρειες της Ακρόπολης. Οι ανασκαφές στη θέση συνεχίστηκαν από τον Τζιαφάλια⁶¹³. Συνολικά αποκαλύφθηκαν τρεις αποθέτες του Ιερού. Τα ευρήματα του αποθέτη Α χρονολογούνται στους ύστερους Αρχαϊκούς/πρώιμους Κλασικούς χρόνους, εκτός από ένα ειδώλιο Έρωτα που χρονολογείται στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. και περιλαμβάνουν πήλινες προτομές, πολυάριθμα πήλινα ειδώλια (κυρίως γυναικεία-

⁶⁰⁷ Θεοχάρης, ΑΔ 20 (1965), Χρονικά, 319, πίν. 377β-γ. Τα γλυπτά αυτά μεταφέρθηκαν, σύμφωνα με τον Θεοχάρη, στο Μουσείο της Λάρισας.

⁶⁰⁸ Θεοχάρης, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 252.

⁶⁰⁹ Ό.π., σημ. 605.

⁶¹⁰ SEG 25, 1971, 648. Ό.π., σημ. 572.

⁶¹¹ Για συζήτηση σχετικά με τις διαφορές που παρουσιάζουν τα ευρήματα στα δυο αυτά Ιερά, βλ. Mili 2015, 122-123.

⁶¹² Θεοχάρης, ΑΔ 21 (1966), Χρονικά, 254, πίν. 246.

⁶¹³ Τζιαφάλιας, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, 578-579, πίν. 385-387. Δάφφα-Νικονάνου 1973, 73-78.

όρθια και καθιστά) κ.α. Ο αποθέτης 2 είχε δημιουργηθεί σε μια φυσική κοιλότητα του βράχου και περιλάμβανε πολυάριθμα πήλινα ειδώλια (κυρίως γυναικεία-όρθια και καθιστά-ανάμεσά τους υδριαφόροι και κουροτρόφοι) και προτομές, ειδώλια πτηνών, κάπρων και ίππων, πήλινα πλακίδια με παράσταση κάπρων και ίππων, μικύλλα αναθηματικά αγγεία, τεμάχια σπασμένων κεράμων και μεγάλων αγγείων, καθώς και δυο χάλκινα νομίσματα Γυρτώνης και Φαρσάλων που χρονολογούν την κατασκευή του αποθέτη στο β' μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. Ο αποθέτης 3 βρέθηκε σε απόσταση 15μ. από ένα κοίλωμα στο βράχο με τη μορφή ναϊδόσχημης κόγχης, αλλά ο ανασκαφέας θεωρεί ότι δεν σχετίζεται με τον αποθέτη. Στη νότια πλευρά του αποθέτη είχαν δημιουργηθεί εσοχές στο βράχο για την τοποθέτηση αναθημάτων. Στα ευρήματα περιλαμβάνονται πολυάριθμα πήλινα ειδώλια που απεικονίζουν γυναικείες μορφές (όρθις ή καθιστές σε βράχο ή θρόνο), πήλινες προτομές, πλακίδια που απεικονίζουν νέους που αθλούνται και όρθιες νεανικές γυναικείες μορφές, λιγοστά ειδώλια κάπρων, μικύλλα αναθηματικά αγγεία (αμφορίσκοι και υδρίκες). Τα ευρήματα χρονολογούνται στο τέλος του 4^{ου} ή στις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. Ανάμεσα στους αποθέτες 2 και 3 αποκαλύφθηκαν τα κατάλοιπα μεγάλου κτηρίου (8.5X9.5μ.), ενώ ένα ακόμη κτήριο αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του αποθέτη 2, του οποίου η χρήση και η χρονολόγηση είναι αβέβαιη.

Στο αγροτικό ιερό στο σύγχρονο οικισμό «**Αμπέλια**» **Φαρσάλων**⁶¹⁴, μικρής κλίμακας ανασκαφές αποκάλυψαν αρκετά πήλινα ειδώλια, τα οποία πρέπει να προέρχονται από αποθέτη αναθημάτων του Ιερού. Βρέθηκαν πήλινες προτομές, ειδώλια υδριαφόρων, όρθια και καθιστά γυναικεία ειδώλια, ένα όρθιο ανδρικό ειδώλιο, πολυάριθμα ειδώλια ζωόμορφα (κυρίως αλόγων, αλλά και κάπρων, και πτηνών) πήλινα πλακίδια με αράσταση κάπρων και τμήματα κέρνων και υδρίσκων. Όλα τα ευρήματα χρονολογούνται στους ύστερους Αρχαϊκούς/πρώιμους Κλασικούς χρόνους.

Με κάποιο τοπικό αγροτικό ιερό της Δήμητρας συσχετίζει ο Τζιαφάλιας⁶¹⁵ τα ευρήματα ενός αποθέτη στο **Καρποχώρι Καρδίτσας**. Πρόκειται για μικύλλα αναθηματικά αγγεία (οινοχόες, υδρίες, κρατήρες), πήλινες προτομές, ειδώλια

⁶¹⁴ Λιάγκουρας, ΑΔ 18 (1963), 143, πίν. 174. Δάφφα-Νικονάνου 1973, 78-83.

⁶¹⁵ Τζιαφάλιας, ΑΔ 30 (1975), Χρονικά, 197-198.

όρθιων και καθιστών γυναικείων μορφών και ανακεκλιμένων ανδρικών μορφών, καθώς και ζωόμορφα ειδώλια και ειδώλια ιππέων.

Το αγαλμάτιο Κόρης **αρ. κατ. 39** προέρχεται από την περιοχή της **Λάρισας**.

Υπάρχουν μάλιστα ενδείξεις ότι στη **Λάρισα** υπήρχαν δύο ιερά της Δήμητρας. Αυτό έξω από την πόλη για τη Δήμητρα *Πλουτία* αναφέρεται σε επιγραφή του 3^{ου} αι. π.Χ. στην οποία μνημονεύονται ναοί, ιερά και μνημεία της πόλης και περιγράφεται ως περιοχή που περιβάλλεται από τάφρο⁶¹⁶. Το δεύτερο πιθανολογείται από τον Αρβανιτόπουλο ότι βρισκόταν κοντά ή και κάτω από το πρώην τζαμί του Χασάν Μπέη⁶¹⁷, με βάση την αναθηματική επιγραφή μιας ιέρειας στη Δήμητρα, την Κόρη και τον Δεσπότη (Πλούτωνα)⁶¹⁸, αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως τμήματα στερεοβάτη και τμήματα μεγάλων σπονδύλων μαρμάρινων δωρικών κιόνων που βρέθηκαν εκεί. Άλλωστε, από τη Λάρισα προέρχονται και τρεις ακόμη επιγραφές στη Δήμητρα *Φυλάκα* και τον Διόνυσο *Κάρπιο*⁶¹⁹.

⁶¹⁶ Helly 1970, 271. Θεοχάρης, *ΑΔ* 16 (1960), Χρονικά, 185, πίν. 158.

⁶¹⁷ Πρόκειται για το χώρο, όπου τον 1ο αι. π.Χ. κτίστηκε Β' αρχαίο θέατρο της Λάρισας, στη συνέχεια χριστιανικός ναός και πάνω στα ερείπια αυτού το περίφημο τζαμί του Χασάν Μπέη.

⁶¹⁸ Αρβανιτόπουλος, *ΑΕ* (1910), 377, αρ. 24. Για τη σχέση Περσεφόνης και Πλούτωνα, βλ. παραπάνω σημ. 558-563.

⁶¹⁹ Ό.π., σημ. 577.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα σαράντα πέντε (45) αγαλμάτια και αγάλματα που εξετάστηκαν στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας, αναγνωρίστηκαν αγαλματικοί τύποι που απεικονίζουν τέσσερις θεότητες: Άρτεμη, Αφροδίτη, Υγεία και Κόρη, καθώς και οι τύποι της Μικρής και Μεγάλης Ηρακλειώτισσας και τρία γλυπτά πεπλοφόρων που δεν ταυτίστηκαν με κάποια συγκεκριμένη θεότητα. Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι ενώ οι εικονογραφικοί τύποι Αφροδίτης και Άρτεμης είναι διακριτοί για την ταύτιση των θεοτήτων αυτών ακόμη και χωρίς σύμβολα, δεν ισχύει το ίδιο για τους εικονογραφικούς τύπους της Υγείας ή της ελευσινιακής Κόρης, αν δεν υπάρχουν σύμβολα. Συνεπώς, κάποια αγάλματα και αγαλμάτια είναι δυνατόν να απεικονίζουν θνητές γυναίκες και να είναι, ιδίως τα πρώτα, πορτρέτα.

Αναφορικά με τη χρονολόγησή τους, καθώς απουσιάζουν τα αντικειμενικά στοιχεία και τα ανασκαφικά συμφραζόμενα για το σύνολο σχεδόν των εξεταζόμενων γλυπτών, η χρονολογική κατάταξή τους γίνεται στον Κατάλογο, κυρίως με τη βοήθεια παραλλήλων. Ο χρονολογικός ορίζοντάς τους εκτείνεται από τον 4^ο αι. π.Χ. ως τον 3^ο αι. μ.Χ. Στον 4^ο αι. π.Χ. χρονολογούνται μόλις πέντε (5) από τα εξεταζόμενα αγάλματα και αγαλμάτια⁶²⁰, και μάλιστα στο β' μισό ως τα τέλη του αιώνα, ενώ το **αρ. κατ. 11** μπορεί να τοποθετηθεί στα τέλη 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ. Τα περισσότερα (28) χρονολογούνται από τον 3^ο ως τον 1^ο αι. π.Χ. Στον 3^ο αι. π.Χ. χρονολογούνται μόλις οκτώ (8) από αυτά⁶²¹, ενώ τα υπόλοιπα στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους: δεκαέξι (16) από αυτά από τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. ως και τον 1^ο αι. π.Χ.⁶²², ενώ τέσσερα ακόμη στους ύστερους ελληνιστικούς – πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους⁶²³. Τέλος, στους αυτοκρατορικούς χρόνους χρονολογούνται δώδεκα (12) αγάλματα και αγαλμάτια⁶²⁴, τα περισσότερα στον 2^ο αι. μ.Χ. Από αυτά το πρωιμότερο είναι το **αρ. κατ. 2** (τέλη 1^{ου}-αρχές 2^{ου} αι. μ.Χ.) από τις Φερές και τα υστερότερα τα **αρ. κατ. 7** (2^{ος}-3^{ος} αι. μ.Χ.), **19 και 30** (3^{ος} αι. μ.Χ.).

⁶²⁰ Αρ. κατ. 1, 11, 28, 35, 37.

⁶²¹ Αρ. κατ. 5, 9, 12, 34, 36, 40, 44, 45.

⁶²² Αρ. κατ. 6, 8, 10, 14, 15, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 31, 33, 38, 42, 43.

⁶²³ Αρ. κατ. 6, 14, 15, 31.

⁶²⁴ Αρ. κατ. 2, 3, 4, 7, 13, 18, 19, 20, 30, 32, 39, 41.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η πλειονότητα των γλυπτών που εξετάστηκαν ήταν μικρού ή μεσαίου μεγέθους, θα είχαν δηλαδή ύψος ως και 1,00μ. περίπου αν ήταν ολόκληρα και με αυτό το κριτήριο αποκαλούνται στην παρούσα εργασία «αγαλμάτια». Έξι (6) μόλις είναι εκείνα που το ύψος τους θα έφτανε ή θα ξεπερνούσε το 1,00μ. και συνεπώς μπορούν να χαρακτηριστούν «αγάλματα»: πρόκειται για τα **αρ. κατ. 10, 34, 36, 41, 42 και 43**.

Από το σύνολο αυτό, σχεδόν τα μισά (20) κατατάσσονται σε κάποιον αγαλματικό τύπο Άρτεμης⁶²⁵, καταδεικνύοντας και με αυτόν τον τρόπο την ιδιαίτερα ευρεία διάδοση της λατρείας της στη Θεσσαλία, όπως μαρτυρείται, άλλωστε, και από το μεγάλο αριθμό επιγραφών, τις παραστάσεις της σε νομίσματα - Θεσσαλικού Κοινού, Κοινού των Μαγνήτων, των πόλεων της Δημητριάδας, της Λάρισας και της Εκκάρας, αλλά και τα έως σήμερα ανεσκαμμένα ιερά⁶²⁶.

Ποικιλία παρουσιάζουν οι αγαλματικοί τύποι της Άρτεμης, καθώς αναγνωρίστηκαν συνολικά οκτώ (8). Ωστόσο, παρατηρείται ότι τα περισσότερα από τα εξεταζόμενα γλυπτά κατατάσσονται σε δυο από αυτούς του τύπους, αυτόν της Άρτεμης με νεβρίδα και αυτόν της Άρτεμης-Εν(ν)οδίας ή Φεραίας θεάς, αφού σε αυτούς τους δυο τύπους κατατάσσονται σχεδόν ισομερώς περισσότερα από τα μισά (συνολικά έντεκα, πέντε και έξι, αντίστοιχα). Αν συνυπολογίσει κανείς το γεγονός ότι νεβρίδα φορά και το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 9** που κατατάσσεται στον τύπο της Άρτεμης-Αμαζόνας, αλλά και τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 15, 16 και 17** που κατατάσσονται στην Παραλλαγή Α της Άρτεμης Εν(ν)οδίας-Φεραίας, η επιλογή της απεικόνισης της Άρτεμης με νεβρίδα φαίνεται να επικρατεί συντριπτικά.

Καθώς τα περισσότερα από τα εξεταζόμενα γλυπτά είναι άγνωστης προέλευσης, αφού προέρχονται από παλιές και συχνά μη επαρκώς τεκμηριωμένες ανασκαφές ή παραδόσεις του 19ου ή των αρχών του 20ου αι., ή τα στοιχεία που διαθέτουμε για τις συνθήκες εύρεσής τους είναι πενιχρά και περιορίζονται σε μια μικρή αναφορά της χρονολογίας ή της περιοχής εύρεσής τους, πραγματοποιήθηκε αρχικά προσπάθεια ταύτισής τους προκειμένου να καταστεί δυνατή η σύνδεσή τους με την ιστορία της περιοχής και τη λειτουργία τους. Η προσπάθεια αυτή απέδωσε

⁶²⁵ Βλ. παραπάνω, Ενότητες 1.1.1 ως 1.1.7.

⁶²⁶ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1.

πράγματι καρπούς σε αρκετές περιπτώσεις, με αποτέλεσμα τελικά να γνωρίζουμε την προέλευση για δέκα από τα είκοσι γλυπτά που απεικονίζουν την Άρτεμη. Ιδιαίτερα τα αγαλμάτια Άρτεμης **αρ. κατ. 2 και 18** που προέρχονται από τις Φερές και χρονολογούνται στο τέλος του 1^{ου}/αρχές 2^{ου} αι. μ.Χ. και στον 2^ο αι. μ.Χ., αντίστοιχα, προσφέρουν νέα στοιχεία για τη λατρεία της θεάς στην πόλη σε μια περίοδο κατά την οποία τα έως σήμερα στοιχεία δείχνουν ότι συντελείται συρρίκνωση και τελικά εγκατάλειψή της ⁶²⁷. Άλλωστε, σημαντική για την περίοδο αυτή είναι μια επιγραφή του 1ου αι. μ.Χ. από τη Λάρισα⁶²⁸ που μαρτυρεί την ανάθεση μιας ολόκληρης περιοχής στον Αύγουστο και τους γιους του, από ένα αυτοκρατορικό απελεύθερο και αναφέρεται στη χώρα των Φερών που μετατρέπεται πλέον σε προς εκμετάλλευση «αυτοκρατορική περιοχή»⁶²⁹. Το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 18**, μάλιστα, που κατατάσσεται στον τύπο της Άρτεμης-Εν(ν)οδίας και για το οποίο διαθέτουμε πληρέστερα στοιχεία προέλευσης, μας επιτρέπει να αναγνώσουμε τη συνέχιση της λατρείας της Άρτεμης κατά τον 2^ο αι. μ.Χ. στο ιερό που πιθανολογείται στην Ακρόπολη των Φερών, στην περιοχή της «Μαγούλας Μπακάλη», όπου βρέθηκε και ο ενεπίγραφος λεγόμενος «βωμός των έξι θεαινών» (β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ.), αφιερωμένος στις έξι θεές της πόλης, ανάμεσά τους και η Εν(ν)οδία, στη θέση της Άρτεμης⁶³⁰.

Κάποια από τα αγαλμάτια που εξετάστηκαν αποτελούν μαρτυρίες της λατρείας της Άρτεμης σε περιοχές όπου δεν υπάρχουν σχετικές επιγραφικές μαρτυρίες ή ανασκαφικά δεδομένα, όπως το **αρ. κατ. 3** από τη Μελίβοια, του 2^{ου} αι. μ.Χ. και το **αρ. κατ. 10** από τον Πύργο Κιερίου, ελληνιστικών χρόνων, το μέγεθος του οποίου μας επιτρέπει να υποθέσουμε την αρχική του θέση σε κάποιο ιερό, ενώ κάποια άλλα αποτελούν ενδείξεις της λατρείας που επιβεβαιώνεται και από επιγραφικές μαρτυρίες. Τέτοια περίπτωση αποτελεί το **αρ. κατ. 1** από την Άλο⁶³¹, η χρονολόγηση του οποίου στο β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ., μας επιτρέπει να το εντάξουμε στο πλαίσιο της λατρείας της θεάς στην παλαιά πόλη, το **αρ. κατ. 15** από τη Φάρσαλο⁶³²

⁶²⁷ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 425.

⁶²⁸ Η ακριβής της προέλευση μας είναι άγνωστη. Φυλασσόταν στο Διδασκαλείο της Λάρισας, όπου τη βρήκε ο Αρβανιτόπουλος και τη μετέφερε στο Αθανασάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου.

⁶²⁹ Αρβανιτόπουλος ΑΕ 1910, 354-361, αρ. 6, εικ. 5 (4-14 μ.Χ.). Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016, 327-328, εικ. 2. Κραβαρίτου 2016, 285-286.

⁶³⁰ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 429 και 430.

⁶³¹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 431-433.

⁶³² Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 436.

των ύστερων ελληνιστικών-πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων, που σε συνδυασμό με τις επιγραφικές μαρτυρίες υποδηλώνει τη λατρεία της Άρτεμης στην περιοχή από τον 3^ο αι. π.Χ. ως αυτή την περίοδο και το **αρ. κατ. 17** από την Κραννώνα⁶³³, το οποίο μαζί με μια αναθηματική στήλη του α' μισού του 1^{ου} αι. π.Χ., μαρτυρεί τη λατρεία της θεάς ως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους.

Τη λατρεία της Άρτεμης από τα τέλη του 4^{ου} ως τα μέσα του 2^{ου} αι. π.Χ. στις Φθιώτιδες Θήβες⁶³⁴ μαρτυρούν τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 11 και 8**, αντίστοιχα, από τα οποία, μάλιστα, το **αρ. κατ. 11** είναι το μόνο για το οποίο γνωρίζουμε πιο συγκεκριμένα στοιχεία για την προέλευσή του, καθώς προέρχεται από τις ανασκαφές του θεάτρου της πόλης, όπου ήταν πιθανότατα στημένο μαζί με ένα αγαλμάτιο με αναθηματική επιγραφή στον Απόλλωνα.

Τα συνολικά επτά (7) αγαλμάτια Αφροδίτης κατατάχθηκαν σε πέντε (5) διαφορετικούς αγαλματικούς τύπους⁶³⁵, παρουσιάζοντας επίσης μια εικονογραφική ποικιλομορφία, μαρτυρώντας την ιδιαίτερη θέση της λατρείας της στη Θεσσαλία, όπως αυτή αποκρυσταλλώνεται και στη μυθολογική παράδοση και στις επιγραφικές μαρτυρίες⁶³⁶. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι τρία (3) από τα επτά (7) εξεταζόμενα αγαλμάτια κατατάσσονται στον τύπο της *Αφροδίτης Tierolo*, υποδεικνύοντας ίσως μια ιδιαίτερη προτίμηση σε αυτόν τον εικονογραφικό τύπο κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Χρονολογούνται όλα κατά βάση στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, από το β' μισό του 2^{ου} αι. π.Χ. ως τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ.

Αναφορικά με την προέλευσή τους, αυτή κατέστη δυνατόν να εξακριβωθεί για τρία από αυτά. Το **αρ. κατ. 25** μαρτυρεί τη λατρεία της θεάς κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους στην περιοχή της Καρδίτσας, όπου η λατρεία της υπήρχε ήδη από τους κλασικούς χρόνους, όπως μαρτυρείται από επιγραφικά δεδομένα, φιλολογικές μαρτυρίες και ανασκαφικά στοιχεία⁶³⁷ και ιδιαίτερα στην πόλη της Μητρόπολης, όπου το ιερό της Αφροδίτης ήταν ένα από τα πιο επιφανή σημεία της πόλης και όπου ο Αρβανιτόπουλος ανέσκαψε ένα ιερό το οποίο ταύτισε με το ιερό της *Καστνίας Αφροδίτης*, αλλά και στο Κιέριο.

⁶³³ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 434.

⁶³⁴ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.1 και ειδικά σημ. 438-442.

⁶³⁵ Βλ. παραπάνω, Ενότητες 1.2.1 ως 1.2.5

⁶³⁶ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.2.

⁶³⁷ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.2. και ειδικά σημ. 464-474.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τα εξεταζόμενα αγαλμάτια Αφροδίτης **αρ. κατ. 22 και 23** που κατατάσσονται στον τύπο της *Αφροδίτης Tierolo* προέρχονται και τα δύο από τις αρχαίες Φερές, όπου η λατρεία της θεάς έχει επιβεβαιωθεί ανασκαφικά στο χώρο της Υπέρειας Κρήνης, αλλά και στην Ακρόπολη της πόλης με βάση τον ενεπίγραφο λεγόμενο «βωμό των έξι θεαινών» (β' τέταρτο 4^{ου} αι. π.Χ.), μια μαρμάρινη κεφαλή που πιθανόν απεικονίζει την Αφροδίτη (τέλη 4^{ου} – αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.), αλλά και ένα αγαλμάτιο στον τύπο της Αφροδίτης της *Arles* των μέσων του 4^{ου} αι. π.Χ.⁶³⁸. Το **αρ. κατ. 23** που προέρχεται από την ίδια θέση, προσθέτει ένα ακόμη στοιχείο για τη λατρεία της Αφροδίτης στην Ακρόπολη των Φερών και μάλιστα κατά τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους, αφού όλα τα υπόλοιπα έως σήμερα ευρήματα χρονολογούνται κατά βάση στον 4^ο αι. π.Χ. Η εύρεση ενός ακόμη αγαλματίου της Αφροδίτης στον τύπο *Tierolo* (**αρ. κατ. 22**), το οποίο βρέθηκε όμως σε δεύτερη χρήση σε ανασκαφές εντός των τειχών της πόλης και είχε μεταφερθεί εκεί από άλλη θέση, υποδηλώνει, ίσως μια προτίμηση σε αυτόν τον τύπο για την απεικόνιση της θεάς αυτή την περίοδο στην περιοχή των Φερών.

Χαρακτηριστικό είναι επίσης το γεγονός ότι σε τρία από τα εξεταζόμενα αγαλμάτια Αφροδίτης συναντάμε την προσθήκη του μικρού Έρωτα, γαντζωμένου στην δεξιά ωμοπλάτη της θεάς, σε δυο από αυτά (**αρ. κατ. 21 και 22**) και στην αριστερή στο άλλο (**αρ. κατ. 24**). Ιδιαίτερη είναι η προσθήκη του μικρού Έρωτα στο **αρ. κατ. 21** που κατατάσσεται στον τύπο της *Αφροδίτης Arles*, ενώ στο **αρ. κατ. 24** ο Έρωτας είναι γαντζωμένος πίσω από τον αριστερό ώμο της θεάς, στοιχείο ασυνήθιστο σε αγαλμάτια Αφροδίτης του τύπου *Tierolo* στον οποίο μάλλον κατατάσσεται⁶³⁹.

Ο Ασκληπιός, και κατά συνέπεια η Υγεία, έχει στενές σχέσεις με τη Θεσσαλία, όπως μαρτυρείται από τη μυθολογική παράδοση, αλλά και την πληθώρα των επιγραφών (από τον 4^ο αι. π.Χ. ως τους Ρωμαϊκούς χρόνους, αλλά κυρίως κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ.) και τα έως σήμερα ανασκαμμένα ιερά. Οι θέσεις είναι διασκορπισμένες από την Άζωρο στα βόρεια έως τη Μελιταία και τη Στυλίδα στα νότια⁶⁴⁰.

⁶³⁸ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.2. και ειδικά σημ. 476-480.

⁶³⁹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.2.2. και ειδικά σημ. 149-150.

⁶⁴⁰ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.3.

Συνολικά έξι (6) αγαλμάτια κατατάχθηκαν σε κάποιο εικονογραφικό τύπο της Υγείας⁶⁴¹. Αναγνωρίστηκαν δυο εικονογραφικοί τύποι, αυτός της Υγείας *Broadlands* ή μάλλον Υγείας *Broadlands/Conservatori* (**αρ. κατ. 28, 29, 30**) και αυτός της Υγείας *Μονάχου 310* (**αρ. κατ. 31 και 32**), ενώ το αγαλμάτιο **αρ. κατ. 33** είναι συγγενικό με τον τύπο της Υγείας *Broadlands/Conservatori* ως προς τα γενικά χαρακτηριστικά του διαφοροποιείται, ωστόσο, η αναδίπλωση του ιματίου που δεν πέφτει πάνω στο αριστερό χέρι, αλλά συγκρατείται στην αριστερή πλευρά από το κολλημένο στο σώμα αριστερό χέρι. Το στοιχείο αυτό, μαζί με το γεγονός ότι δεν σώζονται ίχνη φιδιού στο αγαλμάτιο αυτό, καθώς και η χρήση του τύπου αυτού για την απεικόνιση, εκτός από την Υγεία και άλλων μορφών, όπως προσωποποιήσεις μικρότερων θεοτήτων, όπως η Δημοκρατία, αλλά και η Κόρη, κάνει την ταύτισή του με την Υγεία αμφίβολη. Φίδι φέρει το **αρ. κατ. 31**, ευκρινή ίχνη του σώζονται στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 28**, ενώ πιθανή είναι η ύπαρξή του και στο αγαλμάτιο **αρ. κατ. 29**. Επίσης, το **αρ. κατ. 32** δεν φαίνεται να κρατά φίδι, ωστόσο η πιθανότητα αυτή δεν μπορεί να αποκλειστεί, καθώς είναι αποκρουσμένα τα άκρα χέρια και ιδιαιτέρως το δεξί, όπου θα μπορούσε να ελίσσεται το φίδι. Εναλλακτικά, τα αγαλμάτια που δεν φέρουν φίδι θα μπορούσαν να αποδίδουν θνητές. Ο χρονολογικός ορίζοντας των αγαλματίων που εξετάστηκαν εκτείνεται από το τέλος του 4^{ου} αι. π.Χ. ως τον 3^ο αι. μ.Χ.

Η προέλευση μας είναι γνωστή για δυο (2) από τα έξι (6) αγαλμάτια. Συγκεκριμένα, το **αρ. κατ. 29** προέρχεται από την αρχαία Δημητριάδα, ενώ το **αρ. κατ. 31** από την περιοχή της Λάρισας, για κανένα, ωστόσο, από τα δυο δεν διαθέτουμε πιο συγκεκριμένα στοιχεία εύρεσης.

Το αγαλμάτιο Υγείας **αρ. κατ. 31** των ύστερων ελληνιστικών – πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων είναι αγορά του Ν.Ι. Γιαννόπουλου από τη Λάρισα⁶⁴², απ' όπου και η μοναδική ως σήμερα επιγραφή, όπου αναφέρεται μόνη της η Υγεία⁶⁴³. Η επιγραφή χρονολογείται στον 3^ο αι. π.Χ. και το αγαλμάτιο που εξετάζουμε μαρτυρεί τη συνέχιση της λατρείας ως τους ύστερους ελληνιστικούς – πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους.

⁶⁴¹ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.3.

⁶⁴² Το αγαλμάτιο αυτό λανθασμένα αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως προερχόμενο από το ιερό του Ασκληπιού στις Φθιώτιδες Θήβες. Βλ. σχετικά παραπάνω, Ενότητα 2.3 και τη σχετική βιβλιογραφία στον κατάλογο.

⁶⁴³ Γιαννόπουλος, ΑΕ 1933, Αρχαιολογικά Χρονικά, 2, αρ. 5.

Το αγαλμάτιο Υγείας **αρ. κατ. 29**, αν τελικά απεικονίζει την Υγεία, μαρτυρεί τη λατρεία της στη Δημητριάδα κατά τον 2^ο αι. π.Χ. Η λατρεία του Ασκληπιού στη Δημητριάδα μαρτυρείται από πέντε επιγραφές, από τον 4^ο αι. π.Χ. ως τους Ρωμαϊκούς χρόνους, μια εκ των οποίων, που χρονολογείται στους Ρωμαϊκούς χρόνους, αναφέρει και την Υγεία. Σε μια από τις επιγραφές αυτές (ρωμαϊκών χρόνων), μάλιστα, ο Ασκληπιός μαρτυρείται ως *Σωτήρ* και καταγράφονται αναθήματα στο θεό που φυλάσσονταν σε κάποιο κτήριο. Ο Ασκληπιός απεικονίζεται επίσης σε νομίσματα του Κοινού των Μαγνήτων του 2^{ου} αι. π.Χ., ενώ στο Ομόλιο ο ιερέας του ήταν ο επώνυμος ιερέας της πόλης⁶⁴⁴.

Την κουροτροφική υπόσταση του Ασκληπιού μαρτυρεί το αγαλμάτιο κοριτσιού **αρ. κατ. 44** (3^{ος} αι. π.Χ.) που προέρχεται από τις Φθιώτιδες Θήβες και αποτελεί μέρος ενός συνόλου αγαλματίων που παραδόθηκαν από τη θέση «Στρώμα»⁶⁴⁵, κοντά στην περιοχή όπου έχει ανασκαφεί μικρός ναός του Ασκληπιού, η λειτουργία του οποίου εκτείνεται από τον 4^ο ως τον 1^ο αι. π.Χ.⁶⁴⁶. Στο ίδιο σύνολο περιλαμβάνονται και μια κεφαλή κοριτσιού και ένα αγαλμάτιο εφήβου, αντικατοπτρίζοντας το σύννηθες και σε άλλα ιερά του Ασκληπιού στη Θεσσαλία φαινόμενο της ανάθεσης αγαλματίων μικρών παιδιών, όπως στου Γόννους, στο Κιέριο (Άγιοι Θεόδωροι), στην Πεπάρηθο και πιθανόν στη Φάρσαλο⁶⁴⁷.

Η λατρεία της Δήμητρας και της Κόρης⁶⁴⁸ μαρτυρείται στη Θεσσαλία, εκτός από τις μυθολογικές παραδόσεις και τις φιλολογικές μαρτυρίες και τα λίγα ανασκαμμένα ιερά, από επιγραφές που χρονολογούνται ως επί το πλείστον από τους ύστερους Ελληνιστικούς χρόνους ως την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο⁶⁴⁹, ενώ αξιοσημείωτο είναι, επίσης, ότι όλες, εκτός από δύο, αποτελούν ενεπίγραφες αναθέσεις γυναικών.

Τα αγάλματα και αγαλμάτια **αρ. κατ. 34-39** εντάσσονται στον εικονογραφικό τύπο της όρθιας ενδεδυμένης νεαρής γυναικείας μορφής του 4^{ου} αιώνα π.Χ. που

⁶⁴⁴ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.3. και ειδικά σημ. 549-555.

⁶⁴⁵ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.3. και ειδικά σημ. 524-531. Για την ανάθεση αγαλματίων παιδιών και εφήβων σε ιερά θεοτήτων που σχετίζονται με την γονιμότητα, τον τοκετό, την ίαση, βλ. παραπάνω Ενότητα 1.6.2 και ειδικά σημ. 304. Για την περίπτωση ανάθεσης αγαλματίων αγοριών στο ιερό του Απόλλωνα στη θέση «Σωρός», βλ. Λεβέντη 2009, 295-308.

⁶⁴⁶ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.3.

⁶⁴⁷ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.3. και ειδικά σημ. 532-538.

⁶⁴⁸ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.4.

⁶⁴⁹ Για δυο περιπτώσεις επιγραφών του 4^{ου} αι. π.Χ. βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.4. και ειδικά σημ. 574.

είναι γνωστός ως τύπος της Πραξιτέλειας Κόρης με κύριο χαρακτηριστικό το *ιμάτιο που τυλίγει σφιχτά το σώμα και σχηματίζει μια λοξή αναδίπλωση στο στήθος*. Το **αρ. κατ. 40** είναι συγγενικό με αυτόν τον τύπο, με βασική διαφοροποίηση την αντιστροφή στη στάση του σώματος⁶⁵⁰. Το άγαλμα και τα αγαλμάτια **αρ. κατ. 36-39** εντάσσονται στον πρώιμο κύκλο αποδόσεων του αγαλματικού τύπου της λεγομένης Πραξιτέλειας Κόρης Φλωρεντίας – Ουρανίας, ή Κόρης Uffizi/Βατικανού που σχετίζεται και με την Κόρη Grimani. Τα **αρ. κατ. 34-35** μπορούν να ενταχθούν στην παραλλαγή της λεγόμενης Κόρης Uffizi, γνωστή ως Κόρη της Βιέννης, στην οποία το διαγώνιο ιμάτιο καλύπτει και τους δυο μαστούς. Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ οι επιγραφές που μαρτυρούν τη λατρεία της Δήμητρας και της Κόρης στη Θεσσαλία χρονολογούνται ως επί το πλείστον από τους ύστερους Ελληνιστικούς χρόνους ως την πρώιμη αυτοκρατορική περίοδο, τα εξεταζόμενα αγάλματα και αγαλμάτια χρονολογούνται ως επί το πλείστον στα τέλη του 4^{ου} ως και τον 3^ο αι. π.Χ., εκτός από το **αρ. κατ. 39** (2^{ος} αι. μ.Χ.) και το μάλλον ύστερο ελληνιστικό αγαλμάτιο **αρ. κατ. 38**, ενώ τα έως σήμερα ανασκαμμένα ιερά χρονολογούνται από τους αρχαϊκούς ως τους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους. Όπως σημειώθηκε παραπάνω για τα γλυπτά στον τύπο της Υγείας που δεν φέρουν φίδι, έτσι και τα γλυπτά που υιοθετούν τύπους Κόρης μπορεί να απεικονίζουν θνητές γυναίκες, όπως λ.χ. λατρεύτριες⁶⁵¹. Η πιθανότητα κάποια από αυτά να απεικονίζουν τη θεότητα δεν μπορεί να αποκλειστεί, παρά την απουσία των συμβόλων που κάποια από τα εξεταζόμενα αγάλματα και αγαλμάτια πιθανόν έφεραν στα χέρια που σήμερα δυστυχώς λείπουν, καθώς ο τύπος έχει χρησιμοποιηθεί σαφώς για την απεικόνιση της Κόρης, ειδικά σε αναθηματικά ανάγλυφα⁶⁵². Άλλωστε, όπως ανάμεσα στα εξεταζόμενα γλυπτά που εξετάζονται περιλαμβάνονται και αγαλμάτια που απεικονίζουν την Άρτεμη ή την Αφροδίτη, κατά τον ίδιο τρόπο κάποια αγαλμάτια που υιοθετούν τύπους Κόρης θα μπορούσαν να απεικονίζουν τη θεότητα.

Από τα γλυπτά που εξετάζουμε, το αγαλμάτιο Κόρης **αρ. κατ. 35** προέρχεται από την Πρόερνα και αποτελεί παράδοση ιδιώτη⁶⁵³. Σύμφωνα με τα αρχεία της ΕΦΑ Μαγνησίας, βρέθηκε στο «ύψωμα νότια του τείχους» της πόλης, επομένως μπορεί

⁶⁵⁰ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.4.1.

⁶⁵¹ Για το ζήτημα, βλ. παραπάνω Ενότητα 1.4.1 και ειδικά σημ. 228-239.

⁶⁵² Peschlow-Bindokat 1972, 118-120, εικ. 42, 44-45.

⁶⁵³ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.4. και ειδικά σημ. 605-607.

να συσχετιστεί άμεσα με το ιερό της Δήμητρας που ανέσκαψε ο Θεοχάρης, το οποίο εντοπίζεται «έπί χαμηλού εξάρματος, κειμένου προς τα Ν.Α.» του γηλόφου «Ταψί», όπου βρισκόταν η ακρόπολη της πόλης. Επομένως, υπάρχει μεγάλη πιθανότητα το αγαλμάτιο αυτό να απεικονίζει τη θεότητα και να κρατούσε κάποιο σύμβολο το οποίο έχει χαθεί. Το ιερό βρισκόταν κοντά σε πηγή και δίπλα στην οδό που συνέδεε την κοιλάδα του Σπερχειού με την πεδιάδα της Φθίας. Η χρονολόγησή του στους πρώιμους ελληνιστικούς χρόνους συνάδει με την αντίστοιχη χρονολόγηση των γυναικείων αγαλματίων που αναφέρει ο Θεοχάρης, καθώς και με τη χρονολόγηση της μιας τουλάχιστον εκ των δυο επιγραφών που προέρχονται από το ιερό, η οποία χρονολογείται στον 2^ο αι. π.Χ.

Το αγαλμάτιο Κόρης **αρ. κατ. 39**⁶⁵⁴ προέρχεται από την περιοχή της **Λάρισας** και χρονολογείται στον 2^ο αι. μ.Χ. Υπάρχουν μάλιστα ενδείξεις ότι στη **Λάρισα** υπήρχαν δύο ιερά της Δήμητρας. Αυτό έξω από την πόλη για τη Δήμητρα *Πλουτία* αναφέρεται σε επιγραφή του 3^{ου} αι. π.Χ. στην οποία μνημονεύονται ναοί, ιερά και μνημεία της πόλης και περιγράφεται ως περιοχή που περιβάλλεται από τάφρο. Το δεύτερο πιθανολογείται από τον Αρβανιτόπουλο ότι βρισκόταν κοντά ή και κάτω από το πρώην τζαμί του Χασάν Μπέη, με βάση την αναθηματική επιγραφή μιας ιέρειας στη Δήμητρα, την Κόρη και τον Δεσπότη (Πλούτωνα), αλλά και αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, όπως τμήματα στερεοβάτη και τμήματα μεγάλων σπονδύλων μαρμάρινων δωρικών κιόνων που βρέθηκαν εκεί. Άλλωστε, από τη Λάρισα προέρχονται και τρεις ακόμη επιγραφές στη Δήμητρα *Φυλάκα* και τον Διόνυσο *Κάρπιο*.

Οι αγαλματικοί τύποι της «*Μικρής*» και της «*Μεγάλης Ηρακλειώτισσας*» αντιπροσωπεύονται στην παρούσα μελέτη από τα **αρ. κατ. 41 και 42**. Οι αγαλματικοί αυτοί τύποι, που ήταν πολύ διαδεδομένοι από το 300 π.Χ. έως το 300 μ.Χ. και ειδικά στους ρωμαϊκούς χρόνους, αποτελούν τους περισσότερο αγαπητούς τύπους ενδεδυμένων γυναικείων μορφών που χρησιμοποιήθηκαν για την απεικόνιση εικονιστικών αγαλμάτων, τιμητικών και επιτύμβιων, θνητών γυναικών, κυρίως εύπορων αστών και λιγότερο μελών της αυτοκρατορικής οικογένειας. Από τα λιγοστά σωζόμενα παραδείγματα που χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους

⁶⁵⁴ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 2.4. και ειδικά σημ. 616-619.

(πιθανώς 1ος αι. π.Χ.), προκύπτει ότι τόσο η «Μεγάλη» όσο και η «Μικρή Ηρακλειώτισσα» δεν ήταν σαφώς αναγνωρίσιμοι και εδραιωμένοι τύποι στην εικονογραφία των γυναικείων πορτραίτων πριν από την ύστερη ελληνιστική περίοδο⁶⁵⁵. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι το **αρ. κατ. 42**, στον τύπο της «Μικρής Ηρακλειώτισσας», χρονολογείται στον 1^ο αι. π.Χ. και αποτελεί, επομένως, ένα από τα λιγοστά παραδείγματα που χρονολογούνται στους ελληνιστικούς χρόνους. Με δεδομένο ότι η περιοχή εύρεσής του (Μηλίνα Μαγνησίας) ταυτίζεται με την αρχαία Ολιζώνα, μας επιτρέπει να αναγνώσουμε τη λειτουργία του ως αναθηματικό ή τιμητικό εικονιστικό άγαλμα σε κάποιο δημόσιο χώρο της πόλης ή ακόμα τον ταφικό του προορισμό. Το **αρ. κατ. 41**, στον τύπο της «Μεγάλης Ηρακλειώτισσας» που προέρχεται από τη θέση «Παγανιά» του Χόρτου Μαγνησίας, περιοχή που ταυτίζεται με τα αρχαία Σπάλαυθρα, και χρονολογείται στον 2^ο αι. μ.Χ. αποτελεί μια ακόμη ένδειξη της δημοφιλίας του τύπου κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Η «Παγανιά» με τον ομώνυμο κολπίσκο βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο μιας πλαγιάς όπου επιφανειακές έρευνες έχουν εντοπίσει διάσπαρτη κεραμική και όπου πιθανολογείται η ύπαρξη οικισμού γειτονικού με αυτόν που βρίσκεται στη θέση «Πύργος» Χόρτου⁶⁵⁶. Στη θέση «Πύργος» έχουν ανασκαφεί οικιστικά κατάλοιπα της ελληνιστικής κυρίως, αλλά και της ρωμαϊκής περιόδου⁶⁵⁷, ενώ στη θέση «Μνήματα» σε κοντινή απόσταση έχει ανασκαφεί ταφικό μνημείο κλασικών μάλλον χρόνων⁶⁵⁸. Ο Αρβανιτόπουλος⁶⁵⁹, άλλωστε, αναφέρει ανάλογα ευρήματα από την ίδια περιοχή, μνημονεύοντας παράλληλα και το άγαλμα που εξετάζουμε, το οποίο βρισκόταν για πολλά χρόνια δίπλα στο καμπαναριό της Αργαλαστής και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Βόλου τη δεκαετία του 1960. Με δεδομένα τα λιγοστά στοιχεία που διαθέτουμε από τις έως σήμερα έρευνες στην ευρύτερη περιοχή εύρεσης του αγάλματος, τα οποία είναι μάλιστα ελάχιστα για την περίοδο στην οποία χρονολογείται το εξεταζόμενο άγαλμα, δεν μπορούμε να αποφανθούμε με βεβαιότητα για το χώρο ίδρυσής του, ωστόσο είναι βέβαιο ότι πρόκειται για εικονιστικό άγαλμα, ίσως κάποιας εύπορης αστής που είχε στηθεί είτε σε κάποιο δημόσιο χώρο της πόλης ή και ως επιτύμβιο.

⁶⁵⁵ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.5.

⁶⁵⁶ Βουζαράκης 2020, 222.

⁶⁵⁷ Βουζαράκης 2020, 220-221.

⁶⁵⁸ Βουζαράκης 2020, 221.

⁶⁵⁹ Αρβανιτόπουλος, ΠΑΕ 1910, 220.

Τέλος, το άγαλμα **αρ. κατ. 43**, που χρονολογείται στους ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και του οποίου η προέλευση είναι δυστυχώς άγνωστη, εντάσσεται στον αγαλματικό τύπο με *πέπλο αργείου τύπου και το ιμάτιο στους ώμους*. Ο τύπος χρησιμοποιήθηκε για την απεικόνιση κυρίως νυμφευμένων γυναικών και μητέρων, αλλά και ώριμων θεοτήτων, όπως η Ήρα, η Δήμητρα και η Λητώ, αλλά και παρθενικές μορφές σε ηλικία γάμου και θεότητες νεαρής ηλικίας που σχετίζονται με τη γονιμότητα, όπως οι Νύμφες. Ασυνήθιστη ενδυματολογική επιλογή είναι ο πέπλος για τα γυναικεία εικονιστικά αγάλματα, αν και τον φορούσαν στο ρόλο τους ως ιέρειες⁶⁶⁰. Οι αναλογίες που παρουσιάζει το εξεταζόμενο άγαλμα με ένα αγαλμάτιο πεπλοφόρου από τη Δήλο (τέλη 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.), που θεωρείται ότι επαναλαμβάνει τον τύπο της Δήμητρας από το Κυπαρίσσι στην Κω, θα μπορούσε να οδηγήσει στη σκέψη ότι το εξεταζόμενο άγαλμα απεικόνιζε ίσως μια ώριμη θεά, πιθανόν τη Δήμητρα.

Το υλικό που προσεγγίστηκε στα πλαίσια της παρούσας μελέτης συμβάλλει στην ανάδειξη των ελεύθερων γλυπτών της Θεσσαλίας και πτυχών του αρχαίου πολιτιστικού αποθέματος της περιοχής, οι οποίες παρέμεναν έως σήμερα ελάχιστα γνωστές ή και παντελώς άγνωστες. Παρόμοιες μελέτες απουσιάζουν γενικά από την ιστορία της έρευνας της επαρχιακής αυτής περιοχής του ελληνικού κόσμου, που, ωστόσο, είναι σε επαφή με μεγάλα κέντρα παραγωγής γλυπτικής, όπως του νησιωτικο-ιωνικού καλλιτεχνικού χώρου ή της Αθήνας. Όπως έδειξε η μελέτη του Μποσνάκη⁶⁶¹ για τα Θεσσαλικά επιτύμβια ανάγλυφα του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., άλλωστε, έντονες είναι οι επιρροές του νησιωτικο-ιωνικού καλλιτεχνικού χώρου κατά τον 5^ο αι. π.Χ., ενώ τον 4^ο αι. π.Χ. διαπιστώνονται οι επιδράσεις της λεγόμενης «αττικής κοινής». Η εκκίνηση της δραστηριότητας των τοπικών εργαστηρίων ανάγεται ήδη στους μετά τους περσικούς πολέμους χρόνους⁶⁶². Η κατανόηση των συνθηκών παραγωγής και χρήσης των γλυπτών που εξετάστηκαν και κυρίως η διάκριση εργαστηρίων είναι μια εργασία ιδιαίτερως περίπλοκη που θα πρέπει να αποτελέσει αντικείμενο μελλοντικής μελέτης.

⁶⁶⁰ Βλ. παραπάνω, Ενότητα 1.6.1. και ειδικά σημ. 277-288.

⁶⁶¹ Μποσνάκης 2013.

⁶⁶² Μποσνάκης 2013, 229.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ

ΑΡΤΕΜΗ

1. Αγαλμάτιο Άρτεμης χωρίς όπλα (Πίν. 1)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 3 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Α΄
αρ. 4

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άλος Αλμυρού Μαγνησίας, 1901 (βρέθηκε στην κλίμακα οικίας Μπακάλη στον Πλάτανο Αλμυρού)

Διαστάσεις: Ύψ. 0,34μ., Πλ. 0,24μ., Πάχ. 0,115μ.

Βιβλιογραφία: Γιαννόπουλος 1906, 41-42, πίν. Γ, εικ. 10. Biesantz 1965, 30, αρ. L 29, 136, 152, πίν. 38. Kahil 1984, 654 αρ. 404

Παράλληλα: Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ.ευρ. 1083: ΚΓΑΜΘ I, 50-51, αρ.κατ. 32, εικ. 86-89 (Γ.Δεσπίνης). Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο αρ.ευρ. 1958: ΚΓΑΜΘ II, 17-18, αρ. 153, εικ. 387-390 (Γ.Δεσπίνης)

Χρονολόγηση: β΄ μισό 4^{ου} αι. π.Χ.

Κορμός ακέφαλου αγαλματίου Άρτεμης (;) από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως πάνω από τα γόνατα. Από το δεξιό χέρι σώζεται ο βραχίονας, ενώ το αριστερό σώζεται ως λίγο κάτω από τον ελαφρώς λυγισμένο αγκώνα. Και τα δυο χέρια φέρονται προς τα κάτω. Στο ύψος του αγκώνα του αριστερού χεριού, μπροστά, τόρμος για την προσάρτηση του αριστερού πήχη.

Η μορφή στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί προτάσσεται ελαφρώς και θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο.

Φορά χειριδωτό χιτώνα που κουμπώνει στους βραχίονες με τρία κομβία, δημιουργώντας ακτινωτές πτυχές, αττικό πέπλο που πορπώνεται στους ώμους, ζωσμένο κάτω από το στήθος με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο στη μέση των μηρών και ιμάτιο που πέφτει από τους ώμους στην πίσω πλευρά. Ο πέπλος

σχηματίζει κόλπο τριγωνικού σχήματος αριστερά και δεξιά, πάνω από τη ζώνη, κοντά στις μασχάλες.

Οι πτυχώσεις του πέπλου στο απόπτυγμα είναι φαρδιές, με καμπύλες ράχες, ενώ πάνω από τη ζώνη αφήνουν να διαγράφονται οι μαστοί. Κάτω από το απόπτυγμα, είναι πυκνές και κάθετες, με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα, κυρίως πάνω στο αριστερό στάσιμο σκέλος, ενώ το άνετο δεξί διαγράφεται κάτω από το ύφασμα, όπου οι πτυχώσεις είναι πιο αραιές και ρηχές.

Η πίσω όψη, πολύ αδρά δουλεμένη, καλύπτεται εξολοκλήρου από το ιμάτιο, με ημικυκλικές πτυχώσεις ως το ύψος της μέσης, ενώ χαμηλότερα μόνο 4-5 λοξές πτυχώσεις αριστερά και δεξιά, που ξεκινούν από το κέντρο με φορά προς τα έξω. Τι ιμάτιο που πέφτει στην πλάτη είναι ορατό και μπροστά, αριστερά και δεξιά του σώματος, κάτω από τα χέρια.

2. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας στον τύπο Βηρυτού-Βενετίας (Πίν. 2)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 542

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φερές. Το αγαλμάτιο θεωρούταν άγνωστης προέλευσης και ταυτίστηκε από τη γράφουσα με βάση το Ημερολόγιο του Bequignon (σελ. 22-23), όπου περιγράφεται, ενώ υπάρχει και σχέδιο και φωτογραφία του

Διαστάσεις: Ύψ. 0,425μ., Πλ. 0,125μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Βατικανό, Galleria dei Candelabri αρ. 2834: Kahil 1984, 636, αρ. 129 με εικόνα. Simon 1984, 798, αρ. 7

Χρονολόγηση: Τέλος 1^{ου}/αρχές 2^{ου} αι. μ.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως και τη συμφυή ωσειδή πλίνθο. Λείπουν τα χέρια από την αρχή των βραχιόνων. Η κεφαλή και τα τμήματα των χεριών που λείπουν θα ήταν πρόσθετα, από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, όπως φαίνεται από τους σιδερένιους γόμφους που σώζονται μέσα στους τóρμους στα σημεία προσαρμογής. Μάλιστα, ο σιδερένιος γόμφος στο αριστερό χέρι εισέρχεται οριζόντια στον κορμό και έχει προκαλέσει με τη διάβρωσή

του ρηγμάτωση στο ύψος των μαστών, με αποτέλεσμα να αποκολληθεί τω άνω τμήμα του κορμού.

Η μορφή στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το αριστερό είναι λυγισμένο στο γόνατο και προς τα αριστερά. Τα χέρια φέρονται προς τα κάτω, μακριά από το σώμα.

Φορά αττικό πέπλο που πορπώνεται στους ώμους με μακρύ απόπτυγμα στο ύψος των ισχίων, ζωσμένο διπλά στη μέση και χειριδωτό χιτώνα, όπως φαίνεται από τις λοξές καμπύλες πτυχώσεις στο σωζόμενο τμήμα των χεριών. Ο πέπλος σχηματίζει τριγωνικό κόλπο αριστερά και δεξιά στο ύψος της μέσης, καθώς το πλούσιο ύφασμα περισσεύει και καλύπτει τη ζώνη στα σημεία αυτά.

Στο λαιμό το ύφασμα του πέπλου σχηματίζει V με έναν ελαφρύ κυματισμό προς τα αριστερά. Δέσμες λοξών πτυχώσεων σχηματίζουν τρίγωνα πάνω από τους μαστούς, οι οποίοι διαγράφονται χωρίς πτυχώσεις και ανάμεσά τους δέσμες πτυχώσεων σχηματίζουν V που ξεκινούν από τη ζώνη λοξά προς τα πάνω και καταλήγουν στο σημείο της πόρπωσης στους ώμους. Κάτω από τη ζώνη, κάθετες, παράλληλες πτυχώσεις με οξυκόρυφες απολήξεις και μια πλατιά κεντρική ορθογώνια πτύχωση στην περιοχή της κοιλιάς, ως το υπογάστριο. Κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος, ανάμεσα στα σκέλη, μια δέσμη κάθετων πτυχώσεων οξυκόρυφων, με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα, ακουμπούν στην πλίνθο ανάμεσα στα πέλματα.

Το δεξιό στηρίζον σκέλος καλύπτεται από δέσμες ανάλογων πτυχώσεων, ενώ το άνετο αριστερό αφήνεται χωρίς πτυχώσεις να διαγράφεται κάτω από το ύφασμα. Το πλούσιο ύφασμα του πέπλου ακουμπά στην πλίνθο και αγκαλιάζει τα πέλματα με τα ψηλά καττύματα, αφήνοντας ορατά μόνο τα δάχτυλα του δεξιού και λίγο περισσότερο το αριστερό πέλμα.

Αξιοπρόσεκτες είναι οι πτυχώσεις της αριστερής πλευράς, όπου, τόσο στο απόπτυγμα του πέπλου, όσο και κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος,

σχηματίζεται από μια πλατιά οξυκόρυφη πτύχωση σε σχήμα ανεστραμμένου τριγώνου, ενώ στην αντίστοιχη δεξιά πλευρά παρατηρούνται μόνο κάθετες πτυχώσεις.

Όλες οι όψεις του αγαλματίου είναι καλά δουλεμένες, αλλά στην πίσω όψη οι πτυχώσεις είναι πλατιές και ρηχότερες σε σχέση με την μπροστινή που έχουν οξείες ακμές με βαθύτερες αυλακώσεις ανάμεσα.

Στην πίσω όψη τελαμώνας διασχίζει λοξά την πλάτη, από το δεξιό ώμο ως κάτω αριστερά, πάνω από τη ζώνη, στο σημείο που λείπει το αριστερό χέρι. Στο ύψος της δεξιάς ωμοπλάτης, πάνω στο ιμάντα του τελαμώννα κυκλικός τορμίσκος για τη στερέωση της φαρέτρας. Ο τελαμώνας δεν είναι ευδιάκριτος στη μπροστινή πλευρά, ωστόσο δυο αυλακώσεις στην πτύχωση του πέπλου, πάνω από τον τριγωνικό κόλπο στην αριστερή πλευρά, τόσο μπροστά, όσο και πίσω, ακριβώς πάνω στην πορεία του τελαμώννα, δηλώνει τη θέση του κάτω από το αριστερό χέρι. Πιθανόν από το σημείο αυτό και στην μπροστινή όψη να δηλωνόταν με χρώμα ή να ήταν από άλλο φθαρτό υλικό.

Σημειωτέον ότι το αγαλμάτιο δεν είναι καθαρισμένο, με αποτέλεσμα να μην είναι ευδιάκριτες όλες οι λεπτομέρειες.

3. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας στον τύπο Βηρυττού-Βενετίας; (Πίν. 3)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 493

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Κάτω Πολυδένδρι Αγιάς Λάρισας, 1931, οικισμός Σκιαθά, αρχαία Μελίβοια

Διαστάσεις: Ύψ. 0,25μ., Πλ. 0,205μ., Πάχ. 0,17μ.

Βιβλιογραφία: Γιαννόπουλος 1930, 172, εικ. 3. Biesantz 1965, 129, αρ. 30.

Παράλληλα: Αττάλεια, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 3308: Baumer 1997, 113, αρ. G 19/5, πίν. 24.5

Χρονολόγηση: Τέλη 2^{ου} αι. μ.Χ.

Κορμός ακέφαλου αγαλματίου Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους μέχρι λίγο κάτω από την κοιλιά. Το δεξιό χέρι αποκρουσμένο λίγο κάτω από τον ώμο, το αριστερό από το μέσον του βραχίονα. Ψηλά στην πλάτη, κάτω από τον αυχένα, στο σημείο όπου διασταυρώνονται οι ιμάντες, μεγάλη ωειδής απόκρουση, καθώς και ωειδές έξαρμα πάνω από τον αριστερό ιμάντα ανήκουν πιθανόν στη φαρέτρα.

Από τον ελαφρώς ανυψωμένο δεξιό ώμο, φαίνεται ότι η μορφή πιθανόν στηριζόταν στο αριστερό σκέλος. Και τα δυο χέρια έχουν φορά προς τα κάτω, μακριά από το σώμα.

Φορά αττικό πέπλο ζωσμένο κάτω από το στήθος και χειριδωτό χιτώνα. Αριστερά και δεξιά, από τους ώμους και γύρω από τις μασχάλες ιμάντες που διασταυρώνονται πίσω στην πλάτη.

Οι πτυχώσεις του πέπλου είναι πλούσιες, πυκνές, έξεργες, με καμπύλες ράχες και καλύπτουν το σώμα, χωρίς να αφήνουν να διαφανούν ανατομικές λεπτομέρειες, ούτε και τους μαστούς. Μπροστά στο λαιμό, καμπύλη λαιμόκοψη με τριγωνικό κυματισμό του υφάσματος στο κέντρο. Οι λοξές πτυχώσεις στην περιοχή του στήθους, πάνω από τη ζώνη συγκλίνουν παράλληλες προς το κέντρο, σχηματίζοντας μια ογκηρή κεντρική πτύχωση ανάμεσα στους μαστούς. Κάτω από τη ζώνη, οι πτυχώσεις συνεχίζουν κάθετα, με την ίδια ένταση, μορφή και πυκνότητα. Η χρήση του τρυπανιού είναι εμφανής, κυρίως στις πτυχώσεις κοντά στη ζώνη. Οι χειρίδες του χιτώνα συγκρατούνται με κομβία που σχηματίζουν ακτινωτές πτυχώσεις τριγύρω. Διακρίνονται δύο κομβία στον αριστερό βραχίονα.

Οι πλαϊνές και η πίσω όψη του αγαλματίου είναι αδρότερα δουλεμένες. Το κορδόνι της ζώνης, ωστόσο, δηλώνεται ευδιάκριτα περιμετρικά, ενώ οι πτυχώσεις του πέπλου είναι πυκνές, αλλά χαμηλές, σε αντίθεση με τις έξεργες πτυχώσεις της μπροστινής όψης.

4. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας στον τύπο Βηρυτού-Βενετίας (Πίν. 4)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 558

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,078μ., Πλ. (από χέρι σε χέρι) 0,078μ., Πάχ. 0,043μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 327, πίν. 75β

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκοί χρόνοι

Τμήμα ακέφαλου κορμού αγαλματίου Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό ως την αρχή των ισχίων. Λείπουν τα χέρια από τους αγκώνες. Ένα έξαρμα ψηλά στην πλάτη, περίπου κάτω από τον αυχένα με κλίση προς την αριστερή ωμοπλάτη, πιθανόν ανήκει στη φαρέτρα.

Η μορφή παριστάνεται κατενώπιον και φαίνεται ότι στηριζόταν στο δεξιό σκέλος, ενώ το αριστερό θα ήταν ελαφρώς λυγισμένο, καθώς ο αριστερός ώμος είναι ανυψωμένος σε σχέση με τον δεξιό. Τα χέρια φέρονται προς τα κάτω.

Φορά αττικό πέπλο που πορπώνεται στους ώμους και είναι ζωσμένος ψηλά κάτω από το στήθος, σχηματίζοντας κόλπο αριστερά και δεξιά, κοντά στις μασχάλες. Τελαμώνας για τη στήριξη της φαρέτρας διαγώνια από τον δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς ως κάτω από τον αριστερό μαστό.

Ο πέπλος σχηματίζει τριγωνική λαιμόκοψη και οι πτυχές πέφτουν χαλαρά σε ημικύκλια στην αριστερή πλευρά του μπούστου, αφήνοντας να διαγράφονται οι μαστοί. Οι πτυχές κάτω από το ζώσιμο είναι αραιές, σε σχήμα ανεστραμμένου τριγώνου και σχηματίζουν μεγάλες ανοιχτές καμπύλες που «σβήνουν» μαλακά προς τα κάτω.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε διαφαίνονται αδρομερώς οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα.

5. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας σε διασκελισμό στον τύπο της Άρτεμης Colonna (Πίν. 5)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 515

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Αγοράστηκε από τον Milošić από την Μ. Αναστασίου, οδός Βόλου 1 στη Λάρισα και μεταφέρθηκε στο Μουσείο Αλμυρού

Διαστάσεις: Ύψ. 0,63μ., Πλ. 0,25μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 327, πίν. 75^η

Παράλληλα: Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1081: ΚΓΑΜΘ Ι, 52-53, αρ. 33, εικ. 75-79 (Γ. Δεσπίνης)

Χρονολόγηση: Αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Εκτός από το κεφάλι, λείπουν τα χέρια από του αγκώνες και το μπροστινό μέρος των πελμάτων. Το τμήμα του αριστερού χεριού που λείπει θα ήταν από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, όπως φαίνεται από τον ορθογώνιο τόρμο και την επεξεργασία γύρω από αυτόν, ενώ πρόσθετο θα ήταν αντίστοιχα και το αριστερό πέλμα, όπου υπάρχει κυκλικός τόρμος. Το κεφάλι με το λαιμό θα ήταν ένθετο, όπως φαίνεται από την μεγάλη κοιλότητα με την επεξεργασία από αραιές βελονιές που έχει διαμορφωθεί για να το δεχθεί.

Η μορφή παριστάνεται κατ' ενώπιον σε βάδισμα και πατά σε συμφυή πλίνθο ωοειδούς σχήματος, αποκρουσμένη κυρίως στη δεξιά πλευρά. Το βάρος πέφτει στο δεξιό πόδι που φέρεται προς τα πίσω και ελαφρώς προς το πλάι, ενώ το αριστερό προτάσσεται σε βάδισμα ελαφρώς λυγισμένο στο γόνατο. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω, παράλληλα με το σώμα, ενώ το αριστερό ελαφρώς προτεταμένο λυγίζει στον αγκώνα προς τα εμπρός. Πιθανόν κρατούσε τόξο στο αριστερό χέρι.

Φορά χειριδωτό χιτώνα και πέπλο με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο κάτω από το ύψος των γλουτών με κυματοειδείς απολήξεις και μακρύ ιμάτιο που πέφτει από τους ώμους πίσω στην πλάτη. Οι χειρίδες του χιτώνα φτάνουν ως των μέσων

περίπου του βραχίονα των χεριών και κουμπώνουν με κομβία που σχηματίζουν ακτινωτές πτυχώσεις στο ύφασμα γύρω τους. Σώζονται τρία κομβία στο δεξιό βραχίονα και δυο στον αριστερό. Τελαμώνας κατεβαίνει διαγωνίως από το δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς ως κάτω από την αριστερή μασχάλη, όπου δημιουργεί τριγωνικό κόλπο στο χιτώνα.

Τριγωνικές πτυχώσεις με σχετικά βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα κάτω από τον τελαμώννα ανάμεσα στους μαστούς και λοξές πτυχώσεις πάνω από τον τελαμώννα αριστερά και δεξιά, ενώ στην περιοχή της κοιλιάς το ένδυμα είναι απτύχωτο και με διαφάνεια αφήνει να διαγράφεται ο ομφαλός. Κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος, οι πτυχώσεις είναι πιο απαλές, με αβαθείς αυλακώσεις ανάμεσα, κυρίως ψηλά στου μηρούς, αφήνοντας χωρίς πτυχώσεις να διαγράφεται σχεδόν ολόκληρο το στηρίζον δεξιό σκέλος λίγο πάνω από το γόνατο ως το πέλμα και ο μηρός του λυγισμένου αριστερού ποδιού ως κάτω από το γόνατο. Η κίνηση του αριστερού ποδιού δηλώνεται και με τις ημικυκλικές πτυχώσεις στην κνήμη, καθώς και τις έντονα έξεργες πτυχώσεις με τις πολύ βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα αριστερά και δεξιά της κνήμης. Το ιμάτιο είναι ορατό στη μπροστινή όψη του αγαλματίου με έντονες κυματοειδείς πτυχώσεις με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα, κυρίως στην αριστερή πλευρά, όπου σώζεται ολόκληρο, ενώ στη δεξιά είναι αποκρουσμένο λοξά στην απόληξή του.

Στην πίσω όψη, το ιμάτιο φτάνει χαμηλά περίπου το μέσον των κνημών και από κει και κάτω δηλώνεται ο χιτώνας με κάθετες παράλληλες πτυχώσεις με φαρδιές, σχετικά αβαθείς αυλακώσεις ανάμεσα. Το ιμάτιο σχηματίζει κόλπο στην πλάτη ψηλά, που δηλώνεται με κυματοειδή απόληξη. Κατά τα' άλλα, οι πτυχώσεις του ιματίου στην πίσω όψη δηλώνονται αδρομερώς, κάθετες και λοξές στο άνω τμήμα, έντονα λοξές στη δεξιά πλευρά, κάτω από τον κόλπο, όπου διακρίνεται και μια αβαθής κοιλότητα. Πάντως, η κίνηση του ιματίου, που τόσο έντονα δηλώνεται στη μπροστινή όψη, γίνεται προσπάθεια να δηλωθεί και στην πίσω με τις λοξές προς τα έξω πτυχώσεις, κυρίως στη δεξιά αλλά και στην αριστερή πλευρά, κάτω από τον κόλπο, καθώς και με τις λοξές πτυχώσεις στο κάτω τμήμα του.

Ένας κυκλικός τόρμος ψηλά στη δεξιά ωμοπλάτη πιθανόν εξυπηρετούσε τη στερέωση της φαρέτρας.

6. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας– Άρτεμη Λαφρία (Πίν. 6)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 545

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,20μ., Πλ.0,141μ., Πάχ. 0,088μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 327, πίν. 75θ

Χρονολόγηση: Ύστεροι Ελληνιστικοί-πρώιμοι αυτοκρατορικοί χρόνοι

Τμήμα ακέφαλου κορμού αγαλματίου Άρτεμης από πολύ λευκό μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό μέχρι περίπου πάνω από τα γόνατα. Λείπουν και τα δυο χέρια κάτω από τους ώμους, ενώ το κεφάλι θα ήταν πρόσθετο, όπως μαρτυρεί ο κυκλικός τόρμος στο σημείο προσαρμογής.

Η μορφή παριστάνεται κατ' ενώπιον, στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το αριστερό θα ήταν άνετο, πιθανότατα λυγισμένο, καθώς ο αριστερός ώμος είναι ανψωμένος σε σχέση με τον δεξιό.

Φορά κοντό χιτώνα που πορπώνεται στους ώμους, όπως είναι ορατό στον δεξιό ώμο, όπου διακρίνεται η πόρπωση και δεμένο ψηλά κάτω από το στήθος σχηματίζοντας τριγωνικό κόλπο αριστερά και δεξιά, κοντά στις μασχάλες. Η μορφή φορά και ιμάτιο ριγμένο στην αριστερή πλευρά από τον ώμο, καλύπτοντας και τον αριστερό μαστό και τυλιγμένο δένεται γύρω από τη μέση στην πίσω πλευρά, ενώ μπροστά έρχεται λοξά από το δεξιό ισχίο προς τα αριστερά αναδιπλούμενο έντονα . Η άκρη του ιματίου περνά πέφτοντας από τον αριστερό μαστό πίσω από την αναδίπλωση πάνω στον αριστερό μηρό. Ο τελαμώνας θα δηλωνόταν με χρώμα ή θα ήταν από άλλο, φθαρτό υλικό, καθώς η θέση του δηλώνεται με λοξή αυλάκωση από τον δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, πάνω από το ιμάτιο στην αριστερή πλευρά ως την αριστερή πλευρά της μέσης, κάτω από τον κόλπο του χιτώνα.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα. Το ζώσιμο του χιτώνα διαφαίνεται ανεπαίσθητα, απλώς με φωτοσκίαση. Ο μικρός τόρμος πίσω από τον δεξιό ώμο θα

συγκρατούσε πιθανότατα τη φαρέτρα, ενώ στη φαρέτρα πρέπει να οφείλονται και οι ρομβόσχημες κοιλάνσεις που διακρίνονται στην πλάτη.

7. Κάτω τμήμα αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας - Άρτεμη Λαφρία (Πίν. 7)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 557

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,24μ., Πλ.0,125μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 327, πίν. 76ε

Χρονολόγηση: 2^{ος} – 3^{ος} αι. μ.Χ.

Τμήμα αγαλματίου Άρτεμης, από τη μέση ως τα γόνατα, από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο προς τα μπροστά.

Φορά κοντό ζωσμένο χιτώνα και ιμάτιο που τυλίγεται σε πλαστικά αποδοσμένη αναδίπλωση λοξά από το δεξιό ισχίο προς τα αριστερά γύρω από τη μέση και πέφτει μπροστά με την καθεμιά από τις δυο άκρες του πάνω στον αντίστοιχο μηρό.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα.

8. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας σε κίνηση – Τύπος «Αθηνών» ή «Λούβρου-Εφέσου» (Πίν. 8)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 9 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου , Τόμος Α΄ αρ. 20, Τόμος Γ΄ αρ. 213. Φέρει και τον αρ. Π190

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φθιώτιδες Θήβες. Μεταφέρθηκε από τον Ν. Ι. Γιαννόπουλο.

Διαστάσεις: Ύψ. 0,145μ., Πλ.0,118μ., Πάχ. 0,066μ.

Βιβλιογραφία:Μητροπούλου1992, 328, πίν. 76γ (με λανθασμένο αρ. ευρ. Λ6)

Παράλληλα: Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 6003: Marcadé 1969, 218, αρ. 9, πίν. 40. Kahil 1984, 649, αρ. 319 με εικόνα. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 20036: Τζαναβάρη 2002, 242-244, εικ. 1-2

Χρονολόγηση: μέσα 2^{ου} αι. π.Χ.

Τμήμα ακέφαλου κορμού αγαλματίου Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό μέχρι την αρχή των ισχίων, όπου είναι σπασμένο λοξά από αριστερά προς τα δεξιά. Απόκρουση στον αριστερό μαστό, ελαφρότερα στον δεξιό και στη βάση του λαιμού δεξιά.

Στηρίζεται μάλλον στο αριστερό πόδι, όπως φαίνεται από την κάμψη του κορμού προς τα αριστερά. Το αριστερό χέρι, κατεβασμένο στο πλάι, λείπει από το μέσον του βραχίονα, ενώ το δεξί που ήταν ανυψωμένο διατηρείται ως λίγο κάτω από τον ώμο, όπου σώζεται κυκλικός τόρμος με σιδερένιο γόμφο στο εσωτερικό του για την προσαρμογή του υπόλοιπου χεριού που θα ήταν από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου.

Φορά κοντό χιτώνα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος που σχηματίζει τριγωνικό κόλπο αριστερά και δεξιά, κοντά στις μασχάλες. Τελαμώνας κατεβαίνει διαγωνίως από τον δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς ως κάτω από τον αριστερό μαστό. Ο χιτώνας στην μπροστινή πλευρά αποδίδεται να κολλά στο σώμα, διαγράφοντας τους μαστούς και τις καμπύλες του σώματος. λεπτός, ημιδιάφανος, χωρίς σχεδόν καθόλου πτυχώσεις, εκτός από την περιοχή του λαιμού όπου

δημιουργεί κυματισμό με τριγωνικό σχήμα λοξά προς τα αριστερά και μια-δυο μαλακές πτυχώσεις αριστερά και δεξιά, κάτω από το ζώσιμο.

Στην πίσω όψη, το ζώσιμο δηλώνεται με φωτοσκίαση, ενώ δηλώνονται αδρομερώς και πτυχώσεις του χιτώνα, κυρίως πάνω από τη ζώνη. Ο κυκλικός τορμίσκος ψηλά, πίσω από τον δεξιό ώμο του ανυψωμένου χεριού θα συγκρατούσε πιθανότατα τη φαρέτρα, προς την οποία θα έτεινε το δεξιό χέρι.

9. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας – «Άρτεμη-Αμαζόνα» (Πίν. 9)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 46544

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,22μ., Πλ.0,195μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 75δ⁶⁶³

Παράλληλα: Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 312: Kahil 1984, 650, αρ. 348 και 380 ,με εικόνα. Johnson 1931, 37, αρ. 34, με εικόνα. Sturgeon 2003, 364, εικ. 21.22

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

Τμήμα ακέφαλου κορμού αγαλματίου Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό μέχρι την αρχή των ισχίων. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο και το αριστερό από τον αγκώνα, το οποίο φέρει και απόκρουση στη μπροστινή όψη κάτω από τον ώμο. Μεγάλη απόκρουση παρατηρείται και στην πίσω όψη, στο ύψος του αυχένα.

Φορά χιτώνα και νεβρίδα που αφήνει ακάλυπτο το δεξιό μαστό. Τα πέλματα του ζώου της νεβρίδας πέφτουν μπροστά, πίσω από τον δεξιό ώμο, πάνω από τον γυμνό μαστό, ενώ η νεβρίδα τυλίγεται από τη δεξιά ωμοπλάτη, κάτω από τη μασχάλη και απολήγει κάτω από τον δεξιό μαστό.

Τελαμώνας λοξά ανάμεσα στους μαστούς από δεξιά ως κάτω από τον αριστερό μαστό. Τρεις μαλακές ημικυκλικές πτυχώσεις του χιτώνα ανάμεσα στους μαστούς και τέσσερις κάθετες πάνω στον αριστερό μαστό.

Στην πίσω όψη την πλάτη διασχίζει διαγώνια ιμάτιο με πιο πλατιές πτυχώσεις από τα αριστερά προς τα κάτω δεξιά ως το ύψος των ισχίων. Το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από το αριστερό χέρι, απ' όπου θα έπεφτε προς τα κάτω.

⁶⁶³Με λανθασμένο αρ. ευρ. Λ9 και λανθασμένη φωτογραφία που εικονίζει το ID 46004 (αρ. κατ. 37). Αναφέρει επίσης προέλευση τις Φθιώτιδες Θήβες, που δεν μπορεί να διασταυρωθεί.

10. Άγαλμα Άρτεμης κυνηγέτιδας με νεβρίδα (Πίν. 10-11)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 747

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Πύργος Κιερίου Καρδίτσας, 1964 παράδοση

Διαστάσεις: Ύψ. 0,78μ., Πλ.0,345μ., Πάχ.: 0,22μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76ζ. Kahil 1984, 653, αρ. 395.

Παράλληλα: Κυρήνη, Μουσείο Κυρήνης, αρ. ευρ. 14195: Kahil 1984, 652, αρ. 371α με εικόνα. Damaskos 2016, 37, αρ. 9 (κυρίως ως προς το δέσιμο της νεβρίδας και την αντίστοιχη επιλογή στάσιμου σκέλους – ελληνιστικοί χρόνοι). Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 4128: Marcadé 1969, 221, πίν. 37. Kahil 1984, 652, αρ. 379 με εικόνα (ως προς την επιλογή μακριού χιτώνα – τέλος 2ου αι. π.Χ.)

Χρονολόγηση: Ελληνιστικοί χρόνοι, τέλη 2^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο άγαλμα Άρτεμης. Από άσπρο μάρμαρο με κρυστάλλους, η επιφάνεια καλύπτεται εξολοκλήρου από γκριζοκάστανη πατίνα και είναι «ζαχαροποιημένη». Σώζεται από το ύψος των ώμων ως τη μέση της δεξιάς κνήμης και το άνω μέρος του αριστερού μηρού. Λείπουν τα χέρια από τους ώμους. Το κεφάλι θα ήταν ένθετο στη μεγάλη κοιλότητα με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι στο άνω μέρος. Πρόσθετο, από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου θα ήταν ολόκληρο το αριστερό χέρι, καθώς σώζεται τετράγωνος τόρμος με μεγάλο σιδερένιο οριζόντιο γόμφο για την προσαρμογή του.

Στηρίζεται στο δεξιό πόδι, άνετο θα ήταν το αριστερό που λείπει από την αρχή το μηρού.

Φορά ζωσμένο μακρύ χιτώνα με μακρύ απόπτυγμα, ιμάτιο και νεβρίδα. Η νεβρίδα καλύπτει το δεξιό τμήμα του θώρακα και το κάτω μέρος του σώματος, κάτω από τους μαστούς ως την αρχή των μηρών. Τα δυο σκέλη της θα δένονταν στο δεξιό ώμο (που λείπει) και πέφτουν, αντίστοιχα, μπροστά και πίσω. Λοξή αναδίπλωση της νεβρίδας από το δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, ως κάτω από τον αριστερό μαστό. Στη συνέχεια, η νεβρίδα τυλίγεται κάτω από τον δεξιό μαστό, ενώ σχηματίζει ανάμεσα στα σκέλη μια στενή ορθογώνια λωρίδα που αποδίδεται με μια πλατιά επίπεδη

πτύχωση. Το ιμάτιο πέφτει από τον αριστερό ώμο προς τα κάτω, παράλληλα με την αριστερή πλευρά του σώματος, ως τη μέση της μορφής με οξυκόρυφη απόληξη.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι πλατιές, αραιές, κάθετες και παράλληλες, τόσο στο απόπτυγμα, όσο και πάνω στον σωζόμενο δεξιό μηρό του στάσιμου σκέλους, όπου είναι μόλις δύο. Λιγοστές, αραιές πτυχώσεις, με ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα, γύρω από τους μαστούς, οι οποίοι διαγράφονται ξεκάθαρα, χωρίς πτυχώσεις.

Στην πίσω όψη, μεγάλη κεντρική αυλάκωση σε όλο τον κατακόρυφο άξονα, με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι – μήπως αυτό σχετίζεται με την τοποθέτησή του;;

11. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας με νεβρίδα (Πίν. 12-13)

Αριθμός ευρετηρίου: BE 10386

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού, Προπύλαια

Προέλευση: Αρχαίο θέατρο Φθιωτίδων Θηβών, 1992, περισυλλογή από τα μπάζα

Διαστάσεις: Ύψ. 0,412μ., Πλ.0,223μ.

Βιβλιογραφία: Αδρύμη 1997, 133, εικ. 6

Παράλληλα: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1862: . Gocena και Poron 1986, 97, αρ. 8. Damaskos 2016, 36, αρ. 7. Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, ακατάγραφο: Μητροπούλου 1985, 149-150, αρ. 5, εικ. 5

Χρονολόγηση: Τέλος 4ου-αρχές 3ου αι. π.Χ.

Τμήμα ακέφαλου αγαλματίου Άρτεμης. Σώζεται από το ύψος των ώμων ως πάνω από τα γόνατα. Λείπουν και τα δύο χέρια. Το στήθος είναι εξολοκλήρου αποκρουσμένο, πάνω από τη ζώνη. Το κεφάλι και το αριστερό χέρι θα ήταν πρόσθετα, όπως μαρτυρούν οι κυκλικοί τόρμοι στα σημεία προσαρμογής. Από το αριστερό χέρι σώζεται μόνο ένα τμήμα ψηλά στο βραχίονα.

Η επιφάνεια του μαρμάρου είναι γκρίζα. Έντονες ιζηματογενείς αποθέσεις.

Στηρίζεται στο αριστερό πόδι, ενώ το δεξί είναι ελαφρώς προτεταμένο και πιθανότατα θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο.

Φορά χιτωνίσκο ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο στο ύψος των ισχίων και νεβρίδα με τριγωνική μακριά απόληξη ανάμεσα στα σκέλη. Η άλλη άκρη της νεβρίδας κάτω από το δεξιό μαστό, ακριβώς κάτω από τη ζώνη. Ο τελαμώννας διακρίνεται κάτω από την αριστερή μασχάλη και στην πίσω όψη διαγώνια στην πλάτη προς τον δεξιό ώμο.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι φαρδιές και βαθιές στην περιοχή του κόλπου, ενώ χαμηλότερα είναι γενικά λίγες και αραιές. Η τριγωνική απόληξη της νεβρίδας ανάμεσα στα σκέλη ακουμπά πάνω σε μια φαρδιά ορθογώνια κάθετη πτύχωση, πολύ έξεργη. Αριστερά και δεξιά, κάτω από τον κόλπο από μια έντονα έξεργη πτύχωση του χιτωνίσκου, ο οποίος πιθανότατα θα ανέμιζε. Δυο πτυχώσεις στο σωζόμενο τμήμα του αριστερού βραχίονα πιθανόν ανήκουν σε ιμάτιο.

Η κάτω επιφάνεια είναι εντελώς επίπεδη και φέρει έναν κυκλικό τόρμο κοντά στην πίσω πλευρά, πιθανόν για την προσαρμογή του κάτω μέρους του γλυπτού που θα ήταν κατασκευασμένο από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου.

Η πίσω επιφάνεια του γλυπτού δεν ήταν δυνατόν να εξεταστεί με λεπτομέρεια. Λόγω της σταθερής τοποθέτησής του στα προπύλαια του Γιαννοπούλειο Αρχαιολογικού Μουσείου Αλμυρού. Ωστόσο, κατέστη δυνατόν να διαπιστωθεί η ύπαρξη ενός ακόμα κυκλικού τόρμου χαμηλά στην πίσω πλευρά, όπου η επιφάνεια είναι επιπροσθέτως αποκρουσμένη.

12. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας με νεβρίδα (πίν. 14)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 486

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,46μ., Πλ. 0,34μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76β

Παράλληλα: Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2010/37: Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 25, εικ. 10

Κορμός ακέφαλου αγαλματίου Άρτεμης. Από άσπρο μάρμαρο με καστανή πατίνα. Επιφάνεια «ζαχαροποιημένη». Σώζεται από τους ώμους ως την αρχή των μηρών. Μεγάλη κοιλότητα στο άνω μέρος με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι για την ένθεση της κεφαλής. Πρόσθετα, από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, και τα δυο χέρια: ωοειδής τόρμος για την προσαρμογή του αριστερού χεριού και κυκλικός για το δεξί. Πρόσθετο και το κάτω μέρος του σώματος: η κάτω επιφάνεια είναι επίπεδη, με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι και ένα μεγάλο τετράγωνο τόρμο στο κέντρο για την προσαρμογή του. Το αριστερό χέρι λείπει από τον ώμο, ενώ από το δεξί σώζεται μόνο ο ώμος. Μεγάλη απόκρουση στην πίσω όψη, ανάμεσα στη βάση του λαιμού και τον σωζόμενο δεξιό ώμο.

Στηρίζεται στο δεξιό πόδι, άνετο θα ήταν το αριστερό. Ο αριστερός ώμος ελαφρώς ανυψωμένος, καθώς το αριστερό χέρι θα ήταν ανυψωμένο προς τη φαρέτρα, ενώ το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω, μακριά από το σώμα.

Φορά ζωσμένο χειριδωτό χιτώνα με μακρύ απότυγμα και νεβρίδα. Η νεβρίδα καλύπτει το δεξιό τμήμα του θώρακα και σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από τον δεξιό ώμο, λοξά κάτω από τον αριστερό μαστό και κάτω από την αριστερή μασχάλη. Το ζώσιμο του χιτώνα δηλώνεται με πλατιά ταινία που δένεται μπροστά σε κόμπο, οι άκρες του οποίου πέφτουν αριστερά και δεξιά από τον ομφαλό. Μικρή τριγωνική αναδίπλωση του χιτώνα πάνω από το ζώσιμο στη δεξιά πλευρά.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα διαγράφονται κάτω από τη νεβρίδα. Κάτω από την παρυφή της νεβρίδας, χαμηλά, οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι πλατιές, με καμπύλες ράχες και πλατιές, ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα, που έχουν γίνει με τρυπάνι. Πάνω από τη ζώνη, αριστερά του αριστερού μαστού, τρεις έντονες κάθετες πτυχώσεις, ελαφρώς καμπύλες και παράλληλες, με οξείες ράχες. Γενικά, ωστόσο, οι πτυχώσεις στο πάνω μέρος του σώματος είναι πολύ χαμηλές, σχεδόν ημιτελείς. Πτυχώσεις είναι ορατές και στον σωζόμενο δεξιό ώμο, δηλώνοντας τη χειρίδα.

Στην πίσω όψη, δηλώνονται αδρομερώς οι όγκοι του σώματος και ο τελαμώνας, ή μάλλον η λοξή αναδίπλωση της νεβρίδας, με φωτοσκίαση. Ίχνη επεξεργασίας από βελόνι σχεδόν σε όλη την επιφάνεια.

13. Κορμός αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας με νεβρίδα (πίν. 15)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 8 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου , Τόμος Α΄ αρ. 19, Τόμος Γ΄ αρ. 212. Φέρει και τον αριθμό 5

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,175μ., Πλ.0,15μ., Πάχ. 0,085μ.

Βιβλιογραφία: Kahil 1984, 652, αρ. 372

Χρονολόγηση: Ρωμαϊκοί χρόνοι

Τμήμα ακέφαλου κορμού αγαλματίου Άρτεμης από άσπρο μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό ως περίπου τη μέση. Λείπουν ολοσχερώς και τα δυο χέρια, ενώ ειδικά η δεξιά πλευρά είναι σε μεγάλο μέρος αποκρουσμένη. Από το αριστερό χέρι σώζεται η αρχή του ώμου. Αποκρουσμένος και ο δεξιός μαστός.

Φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και νεβρίδα που καλύπτει το αριστερό τμήμα του θώρακα και σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από τον αριστερό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, ως κάτω από τον δεξιό μαστό. Τριγωνικού σχήματος κόλπο σχηματίζει ο χιτώνας στη δεξιά πλευρά, κοντά στη μασχάλη. Ο χιτώνας διακρίνεται επίσης στη δεξιά πλευρά του μπούστου, όπου σχηματίζει ημικύκλιο στη λαιμόκοψη και τέσσερις-πέντε λοξές προς τα αριστερά πτυχώσεις ως την αναδίπλωση της νεβρίδας. Η νεβρίδα καλύπτει την πλάτη και η μια της άκρη έρχεται μπροστά από τα αριστερά στη μέση και καταλήγει κάτω από τον αριστερό μαστό σχηματίζοντας ημισέληνο.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη.

14. Τμήμα αγαλματίου Άρτεμης κυνηγέτιδας με νεβρίδα (πίν. 16)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 633

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη (Ο Χρυσοστόμου⁶⁶⁴ αναφέρει προέλευση τη Δημητριάδα, αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από τους επίσημους καταλόγους της ΕΦΑ Μαγνησίας)

Διαστάσεις: Ύψ. 0,26μ., Πλ.0,094μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 328, πίν. 76δ. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 28β. Kahil 1984, 652, αρ. 374

Παράλληλα: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2132: Kahil 1984, 652, αρ. 364, με εικόνα (ως προς την απόδοση της πτυχολογίας και της κίνησης του χιτωνίσκου)

Χρονολόγηση: Ύστεροι Ελληνιστικοί – πρώιμοι αυτοκρατορικοί χρόνοι

Δεξιό ήμισυ από τον κορμό αγαλματίου Άρτεμης. Σώζεται ο λαιμός με κυκλικό τόρμο για την προσαρμογή του κεφαλιού, ο δεξιός ώμος και το δεξιό πόδι μέχρι το γόνατο που προβάλλει και θα ήταν λυγισμένο. Το σωζόμενο τμήμα του αγαλματίου είναι αποκομμένο στον κατακόρυφο άξονα, πιθανόν για δεύτερη χρήση.

Φορά χιτωνίσκο που ανεμίζει με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο στο ύψος των ισχίων και νεβρίδα. Η νεβρίδα σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από τα αριστερά προς τα δεξιά, κάτω το δεξιό μαστό και συνεχίζει κάτω από τη δεξιά μασχάλη. Τριγωνικού σχήματος κόλπος του χιτώνα κοντά στη μασχάλη, ακριβώς πάνω από τον τελαμώννα. Η νεβρίδα καλύπτει το πάνω μέρος του σώματος, αφήνοντας ορατό τον κόλπο του χιτώνα στο ύψος των ισχίων και καταλήγει σε τριγωνική απόληξη ανάμεσα στα σκέλη.

Η πίσω επιφάνεια πολύ αδρά δουλεμένη.

⁶⁶⁴Χρυσοστόμου 1998, 193, πίν. 28α.

Το δεξιό χέρι πιθανόν θα κρατούσε την ανεμιζόμενη παρυφή του χιτωνίσκου.
Λόγω της αποσπασματικότητας του αγαλματίου, δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε
αν στο αριστερό χέρι κρατούσε δάδα ή όχι.

**15. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας– Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία)
(πίν. 17-18)**

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 535

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φάρσαλα, 1950, μεταφέρθηκε το 1976 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού

Διαστάσεις: Ύψ. 0,35μ., Πλ.0,24μ.

Βιβλιογραφία: Kahil 1984, 688, αρ. 892γ. Μητροπούλου 1992, 329, πι. 77δ. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 27γ

Παράλληλα: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2132: Kahil 1984, 652, αρ. 364, με εικόνα (ως προς την απόδοση της πτυχολογίας και της κίνησης του χιτωνίσκου)

Χρονολόγηση: Ύστεροι Ελληνιστικοί – πρώιμοι αυτοκρατορικοί χρόνοι

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από το λαιμό ως κάτω από τα γόνατα. Καλύπτεται σχεδόν εξολοκλήρου από επικαθίσεις.

Η μορφή είναι σε διασκελισμό, με προτεταμένο και λυγισμένο στο γόνατο το δεξιό σκέλος. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω και κρατά, λυγίζοντας στον καρπό, την παρυφή του ανεμίζοντος προς τα πίσω χιτωνίσκου, ενώ με το αριστερό κρατά δάδα.

Φορά χιτωνίσκο με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο στην περιοχή των ισχίων, νεβρίδα και ιμάτιο. Το ιμάτιο είναι ριγμένο σε κορμό δέντρου στην αριστερή πλευρά και τυλίγεται στο αριστερό χέρι, αφήνοντας ορατή την παλάμη που κρατά τη δάδα. Η δάδα ακουμπά μπροστά στον αριστερό μηρό και φτάνει ψηλά ως το ύψος του κεφαλιού, όπως σώζονται οι απαρχές της φλόγας. Η τριγωνική απόληξη της νεβρίδας ανάμεσα στα σκέλη ακολουθεί την κίνηση της μορφής και ανεμίζει μαζί με το χιτωνίσκο προς τα αριστερά, ακουμπώντας πάνω στον αριστερό μηρό. Ο χιτώνας σχηματίζει V στην περιοχή του λαιμού και ελαφρές λοξές πτυχώσεις γύρω από τον δεξιό μαστό, τον οποίο αγκαλιάζει η αναδίπλωση της νεβρίδας που

κατεβαίνει διαγώνια από τον αριστερό ώμο, κάτω από τον δεξιό μαστό και τη μασχάλη και διαγράφεται ξεκάθαρα και στην πίσω όψη, όπου, στην περιοχή του αυχένα διατηρείται επίμηκες έξαρμα (πιθανότατα από τη φαρέτρα).

Η πίσω όψη είναι αδρότερα δουλεμένη, ωστόσο δηλώνονται ξεκάθαρα οι πτυχώσεις του ιματίου στον κορμό του δέντρου στην αριστερή πλευρά, του χιτωνίσκου, που σχηματίζει κόλπο στην περιοχή των ισχίων, καθώς και η νεβρίδα που καλύπτει το πίσω μέρος, εκτός από τη δεξιά ωμοπλάτη (όπου δηλώνονται αδρά λοξές προς τα αριστερά πτυχώσεις του χιτώνα) και σχηματίζει τριγωνική απόληξη ανάμεσα στα σκέλη.

Η άλλη απόληξη της νεβρίδας τυλίγεται κάτω από τον αριστερό μαστό προς την κοιλιακή χώρα.

Η αριστερή παλάμη κρατά τη δάδα με τον δείκτη και τον μέσο που ακουμπούν στην μπροστινή της πλευρά, ενώ ο αντίχειρας δεν είναι ορατός, καθώς θα ήταν στην πίσω πλευρά της δάδας. Τα δυο ορατά δάχτυλα πάνω στη δάδα αποδίδονται αφύσικα μακριά, ενώ, αντίθετα, τα δάχτυλα του δεξιού χεριού που κρατούν την παρυφή του χιτωνίσκου αποδίδονται πιο φυσικά και αναλογικά.

16. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας– Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία) (πίν. 19)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 499

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη (Ο Χρυσοστόμου⁶⁶⁵ αναφέρει προέλευση τη Δημητριάδα, αυτό όμως δεν επιβεβαιώνεται από τους επίσημους καταλόγους της ΕΦΑ Μαγνησίας)

Διαστάσεις: Ύψ. 0,20μ., Πλ. 0,13μ.

Βιβλιογραφία: Kahil 1984, 688, αρ. 892β. Μητροπούλου 1992, 329, πίν. 77γ. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 27β

⁶⁶⁵Χρυσοστόμου 1998, 193, πίν. 28α.

Παράλληλα: Λάρισα, Διαχρονικό Μουσείο, ακατάγραφο: Μητροπούλου 1985, 149-150, αρ. 5 με εικόνα. Χρυσοστόμου 1998, 192, πίν. 30α. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2132: Kahil 1984, 652, αρ. 364, με εικόνα

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως την αρχή του δεξιού ισχίου και το μέσο του αριστερού μηρού. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο. Συγκολλημένο από δυο κομμάτια, στην περιοχή από τον αριστερό ώμο, που περιλαμβάνει το αριστερό χέρι που κρατά δάδα. Η μορφή είναι σε διασκελισμό. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, του οποίου ο μηρός μπροστά είναι αποκρουσμένος, και θα είχε προτεταμένο και λυγισμένο στο γόνατο το δεξί, σε κίνηση προς τα μπροστά.

Φορά χιτωνίσκο, ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος, νεβρίδα και ιμάτιο, που από τον αριστερό ώμο τυλίγεται στο αριστερό χέρι και πέφτει πίσω και στο πλάι. Με το δεξιό χέρι, που λείπει, θα κρατούσε την παρυφή του χιτωνίσκου στο ύψος του μηρού, ενώ με το αριστερό, λυγισμένο στον αγκώνα, κρατά δάδα που ακουμπά μπροστά, στο ύψος του αριστερού γλουτού, και φτάνει ως το ύψος του ώμου. Το αριστερό χέρι καλύπτεται από το ιμάτιο, αφήνοντας ορατή μόνο την παλάμη που κρατά τη δάδα χαμηλά, με τον αντίχειρα ακουμπισμένο πάνω της μπροστά και τα υπόλοιπα δάχτυλα στο πλάι, με αποτέλεσμα να σχηματίζεται μια κοιλότητα ανάμεσα στον αντίχειρα και τον δείκτη. Το χέρι με τη δάδα βρίσκεται σε απόσταση από το σώμα, με αποτέλεσμα να υπάρχει κενό ανάμεσά τους.

Ο χιτώνας σχηματίζει V στο λαιμό και οι πτυχώσεις του διακρίνονται στον αριστερό μαστό. Το ζώσιμο δηλώνεται με φωτοσκίαση. Η νεβρίδα καλύπτει την περιοχή της κοιλιάς και σχηματίζει τριγωνική απόληξη ανάμεσα στα σκέλη. Η άλλη της απόληξη έρχεται κάτω από τον δεξιό μαστό. Διαγώνια, από τον δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, η αναδίπλωση της νεβρίδας περνά κάτω από τον αριστερό μαστό, γυρίζει κάτω από την αριστερή μασχάλη και διακρίνεται και πίσω στην πλάτη.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα. Διακρίνονται τα όρια της νεβρίδας στην περιοχή των ισχίων και οι πτυχώσεις του χιτωνίσκου χαμηλότερα.

17. Αγαλμάτιο Άρτεμης κυνηγέτιδας– Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία)
(πίν. 20)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 765

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Κραννώνα

Διαστάσεις: Ύψ. 0,205μ., Πλ.0,12μ.

Βιβλιογραφία: Kahil 1984, 688, αρ. 892α. Μητροπούλου 1992, 329, πίν. 77β.
Χρυσοστόμου 1998, 193, πίν. 28α

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως τα γόνατα. Η μορφή είναι σε διασκελισμό, με προτεταμένο και λυγισμένο το δεξιό σκέλος. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω και κρατά, λυγίζοντας στον καρπό, την παρυφή του ανεμίζοντος προς τα πίσω χιτωνίσκου, ενώ με το αριστερό κρατά δάδα. Η παλάμη του αριστερού χεριού είναι φθαρμένη, ώστε να μην διακρίνονται δάχτυλα. Αποκρουσμένα τα δάχτυλα της αριστερής παλάμης. Η επιφάνεια του μαρμάρου έχει «ζαχαροποιηθεί», με αποτέλεσμα να μην είναι ευκρινή όλα τα χαρακτηριστικά της μορφής.

Φορά χιτωνίσκο, ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος, με απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο στην περιοχή των ισχίων, νεβρίδα και ιμάτιο, που τυλίγεται στον αριστερό πήχη και είναι ριγμένο σε στήριγμα (κορμός δέντρου;) που βρίσκεται στην αριστερή της πλευρά.

Η νεβρίδα διακρίνεται ξεκάθαρα στο δεξιό πλευρό της, συγκεκριμένα η απόληξή της. Η περιοχή της κοιλιάς μένει χωρίς πτυχώσεις, με αποτέλεσμα να διαγράφεται ο ομφαλός.

Η δάδα που κρατά με το αριστερό χέρι, ακουμπά μπροστά στον αριστερό μηρό και φτάνει ως περίπου στο ύψος του ώμου.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα. Ουσιαστικά, η απόληξη του αποπτύγματος του χιτωνίσκου στην περιοχή των γλουτών.

18. Αγαλμάτιο Άρτεμης – Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία) (πίν. 21)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 58723

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φερές, παράδοση Στέργιου Μπακάλη 1995. Βρέθηκε τυχαία στον αγρό του, στη θέση «Πλάτωμα» Βελεστίνου, που γειτνιάζει άμεσα με τη Μαγούλα Μπακάλη, η οποία ταυτίζεται με τη θέση της Ακρόπολης των αρχαίων Φερών

Διαστάσεις: Ύψ. 0,257μ., Πλ.0,157μ.

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο

Παράλληλα: Βαρκελώνη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. R 22/23b: Simon 1984, 808, αρ. 33α με εικόνα. Άγαλμα Άρτεμης από το ανατολικό αέτωμα θησαυρού της Ελευσίνας: Kahil 1984, 722, αρ. 1290 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ.Χ. – Αντωνίνηια περίοδος

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως τα γόνατα. Αποκρουσμένο το μπροστινό μέρος του δεξιού πήχη, καθώς και το μπροστινό μέρος του αριστερού μηρού. Τα δάχτυλα του αριστερού χεριού που κρατούν τη δάδα αποκρουσμένα.

Η μορφή είναι σε διασκελισμό, με προτεταμένο και λυγισμένο το αριστερό σκέλος. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω και κρατά, λυγίζοντας στον καρπό, την παρυφή του χιτωνίσκου, με τον αντίχειρα, τον δείκτη και τον μέσο, ενώ ο παράμεσος και το μικρό δάχτυλο είναι τεντωμένα προς τα κάτω. Με το αριστερό, λυγισμένο στον αγκώνα, χέρι κρατά δάδα.

Φορά αχειρίδωτο χιτωνίσκο, ζωσμένο κάτω από το στήθος, όπου σχηματίζει κόλπο, με απόπτρυγμα που σχηματίζει κόλπο στο ύψος των γλουτών. Φορά επίσης μιάτιο που είναι ριγμένο πίσω από τον αριστερό της ώμο σε στήριγμα (κορμός

δέντρου;) που βρίσκεται στην αριστερή της πλευρά, τυλίγεται στον αριστερό πήχη και στη συνέχεια πέφτει προς τα κάτω, κατά μήκος της αριστερής πλευράς.

Κρατά από το πάνω μέρος της κοντή δάδα που φτάνει ως το ύψος της μέσης, ενώ το κάτω μέρος της ακουμπά στην εξωτερική πλευρά του αριστερού μηρού.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι φαρδιές, με σχετικά ρηχές αυλακώσεις ανάμεσά τους. Πάνω από τη ζώνη, καμπύλες πτυχές ανάμεσα στους μαστούς και γύρω από το λαιμό και δέσμες λοξών πτυχώσεων πάνω και κάτω από τους μαστούς. Κάτω από τη ζώνη οι πτυχές είναι κάθετες, παράλληλες, πλατιές, με ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα. Στην περιοχή της κοιλιάς, το ύφασμα χαρακτηρίζεται από διαφάνεια, καθώς μένει απτύχωτο, διαγράφοντας τον ομφαλό. Κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος, οι πτυχές είναι πυκνές και ακολουθούν, σε λοξές δέσμες, την κίνηση της μορφή, κολλώντας ιδιαίτερα πάνω και γύρω από τον σωζόμενο δεξιό μηρό.

Η πίσω όψη είναι αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα.

19. Αγαλμάτιο Άρτεμης– Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία) (πίν. 22)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 568

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,106μ., Πλ.0,074μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 329, πιν. 77^ε

Παράλληλα: Κοπεγχάγη, Γλυπτοθήκη Ny Carlsberg, αρ. ευρ. 1579: Poulsen 1951, 85-86, αρ. 88

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως το μέσο των μηρών. Λείπουν τα δάχτυλα του αριστερού χεριού και το κεντρικό τμήμα της δάδας.

Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το άνετο αριστερό είναι ελαφρώς προτεταμένο και θα λύγιζε στο γόνατο.

Φορά μακρύ αχειρίδωτο χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος και ιμάτιο. Το ιμάτιο σχηματίζει λεπτή αναδίπλωση μπροστά, χαμηλά, στο ύψος των γλουτών, λοξά προς τα κάτω και δεξιά της. Μία άκρη του ιματίου κατέρχεται από τον αριστερό ώμο, από τον οποίο πέφτει μπροστά κατακόρυφα, κατά μήκος της αριστερής πλευράς του σώματος.

Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω και κρατά την αναδίπλωση του ιματίου, ενώ το αριστερό, λυγισμένο στον αγκώνα, κρατά δάδα. Το κάτω μέρος της δάδας ακουμπά στην αριστερή πλευρά πάνω στο ιμάτιο, στο ύψος του ισχίου και φτάνει ως το ύψος των ώμων.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα δηλώνονται ξεκάθαρα και στις δυο όψεις του αγαλματίου, λοξές πάνω από τη ζώνη και κατακόρυφες κάτω από αυτήν, πλατιές, με καμπύλες ράχες, με στενές και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσά τους. Το ύφασμα κολλά πάνω στο σώμα, αφήνοντας να διαγράφονται οι καμπύλες του σώματος και ο ομφαλός στην περιοχή της κοιλιάς. Η ζώνη στη μπροστινή όψη αποδίδεται με ανάγλυφη ταινία, ενώ στην πίσω όψη με φωτοσκίαση.

20. Αγαλμάτιο Άρτεμης– Άρτεμη Ε(ν)νοδία (Φεραία) (πίν. 23-24)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 526

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,29μ., Πλ.0,14μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 329, πλ. 76θ. Χρυσοστόμου 1998, 160, σημ. 565, αρ. 1⁶⁶⁶

Παράλληλα: Βόλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ(Αλμυρού) 63: Kahil 1984, 688, αρ. 884. Χρυσοστόμου 1998, 160, σημ. 565. Kraus 1960, 79, πίν. 3.1 (Ύστερο ελληνιστικό ανάγλυφο. Αναλογίες ως προς τη στάση της μορφής και τα

⁶⁶⁶ Ο Χρυσοστόμου αναφέρει ότι το αγαλμάτιο παραδόθηκε από τον Α. Βαρδάκη.

σύμβολα). Ηράκλειο, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 350 (κορμός Υγείας Hope): Leventi 2003, 161, πίν. 67, με την παλαιότερη βιβλιογραφία

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ.Χ.

Αγαλμάτιο Άρτεμης από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται ολόκληρο, από το κεφάλι ως την πλίνθο. Αποκρουσμένο το πρόσωπο, όπως και η απόληξη του δεξιού ποδιού και τα δάχτυλα του αριστερού ποδιού και η μπροστινή πλευρά της πλίνθου.

Στηρίζεται στο δεξιό πόδι, ενώ το αριστερό είναι ελαφρώς λυγισμένο στο γόνατο. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω και κρατά μεσόμφαλη φιάλη στο ύψος του ισχίου, ενώ με το αριστερό κρατά ψηλή δάδα, σε όλο το ύψος της αριστερής πλευράς του αγαλματίου, από την πλίνθο ως το ύψος του κεφαλιού. Η αριστερή παλάμη κρατά τη δάδα και με τα πέντε δάχτυλα, που αποδίδονται στη μπροστινή της πλευρά.

Φορά ποδήρη αχειρίδωτο χιτώνα και ιμάτιο, λοξά τυλιγμένο στο σώμα. Τυλίγεται από τον αριστερό ώμο, κάτω από τον δεξιό μαστό και καλύπτει το σώμα ως το μέσο των μηρών, όπου σχηματίζει καμπύλη παρυφή. Από τον αριστερό ώμο, το ιμάτιο πέφτει δίπλα από τη δάδα και πίσω από αυτήν, περίπου ως το ύψος των γονάτων.

Αραιές, πλατιές οριζόντιες και λοξές πτυχώσεις με αβαθείς αυλακώσεις αποδίδονται στο ιμάτιο στη μπροστινή όψη στην περιοχή της κοιλιάς και λοξές προς τα κάτω δεξιά πάνω στον αριστερό μαστό, όπου το ιμάτιο σχηματίζει μικρή αναδίπλωση. Ο χιτώνας σχηματίζει V στο λαιμό. Το αριστερό άνετο σκέλος διαγράφεται ολόκληρο, χωρίς πτυχώσεις, ενώ το δεξί στηρίζον καλύπτεται πλήρως από δέσμη κάθετων παράλληλων πτυχώσεων, με καμπύλες ράχες και στενές ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα. Στη δεξιά πλευρά του λαιμού αποδίδονται «δακτύλιοι της Αφροδίτης». Βαθιά αυλάκωση διαχωρίζει σε όλο το ύψος την αριστερή πλευρά του σώματος από τη δάδα.

Η πίσω όψη πολύ αμελώς δουλεμένη, ώστε να διαφαίνονται αδρομερώς μόνο οι όγκοι στην ανατομία και τα ενδύματα, κυρίως η παρυφή του ιματίου. Στο ύψος της κεφαλής πυκνά ίχνη επεξεργασίας από βελόνι για την απόδοση της κόμης.

ΑΦΡΟΔΙΤΗ

21. Κορμός αγαλματίου ημίγυμνης Αφροδίτης με Έρωτα στον τύπο της Αφροδίτης Arles (πίν. 25-26)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 46545

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,265μ., Πλ.0,18μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Γ 2708/Ε 28: Kahil 1984, αρ. 542 με εικόνα. Merker 1973, 26, αρ. 4, πίν. 2. Μαχαίρα 1998, 139-140, εικ. 6. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη, αρ. ευρ. 30245: Meyer 2001, 21-32, εικ. 1-4 (κορμός αγαλματικού τύπου Doria, κυρίως ως προς την απόδοση των πτυχώσεων της αναδίπλωσης του ιματίου)

Χρονολόγηση: β' μισό 2^{ου} αι. π.Χ.

Κορμός ακέφαλου αγαλματίου ημίγυμνης Αφροδίτης με Έρωτα. Από άσπρο μάρμαρο, καλύπτεται από γκριζοκάστανη πατίνα. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως τα ισχία. Λείπει το δεξιό χέρι από τη μέση περίπου του βραχίονα, ενώ το αριστερό θα ήταν από δυο ξεχωριστά κομμάτια μαρμάρου σε όλο το μήκος της εξωτερικής πλευράς κάτω από τον ώμο, καθώς σώζεται ένας σιδερένιος σύνδεσμος χαμηλά, στο ύψος του αγκώνα και ένας κυκλικός τόρμος πιο ψηλά, στο βραχίονα, ενώ όλη η εξωτερική πλευρά του αριστερού χεριού είναι επίπεδη, με ίχνη επεξεργασίας για την προσαρμογή. Το ίδιο ισχύει και για το κάτω μέρος της μορφής, καθώς όλη η κάτω επιφάνεια είναι επίπεδη, με αραιά ίχνη επεξεργασίας και έναν κεντρικό κυκλικό τόρμο. Από το σωζόμενο τμήμα του δεξιού χεριού, συμπεραίνουμε ότι είχε φορά προς τα κάτω και ελαφρώς προς τα πίσω, ενώ το αριστερό ήταν λυγισμένο στον αγκώνα προς τα μπροστά και ο πήχης

ακουμπούσε στην αναδίπλωση του ιματίου. Αποκρούσεις στους μαστούς, ιδιαίτερα στον δεξί και εκδορές γύρω από τους μαστούς και στην κοιλιακή χώρα.

Η θεά είναι γυμνή από τη μέση και πάνω και φορά ιμάτιο τυλιγμένο με ογκηρή καμπύλη αναδίπλωση μπροστά, στο ύψος των ισχίων, ακριβώς πάνω στην περιοχή του αιδοίου, το οποίο δηλώνεται με δυο λοξές εγχαράξεις. Πίσω το ιμάτιο πέφτει λοξά από τον αριστερό βραχίονα ως τη μέση της δεξιά και αφήνει ακάλυπτη την πλάτη. Ελισσόταν γύρω από το αριστερό της χέρι και έπεφτε προς την ίδια πλευρά και πάνω στον αριστερό μηρό, όπως φαίνεται από τις πτυχώσεις στο μικρό σωζόμενο τμήμα του αριστερού μηρού, κάτω από την αναδίπλωση. Ένας μικρός Έρωτας είναι γαντζωμένος πάνω στη δεξιά της ωμοπλάτη, από τον οποίο σώζονται τα πόδια – το δεξί φέρει απόκρουση σε όλο το ύψος της εξωτερικής του επιφάνειας. Μια περίπου κυκλική απόκρουση στην εξωτερική πλευρά του δεξιού ώμου της θεάς, πιθανόν οφείλεται στο σημείο όπου ακουμπούσε τη δεξιά παλάμη του ο Έρωτα.

Στον αριστερό βραχίονα διακρίνεται το ψέλιο που φορούσε, στη σωζόμενη εσωτερική πλευρά του.

Οι πτυχώσεις του ιματίου στη μπροστινή όψη είναι πλατιές, με καμπύλες ράχες, έξεργες, με βαθιές αυλακώσεις από τρυπάνι ανάμεσα. Στην πίσω όψη, οι πτυχώσεις δηλώνονται αδρότερα, με χαμηλές, αραιές και φαρδιές πτυχές.

Το γλυπτό χαρακτηρίζεται από μαλακό πλάσιμο και καλή ποιότητα εργασίας, μεστή σωματικότητα και ρέοντα περιγράμματα, καθαρές και στρογγυλεμένες επιφάνειες. Ο ομφαλός δηλώνεται με αβαθή κυκλική κοιλότητα.

22. Αγαλμάτιο Αφροδίτης με Έρωτα στον τύπο Tierolo (πίν. 27-28)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 9689

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φερές, 21.4.1988, οικόπεδο Γ. Χ. Λαϊτσου, τομή Α, χώρος Βόρεια σειράς πετρών-πλακών, πάσα 5, βάθος: 0,73μ., Σ1: 2,30μ., Σ2: 1,00μ., Λ3. Όπως προκύπτει από τα ανασκαφικά δεδομένα, το άγαλμα βρισκόταν εκεί σε δεύτερη χρήση ως οικοδομικό υλικό και πιθανότατα μεταφέρθηκε από άλλη θέση

Διαστάσεις: Ύψ. 0,35μ., Πλ. 0,164μ., Πάχ. 0,07μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Canakkale, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1786: Ozgan 1999, 51, πίν. 12d. Μαχαίρα 2004, 33-34, εικ. 7. Αθήνα, Μουσείο Αγοράς, αρ. ευρ. S 1192: Delivorrias 1984, 42, αρ. 300 με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία. Machaira 1993, 41-42, πίν. 10. Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 298: Δαμάσκος 2013, 64-65, αρ. 39, εικ. 98-101. Μαχαίρα 2016, 85-86, εικ. 6

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι, τέλη 2^{ου} αι. π.Χ. και εξής

Ακέφαλο αγαλμάτιο Αφροδίτης. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως κάτω από τα γόνατα. Λείπει το δεξιό χέρι από το μέσο του βραχίονα. Μικρές αποκρούσεις κατά τόπους, κυρίως στις πτυχώσεις του ιματίου και στο στήθος.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί σε ανάπαυση θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω, ενώ το αριστερό, λυγισμένο ακουμπά με την παλάμη ανοιχτή το αριστερό ισχίο: δηλώνονται μόνο τα τέσσερα δάχτυλα, όχι όμως ο αντίχειρας.

Φορά λεπτό αχειρίδωτο χιτώνα, χωρίς ζώνη, και ιμάτιο που καλύπτει μόνο το κάτω μέρος του σώματος, μπροστά και πίσω, από τη μέση και κάτω. Τυλίγεται γύρω από τον αριστερό πήχη και η άκρη του πέφτει δίπλα στον αριστερό μηρό. Έρχεται εμπρός στο ύψος του δεξιού ισχίου, σχηματίζοντας αναδίπλωση πάνω από τον δεξιό μηρό πέφτοντας στη συνέχεια ανάμεσα στα δυο σκέλη, μπροστά στο στηρίζον αριστερό.

Η πίσω όψη, πιο αδρά δουλεμένη, καλύπτεται σχεδόν εξολοκλήρου από ίζημα. Πίσω από τον δεξιό ώμο, στο ύψος της ωμοπλάτης, σώζονται ανάγλυφα τα πόδια της μορφής ενός μικρού Έρωτα.

Ο χιτώνας είναι πολύ λεπτός, ημιδιάφανος και κολλά πάνω στο σώμα της μορφής, χωρίς καθόλου σχεδόν πτυχώσεις διαγράφοντας την ανατομία του σώματος, τους μαστούς και τον ομφαλό με μια κοιλότητα. Στην περιοχή του λαιμού σχηματίζει καμπύλη με τριγωνικό κυματισμό προς τα δεξιά στη μέση. Δυο καμπύλες πτυχώσεις ανάμεσα στους μαστούς. Δυο λοξές πτυχώσεις στη δεξιά πλευρά, κάτω από τη μασχάλη προς την περιοχή της κοιλιάς. Αντίθετα, οι πτυχώσεις του ιματίου είναι πιο πυκνές και έξεργες. Κάθετες παράλληλες πτυχώσεις με οξείες ράχες καλύπτουν το στηρίζον δεξιό σκέλος, δυο πυκνές δέσμες κυματιστών και οριζόντιων πτυχώσεων στην αναδίπλωση του ιματίου πάνω στο δεξιό ισχίο και δέσμη λοξών πτυχώσεων κάτω από την αναδίπλωση, πάνω στον δεξιό μηρό, με πλατιές αυλακώσεις ανάμεσά τους, που αφήνουν όμως να διαγράφεται στη συνέχεια ο δεξιός μηρός.

23. Αγαλμάτιο Αφροδίτης στον τύπο Tierolo (πίν. 29)

Αριθμός ευρετηρίου: BE 2294

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φερές, 28.8.1979, Μαγούλα Μπακάλη, πλάτωμα κοντά στο δυτικό φρύδι, Ημερολόγιο Φερών 4, σελ. 147-149, ΚΕΦ 374, βρέθηκε από τον Ch. Wolters

Διαστάσεις: Ύψ. 0,24μ.

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο

Παράλληλα: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 7733: Μαχαίρα 2014, 29-36, εικ. 1-4. Αμφίπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 724: Μαχαίρα 1998, 51-52, εικ. 2. Μαχαίρα 2016, 78-79, εικ. 2

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι, τέλη 2^{ου} αι. π.Χ. και εξής

Ακέφαλο αγαλμάτιο Αφροδίτης. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως κάτω από τα γόνατα. Λοξά σπασμένο το άνω μέρος, στο ύψος του λαιμού: λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο, το οποίο θα ήταν δουλεμένο σε ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, όπως μαρτυρεί ο κυκλικός τóρμος στο σημείο προσαρμογής.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί προτεταμμένο θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο. Το αριστερό χέρι λυγισμένο ακουμπά με τα τέσσερα δάχτυλα της ανοιχτής παλάμης μπροστά στο αριστερό ισχίο, ενώ ο αντίχειρας ακουμπά στο ύψος της μέσης. Το δεξιό χέρι πιθανόν να ήταν ανυψωμένο, πάντως μακριά από το σώμα.

Φορά χειριδωτό χιτώνα ζωσμένο ψηλά στο στήθος και ιμάτιο. Ο χιτώνας σχηματίζει τριγωνικό κόλπο αριστερά και δεξιά, κοντά στις μασχάλες, που πέφτει πάνω από τη ζώνη. Το ιμάτιο καλύπτει την πλάτη, με τη μια του άκρη να τυλίγει το αριστερό χέρι στο μεγαλύτερο μέρος του, κάτω από τον ώμο, και έπειτα να πέφτει κατακόρυφα. Οι πτυχώσεις του που πέφτουν από την εσωτερική πλευρά του πήχη, ακουμπούν στην εξωτερική πλευρά του αριστερού μηρού. Η άλλη άκρη του περνά πάνω από το δεξιό ισχίο σχηματίζοντας αναδίπλωση πάνω από τον δεξιό μηρό και πέφτει ανάμεσα στα πόδια, μπροστά στο στηρίζον αριστερό.

Η μορφή πιθανόν φορούσε περιδέραιο, καθώς σώζεται μια σειρά από τέσσερις ανάγλυφες κουκίδες στην αριστερή πλευρά της σωζόμενης βάσης του λαιμού.

Ο χιτώνας είναι λεπτός και ημιδιάφανος, αφήνοντας να διαγράφονται οι καμπύλες του σώματος και ιδιαιτέρως η περιοχή της κοιλιάς με τον ομφαλό, η οποία, απτύχωτη, περιβάλλεται από κάθετες λεπτές πτυχώσεις. Λεπτές κάθετες πτυχώσεις κάτω από το στήθος και λοξές ανάμεσα στους μαστούς σχηματίζουν V. Οι πτυχώσεις του χιτώνα που καλύπτουν το αριστερό άνετο σκέλος είναι επίσης λεπτές με αβαθείς, στενές, αυλακώσεις ανάμεσα και ακολουθούν λοξή πορεία προς την αναδίπλωση του ιματίου στα δεξιά. Αντίθετα, οι πτυχώσεις του ιματίου αποδίδονται πιο πλατιές, με καμπύλες ράχες και βαθύτερες αυλακώσεις ανάμεσα, τονίζοντας την αντίθεση στην υφή των δυο υφασμάτων.

Η πίσω όψη αδρά δουλεμένη. Αποδίδονται οι λοξές πτυχώσεις του ιματίου στην πλάτη και πολύ περιληπτικά χαμηλά, ενώ μια ελαφριά διόγκωση ανάμεσα δηλώνει την έδρα.

24. Κορμός αγαλματίου Αφροδίτης με Έρωτα (πίν. 30)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 527

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,127μ., Πλ. 0,12μ., Πάχ. 0,064μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1992, 326, πλ. 75γ⁶⁶⁷

Παράλληλα: Μόναχο, Κρατικές Συλλογές Αρχαιοτήτων, αρ. ευρ. SL 133: Delivorrias 1984, 292, αρ. 41 με εικόνα (ως προς την κίνηση του δεξιού χεριού). Κόρινθος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. S 429: Delivorrias 1984, αρ. 303 με εικόνα. Machaira 1993, 47-48, αρ. 12 με την προηγούμενη βιβλιογραφία (ως προς τη θέση του Έρωτα στον αριστερό ώμο της Αφροδίτης)

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι, τέλη 2^{ου} αι. π.Χ. και εξής

Κορμός ακέφαλου αγαλματίου Αφροδίτης με Έρωτα. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Καλύπτεται από καστανή πατίνα μπροστά και ίζημα πίσω. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως την κοιλιά. Λείπει το αριστερό χέρι από τον αγκώνα και το δεξί από τον ώμο μέχρι τον αγκώνα, ενώ ο πήχης με την παλάμη του δεξιού χεριού έρχεται μπροστά κάτω από τον δεξιό μαστό. Το τμήμα του δεξιού χεριού που λείπει θα ήταν πρόσθετο, όπως φαίνεται από τον κυκλικό τορμίσκο στο σημείο προσαρμογής με τον πήχη. Αποκρούσεις στον αριστερό μαστό και τη δεξιά παλάμη.

Από τη συστροφή του σώματος, φαίνεται ότι η μορφή στηριζόταν στο αριστερό σκέλος και είχε άνετο το δεξί. Το αριστερό χέρι, λυγισμένο στον αγκώνα, πιθανόν να ακουμπούσε στη μέση της μορφής. Το δεξί, λυγισμένο μπροστά, έρχεται μπροστά κάτω από τον δεξιό μαστό και κρατά με τον αντίχειρα και το δείκτη τη ζώνη του χιτώνα.

Ένας μικρός Έρωτας είναι γαντζωμένος πίσω από τον αριστερό ώμο της μορφής, από τον οποίο σώζονται τα σκέλη – αποκρούσεις στο δεξιό σκέλος- και ο

⁶⁶⁷Το ερμηνεύει ως Άρτεμη στον τύπο *Βηρυττού-Βενετίας*.

δεξιός γλουτός, καθώς και η δεξιά του παλάμη που ακουμπά ανοιχτή μπροστά, ανάμεσα στον αριστερό ώμο και το λαιμό της Αφροδίτης.

Η Αφροδίτη φορά χιτώνα ζωσμένο κάτω από το στήθος που σχηματίζει κόλπο αριστερά, κοντά στη μασχάλη που καλύπτει τη ζώνη και ιμάτιο. Το ιμάτιο φαίνεται στην πίσω όψη, κάτω από το μέσον της πλάτης με φορά λοξά προς τα κάτω δεξιά, απ' όπου πιθανότατα θα ερχόταν μπροστά, κάτω από το ύψος του ομφαλού. Μπροστά, το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τον αριστερό βραχίονα και πέφτει προς τα κάτω.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι λεπτές, ρηχές και πυκνές, σχεδόν σαν εγχαράξεις, στη μπροστινή όψη, πάνω από τη ζώνη, αποδίδοντας την κίνηση του δεξιού χεριού που τραβά το ύφασμα στο ύψος της ζώνης ανάμεσα στους μαστούς, τεντώνοντάς το προς τα κάτω. Οι λοξές πτυχώσεις ανάμεσα στους μαστούς σχηματίζουν ενάλληλα V και κολλούν πάνω στο σώμα, αφήνοντας τους μαστούς να διαγράφονται ξεκάθαρα κάτω από το λεπτό, ημιδιάφανο ύφασμα. Στην πίσω όψη, οι πτυχώσεις, τόσο του χιτώνα, όσο και του ιματίου, είναι πιο πλατιές και αραιές. Η περιοχή της κοιλιάς δηλώνεται με ιδιαίτερη πλαστικότητα, καθώς διαγράφεται ξεκάθαρα η σάρκα κάτω από τη διαφάνεια του απτύχωτου χιτώνα, οι μύες και ο ομφαλός.

25. Αγαλμάτιο Αφροδίτης (πίν. 31)

Αριθμός ευρετηρίου: Λγ 991

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Μαγουλίτσα Καρδίτσας, Αρτεσιανό, 1958

Διαστάσεις: Ύψ. 0,122μ., Πλ. 0,065μ., Πάχ. 0,045μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Θάσος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 841: Μαχαίρα 2016, 80, εικ. 3. Μαχαίρα 1998β, 52-53, αρ 2, εικ. 3. Ερέτρια, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 551: Μαχαίρα 2016, 80, εικ. 4. Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 550: Δαμάσκος 2013, 72-73, αρ, κατ. 50, εικ. 121-122. Οξφόρδη, βιβλιοθήκη Christ Church: Machaira 1993, 83-84, αρ. 56, πίν. 58-59 με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Stewart 2012, 282, εικ. 14. Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Γ 104/Π.Β.Ε. 791: Μαχαίρα 2011, 53, αρ. 12, πίν. 21-22

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Το κάτω τμήμα αγαλματίου όρθιας γυναικείας μορφής, ίσως Αφροδίτης. Σώζεται από τη μέση ως λίγο κάτω από τα γόνατα. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο με γκρίζα πατίνα.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί προτάσσεται ελαφρώς, λυγισμένο στο γόνατο.

Φορά λεπτό διάφανο χιτώνα που αφήνει να διαγράφονται οι καμπύλες του σώματος στην περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός και βαρύ πτυχωτό ιμάτιο που σχηματίζει καμπύλη αναδίπλωση κάτω από τον ομφαλό και πέφτει πτυχωτό στην αριστερή πλευρά, καλύπτοντας όλο το αριστερό στηρίζον σκέλος. Οι πτυχώσεις είναι έξεργες, με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα και έχουν γίνει με τρυπάνι. Ιδιαίτερα βαθιά η αυλάκωση στις πτυχώσεις ανάμεσα στα σκέλη. Αντίθετα, το δεξιό άνετο σκέλος διαγράφεται ολόκληρο, κάτω από το εντελώς απτύχωτο ύφασμα.

Στην πίσω όψη αποδίδονται οι λοξές πτυχώσεις του ιματίου σε όλο το σωζόμενο κάτω μέρος του αγαλματίου (από τους γλουτούς και κάτω), καθώς και οι

όγκοι του σώματος, ιδιαιτέρως ο προτεταμένος δεξιός γλουτός, κάτω από τις πτυχώσεις του ιματίου.

Για τη στάση των χεριών δεν έχουμε στοιχεία, ωστόσο το αποτύπωμα μιας ωοειδούς απόκρουσης στην αριστερή πλευρά, καθώς και το απότμημα μαρμάρου που ίσως ανήκει σε δάχτυλο, υποδηλώνουν ότι το αριστερό χέρι ήταν πιθανόν λυγισμένο και ακουμπούσε με την παλάμη στο αριστερό ισχίο.

26. Αγαλμάτιο ημίγυμνης Αφροδίτης στον τύπο Venus Marina (πίν. 32)

Αριθμός ευρετηρίου: Λγ 883

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη. Συλλογή Χατζηγιάννη, δημάρχου Λάρισας, αρ. εισ. 64, 81-82, 67/8

Διαστάσεις: Ύψ. 0,152μ., Πλ. 0,071μ., Πάχ. 0,035μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Ρώμη, Villa Borghese, αρ. ευρ. 738: Schmidt 1997, 201, αρ. 67, με εικόνα και τη σχετική βιβλιογραφία (ως προς το είδος του στηρίγματος). Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 5416 και αρ. ευρ. Α 5286: Marcade 1969, 231, πίν. 44 και πίν. 56, αντίστοιχα (ως προς την απόδοση των πτυχώσεων του ιματίου ανάμεσα στα σκέλη)

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Ακέφαλο αγαλμάτιο ημίγυμνης Αφροδίτης. Από άσπρο λεπτόκκοκο μάρμαρο. Καλύπτεται από καστανή πατίνα. Σώζεται από τους ώμους ως τη συμφυή, ορθογώνιου σχήματος, πλίνθο. Η πλίνθος είναι αποκρουσμένη στη δεξιά της πλευρά. Αποκρουσμένο και το κάτω μέρος του δεξιού ποδιού με το πέλμα. Λείπει το δεξιό χέρι, από το μέσον περίπου του βραχίονα, ενώ σώζεται η δεξιά παλάμη που ακουμπά σε στήριγμα. Απόκρουση στην πίσω όψη, στο αριστερό χέρι.

Στηρίζεται στο αριστερό πόδι, ενώ το άνετο δεξί είναι λυγισμένο στο γόνατο και φέρεται ελαφρώς στο πλάι και προς τα πίσω. Το αριστερό χέρι, λυγισμένο στον αγκώνα, ακουμπά με το έξω μέρος της παλάμης στο ισχίο. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω: η σωζόμενη παλάμη ακουμπά σε στήριγμα στο ύψος του δεξιού ισχίου, από το οποίο σώζεται μόνο το άνω τμήμα του και είχε πιθανόν τη μορφή δελφινιού.

Φορά ιμάτιο που καλύπτει όλο το κάτω μέρος του σώματος, από τους γλουτούς ως και τα άκρα πόδια, αφήνοντας να φανεί μόνο η άκρη του αριστερού πέλματος. Τυλίγεται γύρω από τον αριστερό καρπό και στη συνέχεια πέφτει κάθετα,

παράλληλα με την αριστερή πλευρά του σώματος ως την πλίνθο, σχηματίζοντας χαρακτηριστικές απολήξεις ζιγκ-ζαγκ. Μπροστά, το ιμάτιο σχηματίζει τριγωνική αναδίπλωση, με εντονότερες πτυχώσεις κάτω από την κοιλιά. Η τριγωνική αναδίπλωση του ιματίου καλύπτει τον αριστερό μηρό, ως το μέσον του περίπου και η κορυφή της είναι στην εξωτερική του πλευρά, εκεί που συναντά τις ζιγκ-ζαγκ πτυχώσεις του ιματίου που πέφτει στην αριστερή πλευρά. Κάτω από την τριγωνική αναδίπλωση, οι πτυχώσεις που καλύπτουν το στάσιμο αριστερό σκέλος, πλατιές, με καμπύλες ράχες και ρηχές αυλακώσεις, ακολουθούν τη συστροφή του σώματος και σχηματίζουν καμπύλες προς τα κάτω και δεξιά, προς το πέλμα του δεξιού άνετου σκέλους. Το δεξιό σκέλος διαγράφεται κάτω από το ιμάτιο, χωρίς πτυχώσεις.

Η πίσω όψη του αγαλματίου δεν είναι δουλεμένη.

27. Αγαλμάτιο Αφροδίτης (;) (πίν. 33)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 555

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,315μ., Πλ.0,15μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 710: Geominy 1985, 367 κ.ε., πίν 81. Καλτσάς 2001, 293-294, αρ, κατ. 615, με εικόνα και την παλαιότερη βιβλιογραφία. Βερολίνο, Συλλογή Αρχαιοτήτων Κρατικών Μουσείων Βερολίνου, αρ. ευρ. AnP VII 53: Schwarzmaier και Scholl 2019, 191-193, αρ. 100 με εικόνες και τη σχετική βιβλιογραφία. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1093: ΚΓΑΜΘ II, 37, αρ. 366, εικ. 1118-1121 (Γ. Δεσπίνης). Ρόδος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Ε 524: Gualandi 1976, 100-101, εικ. 86-87 (ως προς την απόδοση των πτυχώσεων της αναδίπλωσης του ιματίου). Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 236: Καλτσάς 2001, 291, αρ. 612. Bol 2007, 251, 403, εικ. 217 (Hans-Hoyer von Prittwitz und Gaffron)

Χρονολόγηση: Τέλος 2^{ου} – αρχές 1^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο όρθιας γυναικείας μορφής, ίσως Αφροδίτης. Σώζεται από το λαϊμό ως τη συμφυή ωσειδή πλίνθο. Η πλίνθος ελαφρώς αποκρουσμένη αριστερά και δεξιά. Λείπει το δεξιό χέρι από τον αγκώνα.

Στη δεξιά πλευρά, κορμός δέντρου, στον οποίο ακουμπά ο δεξιός βραχίονας, που φτάνει ως και το ύψος του κεφαλιού.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί λυγισμένο στο γόνατο φέρεται ελαφρώς στο πλάι και λίγο πιο μπροστά από το αριστερό. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω, χωρίς επαφή με το σώμα, ενώ το λυγισμένο αριστερό πιάνει με την παλάμη την αναδίπλωση του ιματίου. Φαίνονται και τα πέντε δάχτυλα.

Φορά λεπτό χιτώνα, ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και βαρύ ιμάτιο που σχηματίζει ογκηρή καμπύλη σχοινοειδή αναδίπλωση κάτω από τον ομφαλό, ο οποίος διαγράφεται κάτω από το λεπτό ύφασμα του χιτώνα. Το ιμάτιο τυλίγεται γύρω από τον αριστερό αγκώνα και τον πήχη και στη συνέχεια πέφτει κάθετα, παράλληλα με το σώμα, ακουμπώντας στην πλίνθο.

Οι πτυχώσεις του ιματίου κάτω από την αναδίπλωση είναι λοξές προς τα δεξιά στην αριστερή πλευρά, καλύπτοντας το στάσιμο σκέλος, ενώ το άνετο δεξί διαγράφεται κάτω από το ύφασμα, όπου αποδίδονται μόνο λίγες ακτινωτές εγχάρακτες πτυχώσεις ψηλά, κάτω από την αναδίπλωση.

Ο χιτώνας κάτω από τη ζώνη (που αποδίδεται με μια εγχάραξη) φέρει κάθετες πτυχώσεις με επίπεδες ράχες σε χαμηλό ανάγλυφο, ενώ πάνω από τη ζώνη δεν αποδίδονται καθόλου πτυχώσεις, παρά μόνο αδρομερώς αριστερά και δεξιά από τους μαστούς. Γενικά το αγαλμάτιο δίνει την εντύπωση ημίεργου, καθώς δεν αποδίδεται ο χιτώνας στην περιοχή του μπούστου, ενώ ημιτελής φαίνεται και η επεξεργασία των πελμάτων και η παρυφή των ενδυμάτων χαμηλά.

Στην πίσω όψη διαγράφονται αδρομερώς οι όγκοι του σώματος.

ΤΥΠΟΥ ΥΓΕΙΑΣ

28. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής – Τύπος Υγείας Broadlands (πίν. 34-35)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 519

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,55μ., Πλ.0,28μ., Πάχ. 0,155μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Καβάλα, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 335: Δαμάσκος 2013, 42-43, αρ. 11, εικ. 28-31 (αγαλμάτιο γυναικείας μορφής από επιτύμβιο ναΐσκο)

Χρονολόγηση: Τέλος 4^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο γυναικείας μορφής. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως τη συμφυή κυκλική πλίνθο. Λείπει όλο το δεξιό χέρι από τον ώμο και το αριστερό από τον πήχη. Αποκρουσμένα τα πέλματα και η πλίνθος περιμετρικά. Αποκρουσμένη και η παρυφή του ιματίου κάτω από το αριστερό χέρι. Το κεφάλι θα ήταν ένθετο στη βαθιά κοιλότητα με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι που σώζεται στην άνω πλευρά. Κυκλικός τόρμος στο κάτω μέρος της πλίνθου.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί κατευθύνεται λυγισμένο ελαφρώς προς τα πίσω. Το σωζόμενο αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω λυγισμένο στον αγκώνα, με τον πήχη τεταμένο προς τα μπρος.

Φορά ποδήρη χιτώνα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και ιμάτιο που τυλίγει το κάτω σώμα ως τη μέση των κνημών και κατερχόμενο από τον αριστερό ώμο, μαζεύεται μπροστά σε μια αναδίπλωση γύρω από την κοιλιά και πέφτει ελεύθερο πάνω από τον αριστερό πήχη.

Το δεξιό χέρι θα φερόταν προς τα κάτω, πιθανόν επίσης λυγισμένο στον αγκώνα, όπου θα μπορούσε να ελίσσεται το φίδι, καθώς το αποτύπωμά του

διακρίνεται στην εξωτερική πλευρά του δεξιού μηρού, από την αναδίπλωση του ιματίου και κάτω.

Ο χιτώνας σχηματίζει πυκνές λοξές πτυχές πάνω από τη ζώνη και κάθετες παράλληλες κάτω από αυτή, ενώ χαμηλά, κάτω από την παρυφή του ιματίου, οι πτυχές είναι πιο έξεργες, με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα. Ανάμεσα στα σκέλη έντονα έξεργο ζεύγος κάθετων παράλληλων πτυχών, που ξεχωρίζει από τις πτυχώσεις των σκελών με πολύ βαθιές αυλακώσεις.

Οι πτυχώσεις του ιματίου είναι λιγότερο έξεργες από εκείνες του χιτώνα και αραιότερες. Λοξές και ελαφρώς καμπύλες προς τα δεξιά, ξεκινούν από το ισχίο του στηρίζοντος αριστερού σκέλους, το οποίο διαγράφεται κάτω από το ύφασμα, όπως και η περιοχή γύρω από το γόνατο του λυγισμένου δεξιού σκέλους. Η παρυφή του ιματίου είναι σχεδόν ευθεία, ελαφρώς κυματιστή.

Η πίσω όψη είναι πιο συνοπτικά δουλεμένη. Το ιμάτιο καλύπτει όλη την πίσω όψη ως τη μέση των κνημών, με πτυχώσεις λοξές, αραιές με πολύ πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα. Κάτω από την παρυφή του ξεκινούν αραιές κάθετες παράλληλες πτυχώσεις του χιτώνα. Αφήνει ακάλυπτη τη δεξιά ωμοπλάτη και τη μασχάλη, ως το ύψος της μέσης.

29. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής – Τύπος Υγείας Broadlands (πίν. 36-37)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 37 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου , Τόμος Β΄ αρ. 272

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φρούριο Νηλείας Παγασών (Δημητριάδα). Μεταφέρθηκε από ον Ν. Ι. Γιαννόπουλο, 26.05.1929

Διαστάσεις: Ύψ. 0,63μ., Πλ. 0,41μ.

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο

Παράλληλα: Αθήνα, Μουσείο Αγοράς, αρ. ευρ. S 378: Stewart 2012, 318-319, εικ. 24-25, με την παλαιότερη βιβλιογραφία. Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο,

αρ. ευρ. 236: Καλτσάς 2001, 291, αρ. 612. Bol 2007, 251, 403, εικ. 217 (Hans-Hoyer von Prittwitz und Gaffron)

Χρονολόγηση: Τέλος 2^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο γυναικείας μορφής. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με γκρίζα επιφάνεια. Σώζεται από τους ώμους ως λίγο πάνω από τα γόνατα. Το κεφάλι θα ήταν ένθετο στη βαθιά κοιλότητα με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι στο άνω μέρος. Λείπει το δεξί χέρι από τον ώμο και θα ήταν πρόσθετο από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, όπως φαίνεται από τους δυο κυκλικούς τórμους στο σημείο προσαρμογής. Το αριστερό χέρι λείπει από τον πήχη, για την προσαρμογή του οποίου επίσης υπάρχει κυκλικός τórμος. Αποκρούσεις στις πτυχώσεις της αναδίπλωσης του ιματίου και στην παρυφή του στα αριστερά του σώματος. Αν και δε σώζεται το φίδι ή ευδιάκριτα ίχνη του, είναι πιθανόν η επιμήκης απόκρουση στην αναδίπλωση του ιματίου με φορά προς το αριστερό χέρι να οφείλεται στο φίδι που θα κατευθυνόταν προς αυτό, που θα κρατούσε τη φιάλη.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί προτάσσεται ελαφρώς μπροστά και στο πλάι και θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο. Το δεξιό χέρι, που λείπει ολόκληρο, θα ήταν σε απόσταση από το σώμα, ενώ το αριστερό φέρεται προς τα κάτω και λυγισμένο στον αγκώνα τείνει προς τα μπρος τον πήχη.

Φορά χιτώνα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και ιμάτιο που τυλίγει το κάτω σώμα και τον αριστερό ώμο, μαζεύεται μπροστά σε μια αναδίπλωση γύρω από την κοιλιά και πέφτει ελεύθερο πάνω από τον αριστερό πήχη. Από τον αριστερό ώμο πέφτει μπροστά, πίσω από το λυγισμένο αριστερό χέρι και κάθετα κατά μήκος της αριστερή πλευράς. Η ζώνη του χιτώνα είναι λεπτή, κυκλικής τομής, και δένεται σε φιόγκο μπροστά στο κέντρο, ανάμεσα στους μαστούς.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι πυκνές, λεπτές με ρηχές, κυματιστές με στενές αυλακώσεις ανάμεσα. Λοξές πάνω στους μαστούς, σχηματίζουν εναλλάξ V ανάμεσά τους που απολήγουν ακριβώς πάνω από το δέσιμο της ζώνης, καθώς και μια μικρή αναδίπλωση του υφάσματος. Κάτω από τη δεξιά μασχάλη, ο χιτώνας σχηματίζει τριγωνικό κολπίσκο που πέφτει πάνω από τη ζώνη. Με την ίδια πυκνότητα και μορφή

συνεχίζουν οι πτυχώσεις του χιτώνα και κάτω από τη ζώνη, κάθετες, ακολουθώντας τη στάση του σώματος και αφήνοντας να διαγράφεται μόνο ο ομφαλός στην περιοχή της κοιλιάς. Γενικά, η μορφή των πτυχώσεων του χιτώνα, κάνουν το ύφασμα να μοιάζει ζαρωμένο, πλισέ και λεπτό.

Οι πτυχώσεις του ιματίου είναι αραιότερες και φαρδύτερες σε σχέση με εκείνες του χιτώνα και ακολουθούν τη στάση του σώματος. Κατά μήκος του αριστερού μηρού πέφτουν κάθετα οι πτυχώσεις που κατεβαίνουν από τον ώμο. Δέσμη λοξών πτυχώσεων στη μπροστινή πλευρά ξεκινά από τον αριστερό μηρό, κάτω από την αναδίπλωση, με φορά προς τα κάτω δεξιά. Είναι αρκετά έξεργες, με πλατιές και βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα. Στην περιοχή του κινούμενου δεξιού μηρού είναι λιγότερες και αραιότερες, σε χαμηλό ανάγλυφο. Η χρήση του τρυπανιού είναι ευδιάκριτη στις πτυχώσεις της αναδίπλωσης του ιματίου.

Η πίσω όψη είναι επίσης δουλεμένη, κάπως πιο συνοπτικά. Κάθετες παράλληλες πτυχώσεις με πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα στην αριστερή πλευρά και λοξές ψηλά στη δεξιά πλευρά.

30. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής – Τύπος Υγείας Broadlands (πίν. 38)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 58691

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Παράδοση κ. Φωτεινής Ναζίρη, 01/07/2011, κατοίκου Βόλου, στην αρχαιολόγο Καλλιόπη Αλματζή. Είχε παραδοθεί στην κ. Ναζίρη από τη θεία της κ. Ευφροσύνη Χατζησκάκη, λίγο πριν αποβιώσει αιφνιδίως στις 17/04/2011

Διαστάσεις: Ύψ. 0,185μ., Πλ. 0,095μ., Πάχ. 0,062μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: ως προς την απόδοση της πτυχολογίας: Πειραιάς, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 244: Leventi 2003, 163-164, αρ. St. 23, πίν. 71. Χανιά, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 276 (Υ 49): Leventi 2003, 164, αρ. St. 26, πίν. 72. Θεσσαλονίκη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 7502: Leventi 2003, 165, αρ. St. 29, πίν. 73

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. μ.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο γυναικείας μορφής. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως περίπου τα γόνατα. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο και το αριστερό από τον αγκώνα. Η κεφαλή ήταν πρόσθετη, καθώς σώζεται ο σιδερένιος γόμφος για την προσαρμογή της. Το ίδιο και ο αριστερός πήχης, για την προσαρμογή του οποίου σώζεται σε τομή ο κυκλικής τομής τόρμος στο ύψος του αγκώνα. Κυκλικός τόρμος και στην κάτω επιφάνεια του αγαλματίου, για την προσαρμογή του κάτω μέρους του σώματος, επίσης από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί προτάσσεται ελαφρώς μπροστά και θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο. Το αριστερό χέρι, που λείπει ολόκληρο, θα ήταν σε απόσταση από το σώμα, ενώ το αριστερό φέρεται προς τα κάτω και λυγισμένο στον αγκώνα τείνει προς τα μπρος τον πήχη.

Φορά χιτώνα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και ιμάτιο που τυλίγει το κάτω σώμα και τον αριστερό ώμο, μαζεύεται μπροστά σε μια αναδίπλωση γύρω από την κοιλιά και πέφτει ελεύθερο πάνω από τον αριστερό πήχη. Από τον αριστερό ώμο πέφτει μπροστά, πίσω από το λυγισμένο αριστερό χέρι και κάθετα κατά μήκος της αριστερή πλευράς.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι χαμηλές, κάθετες, παράλληλες, με καμπύλες ράχες και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα. Το ιμάτιο μπροστά σχηματίζει δυο δέσμες λοξών πτυχώσεων που ανοίγονται από το αριστερό ισχίο προς τα κάτω δεξιά.

Η πίσω όψη συνοπτικά αποδομένη, σχεδόν χωρίς πτυχώσεις. Αποδίδονται αδρομερώς οι όγκοι του σώματος και του ιματίου.

31. Αγαλμάτιο Υγείας στον τύπο Μονάχου 310 (πίν. 39)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 35 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου , Τόμος Β΄
αρ. 268

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Αλμυρού, Έκθεση, Αίθουσα 1

Προέλευση: Λάρισα, εκ των πέριξ. Αγοράστηκε από τον Ν. Ι. Γιαννόπουλο, 15/3/1928 (η λεζάντα της προθήκης του Μουσείου Αλμυρού, όπου εκτίθεται, αναφέρει λανθασμένα ως προέλευση το ιερό του Ασκληπιού στις Φθιώτιδες Θήβες)

Διαστάσεις: Ύψ. 0,21μ., Πλ.0,17μ.

Βιβλιογραφία: Μητροπούλου 1984, 32, αρ. 161, πίν. XXI. DeLuca 1991, 359, αρ. 14. Μητροπούλου 1994, 491.

Παράλληλα: Βερολίνο, Συλλογή Αρχαιοτήτων Κρατικών Μουσείων Βερολίνου, αρ. ευρ. 204: Croissant 1990, 566, αρ. 203. Sobel, 1990, 92, αρ. 1. De Luca 1991, 359, αρ. 4, πίν. 41, 1.2

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί – πρώιμοι αυτοκρατορικοί χρόνοι

Ακέφαλο αγαλμάτιο Υγείας. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως τη μέση των μηρών. Λείπουν τα άκρα χέρια.

Η μορφή στηρίζεται στο δεξιό σκέλος και είχε άνετο το αριστερό. Το δεξιό χέρι λυγισμένο στον αγκώνα φέρεται μπροστά, στο ύψος της μέσης. Το αριστερό πέφτει προς τα κάτω και λυγίζοντας στον αγκώνα φέρεται μπροστά, χαμηλότερα, δίπλα στον αριστερό γλουτό.

Φορά χιτώνα και ιμάτιο. Το ιμάτιο καλύπτει σχεδόν όλο το σωζόμενο μέρος του σώματος μπροστά και πίσω – εκτός από τις παλάμες που λείπουν. Ο χιτώνας διακρίνεται μπροστά, κάτω από το λαιμό και πάνω στον αριστερό μαστό – που δεν καλύπτεται από το ιμάτιο – και χαμηλά, στο πάνω μέρος των μηρών, αριστερά και δεξιά από την παρυφή του ιματίου. Το ιμάτιο σχηματίζει στενή αναδίπλωση που κατεβαίνει λοξά από τον δεξιό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, κάτω από τον αριστερό μαστό και πάνω από τον αριστερό καρπό και πέφτει προς τα κάτω.

Στην περιοχή της κοιλιάς σχηματίζονται επάλληλες πτυχές σε σχήμα U. Το ιμάτιο πέφτει τριγωνικά κάτω από την κοιλιά, ανάμεσα στα σκέλη.

Η πίσω όψη είναι επίσης δουλεμένη, αν και πιο συνοπτικά. Λοξές πτυχώσεις του ιματίου στη δεξιά ωμοπλάτη και επάλληλες καμπύλες πτυχές σε σχήμα U από τη μέση και κάτω. Οι πτυχώσεις στη αριστερή πλευρά είναι σχεδόν εγχάρακτες.

Το φίδι σώζεται σχεδόν ολόκληρο. Η ουρά του βρίσκεται χαμηλά πίσω στην πλάτη, στο ύψος της μέσης. Ανεβαίνει ελικοειδώς στην αριστερή ωμοπλάτη, στον αριστερό ώμο και κατεβαίνει ελικοειδώς πάνω από τον αριστερό μαστό, πάνω από την αναδίπλωση του ιματίου και απολήγει με το κεφάλι του στην κοιλιά, με φορά προς το δεξιό χέρι της μορφής, όπου θα κρατούσε φιάλη.

32. Αγαλμάτιο Υγείας στον τύπο Μονάχου 310 (πίν. 40-41)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 509

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,305μ., Πλ. 0,182μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. MA 260: Charbonneaux 1963, 209, αρ. 260. Croissant 1990, 566, αρ. 198, με εικόνα. De Luca 1991, 359, αρ. 2

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο Υγείας. Από άσπρο λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως λίγο κάτω τα γόνατα. Λείπουν τα άκρα χέρια. Στο κάτω μέρος λοξά αποκρουσμένο από δεξιά προς αριστερά.

Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το αριστερό προβάλλεται ελαφρώς λυγισμένο στο γόνατο. Τα χέρια είναι λυγισμένα στους αγκώνες και φέρονται προς τα μπρος, το αριστερό σε ορθή γωνία, το δεξί σε αμβλεία.

Φορά χιτώνα και ιμάτιο. Κάτω από τα ενδύματα διαφαίνεται το ελαφρώς προβαλλόμενο αριστερό σκέλος, ενώ το

στηρίζον δεξί είναι πλήρως εξαφανισμένο κάτω από το χιτώνα. Ο χιτώνας έχει απόπτυγμα που σχηματίζει κόλπο κάτω από το ύψος των ισχίων, το οποίο διακρίνεται στη δεξιά πλευρά, κάτω από το ανασηκωμένο ιμάτιο. Ο χιτώνας διακρίνεται και στην περιοχή του αριστερού μαστού που δεν καλύπτεται από το ιμάτιο. Το ιμάτιο καλύπτει όλο το πάνω μέρος της μορφής και όλο σχεδόν το πίσω μέρος, ως κάτω από τα γόνατα. Περνά πάνω από τους ώμους, καλύπτοντας και τον δεξιό μαστό, και δημιουργεί στενή αναδίπλωση από τον δεξιό ώμο που περνά ανάμεσα στους μαστούς, κάτω από τον αριστερό μαστό, πάνω από τον καρπό του αριστερού χεριού και στη συνέχεια πέφτει κάθετα στην αριστερή πλευρά. Τα χέρια καλύπτονται εξολοκλήρου από το ιμάτιο, εκτός από τα άκρα που λείπουν. Η κάτω παρυφή του ιματίου στη μπροστινή όψη πέφτει λοξά από το λυγισμένο δεξιό χέρι – αφήνοντας στο σημείο αυτό να φανεί από κάτω το απόπτυγμα με τον κόλπο του χιτώνα – μέχρι πάνω από το λυγισμένο αριστερό γόνατο.

Οι πτυχώσεις του ιματίου ακολουθούν τη στάση του σώματος, με καμπύλες και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσά τους, ενώ εκείνες του χιτώνα, κάτω από την παρυφή του ιματίου, είναι κάθετες, πυκνές, πιο έξεργες, με καμπύλες ράχες και βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα. Φανερή είναι η χρήση του τρυπανιού.

Η πίσω όψη είναι επίσης δουλεμένη. Πλατιές, επάλληλες καμπύλες πτυχές σε σχήμα U, δίνουν την αίσθηση του παραπέτου που καλύπτει τη μορφή. Οι πτυχώσεις αποδίδονται κανονικά, διαγράφεται επίσης και η οπίσθια πλευρά των χεριών κάτω από το ιμάτιο.

33. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής με λοξή αναδίπλωση του ιματίου κάτω από την κοιλιά (πίν. 42-43)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 525

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,55μ., Πλ.0,19μ.

Βιβλιογραφία: Α δημοσίευτο

Παράλληλα: Λαμία, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Λ 972: Leventi 2013, 279-282, εικ. 2-5. Μαχαίρα 2011, 53, αρ. 12, πίν. 21-22

Χρονολόγηση: Ύστερος 2^{ος} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο γυναικείας μορφής. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως τη συμφυή πλίνθο. Λείπει ολόκληρο το δεξιό χέρι μαζί με τμήμα του δεξιού μαστού, και τμήμα του αριστερού χεριού από τον πήχη. Απόκρουση και στον αριστερό μαστό. Ο πήχης θα ήταν από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, καθώς σώζεται τμήμα του σιδερένιου γόμφου στο σημείο προσαρμογής. Αποκρουσμένο και το δεξιό πέλμα με το αντίστοιχο τμήμα της πλίνθου.

Στηρίζεται στο αριστερό πόδι, ενώ το άνετο δεξί είναι λυγισμένο στο γόνατο και φέρεται ελαφρώς προς τα πίσω. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω κοντά στο σώμα και με λυγισμένο τον αγκώνα θα έτεινε τον πήχη προς τα μπρος, πιθανόν κρατώντας κάτι. Το δεξιό χέρι που λείπει θα ήταν μακριά από το σώμα.

Φορά ποδήρη χιτώνα ζωσμένο ψηλά κάτω από το στήθος και ιμάτιο. Το ιμάτιο είναι μακρύ, αφήνοντας ακάλυπτο το άνω μέρος του κορμού, από την περιοχή της κοιλιάς, και το κάτω μέρος των ποδιών, από το μέσο περίπου των κνημών, σχηματίζοντας καμπύλη παρυφή. Καλύπτει την πλάτη, εκτός από τη δεξιά ωμοπλάτη, πέφτει μπροστά από τον αριστερό ώμο, παράλληλα με τον κορμό, καλύπτοντας και το λυγισμένο αριστερό χέρι. Μπροστά το ιμάτιο σχηματίζει λοξή

αναδίπλωση που κατεβαίνει από το δεξιό ισχίο ως τη μέση αριστερά, απολήγοντας πάνω από το αριστερό ισχίο, απ' όπου στη συνέχεια κατεβαίνει παράλληλα με την αριστερή πλευρά του σώματος. Ο χιτώνας σχηματίζει μικρό τριγωνικό κόλπο κάτω από την αριστερή μασχάλη, καλύπτοντας τη ζώνη.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα πάνω από τη ζώνη είναι λεπτές, αφήνοντας να διαγράφονται οι μαστοί, ενώ κάτω από τη ζώνη είναι αραιές, σε σχήμα ανεστραμμένου τριγώνου και «σβήνουν» μαλακά προς τα κάτω, αφήνοντας να διαγράφεται η περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός. Ο χιτώνας χαμηλά, κάτω από την παρυφή του ιματίου, σχηματίζει μια δέσμη τεσσάρων πτυχώσεων, πυκνών, κάθετων, με βαθιές αυλακώσεις, ανάμεσα στα σκέλη. Πάνω από το δεξιό άκρο πόδι που λείπει, οι πτυχώσεις είναι λοξές προς τα δεξιά και πίσω, τονίζοντας την αντίστοιχη κίνηση του ποδιού. Κάτω από την αναδίπλωση του ιματίου, οι πτυχώσεις είναι λοξές και καμπύλες προς τα δεξιά, τονίζοντας τη στάση του σώματος με την προβολή του αριστερού ισχίου, αφήνοντας να διαγράφεται το λυγισμένο δεξιό πόδι αλλά και το στάσιμο αριστερό στην περιοχή του ισχίου.

Στην πίσω όψη, που καλύπτεται από ίζημα, η πτυχολογία είναι πιο συνοπτική. Αραιές λοξές πτυχώσεις του ιματίου, από τον αριστερό ώμο προς τα κάτω δεξιά, με φαρδιές και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα. Κάθετες παράλληλες πτυχώσεις του χιτώνα χαμηλά.

ΚΟΡΗ

34. Άγαλμα γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης της Βιέννης (πίν. 44-45)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 18533

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 1,05μ., Πλ.0,47μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 42: Jacori 1932, 180-183, εικ. 53-54. Kabus-Jahn 1963, 15, πίν. 3. Kabus-Preiβhofen 1975, 50-52, πίν. 22-24, εικ. 4.9. Palagia 1980, 28-30, αρ. 13, εικ. 50. Guntner 1997, 958, αρ. 12, πίν. 641. Baumer 1997, 159, αρ. Κ 11, πίν. 45, 1-4. Filges 1997, 253, αρ.-εικ. 52,1-2

Χρονολόγηση: 3ος αι. π.Χ.

Ακέφαλο γυναικείο άγαλμα. Από λευκό μάρμαρο με γκρίζα πατίνα. Σώζεται από του ώμους ως το δεξιό γόνατο και το μέσον της αριστερής κνήμης. Λείπει το δεξιό χέρι ολόκληρο, που θα ήταν μακριά από το σώμα, για την προσάρτηση του οποίου σώζεται ωοειδής τόρμος. Η εξωτερική πλευρά του αριστερού χεριού, από τον ώμο ως και το βραχίονα, είναι αποκρουσμένη, ενώ λείπει το άκρο αριστερό χέρι με την παλάμη που θα ερχόταν λυγισμένο τεταμένο μπροστά. Μεγάλη ρηχή κοιλότητα με επεξεργασία από βελόνι για την ένθεση της κεφαλής. Στο πίσω μέρος της κοιλότητας υπάρχουν και κυκλικοί τόρμοι για την υποδοχή γόμφου. Στο σημείο όπου λείπει το κάτω μέρος των ποδιών υπάρχει από ένας μεγάλος κυκλικός τόρμος για την προσαρμογή τους.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί θα ήταν λυγισμένο στο γόνατο.

Η μορφή είναι τυλιγμένη με μακρύ ιμάτιο που σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από τον αριστερό ώμο, περνά ανάμεσα στους μαστούς και κάτω από τη δεξιά μασχάλη. Στην αριστερή πλευρά, το ιμάτιο πέφτει κάθετα μέχρι τη μέση του αριστερού μηρού, καλύπτοντας και το αριστερό χέρι που με τον λυγισμένο αγκώνα θα ακουμπούσε στη μέση της μορφής. Το ιμάτιο καλύπτει και τους δυο μαστούς, αφήνοντας να διαγράφεται χωρίς πτυχώσεις ο αριστερός.

Οι πτυχώσεις έχουν οξυκόρυφες ράχες, με πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα και ακολουθούν τη στάση του σώματος. Δέσμη λοξών πτυχώσεων από το ύψος της λυγισμένης μέσης αριστερά, κατεβαίνει προς το δεξιό άνετο σκέλος. Διαγράφεται η περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός με αβαθή κοιλότητα, χωρίς πτυχώσεις. Αραιές οριζόντιες πτυχώσεις κάτω από τον αριστερό μαστό. Οι πτυχώσεις συνεχίζονται και στη δεξιά πλευρά και πίσω αποδίδονται λίγο πιο συνοπτικά, τόσο στην αναδίπλωση του ιματίου που καλύπτει λοξά το πάνω μέρος της πλάτης, όσο και στο υπόλοιπο σώμα, με αραιές λοξές πτυχώσεις από πάνω αριστερά προς τα κάτω δεξιά, με πολύ φαρδιές και ρηχές αύλακες ανάμεσα. Διαγράφεται ο δεξιός γλουτός, αποδίδοντας και στην πίσω επιφάνεια της στάση του σώματος.

35. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης της Βιέννης (πίν. 46-47)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 743

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Πρόερνα – Ν. Μοναστήρι Φθιώτιδας, 30/06/1963, 'Υψωμα νότια του τείχους, Παράδοση Γ. Καστάνη.

Διαστάσεις: Ύψ. 0,70μ., Πλ. 0,23μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο: Jacori 1932, 180-183, εικ. 53-54. Kabus-Jahn 1963, 15, πίν. 3. Kabus-Preiðhofen 1975, 50-52, πίν. 22-24, εικ. 4.9. Palagia 1980, 28-30, αρ. 13, εικ. 50. Guntner 1997, 958, αρ. 12, πίν. 641. Baumer 1997, 159, αρ. Κ 11, πίν. 45, 1-4. Ως προς τη γενικότερη στάση του σώματος και την απόδοση των πτυχώσεων του ιματίου: Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 1461: Filges

1997, 253, αρ.-εικ. 79, με την παλαιότερη βιβλιογραφία (ανάγλυφο από το αθηναϊκό Ασκληπιείο). Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. MA 2849: Filges 1997, 253, αρ.-εικ. 89, με την παλαιότερη βιβλιογραφία (ανάγλυφο από την Κύζικο). Ως προς την απόδοση των πτυχώσεων του ιματίου: Κωνσταντινούπολη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 2300: Filges 1997, 249, αρ.-εικ. 36, με την παλαιότερη βιβλιογραφία

Χρονολόγηση: Τέλος 4^{ου}-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο γυναικείο αγαλμάτιο. Από λευκό πολύ καλής ποιότητας μάρμαρο. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως και τις κνήμες. Λείπουν τα άκρα πόδια με τη συμφυή πλίνθο, το δεξιό χέρι από την αρχή του βραχίονα και ο πήχης με την παλάμη του αριστερού χεριού. Τμήμα της πλίνθου σώζεται στην πίσω όψη. Τα τμήματα των χεριών που λείπουν θα ήταν πρόσθετα από ξεχωριστό κομμάτι μαρμάρου, καθώς σώζονται οι κυκλικοί τόρμοι για την προσαρμογή τους.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί προβάλλεται λυγισμένο στο γόνατο και προς τα πίσω. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω και λυγισμένο στον αγκώνα θα έτεινε τον πήχη προς τα μπροστά. Το δεξιό χέρι φέρεται επίσης προς τα κάτω,

μακριά από το σώμα.

Φορά ποδήρη χειριδωτό χιτώνα και μακρύ ιμάτιο που καλύπτει όλο το σώμα μέχρι τη μέση της αριστερής κνήμης και χαμηλότερα στη δεξιά. Το ιμάτιο αφήνει ακάλυπτο τον δεξιό ώμο, ενώ στην αρχή του δεξιού βραχίονα διατάσσονται ακτινωτές πτυχώσεις γύρω από το κομβίο της χειρίδας του χιτώνα. Από τον αριστερό ώμο, το ιμάτιο καλύπτει όλο το πίσω μέρος της μορφής, εκτός από τη δεξιά ωμοπλάτη και χαμηλά, πάνω από τα πέλματα, έρχεται μπροστά κάτω από τη δεξιά μασχάλη, πάνω από τους μαστούς, κάτω από τον αριστερό ώμο, καλύπτει τον αριστερό βραχίονα και πέφτει κάθετα από τον αγκώνα παράλληλα με την αριστερή πλευρά του σώματος ως το ύψος περίπου της μέσης των μηρών, όπου η παρυφή του είναι αποκρουσμένη. Η άλλη του άκρη κατεβαίνει από τον αριστερό ώμο, περνά κάτω από την αναδίπλωση του ιματίου στην αριστερή πλευρά και εμφανίζεται ξανά κάτω από την αριστερή

μασχάλη, απ' όπου πέφτει κατά μήκος της αριστερής πλευράς του σώματος ως τη μέση περίπου των κνημών, όπου η παρυφή του είναι επίσης αποκρουσμένη.

Ο χιτώνας, εκτός από τη δεξιά χειρίδα, είναι μόλις ορατός ψηλά, πάνω από την αναδίπλωση του ιματίου και χαμηλά, κοντά στα άκρα πόδια. Οι πτυχώσεις του χαμηλά έχουν γίνει με τρυπάνι, είναι κάθετες, παράλληλες, με βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα και πλατιές ράχες. Το ιμάτιο είναι λεπτό, κολλά πάνω στο σώμα καθώς τυλίγεται γύρω του, οι πτυχώσεις είναι αραιές, λεπτές, με οξείες ράχες που γενικά ακολουθούν τη στάση του σώματος. Ανάμεσα στις γενικά χαμηλές πτυχώσεις, η στάση του σώματος τονίζεται από λίγες έξεργες πτυχώσεις που ξεκινούν ακτινωτά από το αριστερό προτεταμένο ισχίο με καμπύλη φορά κάτω από την κοιλιά και προς τα πάνω δεξιά, καθώς και με λοξή διεύθυνση προς τα κάτω δεξιά, αγκαλιάζοντας την απόληξη της κνήμης του άνετου δεξιού σκέλους.

Το στάσιμο αριστερό σκέλος καλύπτεται εξολοκλήρου από τα ενδύματα, ενώ το άνετο δεξί διαγράφεται, καθώς το αγκαλιάζουν σε όλο του το μήκος μαλακές και χαμηλές καμπύλες πτυχώσεις.

Η πίσω όψη είναι καλά δουλεμένη, αν και πιο συνοπτικά. Αποδίδονται οι πτυχώσεις των ενδυμάτων πυκνές, ομοιόμορφα και σε χαμηλό ανάγλυφο.

**36. Άγαλμα γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης
Uffizi/Βατικανού (πίν. 48-49)**

Αριθμός ευρετηρίου: ID 45901

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,50μ., Πλ.0,39μ., Πάχ. 0,27μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 42: Jacopi 1932, 180-183, εικ. 53-54. Kabus-Jahn 1963, 15, πίν. 3. Kabus-Preißhofen 1975, 50-52, πίν. 22-24, εικ. 4.9. Palagia 1980, 28-30, αρ. 13, εικ. 50. Guntner 1997, 958, αρ. 12, πίν. 641. Baumer 1997, 159, αρ. Κ 11, πίν. 45, 1-4. Filges 1997, 253, αρ.-εικ. 52,1-2. Δίον, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 298: Filges 1997, 263, αρ.-εικ. 98, με τη σχετική βιβλιογραφία

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

Κορμός ακέφαλου γυναικείου αγάλματος. Από λευκό μάρμαρο με γκρίζα πατίνα. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως την αρχή των μηρών. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο – σώζεται μόνο μέρος του ώμου. Το αριστερό χέρι φέρει απόκρουση στον ώμο – σώζεται ο βραχίονας ως τον αγκώνα. Αποκρουσμένος σε μεγάλο μέρος ο αριστερός μαστός και λιγότερο ο δεξιός.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, το δεξί θα ήταν άνετο και θα προβαλλόταν λυγισμένο στο γόνατο. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω, σε επαφή με το σώμα και λυγίζει στον αγκώνα προς τα μπροστά. Το δεξιό χέρι – που λείπει- έχει φορά προς τα κάτω, σε απόσταση από το σώμα. Ο δεξιός ώμος είναι ανυψωμένος σε σχέση με τον αριστερό και αντίστοιχα ο δεξιός μαστός σε σχέση με τον αριστερό.

Φορά χιτώνα και ιμάτιο. Το ιμάτιο τυλίγεται σφιχτά γύρω από το σώμα, καλύπτοντάς το εμπρός και πίσω. Σχηματίζει λοξή αναδίπλωση από τον αριστερό ώμο, ανάμεσα στους μαστούς, περνά κάτω από τον δεξιό μαστό και κάτω από τη δεξιά

μασχάλη. Καλύπτει και τον αριστερό βραχίονα, απ' όπου θα έπεφτε κάθετα, παράλληλα με το σώμα στην αριστερή πλευρά, είναι όμως στην περιοχή αυτή αποκρουσμένο.

Ο χιτώνας σχηματίζει ενάλληλα U γύρω από το λαιμό, πάνω από τον δεξιό μαστό, ο οποίος διαγράφεται ξεκάθαρα, χωρίς πτυχώσεις κάτω από το ύφασμα. Λοξές παράλληλες πτυχώσεις κάτω και δεξιά του δεξιού μαστού. Οι πτυχώσεις του χιτώνα είναι γενικά σχετικά αραιές, χαμηλές, με ρηχές και φαρδιές αυλακώσεις ανάμεσα. Οι πτυχώσεις του ιματίου είναι έξεργες στην αναδίπλωση, φαρδιές με πιο βαθιές και στενές αυλακώσεις ανάμεσά τους, ενώ κάτω από την αναδίπλωση παρατηρείται μόνο δέσμη λοξών, αραιών, χαμηλών λοξών πτυχώσεων με οξείες ράχες στη δεξιά πλευρά, που ξεκινούν από το ύψος της μέσης της μορφής προς την περιοχή της κοιλιάς, όπου σβήνουν μαλακά.

Στην πίσω όψη, το ιμάτιο καλύπτει ολόκληρη την πλάτη της μορφής. Είναι γενικά καλά δουλεμένη με δέσμη λοξών πτυχώσεων από τον αριστερό ώμο προς τα κάτω δεξιά, με φαρδιές αυλακώσεις ανάμεσα.

37. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης Uffizi/Βατικανού (πίν. 50)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 46004

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,33μ., Πλ. 0,29μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: βλ. αρ. κατ. 1 της παρούσας εργασίας

Χρονολόγηση: β' μισό 4^{ου} αι. π.Χ.

Κορμός ακέφαλου γυναικείου αγαλματίου. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο με καστανή πατίνα. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως τα ισχία. Λείπει η αριστερή πλευρά με ολόκληρο το χέρι και το δεξιό χέρι από τον αγκώνα. Απόκρουση στον αριστερό μαστό.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος. Το δεξιό χέρι φέρεται προς τα κάτω σε επαφή με το σώμα ως τον αγκώνα, όπου υπάρχει κοιλότητα με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι και τμήμα του σιδερένιου γόμφου για την προσαρμογή του πήχης, ο οποίος πιθανότατα έτεινε προς τα μπρος, πάντως μακριά από το σώμα.

Φορά λεπτό χειριδωτό χιτώνα που πορπώνεται στους ώμους – ορατό στον σωζόμενο δεξιό ώμο – και ιμάτιο. Η χειρίδα του χιτώνα καλύπτει όλο τον δεξιό βραχίονα και κουμπώνει με δυο κομβία που δημιουργούν ακτινωτές πτυχώσεις γύρω τους. Ο δεξιός μαστός διαγράφεται ξεκάθαρα κάτω από το ύφασμα του χιτώνα, ενώ δέσμες ακτινωτών πτυχώσεων τον αγκαλιάζουν, ξεκινώντας από την πόρπωση στον δεξιό ώμο. Στη λαιμόκοψη ο χιτώνας σχηματίζει V.

Το ιμάτιο είναι ριγμένο στην πλάτη, καλύπτει πέφτοντας προς τα κάτω την εξωτερική πλευρά του δεξιού βραχίονα, ενώ από τον αριστερό ώμο – που δεν σώζεται- σχηματίζει λοξή αναδίπλωση πάνω στον αριστερό μαστό, περνά κάτω από τον δεξιό και κάτω από τη δεξιά μασχάλη, στο ύψος της μέσης της μορφής. Κάτω από την αναδίπλωση, το ιμάτιο κολλά πάνω στην περιοχή της κοιλιάς, σχεδόν χωρίς πτυχώσεις, εκτός από μια δέσμη τριών χαμηλών, αραιών, λοξών πτυχώσεων που ξεκινούν κάτω από την αναδίπλωση στα δεξιά με φορά προς τα κάτω αριστερά.

Η πίσω όψη είναι δουλεμένη, αν και πιο συνοπτικά. Κάθετες, παράλληλες, αραιές και χαμηλές πτυχώσεις, με φαρδιές και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσά τους, καλύπτουν την πλάτη.

**38. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης
Uffizi/Βατικανού (πίν. 51)**

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 580

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,20μ., Πλ.0,125μ., Πάχ. 0,079μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Gualandi 1976, 81-83, αρ. 32, εικ. 56-57 (τέλος 2^{ου} αι. π.Χ.)

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Τμήμα ακέφαλου γυναικείου αγαλματίου. Από λευκό μάρμαρο που καλύπτεται από καστανή πατίνα. Σώζεται από τη βάση του λαιμού ως την αρχή των μηρών. Στη δεξιά πλευρά αποκρουσμένο κάτω από τη μέση, ενώ στην αριστερή από τη μέση του μηρού. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο και το αριστερό από τον πήχη. Η κεφαλή θα ήταν πρόσθετη, όπως φαίνεται από τον κυκλικό τόρμο στο σημείο προσαρμογής.

Στηρίζεται στο αριστερό πόδι και θα είχε άνετο το δεξί. Το δεξιό χέρι θα ήταν ανυψωμένο, ενώ το αριστερό φέρεται προς τα κάτω κολλημένο στο σώμα και λυγισμένο στον αγκώνα θα φερόταν με τον πήχη και την παλάμη – που λείπουν- προς τα μπρος.

Φορά χιτώνα και ιμάτιο. Το ιμάτιο καλύπτει σχεδόν όλο το σώμα μπρος και πίσω. Αφήνει ακάλυπτο το πάνω δεξιό μέρος της πλάτης, έρχεται λοξά από τον αριστερό ώμο κάτω από τη δεξιά μασχάλη, και μπροστά σχηματίζει αναδίπλωση που, καλύπτοντας μόνο το κάτω μέρος του δεξιού μαστού, ανεβαίνει λοξά ως πάνω από τον αριστερό μαστό, καταλήγοντας στον αριστερό βραχίονα, λίγο κάτω από τον ώμο, απ' όπου πέφτει στην πίσω πλευρά του βραχίονα κάθετα. Η άλλη του άκρη, καλύπτοντας τον αριστερό ώμο, περνά μπροστά κάτω από την αναδίπλωση στον αριστερό βραχίονα και συνεχίζει κάτω από τον αγκώνα ακολουθώντας την καμπύλη του σώματος.

Ο χιτώνας διακρίνεται μπροστά, ψηλά, αποδοσμένος με χαμηλές, πυκνές, λεπτές λοξές πτυχώσεις γύρω από τη λαιμόκοψη. Οι πτυχώσεις του ιματίου δηλώνονται με μεγαλύτερη ένταση, ακολουθώντας τη στάση του σώματος και την κίνηση του ενδύματος, αφήνοντας να διαγράφεται η περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός.

Στην πίσω όψη, οι πτυχώσεις αποδίδονται αδρότερα, είναι φαρδύτερες, όπως και οι μεταξύ τους αύλακες.

39. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής, στον τύπο της Κόρης Uffizi/Βατικανού (πίν. 52-53)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ (Αλμυρού) 36και Ευρετήριο Γιαννόπουλου , Τόμος Β΄
αρ. 269

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Λάρισα, εκ των πέριξ

Διαστάσεις: Ύψ. 0,355μ., Πλ.0,14μ., Πάχ. 0,09μ.

Βιβλιογραφία:ΕΑ 3397.Filges 1997, 271, αρ, 142 με εικόνα. Μητροπούλου 1992, 326, αρ. 1, πίν. 75⁶⁶⁸

Παράλληλα: Παρίσι, Μουσείο Λούβρου, αρ. ευρ. 1081: Baumer 1997, 98, αρ. G 6/4, πίν. 8.4

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ.Χ. (ύστερη αδριάνεια-αντωνίνεια περίοδος)

⁶⁶⁸ Η Μητροπούλου το κατατάσσει σε τύπο Άρτεμης.

Ακέφαλο γυναικείο αγαλμάτιο. Από λευκό πολύ καλής ποιότητας μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως και τη συμφυή πλίνθο, που φέρει αποκρούσεις περιμετρικά. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο και το άκρο αριστερό. Αποκρουσμένα τα δάχτυλα των πελμάτων. Το δεξιό χέρι ήταν πρόσθετο, όπως φαίνεται από τον κυκλικό τόρμο στο σημείο προσαρμογής.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί είναι λυγισμένο στο γόνατο. Το αριστερό χέρι, κολλημένο στο σώμα, λυγίζει στον αγκώνα και φέρεται προς τα μπροστά, ενώ το δεξί που λείπει θα ήταν ανυψωμένο.

Φορά ποδήρη χιτώνα και ιμάτιο που καλύπτει σχεδόν ολόκληρο το σώμα μπροστά και πίσω, αφήνοντας να φαίνεται ο χιτώνας μόνο στην πάνω δεξιά πλευρά του σώματος με τον δεξιό μαστό και λίγο χαμηλά κάτω αριστερά από το αριστερό πέλμα. Κάτω από τα ενδύματα προβάλλουν οι άκρες των πελμάτων. Ο χιτώνας, ζωσμένος ψηλά, ακριβώς κάτω από το στήθος, σχηματίζει κόλπο κάτω από τη δεξιά μασχάλη. Η λοξή αναδίπλωση του ιματίου ξεκινά από τον αριστερό ώμο, διασχίζει λοξά το πάνω μέρος της πλάτης, περνά κάτω από την δεξιά μασχάλη στο ύψος της μέσης, ανεβαίνει μπροστά λοξά πάνω από τον αριστερό μαστό μέχρι τον αριστερό ώμο, πέφτει πίσω κάθετα πάνω στην αριστερή ωμοπλάτη και στη συνέχεια τυλίγεται γύρω από το λυγισμένο στον αγκώνα αριστερό χέρι και πέφτει κάθετα κατά μήκος της αριστερής πλευράς με επάλληλες καμπύλες και οξυκόρυφες απολήξεις.

Οι πτυχώσεις του χιτώνα σχηματίζουν μαλακές καμπύλες στο μπούστο με αβαθείς αυλακώσεις ανάμεσα, λοξές στο στήθος και κάθετες κάτω από τη ζώνη.

Οι πτυχώσεις του ιματίου δηλώνονται εντονότερα, είναι όμως αραιές, ακολουθώντας λοξά την κίνηση του ενδύματος από πάνω δεξιά προς τα κάτω αριστερά, αφήνοντας να διαγράφεται, ωστόσο, η περιοχή της κοιλιάς και ο ομφαλός, καθώς και οι καμπύλες του δεξιού λυγισμένου ποδιού.

Στην πίσω όψη δηλώνονται αδρομερώς οι όγκοι του σώματος και των ενδυμάτων, αρκετά έντονα όμως ψηλά οι αναδιπλώσεις του ιματίου.

40. Αγαλμάτιο γυναικείας μορφής (πίν. 54)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 502

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,54μ., Πλ. 0,204μ., Πάχ. 0,10μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Χρονολόγηση: Τέλος 3^{ου} αι. π.Χ.

Ακέφαλο γυναικείο αγαλμάτιο. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από τους ώμους ως το μέσον της δεξιάς κνήμης και λίγο πάνω από το αριστερό πέλμα. Λείπει το δεξιό χέρι από τον ώμο και το άκρο αριστερό. Αποτελείται από δυο κομμάτια που συνδέονται με χάλκινο γόμφο στο ύψος του μέσου των μηρών, όπου έχει αποκοπεί.

Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το άνετο αριστερό προβάλλεται λυγισμένο στο γόνατο με την κνήμη να κλίνει προς τα αριστερά. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω και λυγισμένο στον αγκώνα τείνει προς τα μπροστά στο ύψος της μέσης, όπου πιθανόν κρατούσε κάτι. Το δεξί που λείπει πιθανότατα επίσης φερόταν προς τα κάτω, μακριά πάντως από το σώμα. Ο άνω κορμός έχει ελαφρώς αντιθετική κίνηση σε σχέση με το κάτω μέρος του σώματος.

Φορά ποδήρη χιτώνα και μακρύ ιμάτιο. Το ιμάτιο καλύπτει σχεδόν όλο το σώμα εμπρός και πίσω, εκτός από το πάνω μέρος του δεξιού μαστού και το κάτω μέρος των ποδιών από το μέσο των κνημών.

Η αναδίπλωση του ιματίου ξεκινά από τον αριστερό ώμο στην πλάτη, περνά κάτω από τη δεξιά μασχάλη, καλύπτει το κάτω μέρος του δεξιού μαστού και συνεχίζει λοξά προς τα πάνω, καλύπτοντας τον αριστερό μαστό μέχρι τον αριστερό ώμο, απ' όπου πέφτει προς τα κάτω καλύπτοντας τον αριστερό βραχίονα. Στη συνέχεια τυλίγεται γύρω από τον λυγισμένο αριστερό αγκώνα, από όπου πέφτει κάθετα στην

αριστερή πλευρά του σώματος απολήγοντας σε καμπύλες επάλληλες πτυχώσεις στο ύψος της αριστερής κνήμης.

Ο χιτώνας αποδίδεται με κάθετες πτυχώσεις στον δεξιό μαστό και χαμηλά στις κνήμες με λεπτές παράλληλες κάθετες πτυχώσεις. Οι πτυχώσεις του ιματίου ακολουθούν ζωηρά τη στάση του σώματος, αφήνοντας να διαγράφονται οι καμπύλες του αριστερού λυγισμένου ποδιού. Έντονη είναι η απόδοση των πτυχώσεων και στην πίσω όψη, αν και είναι αραιότερες με φαρδύτερες αυλακώσεις ανάμεσα. Ιδιαίτερα έντονα αποδίδονται και οι όγκοι του σώματος στην πίσω όψη, κυρίως ο δεξιός γλουτός.

41. Άγαλμα γυναικείας μορφής στον τύπο της Μεγάλης Ηρακλειώτισσας (πίν. 55-56)

Αριθμός ευρετηρίου: ID 60347

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Χόρτο Μαγνησίας (αρχαία Σπάλαυθρα;) θέση «Παγανιά», κτήμα Μαζάνη, 1885. Μεταφέρθηκε στο Ελληνικό Σχολείο Αργαλαστής και από εκεί στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Διαστάσεις: Ύψ. 1,60μ., Πλ.0,48μ.

Βιβλιογραφία: Αρβανιτόπουλος *ΠΑΕ* 1910, 220. Βουζαξάκης 2020, 223-224, εικ. 9 α-β.

Παράλληλα: Βλ. αρ. κατ. 32 και 39 της παρούσας εργασίας.

Χρονολόγηση: 2^{ος} αι. μ.Χ., αντωνίνειοι χρόνοι

Ακέφαλο άγαλμα γυναικείας μορφής. Από λευκό λεπτόκοκκο μάρμαρο. Σώζεται από το ύψος των ώμων ως τη συμφυή πλίνθο, στη δεξιά πλευρά της οποίας υπάρχει τετράπλευρη εγκοπή. Το δεξιό χέρι αποκρουσμένο ολόκληρο από τον ώμο, όπως και το δεξιό μισό του μπούστου μπροστά, ως τη μέση, ώστε λείπει και ο δεξιός μαστός. Απόκρουση και στην εξωτερική επιφάνεια του αριστερού χεριού, από το μέσο του βραχίονα και κάτω, με αποτέλεσμα να λείπει το άκρο αριστερό χέρι.

Στηρίζεται στο δεξιό πόδι, ενώ το άνετο αριστερό είναι λυγισμένο στο γόνατο και ελαφρώς προς τα πίσω και αριστερά. Το σωζόμενο αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω και ελαφρώς λυγισμένο θα έφτανε στο ύψος του ισχίου ενώ το δεξί θα ερχόταν λυγισμένο μπροστά από το στήθος κρατώντας την αναδίπλωση του ιματίου. Η μορφή παρουσιάζει έντονη κάμψη του δεξιού ισχίου και άνοιγμα προς τα έξω με το άνετο αριστερό σκέλος.

Φορά χιτώνα που ακουμπά στην πλίνθο αφήνοντας να προβάλλονται τα δάχτυλα του στάσιμου δεξιού σκέλους που φορά

κάττυμα. Φορά επίσης μακρύ ιμάτιο (που θα κάλυπτε και το κεφάλι, όπως φαίνεται από τις πτυχώσεις που αποδίδονται γύρω από το σωζόμενο αριστερό μέρος της βάσης του λαιμού) που καλύπτει όλο το σώμα μπροστά και πίσω, αφήνοντας να φαίνεται ο χιτώνας μόνο χαμηλά, από το μέσο περίπου των κνημών και ψηλά γύρω από το λαιμό στη μπροστινή πλευρά. Το ιμάτιο καλύπτει εξολοκλήρου και το αριστερό σωζόμενο χέρι και πέφτει κάθετα κάτω από αυτό, παράλληλα με το αριστερό άνω σκέλος. Από την αναδίπλωση του ιματίου σώζεται ένα τμήμα στην αριστερή πλευρά γύρω από το λαιμό ως και τον αριστερό ώμο, καθώς και κάτω από τον αριστερό μαστό, με πτυχώσεις ιδιαίτερα έξεργες με καμπύλες ράχες και βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα που έχουν γίνει με τρυπάνι.

Στην περιοχή της κοιλιάς επάλληλες καμπύλες πτυχώσεις με τριγωνική απόληξη ανάμεσα στα σκέλη στο ύψος της ήβης. Οι πτυχές αγκαλιάζουν το δεξιό προτεταμένο ισχίο και ακολουθούν τη στάση του σώματος. Στο αριστερό άνω σκέλος ο μηρός διαγράφεται, καθώς εδώ οι πτυχώσεις είναι πιο αραιές και ρηχές. Ιδιαίτερα πυκνές και έξεργες είναι οι κάθετες πτυχώσεις του χιτώνα στο κάτω μέρος που έχουν γίνει επίσης με τρυπάνι.

Η πίσω όψη είναι πιο αδρά δουλεμένη, με πτυχώσεις καμπύλες στο ιμάτιο με πολύ πλατιές και ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα, ενώ στο αριστερό μέρος, κάτω από το ύψος της μέσης, λοξές. Οι πτυχώσεις του χιτώνα στην αριστερή πλευρά και στην πίσω όψη είναι επίσης σε χαμηλότερο ανάγλυφο, πιο μονότονες από εκείνες της μπροστινής όψης, με επαναλαμβανόμενα ζεύγη ενάλληλων ανεστραμμένων τριγώνων.

42. Άγαλμα γυναικείας μορφής στον τύπο της Μικρής Ηρακλειώτισσας (πίν. 57-58)

Αριθμός ευρετηρίου: BE 6529

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Μηλίνα Μαγνησίας (αρχαία Ολιζώνα;) 1987, θέση «Άγιος Ανδρέας», παράδοση αγροφύλακα κ. Κουφομαργαρίτη Γεωργίου. Βρέθηκε στο κτήμα του κ. Φιλοκτήτη Τζήκα⁶⁶⁹

Διαστάσεις: Ύψ. 1,265μ., Πλ.0,47μ., Πάχ. 0,29μ.

Βιβλιογραφία: Αδρύμη 1987, 270, πίν. 157α

Παράλληλα: Δρέσδη, Κρατικές Συλλογές Έργων Τέχνης, Συλλογή γλυπτών, αρ. ευρ. 327: Dresden III, 176-182, αρ, κατ. 34 με εικόνες (Ch. Vorster)

Χρονολόγηση: 1ος αι. π.Χ.

Ακέφαλο άγαλμα γυναικείας μορφής. Από λευκό μάρμαρο με γκρίζα πατίνα. Σώζεται από το λαιμό ως κάτω από τα γόνατα. Αποκρουσμένο όλο το μπροστινό άνω μέρος, από το ύψος της μέσης. Το δεξιό χέρι λείπει σχεδόν εντελώς, αν και σώζεται μέρος του βραχίονα που είναι λυγισμένος πάνω στην περιοχή της κοιλιάς με φορά προς τα πάνω αριστερά. Πιθανότατα θα ήταν τεντωμένο για να φέρει το ιμάτιό της πάνω από τον αριστερό ώμο. Το αριστερό χέρι φέρεται προς τα κάτω, σε επαφή με το σώμα, ελαφρώς λυγισμένο στον αγκώνα και ακουμπά στο αριστερό ισχίο, αποκρουσμένο στην περιοχή της παλάμης. Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, το δεξί είναι άνετο, λυγισμένο στο γόνατο και προς τα δεξιά.

⁶⁶⁹ Στο σημείο αυτό, ευχαριστώ θερμά την αγαπητή συνάδελφο και επί τιμή Διευθύντρια της ΕΦΑ Μαγνησίας Δρ. Αργ. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, καθώς χάρι στη γερή της μνήμη έγινε δυνατή η ταύτιση του γλυπτού, του οποίου τα στοιχεία είχαν χαθεί. Την ευχαριστώ και για τη βοήθειά της να εντοπιστούν στο παλιό φωτογραφικό αρχείο της Υπηρεσίας οι φωτογραφίες μεταφοράς του γλυπτού από το χώρο εύρεσής του στο Μουσείο του Βόλου, στην οποία συμμετείχε.

Η μορφή είναι τυλιγμένη με μακρύ ιμάτιο, η μια άκρη του οποίου καλύπτει όλο το σωζόμενο αριστερό χέρι από τον ώμο και πέφτει προς τα κάτω από τον αριστερό βραχίονα. Η παρυφή του κάτω από το βραχίονα είναι αποκρουσμένη.

Οι πτυχώσεις είναι έξεργες, με οξείες ακμές και πλατιές και βαθιές αυλακώσεις ανάμεσα. Δέσμη λοξών πτυχώσεων από τον λυγισμένο αριστερό ισχίο προς τα κάτω δεξιά τονίζει τη συστροφή του σώματος. Πτυχώσεις σε σχήμα U στην περιοχή της κοιλιάς. Ιδιαίτερη η κυματιστή προς τα κάτω πτύχωση στο σημείο που το αριστερό χέρι ακουμπά στον αριστερό γλουτό. Ο κυματισμός συνεχίζεται και στην εξωτερική πλευρά της μεγάλης, φαρδιάς με επίπεδη ράχη πτύχωσης σε όλο το ύψος της αριστερής πλευράς, κάτω από το χέρι. Καμπυλόγραμμες πτυχώσεις με οξείες ράχες και φαρδιές αυλακώσεις ανάμεσα καλύπτουν ενιαία τον αριστερό βραχίονα και το χώρο ανάμεσα σε αυτόν και τον κορμό.

Η πίσω όψη είναι σχεδόν άπεργη. Λίγες, έντονα έξεργες, πλατιές πτυχώσεις με καμπύλη επιφάνεια αποδίδουν το ιμάτιο. Δυο – τρεις κάθετες παράλληλες πτυχώσεις ψηλά στην πλάτη και μια μεγάλη λοξή από τη μέση στα αριστερά προς τα κάτω δεξιά, ιδιαίτερα έξεργη. Ίχνη επεξεργασίας από χοντρό βελόνι σε όλη την πίσω όψη.

43. Άγαλμα πεπλοφόρου γυναικείας μορφής (πίν. 59-60)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 481

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 1,02μ., Πλ. 0,29μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Δήλος, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. Α 6005: Marcadé 1969, 484, πίν. XXXIV

Χρονολόγηση: Ύστεροι ελληνιστικοί χρόνοι

Ακέφαλο άγαλμα γυναικείας μορφής, από λευκό μάρμαρο με γκριζοκάστανη πατίνα. Η επιφάνεια έχει «ζαχαροποιηθεί». Σώζεται από το ύψος των ώμων ως και την συμφυή πλίνθο. Κοιλότητα στο άνω μέρος με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι για την ένθεση της κεφαλής. Λείπουν και τα δυο χέρια, που δεν θα είχαν επαφή με το σώμα. Το δεξιό χέρι λείπει μαζί με τον ώμο, ενώ αποκρουσμένο είναι και τμήμα άνω δεξιά και μπροστά, με αποτέλεσμα να λείπει και το άνω μισό του δεξιού μαστού. Από τον αριστερό ώμο, σώζεται η εξωτερική του πλευρά, όπου παρατηρούνται τρεις κυκλικοί τορμίσκοι – ο ένας αβαθής – σε σειρά, για την ένθεση του αριστερού χεριού μάλλον. Μεγάλη απόκρουση παρατηρείται και χαμηλά, στην κάτω αριστερή πλευρά.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί, λυγισμένο στο γόνατο, φέρεται προς τα πίσω και δεξιά.

Φορά πέπλο Αργείου τύπου με απόπτυγμα που σχηματίζει ευθύ κόλπο στη μέση κάτω από το απόπτυγμα και ιμάτιο που πέφτει από τον αριστερό ώμο παράλληλα με το σώμα ως το ύψος του κόλπου του αποπτύγματος.

Ο πέπλος καλύπτει ολόκληρο το σώμα ως και την πλίνθο, στην οποία ακουμπά. Οι πτυχώσεις του κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος είναι κάθετες, παράλληλες, αραιές, με οξείες ράχες και ρηχές και πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα και καλύπτουν εξολοκλήρου το στηρίζον αριστερό σκέλος, ενώ το άνετο δεξί διαγράφεται απτύχωτο.

Ανάμεσα στα σκέλη, ζεύγος πτυχώσεων με φαρδιά αυλάκωση ανάμεσα ξεκινά κάτω από τον κόλπο του αποπτύγματος και φτάνει σε οξεία απόληξη ως κάτω από το ύψος των γονάτων. Πάνω από τον κόλπο του αποπτύγματος, οι πτυχώσεις είναι ακόμα πιο αραιές, σε χαμηλό ανάγλυφο, με φαρδύτερες και ρηχότερες αυλακώσεις ανάμεσα, κατακόρυφες δεξιά και λοξές αριστερά. Ο σωζόμενος αριστερός μαστός διαγράφεται κάτω από το ύφασμα, χωρίς πτυχώσεις.

Οι πτυχώσεις του ιματίου που πέφτει στην αριστερή πλευρά είναι πιο έξεργες. Βαθιά κατακόρυφη αυλάκωση από τρυπάνι ξεχωρίζει το ιμάτιο από την αριστερή πλευρά του σώματος.

Στην αριστερή πλευρική όψη, δηλώνονται πτυχώσεις κατακόρυφες, κάτω από τον ώμο, ως το ύψος του κόλπου του αποπτύγματος. Στη δεξιά πλευρική όψη παρατηρούνται πυκνά ίχνη επεξεργασίας από βελόνι, από το ύψος του γόνατου ως την πλίνθο.

Η πίσω όψη είναι πιο συνοπτικά δουλεμένη. Το ιμάτιο καλύπτει ολόκληρη σχεδόν την πίσω όψη, μέχρι κάτω από τα γόνατα, και σχηματίζει λοξή αναδίπλωση ψηλά, από τον αριστερό ώμο προς τη δεξιά μασχάλη. Κάτω από την αναδίπλωση, οι πτυχώσεις σχηματίζουν ενάλληλα U σε όλο το ύψος του ιματίου. Είναι πλατιές, αραιές, με καμπύλες ράχες και ρηχές, πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα. Ο πέπλος είναι ορατός χαμηλά, αποδομένος με κατακόρυφες, παράλληλες, πλατιές πτυχώσεις με καμπύλες ράχες και πλατιές αυλακώσεις ανάμεσα.

44. Αγαλμάτιο πεπλοφόρου κοριτσιού (πίν. 61)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 721. Φέρει και τον αριθμό 95.60

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Φθιώτιδες Θήβες, θέση «Στρώμα», 1960, παράδοση Γ. Τιμπλαλέξη και Γ. Τριανταφύλλου

Διαστάσεις: Ύψ. 0,41μ., Πλ.0,15μ.

Βιβλιογραφία: Δημοσίευτο

Παράλληλα: Σμύρνη, Αρχαιολογικό Μουσείο, αρ. ευρ. 3/5/79 (6806): Gunter 1995, αρ. 5. Bobou 2015, αρ. 77 με εικόνα

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο πεπλοφόρου κοριτσιού. Από λευκό μάρμαρο με καστανή πατίνα. Σώζεται από τους ώμους ως τη συμφυή ωοειδή πλίνθο που έχει αποκρούσεις στη μπροστινή όψη. Λείπουν τα χέρια από το μέσον περίπου του βραχίονα.

Στηρίζεται στο δεξιό σκέλος, ενώ το άνετο αριστερό προβάλλει, λυγισμένο στο γόνατο, ελαφρώς μπροστά και στο πλάι. Ο άνω κορμός έχει αντιθετική κίνηση σε σχέση με το κάτω μέρος του σώματος, καθώς κλίνει προς τα αριστερά, ενώ προβάλλεται έντονα το ισχίο του στηρίζοντος δεξιού σκέλους σχηματίζοντας καμπύλη στο δεξιό περίγραμμα του κορμού. Παράλληλα, ο αριστερός ώμος είναι ψηλότερα από τον δεξί. Το αριστερό χέρι φερόταν προς τα κάτω και ίσως εκτεινόταν μπροστά, μακριά από το σώμα, ενώ το δεξί είναι λυγισμένο μπροστά και ακουμπά στο σώμα στην περιοχή της κοιλιάς, όπου πιθανόν κρατούσε κάτι. Στο σημείο αυτό υπάρχει μια ωοειδής απόκρουση, αποτύπωμα του αριστερού χεριού ή και του αντικειμένου που κρατούσε.

Φορά αττικό πέπλο ζωσμένο κάτω από το στήθος με μακρύ απόπτυγμα που φτάνει ως τη μέση των μηρών. Η νεανικότητα της μορφής τονίζεται από τα σχεδόν ανύπαρκτα στήθη.

Στη μπροστινή όψη, οι πτυχώσεις του πέπλου ως την παρυφή του αποπτύγματος είναι πυκνές, λεπτές, με ρηχές αυλακώσεις ανάμεσα και ακολουθούν μαλακά τη στάση του σώματος. Κάτω από το απόπτυγμα, οι πτυχώσεις γίνονται φαρδύτερες, καλύπτοντας εξολοκλήρου το δεξιό στάσιμο σκέλος, με δέσμες κάθετων πτυχώσεων που χωρίζονται με τέσσερις βαθιές αυλακώσεις από τρυπάνι. Το λυγισμένο αριστερό διαγράφεται κάτω από το ύφασμα, όπου αποδίδονται οξυκόρυφες πτυχώσεις που αγκαλιάζουν την κνήμη. Η παρυφή του πέπλου πέφτει πάνω στο άνω τμήμα του πέλματος σχηματίζοντας ημικύκλιο και αφήνοντας να προβάλλει το μπροστινό του μέρος του, χωρίς να αποδίδονται δάχτυλα.

Η ζώνη κάτω από το στήθος αποδίδεται με ένα κορδόνι, τόσο στη μπροστινή, όσο και στην πίσω όψη.

Γενικά, η πίσω όψη είναι αδρομερώς δουλεμένη, με αραιά ίχνη επεξεργασίας από βελόνι. Εκτός από τη ζώνη, αποδίδονται αδρομερώς οι όγκοι του σώματος και του πέπλου με το απόπτυγμα, με αραιές και χαμηλές πτυχώσεις.

45. Αγαλμάτιο πεπλοφόρου κοριτσιού (πίν. 62)

Αριθμός ευρετηρίου: Λ 575

Τόπος φύλαξης: Αρχαιολογικό Μουσείο Βόλου

Προέλευση: Άγνωστη

Διαστάσεις: Ύψ. 0,235., Πλ.0,10μ.

Βιβλιογραφία: Αδημοσίευτο

Παράλληλα: Ιωάννινα, Αρχαιολογικό Μουσείο: Δάκαρης 1964, 306, πίν. 346.

Daux 1967, 675, εικ. 2. Vorster 1983, αρ. 17. Bobou 2015, αρ. 89 με εικόνα

Χρονολόγηση: 3^{ος} αι. π.Χ.

Ακέφαλο αγαλμάτιο πεπλοφόρου κοριτσιού. Από λευκό μάρμαρο με καστανή πατίνα. Σώζεται από το ύψος περίπου των ώμων ως τα γόνατα. Συγκεκριμένα, σώζεται η αρχή του δεξιού ώμου, ενώ το υπόλοιπο άνω μέρος είναι αποκρουσμένο πάνω από τα στήθη λοξά, ώστε λείπει το άνω μισό του αριστερού μαστού. Λείπουν και τα δύο χέρια εξολοκλήρου.

Στηρίζεται στο αριστερό σκέλος, ενώ το δεξί είναι άνετο, λυγισμένο στο γόνατο. Το ισχίο του στηρίζοντος δεξιού σκέλους προβάλλεται, σχηματίζοντας καμπύλη στο σώμα. Τα χέρια θα ήταν μακριά από το σώμα, το αριστερό πιθανόν λυγισμένο στο ύψος του αριστερού ισχίου.

Φορά αττικό πέπλο ζωσμένο κάτω από το στήθος με φαρδιά ταινία και ιμάτιο ριγμένο στην πλάτη. Μια αναδίπλωση του ιματίου αποδίδεται στην πλάτη λοξά, από τον δεξιό ώμο καμπυλωτά προς τα κάτω ως το ύψος του αριστερού μηρού.

Η ταινία της ζώνης αποδίδεται ξεκάθαρα και είναι ορατή στη μπροστινή και στις πλαϊνές όψεις. Λοξές, χαμηλές και αραιές φαρδιές πτυχώσεις με καμπύλες ράχες

πάνω από τη ζώνη, ενώ κάτω από αυτήν, κάθετες πτυχώσεις που ακολουθούν τις καμπύλες του σώματος, καλύπτοντας το αριστερό στάσιμο σκέλος και αφήνοντας να διαγράφεται ο μηρός του άνετου δεξιού, χωρίς πτυχώσεις.

Η πίσω επιφάνεια είναι σχεδόν επίπεδη, με ίχνη επεξεργασίας από βελόνι στο μεγαλύτερο μέρος της αριστερής πλευράς. Αδρομερώς αποδίδεται η πορεία της αναδίπλωσης του ιματίου με μια φαρδιά και χαμηλή πτυχή με καμπυλόγραμμη ράχη από το δεξιό ώμο προς τα κάτω λοξά και στη συνέχεια προς τα πάνω αριστερά, προς το αριστερό χέρι της μορφής, όπου πιθανότατα τυλιγόταν.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ – ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Οι συντομογραφίες τίτλων περιοδικών ή σειρών εκδόσεων που βρίσκονται στην παράλληλη με το κείμενο βιβλιογραφία ακολουθούν τις καθιερωμένες στο *American Journal of Archaeology* συντομογραφίες, εκτός των ακόλουθων εξαιρέσεων:

ΑΔ	Αρχαιολογικόν Δελτίον
ΑΕ	Αρχαιολογική Εφημερίς
ΑΕΘΣΕ	Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στερεάς Ελλάδας
ΚΓΑΜΘ Ι	Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Εμ. Βουτυράς (επιμ.), <i>Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης Ι</i> , Θεσσαλονίκη 1997.
ΚΓΑΜΘ ΙΙ	Γ. Δεσπίνης, Θ. Στεφανίδου-Τιβερίου, Εμ. Βουτυράς (επιμ.), <i>Κατάλογος γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης ΙΙ</i> , Θεσσαλονίκη 2010.
ΠΑΕ	Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας
Dresden III	Κ. Knoll και C. Vorster (επιμ.), <i>Skulpturensammlungen, Staatliche Kunstsammlungen Dresden, Katalog der antiken Bildwerke III, Die Porträts</i> , Μόναχο 2013.

Πλην των παραπάνω υιοθετήθηκαν και οι ακόλουθες συντομογραφίες:

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΟΙ ΤΙΤΛΟΙ:

Αδρύμη 1987	Β. Αδρύμη, Μηλίνα, <i>ΑΔ</i> 1987, 270.
Αδρύμη 1997	Β. Αδρύμη, Νεότερες Έρευνες στις Αρχαίες Φθιώτιδες Θήβες, <i>Αρχαιοφθιωτικά Β, Πρακτικά</i>

του Β' Συνεδρίου Αλμυριώτικων Σπουδών, Ιστορία, Αρχαιολογία, Λαογραφία Αχαΐας Φθιώτιδας (3-4 Ιουνίου 1995), Τόμος α', Αλμυρός 1997, 121-135.

Αλεξανδρή 1969

Ο. Αλεξανδρή, Περίβολος Οικογενειακών ταφών παρά την Οδόν προς Ακαδημείαν, *ΑΑΑ II* (1969), 257-264.

Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη 1990

Ο. Αποστολοπούλου-Κακαβογιάννη, Ένα νέο ιερό στις Φερές στο Π. Καμηλάκης και Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ I. Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο 1986, Αθήνα 1990, 57-70.

Αραχωβίτη κ.α. 2021

Π. Αραχωβίτη, Π. Έλληνα, Κ. Γεωργίου και Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Η Υπέρεια Κρήνη του χθες και του σήμερα Η ανάδειξη ενός διαχρονικού μνημείου στο Δ. Καραμπερόπουλος (επιμ.), *ΥΠΕΡΕΙΑ VII, Πρακτικά Ζ' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, Βελεστίνο 2017, Μέρος Α', Αθήνα 2021, 91-148.

Αραχωβίτη, Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου

και Τσιγάρα 2012

Π. Αραχωβίτη, Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου και Μ. Τσιγάρα, Ναός Θαυλίου Διός Φερών. Νέα δεδομένα, *ΑΕΘΣΕ* 3 (Βόλος, 12-15.03.2009), Βόλος 2012, 451-458.

Αραχωβίτη και

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2019

Π. Αραχωβίτη και Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Κεραμική αρχαϊκών χρόνων από το Ιερό του Θαυλίου Διός και της Εννοδίας στην αρχαία πόλη των Φερών, *ΠΕΤΑΣΟΣ I: Τοπική Κεραμική της Θεσσαλίας από τον 7^ο στον 5^ο αι. π.Χ.*,

	<i>Πρακτικά Ημερίδας (Λάρισα, 24.11.2017), Λάρισα 2019, 95-115.</i>
Αρβανιτόπουλος 1928	<i>Α. Αρβανιτόπουλος, Γραπταί στήλαι Δημητριάδος-Παγασών, Αθήνα 1928.</i>
Αρβανιτόπουλος 1929	<i>Α. Αρβανιτόπουλος, Αστυνόμων Δημητριάδος γνώμη, Πολέμων Ι, 32-43.</i>
Βουζαξάκης 2020	<i>Κ. Βουζαξάκης, Η Αρχαιολογική Έρευνα σε έναν Τόπο Ξεχασμένο στους Μύθους του, ΑΕΘΣΕ 5 (Βόλος, 26.2-01.03.2015), Βόλος 2020, 219-230.</i>
Γαλλής 1974	<i>Κ. Γαλλής, Τυχαιά Ευρήματα – Περισυλλογή – Παραάδοσις Αρχαίων, Λάρισα, ΑΔ 29 (1973-1974), Χρονικά, 580-583.</i>
Γερογιάννης 1924	<i>Κ. Γερογιάννης, Ο εν Ηπείρω Ρωμ. σταθμός ad Dianam, ΑΕ 1924, Αθήνα 1924, 195-198.</i>
Γιαννόπουλος 1906	<i>Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Αγαλμάτιον εξ Άλλου, Δελτίον της εν Αλμυρώ Φιλαρχαίου Εταιρείας Όθρυς, Αθήνα 1906, 41-42.</i>
Γιαννόπουλος 1913	<i>Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Θεσσαλίας επιγραφαί, ΑΕ 1913, 217-220.</i>
Γιαννόπουλος 1930	<i>Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Θεσσαλικά. Α. Γλυπτά εκ Θεσσαλίας, ΑΕ 1930, Αθήνα 1930, 169-176.</i>
Γιαννόπουλος 1931	<i>Ν. Ι. Γιαννόπουλος, Επιγραφαί Θεσσαλίας, ΑΕ 1931, 175-180.</i>
Δάκαρης 1964	<i>Σ.Ι. Δάκαρης, Αρχαιότητες και Μνημεία Ηπείρου. Μιχαλίτσι, ΑΔ 19 (1964), 305-308.</i>
Δαμάσκος 2013	<i>Δ. Δαμάσκος, Κατάλογος Γλυπτών του Αρχαιολογικού Μουσείου Καβάλας, Θεσσαλονίκη 2013.</i>
Δάφφα-Νικονάνου 1973	<i>Α. Δάφφα-Νικονάνου, Θεσσαλικά ιερά Δήμητρος και κοροπλαστικά αναθήματα, Βόλος 1973.</i>
Δεριζιώτης και	

- Κουγιουμτζόγλου 2000** Λ. Δεριζιώτης και Σ. Κουγιουμτζόγλου, Τοπογραφικές και Ανασκαφικές Έρευνες στην περιοχή της Αζώρου, Επαρχίας Ελασσώνος, Νομού Λαρίσης, *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Συνάντησης, Το έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων και Νεωτέρων Μνημείων του ΥΠ.ΠΟ στη Θεσσαλία και την ευρύτερη περιοχή της (1990-1998)*, Βόλος 2000, 189-195.
- Δεσπίνης 2002** Γ. Δεσπίνης, Αττικοί επιτύμβιοι κιονίσκοι του 4ου αι. π.Χ.: μια πρώτη προσέγγιση στο Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Αρχαία ελληνική γλυπτική, Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Στέλιου Τριάντη*, Αθήνα 2002, 209-231.
- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1990** Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Φεραί, *Αρχαιολογία* 34 (1990), 58-64.
- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 1994** Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Οι Νεότερες Αρχαιολογικές Έρευνες στην Περιοχή των Αρχαίων Φερών, *Θεσσαλία, Δεκαπέντε Χρόνια Αρχαιολογικής Έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Συνεδρίου Λυών (17-22.04.1990)* Αθήνα 1994, 72-92.
- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2006** Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Το Ασκληπιείο της Πεπαρήθου, *ΑΕΘΣΕ 1* (Βόλος, 27.2 - 2.3.2003), Βόλος 2006, 263-281.
- Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου κ.ά. 2012** Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Ι. Γεωργίου, Κ. Γεωργίου, Κ. Πέτση, Ρ. Βλαΐδη και Σ. Δερμιτζάκης, Το Ασκληπιείο της Πεπαρήθου, Έξι χρόνια μετά, *ΑΕΘΣΕ 3* (Βόλος 12-15.3.2009), Βόλος 2012, 701-708.

Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου 2016	Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Η αρχαία πόλη των Φερών, από τους ελληνιστικούς στους αυτοκρατορικούς χρόνους, Μερικά ιστορικά, επιγραφικά και αρχαιολογικά δεδομένα, <i>Ηχάδιν Ι, Τιμητικός Τόμος για τη Στέλλα Δρούγου</i> , Αθήνα 2016, 320-340.
Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου (υπό έκδοση)	Α. Δουλγέρη-Ιντζεσίλογλου, Μαρμάρινα γυναικεία αγάλματα από την αρχαία πόλη των Φερών. Μικρή συμβολή στη μελέτη της Θεσσαλικής πλαστικής, <i>ΜΕΤΟΠΗ, Τόμος στη Μνήμη του Αλέξανδρου Μάντη</i> , υπό έκδοση.
Θέμελης 1999	Π. Θέμελης, <i>Αρχαία Μεσσήνη</i> , Αθήνα 1999.
Θέμελης 2010	Π. Θέμελης, <i>Αρχαία Μεσσήνη, Ιστορία – Μνημεία - Άνθρωποι</i> , Αθήνα 2010.
Θεοχάρης 1962	Δ.Ρ. Θεοχάρης, Από τη Νεολιθική Θεσσαλία, <i>Θεσσαλικά 4</i> , Βόλος 1962, 63-83.
Ιντζεσίλογλου 1994	Μπ. Ιντζεσίλογλου, Ιστορική τοπογραφία της περιοχής του κόλπου του Βόλου, <i>Θεσσαλία, Δεκαπέντε Χρόνια Αρχαιολογικής Έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Συνεδρίου Λυών (17-22.04.1990)</i> , Αθήνα 1994, 31-56.
Ιντζεσίλογλου 2010	Μπ. Ιντζεσίλογλου, Δυο αρχαίοι δρόμοι του Κιερίου, <i>Πρακτικά του Β' Συνεδρίου «Οι Σοφάδες του πολιτισμού και της ανάπτυξης» (28-30.6.2002)</i> , Σοφάδες 2010, 75-79.
Ιντζεσίλογλου (υπό έκδοση)	Μπ. Ιντζεσίλογλου, Άφροδίτην.... τήν έν τῇ Μητροπόλει στο Μ. Στεφανάκης, Μ. Γιαννοπούλου και Μ. Αχιολά (επιμ.), <i>ΠΟΛΥΤΡΟΠΟΣ, Τιμητικός Τόμος για τον</i>

	Καθηγητή Νικόλαο Χρ. Σταμπολίδη, Ρέθυμνο 2023.
Ιωαννίδου 1972	Α. Ιωαννίδου, Δοκιμαστική ανασκαφή εις Μελιταία Φθιώτιδος, <i>ΑΑΑ</i> 5 (1972), 47–55.
Καββαδίας 1890	Π. Καββαδίας, <i>Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου. Κατάλογος περιγραφικός</i> , Αθήναι 1890-1892.
Κακαβογιάννης 1977	Ε. Κακαβογιάννης, Φθιώτιδες Θήβες. Τυχαία Ευρήματα, <i>ΑΔ</i> 32 (1977), 126-129.
Κακαβογιάννης 1994	Ε. Κακαβογιάννης, Κεφάλι μαρμάρινου αγάλματος Θεάς από τις Φερές της Θεσσαλίας στο Δ. Καραμπερόπουλος, Ε. Κακαβογιάννης (επιμ.), <i>ΥΠΕΡΕΙΑ II, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»</i> , Βελεστίνο 1992, Μέρος Α΄, Αθήνα 1994, 61-78.
Καλτσάς 2001	Ν. Καλτσάς, <i>Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Τα γλυπτά: κατάλογος</i> , Αθήνα 2001.
Καλτσάς και Δεσπίνης 2007	Ν. Καλτσάς και Γ.Δεσπίνης (επιμ.), <i>Πραξιτέλης, Κατάλογος Περιοδικής Έκθεσης, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο</i> , 25 Ιουλίου - 31 Οκτωβρίου 2007, Αθήνα 2007.
Καραγιαννόπουλος και Χατζηαγγελάκης 2016	Χ. Καραγιαννόπουλος, και Λ. Χατζηαγγελάκης, Λατρευτική εγκατάσταση αρχαϊκών και κλασικών χρόνων στην αρχαία Θεσσαλιώτιδα, <i>ΑΕΘΣΕ</i> 4 (Βόλος, 15-18.03.2012), Βόλος 2016, 229-236.
Καρούζου 1967	Σ. Καρούζου, <i>Εθνικόν Αρχαιολογικόν Μουσείον. Συλλογή γλυπτών, περιγραφικός κατάλογος</i> , Αθήναι 1967.
Καστριώτης 1908	Π. Καστριώτης, <i>Γλυπτά του Εθνικού Μουσείου, Κατάλογος περιγραφικός</i> , Αθήνα 1908.

- Κατάκης 2002** Σ. Ε. Κατάκης, *Επίδαυρος. Τα Γλυπτά των Ρωμαϊκών Χρόνων από το Ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και του Ασκληπιού*, Αθήνα 2002.
- Κατσικούδης 2014** Ν. Κατσικούδης, *Το ελληνικό Πορτρέτο. Εικόνα και μήνυμα*, Θεσσαλονίκη 2014.
- Κοντονάσιος 2007** Β.Κ. Κοντονάσιος, Αρχαίες Λατρείες στην Αχαΐα Φθιώτιδα, *Όθρυς Β΄* (2007), 11-46.
- Κοτταρίδη 2018** Α. Κοτταρίδη, Βασίλισσες – ιέρειες – θεές: από τη Μακεδονία στην οικουμένη στο Μ. Kalaitzi, Ρ. Paschidis, C. Antonetti και Α.Μ. Guimier-Sorbets (επιμ.) *Βορειοελλαδικά, Tales from the lands of the ethne. Essays in honour of Miltiades B. Hatzopoulos, Μελετήματα 78*, Αθήνα 2018, 439-475.
- Κουρουνιώτης 1900** Κ. Κουρουνιώτης, Εκ του ιερού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος, *ΑΕ 1900*, Αθήνα 1900, 5-26.
- Κραβαρίτου 2016** Σ. Κραβαρίτου, Κοινόν και Αυτοκράτωρ Θεός στην Ανατολική Θεσσαλία, *ΑΕΘΣΕ 4* (Βόλος, 15-18.03.2012), Βόλος 2016, 283-291.
- Λεβέντη 1998** Ι. Λεβέντη, Η Υγεία του Νικηράτου του Αθηναίου. Συμβολή στη μελέτη της πρώιμης γλυπτικής της Περγάμου στο Ο. Palagia, W. Coulson (επιμ.), *Regional Schools in Hellenistic Sculpture, Proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Οξφόρδη 1998, 101-116.
- Λεβέντη 1999** Ι. Λεβέντη, Οι θεότητες του κύκλου του Ασκληπιού ως κουροτρόφοι. Οι εικονογραφικές μαρτυρίες, *Αρχαιογνωσία 10*, Αθήνα 1999, 87-103.

- Λεβέντη 2009** I. Λεβέντη, Τα γλυπτά αναθήματα από το ιερό στη θέση Σωρός και η συμβολή τους στην ταύτιση της λατρευόμενης θεότητας, *ΑΕΘΣΕ 2*, (Βόλος, 16-19.3.2006), Βόλος 2009, 295-308.
- Λεβέντη 2021** I. Λεβέντη, Ο Πραξιτέλης και η εποχή του. Ο Πραξιτέλης και η γλυπτική δημιουργία της ύστερης Κλασικής περιόδου, *Θέματα Αρχαιολογίας 2021*, 5(3), 291-314.
- Λιάγκουρας 1962** Α. Λιάγκουρας, Αρχαίον παράκτιον ιερών εις την Σκόπελον, *Θεσσαλικά, Τόμος Δ΄*, Βόλος 1962, 51-62.
- Μαργαρίτη 2010** Κ. Μαργαρίτη, *Ο θάνατος της άγαμου κόρης στην Αθήνα των κλασικών χρόνων*, Διδακτορική διατριβή, Βόλος 2010.
- Μαχαίρα 1998α** Β. Μαχαίρα, Παρατηρήσεις σχετικά με τη θεματική παραγωγή της «Σχολής» της Ρόδου στο O.Palagia, W.Coulson (επιμ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture. Proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Οξφόρδη 1998, 137-148.
- Μαχαίρα 1998β** Β. Μαχαίρα, Ορέστης και Ηλέκτρα (;) από την Αμφίπολη, *Οι Σέρρες και η Περιοχή τους από την Αρχαία στη Μεταβυζαντινή Κοινωνία, Πρακτικά, Α΄ Τόμος*, (Σέρρες 29.9 – 3.10.1993), Θεσσαλονίκη 1998, 49-60.
- Μαχαίρα 2004** Β. Μαχαίρα, Αγαλμάτιο Αφροδίτης με Έρωτα, *Το Μουσείον 4* (2004) 29-36.
- Μαχαίρα 2011** Β. Μαχαίρα, *Ελληνιστικά γλυπτά της Ρόδου, Κατάλογος, Τόμος Ι*, Αθήνα 2011.
- Μαχαίρα 2013** Β. Μαχαίρα, Παραλλαγές σε ένα ροδιακό θέμα, η ημίγυμνη Αφροδίτη ως Ευπλοία ή Ποντία στο

- A. Γιαννικουρή (επιμ.), *Όλβιος Άνερ*, Αθήνα 2013, 141-151.
- Μαχαίρα 2016** B. Μαχαίρα, Μικρά Αγάλματα από την Κοινότητα του Σιδηροδρομικού Σταθμού Αγγίστης του Νομού Σερρών, *Ηχάδιν II, Τιμητικός Τόμος για τη Στέλλα Δρούγου*, Αθήνα 2016, 75-92.
- Μητροπούλου 1984** E. Μητροπούλου, *Η Τυπολογία της Θεάς Υγείας με Φίδι*, Αθήνα 1984.
- Μητροπούλου 1985** E. Μητροπούλου, Λατρείες της Λάρισας, *Πρακτικά του Α΄ Ιστορικού – Αρχαιολογικού Συμποσίου, Λάρισα: Παρελθόν και Μέλλον*, (26-28.4.1985), Λάρισα 1985, 143-153.
- Μητροπούλου 1992** E. Μητροπούλου, Αγαλματίδια Αρτέμιδος στο Μουσείο του Βόλου στο Κυπραίου (επιμ.), *Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Θεσσαλία στη μνήμη του Δημήτρη Ρ. Θεοχάρη*, Αθήνα, 326-332.
- Μητροπούλου 1994** E. Μητροπούλου, Η λατρεία του Ασκληπιού και της Υγείας στη Θεσσαλία, *Θεσσαλία, Δεκαπέντε Χρόνια Αρχαιολογικής Έρευνας, 1975-1990, Αποτελέσματα και Προοπτικές, Πρακτικά Συνεδρίου Λυών (17-22.04.1990)* Αθήνα 1994, 485-500.
- Μπάτζιου-Ευσταθίου 2001** A. Μπάτζιου-Ευσταθίου, *Δημητριάς*, Αθήνα 2001.
- Μπάτζιου-Ευσταθίου 2010** A. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Λατρείες Δήμητρας και Κόρης στη Δημητριάδα στο Ι. Λεβέντη – Χ. Μητσοπούλου (επιμ.), *Ιερά και Λατρείες της Δήμητρας στον Αρχαίο Ελληνικό Κόσμο*, Βόλος 2010, 179-199.
- Μποσνάκης 2013** Δ. Μποσνάκης, *Ενθεταλίζεσθαι*, Βόλος 2013

- Ορλάνδος 1962** Κ. Ορλάνδος, Ανασκαφή Μεσσήνης, *ΠΑΕ* 1962, 210-227.
- Παλαιοθόδωρος 2012** Δ. Παλαιοθόδωρος, Η λατρεία της Αρτέμιδος Φεραίας από τη Θεσσαλία στις Συρακούσες, *ΑΕΘΣΕ 3* (Βόλος, 12-15.03.2009), Βόλος 2012, 439-450.
- Παπασωτηρίου 1964** Ι. Παπασωτηρίου, Τό έν Τρίκκη Άσκληπιείον, στο Α. Καρανάσιου (επιμ.), *Ιστορικά Τρικάλων Α, Τρίκαλα* 1964, 20-27.
- Πλάντζος, 2016** Δ. Πλάντζος, *Ελληνική Τέχνη και Αρχαιολογία, 1200-30 π.Χ.*, Αθήνα 2016.
- Πωλογιώργη 1998** Μ. Πωλογιώργη, Το γυναικείο άγαλμα του Αρχαιολογικού Μουσείου Πειραιώς στο Ο.Παλαγία, W. Coulson. (επιμ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture. Proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Οξφόρδη 1998, 35-45.
- Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997** Κ. Ρακατσάνης και Α. Τζιαφάλιας, *Λατρείες και Ιερά στην Αρχαία Θεσσαλία, Α΄ Πελασιγιώτις*, Ιωάννινα 1997.
- Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 2004** Κ. Ρακατσάνης και Α. Τζιαφάλιας, *Λατρείες και Ιερά στην Αρχαία Θεσσαλία, Β΄ Περραιβία*, Ιωάννινα 2004.
- Σταυρογιάννης 2014** Λ. Σταυρογιάννης, *Το ιερό της Εννοδίας στη Μελιταία της Αχαΐας Φθιώτιδας*, Διπλωματική Μεταπτυχιακή Εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος 2014.
- Στεφανίδου-Τιβεριίου 1979** Θ. Στεφανίδου-Τιβεριίου, *Νεοαπτικά. Οι ανάγλυφοι πίνακες από το λιμάνι του Πειραιά*, Αθήνα 1979.

Στεφανίδου-Τιβερίου 1990	Τα αγάλματα των Μουσών από το Ωδείο της Θεσσαλονίκης, <i>Egnatia 2</i> (1990), 73-122.
Τζαναβάρη 2002	Κ. Τζαναβάρη, Μαρμάρινα αγαλμάτια Άρτεμης από την αρχαία Λητή στο Δ. Δαμάσκος (επιμ.), <i>Αρχαία ελληνική γλυπτική, Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Στέλιου Τριάντη</i> , Αθήνα 2002, 241-261.
Τζιαφάλιας 1984	Θ. Τζιαφάλιας, Ανέκδοτες θεσσαλικές επιγραφές (4ος π.Χ.- 4ος μ.Χ. αι.) <i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο Ζ'</i> (1984), 193-237.
Τζιαφάλιας 1985	Θ. Τζιαφάλιας, 42 ανέκδοτες επιγραφές από την Περραιβία, <i>Θεσσαλικό Ημερολόγιο Η'</i> (1985), 113-127.
Τζιαφάλιας 1988	Θ. Τζιαφάλιας, Το Ασκληπιείο της Τρίκκης. Μύθος ή πραγματικότητα; <i>Τρικαλινά 8, Πρακτικά 1ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών</i> , (Τρίκαλα, 6 - 8.11.1987), Τρίκαλα 1988, 171-201.
Τζιαφάλιας κ.α. 2010	Θ. Τζιαφάλιας, Μπ. Ιντζεσίλογλου, Σ. Σδρόλια και Β. Helly, <i>Αναζητώντας την Αρχαία Μελίβοια</i> , Μελίβοια 2010.
Τζουβάρα-Σούλη 1979	Χ. Τζουβάρα-Σούλη, <i>Η Λατρεία των Γυναικείων Θεοτήτων εις την αρχαίαν ήπειρον. Συμβολή εις την μελέτην της θρησκείας των αρχαίων Ηπειρωτών</i> , Διδ. Διατριβή, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων 1979.
Τουφεξής και Μπάτζιου-Ευσταθίου κ.α. 2015	Γ. Τουφεξής, Α. Μπάτζιου-Ευσταθίου, Ο. Εξάρχου, Θ. Παπαντώνης, Γ. Βήτος, Ε. Παπανικολάου, Α. Κριτσίλα, <i>Ανασκαφική Έρευνα στην Κοιλάδα των Τεμπών στο Πλαίσιο</i>

- της Κατασκευής της Νέας Εθνικής Οδού
Αθηνών-Θεσσαλονίκης (ΠΑΘΕ) κατά τα Έτη
2010-2012, *ΑΕΘΣΕ 4* (Βόλος, 15-18.03.2012),
Βόλος 2015, 265-274.
- Χατζηαγγελάκης 1996** Λ. Χατζηαγγελάκης, Πύργος Ιθώμης, *ΑΔ 51*
(1996), 361.
- Χατζηδάκης 2003** Π. Χατζηδάκης, *Δήλος*, Αθήνα 2003.
- Χατζόπουλος 2002** Μ. Χατζόπουλος, Λατρείες της Μακεδονίας:
Τελετές Μεταβάσεως και Μυήσεις, *Λατρείες
στην «Περιφέρεια» του Αρχαίου Ελληνικού
Κόσμου*, Αθήνα 2002, 11-29.
- Χρυσοστόμου 1998** Π. Χρυσοστόμου, *Η Θεσσαλική Θεά Εν(ν)οδία ή
Φεραία Θεά*, Αθήνα 1998.
- Χρυσοστόμου 2001** Π. Χρυσοστόμου, Μια αναθηματική στήλη στην
Εννοδία Κορουτάρρα. Συμβολή στη μελέτη της
θεσσαλικής θεάς Εννοδίας ή Φεραίας, *Μουσείο
Μπενάκη 1*, Αθήνα 2001, 11-20, διαθέσιμο on
line: <https://doi.org/10.12681/benaki.18321>.
- Χρυσοστόμου 2008** Π. Χρυσοστόμου, Η θεσσαλική θεά Εννοδία ή
Φεραία. Τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα της
τελευταίας δεκαπενταετίας (1991–2006), *1ο
Διεθνές Συνέδριο Ιστορίας και Πολιτισμού της
Θεσσαλίας. Πρακτικά Συνεδρίου* (Λάρισα, 9–
11.11.2006), Θεσσαλονίκη 2008, 244–257.
- ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟΙ ΤΙΤΛΟΙ:**
- Adriani 1936** Sculpture del Museo Greco-Romano de
Alessandria, III, *BullSocArchAlex 30*, Αλεξάνδρεια
1936.
- Adriani 1961** A. Adriani *Repertorio d 'arte dell' 'Egitto greco-
romano I*, Palermo 1961.

- Ajootian 1996** A. Ajootian, Praxiteles στο O. Palagia & J.J. Pollitt (εκδ.), *Personal styles in Greek sculpture*, New York 1996, 91-129.
- Alexandridis 2004** A. Alexandridis, *Die Frauen des römischen Kaiserhauses. Eine Untersuchung ihrer bildlichen Darstellung von Livia bis Iulia Domna*, Mainz am Rhein 2004.
- Amelung 1895** W. Amelung, *Die Basis des Praxiteles aus Mantinea*, Μόναχο 1895.
- Anti 1916** C. Anti, L' Anemis Laphria di Patrai, *ASAtene* 2, 1916, 181-199.
- Arndt και Lippold 1932** P. Arndt, *Brunn-Bruckmann's Denkmäler griechischer und römischer Sculptur fortgeführt und unter Mitwirkung von Fachgenossen mit erläuternden Texten versehen von Paul Arndt und Georg Lippold*, Μόναχο 1932.
- Ashmole 1951** B. Ashmole, The lost statue of Kore, *JHS* 71 (1951), 25-28.
- Atalay 1989** E. Atalay, *Weibliche Gewandstatuen des 2. Jahrhunderts n. Chr. aus ephesischen Werkstätten*, Βιέννη 1989.
- Barker 1922** A.W. Barker, Domestic Costumes of the Athenian Women in the Fifth and Fourth Centuries B.C., *AJA* 26 (1922) 410-425.
- Baumer 1997** L. Baumer, *Vorbilder und Vorlagen*, *Acta Bernensia XII*, Bern 1997.
- Béquignon 1937** Y. Béquignon, *Recherches archéologiques à Phères de Thessalie*, Paris 1937.
- Beschi 1959a** L. Beschi, Le nuove repliche di Cirene, στο C. Anti (επίμ.) *Sculture Greche e Romane di Cirene*, Padova 1959, 255-297.

- Beschi 1959b** L. Beschi, Nuove repliche dell' Artemide tipo Rospigliosi, στο C. Anti (επίμ.) *Sculture Greche e Romane di Cirene*, Padova 1959, 264-268.
- Beschi 1988α** L. Beschi, *LIMC* IV, 1988, λ. «Demeter», 844-892.
- Beschi 1988β** L. Beschi, Statue di Culto e Statuette Votive Classiche στο *Πρακτικά του XII Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικής Αρχαιολογίας, Τόμος Δ΄*, Αθήνα, 1988, 241-250.
- Bieber 1928** M. Bieber, *Griechische Kleidung*, Βερολίνο και Λειψία 1928.
- Bieber 1934** M. Bieber, *Entwicklungsgeschichte der griechischen Tracht*, Βερολίνο, 1934.
- Bieber 1961** M. Bieber, *The sculpture of the Hellenistic Age*, New York 1961.
- Bieber 1962** M. Bieber, The Copies of the Herculaneum Women, *ProcAmPhilSoc* 106 (1962), 111-134.
- Bieber 1977** M. Bieber, *Ancient Copies, Contribution to the History of Greek and Roman Art*, New York 1977.
- Biesantz 1965** H. Biesantz, *Thessalischen Grabreliefs, Studien zur Nordgriechischen Kunst*, Mainz am Rhein 1965.
- Binsfeld, Goethert-Polaschek και Schwinden 1988** W. Binsfeld, K. Goethert-Polaschek και L. Schwinden, *Katalog der römischen Steindenkmäler des Rheinischen Landesmuseums Trier*, Mainz am Rhein 1988.
- Blumel 1938** K. Blumel, *Staatliche Museen zu Berlin: Römische Kopien griechischer Skulpturen des IV Jhs. v. Chr.*, Βερολίνο 1938.
- Boardman 1995** J. Boardman, *Greek sculpture. The late classical period. A handbook*, Λονδίνο 1995.

- Bobou 2015** O. Bobou, *Children in the Hellenistic World. Statues and Representation*, Οξφόρδη 2015.
- Bol 1998** P. C. Bol (Hrsg.), *Forschungen zur Villa Albani. Katalog der antiken Bildwerke V*, Berlin 1998.
- Bol 2004** P.C. Bol, *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst. II Klassische Plastik*, Mainz am Rhein 2004.
- Bol 2007** P.C. Bol, *Die Geschichte der antiken Bildhauerkunst. III Hellenistische Plastik*, Mainz am Rhein 2007.
- Bosnakis και Hallof 2003** D. Bosnakis και K. Hallof, Alte und neue Inschriften aus Kos I, *Chiron* 33, München 2003, 204–262.
- Bouchon και Decourt 2017** R. Bouchon και J.-C. Decourt, Le règlement religieux de Marmarini (Thessalie): nouvelles lectures, nouvelles interpretations, *Kernos* 30 (2017), 159-186.
- Burn 1997** L. Burn, Sculpture in terracotta from Cnidus and Halicarnassus στο I. Jenkins, G.B. Waywell (επιμ.), *Sculptors and Sculpture of Caria and the Dodecanese*, Λονδίνο 1997, 84-90.
- Burn 2004** L. Burn, *The British Museum, Hellenistic Art, From Alexander the Great to Augustus*, Λονδίνο 2004.
- Burn και Higgins 2001** L. Burn και R.F. Higgins, *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum*, Λονδίνο 2001.
- Caffararelli και Caputo 1964** E.V. Caffararelli και G. Caputo, *Leptis Magna*, Milan 1964.
- Cantarelli 2008** F. Cantarelli, Il mito di Aspalis e il santuario di Haghios Gheorghios di Melitea στο F. Cantarelli et al. (επιμ.), *Acaia Ftotide I: indagini*

	<i>geostoriche, storiografiche, topografiche e archeologiche</i> , Soveria Mannelli 2008, 371-434.
Carbon 2016	J.-M. Carbon, The Festival of the Aloulaia, and the Association of the Aloulaiastai: Notes Concerning the New Inscription from Larisa/Marmarini, <i>Kernos</i> 29 (2016), 185–208.
Carrie και Sanviti 1977	J.M. Carrie και N. Sanviti, Le Secteur B, <i>AntAfr</i> 11 (1977), 67-94.
Castellana 1979	G. Castellana, Su alcune sculture femminili pannegiate di ispirazione tardoellenistica del Musco Regionale Archeologico di Siracusa, <i>RdA</i> 3 (1979), 65-71.
Charbonneaux 1963	J. Charbonneaux, <i>La sculpture grecque et romaine au Musée du Louvre</i> , Paris 1963.
Charbonneaux 1964	J. Charbonneaux, Déesses en action στο L.F. Sandler (εκδ.), <i>Essays in memory of Karl Lehmann</i> , Νέα Υόρκη 1964.
Clairmont 1993-1995	C.W. Clairmont, <i>Classical attic tombstones</i> , Kilchberg, Switzerland 1993-1995.
Clay 1984	J. Clay, The Hecate of the Theogony, <i>GRBS</i> 25 (1984), 27-38.
Clement 1932	P. Clement, The Cults of Pherai and the Artemis Pheraia Goddess, <i>AJA</i> 28 (1932), 40-41.
Coldstream 1973	J.N. Coldstream, Knossos. The Sanctuary of Demeter, <i>BSA Suppl.</i> 8 (1973).
Connely 2007	J.B. Connely, <i>Portrait of a Priestess, Women and Ritual in Ancient Greece</i> , Princeton & Oxford 2007.
Corso 1997-1998	A. Corso, Love as suffering: The Eros of Thespieae of Praxiteles, <i>BICS</i> 42 (1997-1998), 63-91.
Corso 2004	A. Corso, <i>The Art of Praxiteles. The Development of Praxiteles' Workshop and its cultural tradition</i>

	<i>until the sculptor's acme (364-361 BC), Roma</i> 2004.
Croissant 1990	F. Croissant, <i>LIMC</i> V, 1990, λ. «Hygieia», 554-572.
Daehner 2007α	J. Daehner, Discovery and Archaeological Context στο J.Daehner, (επιμ.), <i>The Herculaneum women. History, context, identities</i> , Λος Άντζελες, Δρέσδη 2007, 1-17.
Daehner 2007β	J. Daehner, The statue types in the Roman world στο J.Daehner (επιμ.), <i>The Herculaneum women. History, context, identities</i> , Λος Άντζελες, Δρέσδη 2007, 85-111.
Daehner 2007- Addendum	J. Daehner, Addendum, στο J. Daehner, (επιμ.), <i>The Herculaneum women. History, context, identities</i> , Λος Άντζελες, Δρέσδη 2007, 156-157.
Damaskos 1999	D. Damaskos, <i>Untersuchungen zu hellenistischen Kultbildern</i> , Στουτγάρδη 1999.
Damaskos 2016	D. Damaskos, Die Statue der Artemis-Bendis aus Amphipolis: ein frühhellenistisches Kultbild? στο Ch. Kunze (επιμ.), <i>Antike Plastik</i> 31, 2016, 33-40.
Daux 1967	G. Daux, Chronique des Fouilles, <i>BCH</i> 91 (1967), 623-890.
Davies 2002	G. Davies, Clothes as sign: The case of the Large and Small Herculaneum Women στο L. Llewellyn-Jones (εκδ.), <i>Women's dress in the ancient Greek world</i> , Λονδίνο 2002, 227-241.
Decourt 1995	J.-C. Decourt, <i>Inscriptions de Thessalie I: les cités de la vallée de l'Enipeus</i> , Paris-Athens 1995.
Decourt και Tziafalias 2012	J.-C. Decourt και A. Tziafalias, Un nouveau règlement religieux de la région de Larissa, <i>ΑΕΘΣΕ</i> 3 (Βόλος, 12 – 15.3.2009), Βόλος 2012, 463–473.

Decourt και Tziafalias 2015	J.-C. Decourt και A. Tziafalias, Un règlement religieux de la région de Larissa, <i>Kernos</i> 28, 13-51.
Delivorrias 1984	A. Delivorrias, <i>LIMC II</i> , 1984, λ. «Aphrodite», 2-151.
Delivorrias 1991	A. Delivorrias, Problèmes de consequence méthodologique et d'ambiguïté iconographique, <i>MEFRA</i> 103, 129-157, 1991.
Demargne 1984	P. Demargne, <i>LIMC II</i> , 1984, λ. «Athena», 955-1044.
De Luca 1991	G. De Luca, Zur Hygieia in Pergamon, <i>IstMitt</i> 41 (1991), 325-362.
Dillon 2010	S. Dillon, <i>The female portrait statue in the Greek world</i> , Νέα Υόρκη 2010.
Edwards 1987	M.C. Edwards, <i>Greek votive reliefs to Pan and the nymphs</i> , Ann Arbor 1987.
Eğilmez 1980	E. T. Eğilmez, <i>Darstellungen der Artemis als Jägerin aus Kleinasien</i> , Mainz 1980.
Eschbach 1986	N. Eschbach, <i>Statuen auf panathenaischen Preisamphoren des 4. jhs. v. Chr.</i> , Mainz 1986.
Eule 2001	J.C. Eule, <i>Hellenistische Bürgerinnen aus Kleinasien, weibliche Gewandstatuen in ihrem antiken Kontext</i> , Κωνσταντινούπολη 2001.
Filges 1997	A. Filges, <i>Standbilder jugendlicher Göttinnen. Klassische und fruhhellenistische Gewandstattuen mit Brustwulst und ihre kaiserzeitliche Rezeption</i> , Cologne-Weimar-Vienna 1997.
Fleischer 1971	R. Fleischer, Artemisstatuette aus dem Hanghaus II in Ephesos, <i>Ojh</i> 49 (1968-1971), Παράρτ. 2, 172-188.

- Fleischer 1983** R. Fleischer, *Die Klagefrauensarkophag aus Sidon, Istanbuler Mitteilungen* 34, Tübingen 1983.
- Floriani-Squarciapino 1967** M. Floriani-Squarciapino, Fortuna o Astarte-Genius Coloniae?, *QudALib* 5 (1967).
- Fougères 1888** G. Fougères, Stèle de Mantinée, *BCH* 12 (1888), 376-380.
- Fuchs 1963** W. Fuchs, *Der Schiffifund von Mahdia*, Tübingen 1963.
- Fuchs 1979** W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, 1979.
- Fuchs 1993** W. Fuchs, *Die Skulptur der Griechen*, Μόναχο 1993.
- García Ramón και Helly 2007** J.-L. García-Ramón και B. Helly, Εννοδία Κορουτάρρα (Celle qui dote de nourriture, de croissance) et autres divinités kourotrophes en Thessalie, *RPhil* LXXXI (2007), 291-312.
- García Ramón, Helly και Tziafalias 2007** J.-L. García Ramón, B Helly, και A. Tziafalias, Inscriptions inédites de Mopsion: décrets et dédicaces en dialecte Thessalien στο M. Hatzopoulos (επιμ.), *Φωνῆς χαρακτήρ ἔθνικός, Actes du Ve congrès international de dialectologie grecque (Μελετήματα 52)*, Αθήνα 2007, 63–103.
- Geominy 1985** W. Geominy, Die Statuette Athen NM 710, *AM* 100 (1985), 367–375.
- Gerard 2002** L. Gerard, Ένα Ιερό του Πλούτωνα στην πηγή Μάτι; *Η Λάρισα, Όψεις της Ιστορίας της Περιοχής, Πρακτικά 4^{ου} Συνεδρίου Λαρισαϊκών Σπουδών (Λάρισα, 12-13.04.1997)*, Λάρισα 2002, 107-124.

- Goceva και Popov 1986** Z. Goceva και D. Popov, *LIMCIII*, 1986, λ. «Bendis», 95-97.
- Graninger 2006** D. Graninger, *The Regional Cults of Thessaly* (διδ. διατρ., Cornell University, 2006).
- Grassinger 1994** D. Grassinger, *Antike Marmorskulpturen auf Schlob Broadlands (Hampshire)*, Mainz 1994.
- Grossman 2001** J.B. Grossman, *Greek funerary sculpture. Catalogue of the collections at the Getty Villa*, Λος Άντζελες 2001.
- Gualandi 1969** G. Gualandi, Artemis Hekate. Un problema di tipologia nella scultura ellenistica, *RA* (1969) 233-272.
- Gualandi 1976** G. Gualandi, Sculture di Rodi, *ASAtene* 54, N.S. 38, 1976, 7-259.
- Guerrini 1976** L. Guerrini, Problemi Statuari. Originali e Copie, *Studi Miscellanei* 22 (1974/75), *In Memoria di G. Becatti*, 107-116.
- Gunter 1995** A. Gunter, *Labraunda II.5, Marble Sculpture*, Στοκχόλμη 1995.
- Guntner 1994** G. Guntner, *Göttervereine und Götterversammlungen auf attischen Weihreliefs. Untersuchungen zur Typologie und Bedeutung*, Βύρτσμπουργκ 1994.
- Guntner 1997** G. Guntner, *LIMC VII*, 1997, λ. «Persephone», 956-978.
- Habicht 1987** Chr. Habicht, Chr. Habicht, Neue Inschriften aus Demetrias στο S. C. Bakhuizen – Fr. Gschnitzer – Chr. Habicht – P. Marzollf (επιμ.), *Demetrias V. Die Deutsche Archäologische Forschungen in Thessalien*, Βόννη 1987, 269–285.

- Hamiaux, Louvre I, 1992** M. Hamiaux, *Les sculptures grecques, Musée du Louvre I: Des origines à la fin du IVe siècles avant J.-C.*, Παρίσι 1992.
- Harrison 1990** E.B. Harrison, Aphrodite Hegemone in the Athenian Agora στο *Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie*, Berlin, 1988, Mainz am Rhein 1990, 346.
- Hatzopoulos 1994** M. B. Hatzopoulos, *Cultes et rites de passage en Macédoine*, Athens, 1994.
- Hausmann 1948** U. Hausmann, *Kunst und Heilum: Untersuchungen zu den griechischen Asklepiosreliefs*, Potsdam 1948.
- Heilmeyer 1995** W.-D. Heilmeyer, Erwerbungen klassischer Antiken durch Waagen in Italien 1841/42, *JbBerlMus* 37 (1995), 39-45.
- Heinz 1998** M. Heinz, *Thessalische Votivstelen: Epigraphische Auswertung, Typologie der Stelenformen, Ikonographie der Reliefs*, Διδακτορική Διατριβή (Bochum), διαθέσιμη on line: <http://www-brs.ub.ruhr-uni-bochum.de/netahtml/HSS/Diss/HeinzMaragarete/diss.pdf>
- Helly 1970** B. Helly, A Larissa, Bouleversements et remises en ordre sanctuaires, *Mnemosyne* 23 (1970), 248 κ.ε.
- Helly 1973** B. Helly, *Gonnoi II: Les inscriptions*, Amsterdam 1973.
- Helly 1988** B. Helly, *BULLETIN ÉPIGRAPHIQUE, Revue Des Études Grecques* 101 (482/484), 293–491.
- Holtzmann 1984** B. Holtzmann, *LIMC II* (1984) λ. «Asklepios», 863-897.

Horn 1931	R. Horn, <i>Stehende weibliche gewandstatuen in der hellenistischen Plastik</i> , Μόναχο 1931.
Horn 1972	R. Horn, <i>Samos XII, Hellenistische Bildwerke auf Samos</i> , Βόννη 1972.
Hornung-Bertemes 2007	K. Hornung-Bertemes, <i>Terrakotten aus Demetrias. Demetrias VII</i> , Würzburg 2007.
Inan 1989	J. Inan, Eine hellenistischce Tänzerin aus Perge στο <i>Akten des XIII. Internationalen Kongresses für Klassische Archäologie, Berlin 1988</i> , Mainz 1989, 347-348.
Isler 1981	H.P. Isler, <i>LIMC I</i> , 1981, λ. «Acheloos», 12-37.
Jacoby 1923-1958	F. Jacoby, <i>Die Fragmenete der griechischen Histiriker</i> , Berlin-Leiden 1923-1958.
Jacopi 1932	G. Jacopi, <i>Monumenti di scultura del Museo archeologico di Rodi III, Clara Rhodos V.2</i> , Bergamo 1932
Jameson, Jordan και Kotansky 1993	M. H. Jameson, D. R. Jordan και R. D. Kotansky, <i>A Lex sacra from Selinous</i> , Durham 1993.
Johnson 1931	F.P. Johnson, <i>Corinth IX, Sculpture 1896-1923</i> , Cambridge, 1931.
Kabus-Jahn 1963	R. Kabus-Jahn, <i>Studien zu Frauenfiguren des 4. Jhs v. Chr.</i> , Darmstadt 1963.
Kabus-Jahn 1972	R. Kabus-Jahn, <i>Die Grimanische Figurengruppe: in Venedig</i> , AntP XI, Βερολίνο 1972.
Kahil 1984	L. Kahil, <i>LIMC II</i> , 1984, λ. «Artemis», 618-753.
Kahil 1992	L. Kahil, <i>LIMC VI</i> , 1992, λ. «Leto», 256-264.
Kapossy 1969	B. Kapossy, <i>Brunnenfiguren der hellenistischen und römischen Zeit</i> , Ζυρίχη 1969.
Karusu 1969	S. Karusu, Der Hermes von Andros und seine Gefährtin, <i>AM 84</i> (1969), 143-157.
Kerenyi 1964	K. Kerenyi, <i>Der göttliche Arzt</i> , Darmstadt 1964.
Kern 1972	O. Kern, <i>Orphicorum Fragmenta</i> , Dublin 1972.

- Klein 1932** A. Klein, *Child life in Greek art*, Νέα Υόρκη 1932.
- Kleiner 1984** G. Kleiner, *Tanagrafiguren. Untersuchungen zur hellenistischen Kunst und Geschichte*, Berlin, Νέα Υόρκη 1984.
- Kossatz-Deissmann 1988** A. Kossatz-Deissmann, *LIMC IV*, 1988, λ. «Hera», 659-719.
- Krahmer 1930** G. Krahmer, Die Artemis von Lateran und Verwandtes, *AM 55* (1930), 237-272.
- Kranz 2010** P. Kranz, *Hygieia - die Frau an Asklepios Seite. Untersuchungen zu Darstellung und Funktion in klassischer und hellenistischer Zeit unter Einbeziehung der Gestalt des Asklepios*, Möhnesee 2010.
- Kraus 1960** Th. Kraus, *Hekate. Studien zu Wesen und Bild der Göttin in Kleinasien und Griechenland*, Χαϊδελέβεργη 1960.
- Kravaritou 2011** S. Kravaritou, Synoecism and religious interface in Demetrias (Thessaly), *Kernos 24* (2011), 111-135.
- Kravaritou 2012** S. Kravaritou, Thessalian perceptions of the ruler cult: 'archegetai and ktistai' from Demetrias", στο P. Martzavou, – N. Papazarkadas, (επιμ.), *The Epigraphy of the Post-classical polis. Fourth Century BC to Second Century AD. Papers from the Oxford Epigraphy Workshop*, Oxford 2012, 255-275.
- Kravaritou 2018** S. Kravaritou, Cults and Rites of Passage in Ancient Thessaly στο M. Kalaitzi, P. Paschidis, C. Antonetti, A.-M. Guimier-Sorbets (επιμ.), *Βορειοελλαδικά. Tales from the lands of the ethne. Essays in honour of Miltiades B.*

- Hatzopoulos, Μελετήματα 78, Αθήνα 2018, 377-396.*
- Kruse 1975** H.J. Kruse, *Römische weibliche Gewandstatuen des zweiten Jahrhunderts n. Chr.*, Göttingen 1975.
- Landwehr 1993** C. Landwehr, *Die romischen Skulpturen von Caesarea Mauretaniae:Denkmaler aus Stein und Bronze I : Idealplastik*, Βερολίνο 1993.
- Laurenzi 1939** L. Laurenzi, I rilievi e statue d'arte rodia, *RM 54* (1939) 42-65.
- Lawton 1995** C.L. Lawton, *Attic Document Reliefs. Art and Politics in Ancient Athens*, Οξφόρδη 1995.
- Lawton 2006** C. Lawton, *Marbleworkers in the Athenian Agora*. The Excavations of the Athenian Agora Picture Book No. 27, The American School of Classical Studies at Athens, 2006.
- Leventi 2003** I. Leventi, *Hygeia in Classical Greek Art*, Αθήνα 2003.
- Lenenti 2013** I. Leventi, Marble Sculptures from Phthiotis in the Lamia Archaeological Museum, *The Annual of the British School at Athens*, 108, 275-321.
- Leventi 2019α** I. Leventi, The Great Masters of the Fourth Century στο O. Palagia (εκδ.) *Handbook of Greek Sculpture*, Βερολίνο/Βοστώνη 2019, 360-394.
- Leventi 2019β** I. Leventi, Godlike images. Priestesses in Greek sculpture στο R. Morais, D. Leão, D. R. Pérez (εκδ.) *Greek Art in Motion. Studies in Honour of Sir John Boardman on the Occasion of his 90th Birthday*, Οξφόρδη 2019, 69–77.
- Linfert-Reich 1971** I. Linfert-Reich, *Musen und Dichterinnenfiguren des vierten und frühen dritten Jahrhunderts*, Köln 1971.

- Linfert 1976** A. Linfert, *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weibl. Gewandfiguren*, Wiesbaden 1976.
- Linfert 1990** A. Linfert στο H. Beck, P.C.Bol, M. Buckling (επιμ.), *Polyklet. Der Bildhauer der griechischen Klassik*, 1990, 307 κ.ε.
- Lippold 1923** G. Lippold, *Kopien und Umbildungen griechischer Statuen*, Μόναχο 1923.
- Lippold 1950** G. Lippold, *Die Griechische Plastik, Handbuch der Archäologie* VI,iii,i, München 1950.
- Lullies 1954** R. Lullies, *Die kauernde Aphrodite*, München-Pasing 1954.
- Machaira 1993** V. Machaira, *Les groupes statuaries d'Aphrodite et d'Eros, etude stylistique des types et de la relation entre les deux divinites pendant l'epoque hellenistique*, Athènes 1993.
- Maiuri 1932** A. Maiuri, *Monumenti di Scultura del Museo Archeologico di Rhodi, Clara Rhodos II*, Bergamo 1932.
- Marcadé 1969** J. Marcadé, *Au musée de Délos. Étude sur la sculpture hellénistique en ronde bosse découverte dans l'île*, Παρίσι 1969.
- Marcadé και Raftopoulou 1963** J. Marcadé, E. Raftopoulou, *Sculptures argiennes (II)*, BCH 87 (1963), 89-97.
- McDevitt 1970** S. McDevitt, *Inscriptions from Thessaly. An Analytical Handlist and Bibliography*, Hildesheim und New York 1970.
- Merker 1973** G.S. Merker, *The Hellenistic sculpture of Rhodes*, Goteborg 1973.
- Meyer 1989** M. Meyer, *Die griechischen Urkundenreliefs* AM-BH 13, Βερολίνο 1989.

- Meyer 2001** M. Meyer, Ein Torso im Typus Doria: Asklepios oder Amphiaraios?, *Μουσείο Μπενάκη* 1, Αθήνα 2001, 21-32, διαθέσιμο on line: <https://doi.org/10.12681/benaki.18321>.
- Meyer 2019** M. Meyer, The Hellenistic Styles in Greek Sculpture στο O. Palagia (έκδ.), *Handbook of Greek Sculpture*, Βερολίνο/Βοστώνη 2019, 426.
- Mikalson 1998** J. Mikalson, *Religion in Hellenistic Athens*, Berkeley 1998.
- Mili 2015** M. Mili, *Religion and Society in Ancient Thessaly*, Oxford 2015.
- Miller 1974** S.G. Miller, The Altar of the Six Goddesses in Thessalian Pherai, *California Studies in Classical Antiquity* 7 (1974), 231-256.
- Möbius 1934** H. Möbius, Diotima, *Jdl* 49 (1934), 45-60.
- Moltesen 1995** M. Moltesen, *Ny Carlsberg Glyptothek, Catalogue. Greece and the Classical Period*, Κοπεγχάγη 1995.
- Moustaka 1983** A. Moustaka, *Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen*, Würzburg 1983.
- Mylonas 1961** G. Mylonas, *Eleusis and the Eleusinian Mysteries*, Princeton 1961.
- Neumann 1979** G. Neumann, *Probleme des griechischen Weihreliefs*, Tübingen 1979.
- Neutsch 1952** B. Neutsch, *Studien zur vortanagraisch-atrischen Koroplastik Jdl-EH 17*, Βερολίνο 1952.
- Niemeier 1985** J.P. Niemeier, *Kopien und Nachahmungen im Hellenismus*, Βόννη 1985.
- Nilsson 1957** M. Nilsson, *Griechische Feste von religiöser Bedeutung mit Ausschluss der attischen*, Darmstadt 1957.

Nilsson 1967	M. Nilsson, <i>Geschichte der griechischen Religion</i> I ³ , München 1967.
Palagia 1975	O. Palagia, A Draped Female Torso in the Ashmolean Museum, <i>JHS</i> 95 (1975) 180-182.
Palagia 1980	O. Palagia, <i>Euphranor</i> , Leiden 1980.
Palagia 1982	O. Palagia, A Colossal Statue of Personification from the Agora of Athens, <i>Hesperia</i> 51 (1982), 99-113.
Palagia 1984	O. Palagia, <i>LIMC II</i> , 1984, λ. «Apollon», 203-213.
Palagia 1993	O. Palagia, <i>The Pediments of the Parthenon</i> , Leiden-New York-Cologne 1993.
Palagia 1994	O. Palagia, No Demokratia στο W.D.E. Coulson, O. Palagia κ.άλ. (επιμ.), <i>The archaeology of Athens and Attica under the democracy</i> , Οξφόρδη 1994, 113-122.
Palagia and Lewis 1989	O. Palagia and D. Lewis, The Ephebes of Erechtheis, 333/2 B.C. and Their Dedication, <i>The Annual of the British School at Athens</i> 84 (1989), 333-344.
Papaoikonomou 1982	Y. Papaoikonomou, Trois oursons cretois, <i>BCH</i> 106 (1982), 419-426.
Papaspyridi-Karusu 1954-1955	S. Papaspyridi-Karusu, Allcamenes und das Hephaisteion, <i>AM</i> 69-70 (1954-1955), 74-76
Paribeni 1959	E. Paribeni, <i>Catalogo delle sculture di Cirene</i> , Ρώμη 1959.
Parker και Scullion 2016	R. Parker και S. Scullion, The Mysteries of the Goddess of Marmariani, <i>Kernos</i> 29 (2016), p. 209–266.
Pasquier 1985	A. Pasquier, <i>La Vénus de Milo et les Aphrodites du Louvre</i> , Παρίσι 1985.
Pasquier και Martinez 2007	A. Pasquier, J.-L. Martinez (επιμ.), <i>Praxitèle</i> , Παρίσι 2007.

- Pedley 1998** J. Pedley, Problems in Provenance and Patronage: a Group of Late Hellenistic Statuettes from Paestum στο O. Palagia and W.Coulson (εκδ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture. Proceedings of an International Conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Οξφόρδη 1998, 199-208.
- Peschlow-Bindokat 1972** A. Peschlow-Bindokat, Demeter und Persephone in der attischen Kunst des 6. bis 4. Jhs., *Jdl* 87 (1972), 60-157.
- Picard 1948** C. Picard, *Manuel d'Archéologie grecque. La Sculpture. III, Période classique, IVe siècle (Première partie)*, Παρίσι 1948.
- Picard 1963** C. Picard, *Manuel d' archeologie grecque. La sculpture*, Παρίσι 1963.
- Pirenne-Delforge 1994** V. Pirenne-Delforge, *L'Aphrodite grecque Contribution à l'étude de ses cultes et de sa personnalité dans le panthéon archaïque et Classique, Kernos, suppl. 4*, Athènes-Liège 1994.
- Pollitt 1986** J.J. Pollitt, *Art in the Hellenistic Age*, Cambridge 1986.
- Poulsen 1951** F. Poulsen, *Catalogue of Ancient Sculpture in the Ny Carlsberg Glyptotek*, Copenhagen 1951.
- Protzmann 1989** H. Protzmann, *Griechische Skulpturen und Fragmente. Staatlich Kunstsammlungen Dresden. Skulpturensammlung*, Dresden 1989.
- Queyrel Ténos I, 1986** F. Queyrel, Les Sculptures στο R. Étienne et J.-P. Braun avec un appendice de F. Queyrel, *Ténos I, Le sanctuaire de Poseidon et d' Amphitrite*, Αθήνα 1986, 267-320.

Raftopoulou 2000	E. Raftopoulou, <i>Figures enfantines du Musée National d'Athènes, Département des Sculptures</i> , Αθήνα 2000.
Reilly 1989	J. Reilly Many Brides: 'Mistress and Maid' on Athenian Lekythoi, <i>Hesperia</i> 58, 411-444.
Richter 1954	G.M.A. Richter, <i>Catalogue of Greek Sculptures, Metropolitan Museum of Art</i> , Νέα Υόρκη 1954.
Richter 1970	G.M.A. Richter, <i>The Sculpture and Sculptors of the Greeks</i> , New Haven & London 1970.
Ridgway 1976	B.S. Ridgway, The Aphrodite of Arles, <i>AJA</i> 80 (1976), 147-154.
Ridgway 1984	B.S. Ridgway, <i>Roman copies of Greek sculpture. The problem of the originals</i> , Ann Arbor 1984.
Ridgway 1990	B.S. Ridgway, <i>Hellenistic Sculpture I: the styles of ca. 331-200 B.C.</i>
Ridgway 1997	B.S. Ridgway, <i>Fourth-century styles in Greek sculpture</i> , Wisconsin 1997.
Riethmüller 2005	J. W. Riethmüller, <i>Asklepios: Heiligtümer und Kulte, Studien zu Antiken Heiligtümern</i> 2, 1–2, Heidelberg 2005.
Robert 1940	L. Robert, Inscriptions de Thessalie, <i>Hellenica</i> 1, 66–69.
Robert και Robert 1959	J. Robert και L. Robert, <i>BULLETIN ÉPIGRAPHIQUE, Revue Des Études Grecques</i> 72 (339/343), 149-283.
Robert και Robert 1969	J. Robert και L. Robert, <i>BULLETIN ÉPIGRAPHIQUE, Revue Des Études Grecques</i> 82 (391/393), 424-540.
Roccos 1988	L.J. Roccos, <i>The shoulder-pinned back mantle in Greek and Roman sculpture</i> , Ann Arbor 1988.
Roccos 2000	L.J. Roccos, Back – mantle and Peplos. The special Costume of Greek Maidens in 4th

- Century Funerary and Votive Reliefs, *Hesperia* 69 (2000) 235-265.
- Rogers 1932** E. Rogers, *The Copper Coinage of Thessaly*, London 1932.
- Rizzo 1932** G.E. Rizzo, *Prassitele*, Μιλάνο-Ρώμη 1932.
- Rolley 1999** C. Rolley, *La sculpture grecque. La periode classique*, v. 2, Παρίσι 1999.
- Rühfel 1984** H. Rühfel, *Das Kind in der griechischen Kunst. Von der minoisch-mykenischen Zeit bis zum Hellenismus*, Mainz am Rhein 1984.
- Rutter 2003** J. Rutter, Children in Aegean Prehistory στο J. Neils and J.H. Oakley (εκδ.), *Coming of Age in Ancient Greece: Images of Childhood from the Classical Past*, Hanover, New Hampshire 2003, 30-57.
- Schefold 1943** K. Schefold, *Die Bildnisse der Dichter, Redner und Denker*, Βασιλεία 1943.
- Schmidt 1967** E. Schmidt, *Römische Frauenstatuen*, Μόναχο 1967.
- Schmidt 1997** E. Schmidt, *LIMC VIII*, 1997, λ. «Venus», 192-230.
- Schober 1933** A.Schober, *Der Fries der Hekateions von Lagina*, Βιέννη 1933.
- Schwarzmaier και Scholl 2019** A. Schwarzmaier-A. Scholl (επιμ.), *Katalog der Skulpturen in der Antikensammlung der Staatlichen Museen zu Berlin, Band II, Teil 1: Griechische Rundskulpturen bis zum Hochhellenismus*, Petersberg 2019.
- Sestieri 1940-1941** P. C. Sestieri, Diana Venatrix, *RivlstArch* 8 (1940-1941), 107-128.
- Simon 1984** E. Simon, *LIMC II*, 1984, λ. «Artemis-Diana», 792-849.

- Simon 1986** E. Simon, *LIMC III*, 1986, λ. «Eirene», 700-705.
- Smith 1991** R.R.R. Smith, *Hellenistic sculpture. A handbook*, Νέα Υόρκη 1991.
- Sobel 1990** H. Sobel, *Hygieia. Die Göttin der Gesundheit* Darmstadt 1990.
- Sojc 2005** N.Sojc, *Trauer auf attischen Grabreliefs. Frauendarstellungen zwischen Ideal und Wirklichkeit*, Βερολίνο 2005.
- Squarciapino 1967** M.F. Squarciapino, Fortuna o Astarte-Genius coloniae?, *QuadALibya* 5 (1967), 79-87.
- Stählin 2002** Fr. Stählin, *Η Αρχαία Θεσσαλία. Γεωγραφική και ιστορική περιγραφή της Θεσσαλίας κατά τους αρχαίους ελληνικούς και ρωμαϊκούς χρόνους*, Θεσσαλονίκη 2000 [Ανατύπωση της έκδοσης του 1924. Ελλ. μτφρ. Γ. Παπασωτηρίου και Α. Θανοπούλου].
- Stählin, Meyer και Heidner 1934** Fr. Stählin – A. Heidner – E. Meyer, *Pagasai und Demetrias: Beschreibung der Reste und Stadtgeschichte*, Berlin/Leipzig 1934.
- Stamatopoulou 2014** M. Stamatopoulou, The Pasikrata Sanctuary at Demetrias, *Kernos* 27 (2014), 207-255.
- Stéfanidou-Tivériou 2009** T. Stéfanidou-Tivériou, Les Héros de Palatiano, *BCH* 133 (2009), 345-387.
- Stemmer 2001** K. Stemmer (επιμ.), *In den Gärten der Aphrodite, Abguss-Sammlung Antiker Plastik, 15. Juli-11. November 2001*, Βερολίνο 2001.
- Stewart 1990** A. Stewart, *Greek Sculpture: An Exploration*, New Haven 1990.
- Stewart 2012** A. Stewart, Hellenistic Freestanding Sculpture from the Athenian Agora, Part 1: Aphrodite, *Hesperia* 81 (2012), 267-342.

- Sturgeon 2003** M. Sturgeon, Sculpture at Corinth, 1896-1996 στο Ch. Williams και N. Bookidis (επιμ.), *Corinth XX, Corinth, The Centenary: 1896-1996*, 2003, 351-368.
- Süsserott 1938** H.K. Süsserott, *Griechische Plastik des 4. Jahrhunderts vor Christus. Untersuchungen zur Zeitbestimmung*, Frankfurt am Main 1938.
- Svoronos** N.J. Svoronos, *Das Athener Nationalmuseum, ergänzt von A. Philadelphus*, Αθήνα 1908-1937.
- Themelis 1994** P. Themelis, Artemis Ortheia at Messene. The Epigraphical and Archaeological Evidence στο R. Hägg (επιμ.), *Ancient Greek Cult Practice from the Epigraphical Evidence, Proceedings of the 2nd International Seminar on Ancient Greek Cult organized by the Swedish Institute at Athens, 22-24 November 1991*, Στοκχόλμη 1994, 101-122.
- Themelis 1998** P. Themelis, Attic Sculpture from Kallipolis (Aitolia): a Cult Group of Demeter and Kore στο O. Palagia, W. Coulson. (επιμ.), *Regional schools in Hellenistic sculpture. Proceedings of an international conference held at the American School of Classical Studies at Athens, March 15-17, 1996*, Οξφόρδη 1998, 47-59.
- Thompson 1973** D.B. Thompson, Three centuries of Hellenistic Terracottas, *Hesperia* 28 (1959), 127-152.
- Todisco 1993** L. Todisco, *Scultura greca del IV secolo. Maestri e scuole di statuaria tra classicità ed ellenismo*, Μιλάνο 1993.
- Tölle-Kastenbein 1980** R. Tölle-Kastenbein, *Frühklassische Peplosfiguren. Originale*, Mainz am Rhein 1980.

Traversari 1960	G. Traversari, <i>Statue iconiche femminili cirenaiche. Contributi al problema delle copie e rielaborazioni tardo-ellenistiche e romano-imperiali</i> , Ρώμη 1960.
Trimble 2000	J. Trimble, Replicating the body politic: the Herculaneum Women statue types in Early Imperial Italy, <i>JRA</i> 13 (2000), 41- 68.
Trimble 2011	J. Trimble, <i>Women and visual replication in Roman imperial art and culture</i> , Cambridge 2011.
Tziafalias κ.α 2016	A. Tziafalias,, R. Bouchon, L. Darmezin, J.-Cl. Decourt, B. Helly, G. Lucas, <i>Corpus des inscriptions d’Atrax en Pélasgiotide (Thessalie) (Études Épigraphiques 7)</i> , Αθήνα 2016.
Vermeule και Bothmer 1959	C. Vermeule – D. Bothmer, Notes on a New Edition of Michaelis: Ancient Marbles in Great Britain. Part Three: 2, <i>AJA</i> 63 (1959), 329-348.
Vikela 1994	E. Vikela, <i>Die Weihreliefs aus dem Athener Pankrates-Heiligtum am Ilissos. Religionsgeschichtliche Bedeutung und Typologie</i> , AM-BH 16, Βερολίνο 1994.
Vikela 2015	E. Vikela, <i>Apolo, Artemis, Leto, Eine Untersuchung zur Typologie, Ikonographie und Hermeneutik der drei Gottheiten auf griechischen Weihreliefs, Athenaia 7</i> , München 2015.
Vorster 1983	C. Vorster, <i>Griechische Kinderstatuen</i> , Koln 1983.
Vorster 2007α	C. Vorster, The Large and the Small Herculaneum Women Sculptures στο J. Daehner, (επιμ.), <i>The Herculaneum women</i> .

	<i>History, context, identities</i> , Los Angeles, Dresden 2007, 59-84.
Vorster 2007β	C. Vorster, Greek origins: The Herculaneum Women in the Pre-Roman Worldστο J. Daehner, (επιμ.), <i>The Herculaneum women. History, context, identities</i> , Los Angeles, Dresden 2007, 113-140.
Winter 1908	F. Winter, <i>Die Skulpturen mit Ausnahme der Altarreliefs, Altertümer von Pergamon, Bd. 7:1,2</i> , Berlin 1908.
Ziehen 1892	J. Ziehen, Über die Lage des Asklepiosheiligtums von Triikka, <i>AM</i> 17 (1892), 195-197.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Οι φωτογραφίες είναι της συγγραφέως.

Πίν. 1	αρ. κατ. 1, Λ (Αλμυρού) 3 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Α΄, αρ. 4
Πίν. 2	αρ. κατ. 2, Λ 542
Πίν. 3	αρ. κατ. 3, Λ493
Πίν. 4	αρ. κατ. 4, 558
Πίν. 5	αρ. κατ. 5, Λ 515
Πίν. 6	αρ. κατ. 6, Λ 545
Πίν. 7	αρ. κατ. 7, Λ 557
Πίν. 8	αρ. κατ. 8, και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Α΄, αρ. 20, Τόμος Γ΄, αρ. 213
Πίν. 9	αρ. κατ. 9, ID 46544
Πίν. 10	αρ. κατ. 10, Λ 747, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 11	αρ. κατ. 10, Λ 747, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 12	αρ. κατ. 11, BE 10386, μπροστινή και αριστερή πλευρική όψη
Πίν. 13	αρ. κατ. 11, BE 10386, δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 14	αρ. κατ. 12, Λ 486
Πίν. 15	αρ. κατ. 13, Λ (Αλμυρού) 8 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Α΄, αρ. 19, Τόμος Γ΄, αρ. 212
Πίν. 16	αρ. κατ. 14, Λ 633
Πίν. 17	αρ. κατ. 15, Λ 535, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 18	αρ. κατ. 15, Λ 535, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 19	αρ. κατ. 16, Λ 499
Πίν. 20	αρ. κατ. 17, Λ 765
Πίν. 21	αρ. κατ. 18, ID 58723
Πίν. 22	αρ. κατ. 19, Λ 568
Πίν. 23	αρ. κατ. 20, Λ 526, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 24	αρ. κατ. 20, Λ 526, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 25	αρ. κατ. 21, ID 46545, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 26	αρ. κατ. 21, ID 46545, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη

Πίν. 27	αρ. κατ. 22, ID 9689, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 28	αρ. κατ. 22, ID 9689, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 29	αρ. κατ. 23, BE 2294
Πίν. 30	αρ. κατ. 24, Λ 527
Πίν. 31	αρ. κατ. 25, Λγ 991
Πίν. 32	αρ. κατ. 26, Λγ 883
Πίν. 33	αρ. κατ. 27, Λ 555
Πίν. 34	αρ. κατ. 28, Λ 519, μπροστινή όψη
Πίν. 35	αρ. κατ. 28, Λ 519, πίσω όψη και λεπτομέρεια της δεξιάς πλευρικής όψης
Πίν. 36	αρ. κατ. 29, Λ (Αλμυρού) 37 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Β΄, αρ. 272, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 37	αρ. κατ. 29, Λ (Αλμυρού) 37 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Β΄, αρ. 272, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 38	αρ. κατ. 30, ID 58691
Πίν. 39	αρ. κατ. 31, Λ (Αλμυρού) 35 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Β΄, αρ. 268Λ 509
Πίν. 40	αρ. κατ. 32, Λ 509, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 41	αρ. κατ. 32, Λ 509, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 42	αρ. κατ. 33, Λ 525, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 43	αρ. κατ. 33, Λ 525, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 44	αρ. κατ. 34, ID 18533, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 45	αρ. κατ. 34, ID 18533, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 46	αρ. κατ. 35, Λ 743, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 47	αρ. κατ. 35, Λ 743, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 48	αρ. κατ. 36, ID 45901, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 49	αρ. κατ. 36, ID 45901, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 50	αρ. κατ. 37, ID 46004
Πίν. 51	αρ. κατ. 38, Λ 580,
Πίν. 52	αρ. κατ. 39, Λ (Αλμυρού) 36 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Β΄, αρ. 269, μπροστινή και πίσω όψη

Πίν. 53	αρ. κατ. 39, Λ (Αλμυρού) 36 και Ευρετήριο Γιαννόπουλου, Τόμος Β΄, αρ. 269, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 54	αρ. κατ. 40, Λ 502
Πίν. 55	αρ. κατ. 41, ID 60347, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 56	αρ. κατ. 41, ID 60347, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 57	αρ. κατ. 42, BE 6529, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 58	αρ. κατ. 42, BE 6529, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 59	αρ. κατ. 43, Λ 481, μπροστινή και πίσω όψη
Πίν. 60	αρ. κατ. 43, Λ 481, αριστερή και δεξιά πλευρική όψη
Πίν. 61	αρ. κατ. 44, Λ 721
Πίν. 62	αρ. κατ. 45, Λ 575

ΠΙΝΑΚΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Αρ. κατ. 1

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Αρ. κατ. 2

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Αρ. κατ. 3

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Αρ. κατ. 4

Αρ. κατ. 5

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Αρ. κατ. 6

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

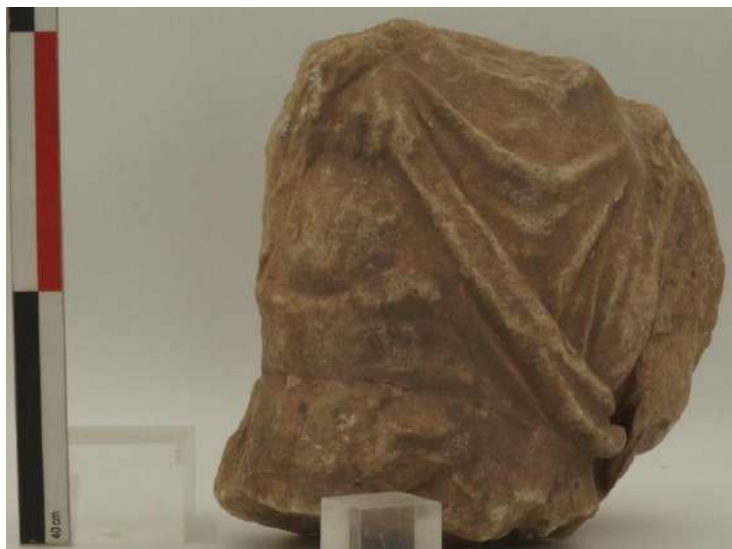
Αρ. κατ. 7

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Αρ. κατ. 8

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Αρ. κατ. 9

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Αρ. κατ. 10

Αρ. κατ. 10

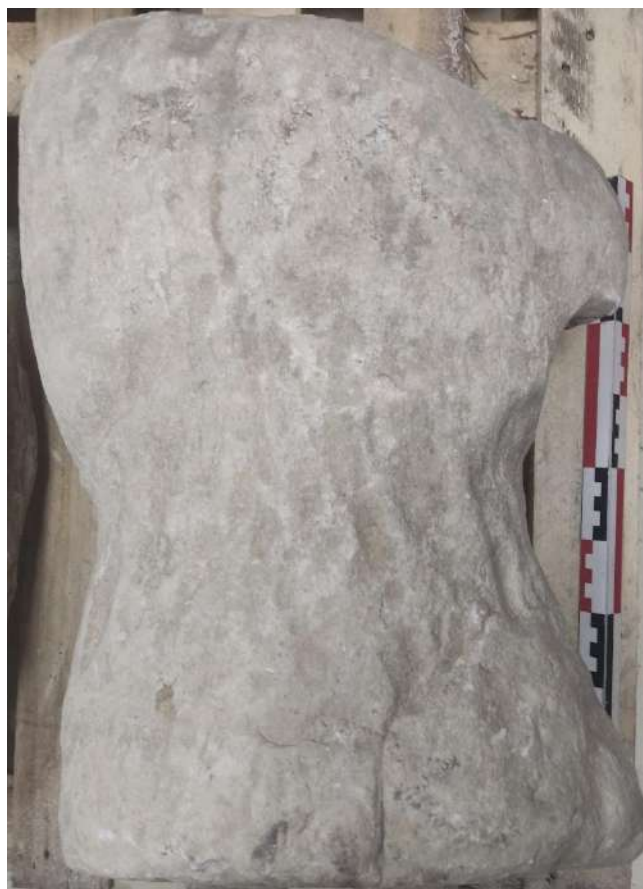

Αρ. κατ. 11

Αρ. κατ. 11

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

Αρ. κατ. 12

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

Αρ. κατ. 13

Αρ. κατ. 14

Αρ. κατ. 15

Αρ. κατ. 15

ΠΙΝΑΚΑΣ 19

Αρ. κατ. 16

ΠΙΝΑΚΑΣ 20

Αρ. κατ. 17

Αρ. κατ. 18

ΠΙΝΑΚΑΣ 22

Αρ. κατ. 19

Αρ. κατ. 20

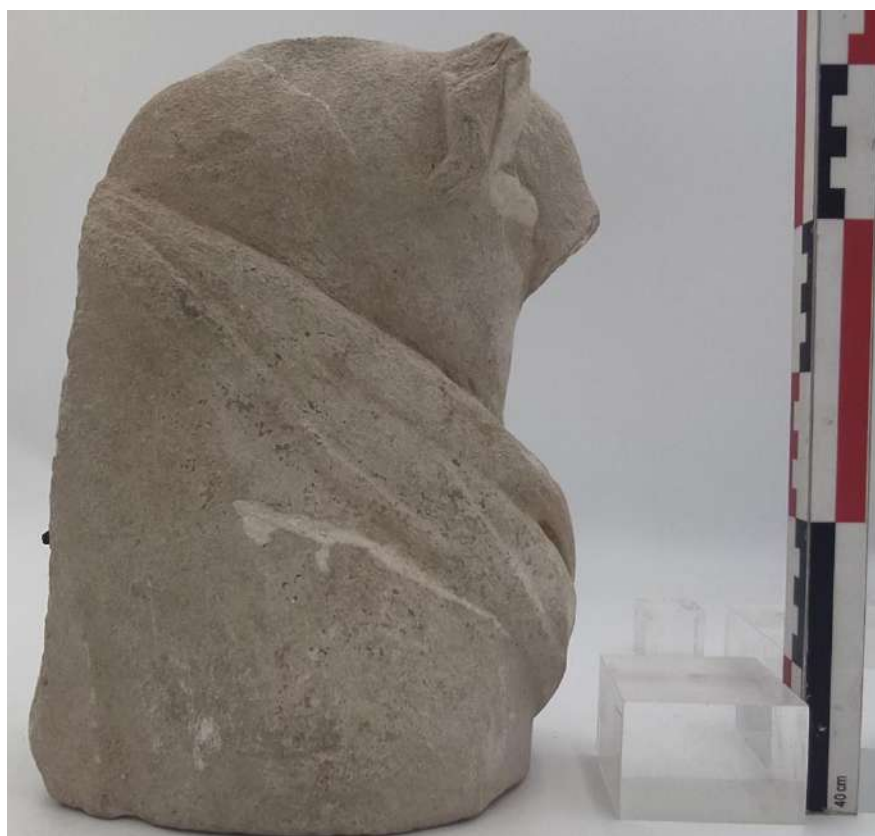

Αρ. κατ. 20

Αρ. κατ. 21

Αρ. κατ. 21

Αρ. κατ. 22

Αρ. κατ. 22

Αρ. κατ. 23

ΠΙΝΑΚΑΣ 30

Αρ. κατ. 24

ΠΙΝΑΚΑΣ 31

Αρ. κατ. 25

Αρ. κατ. 26

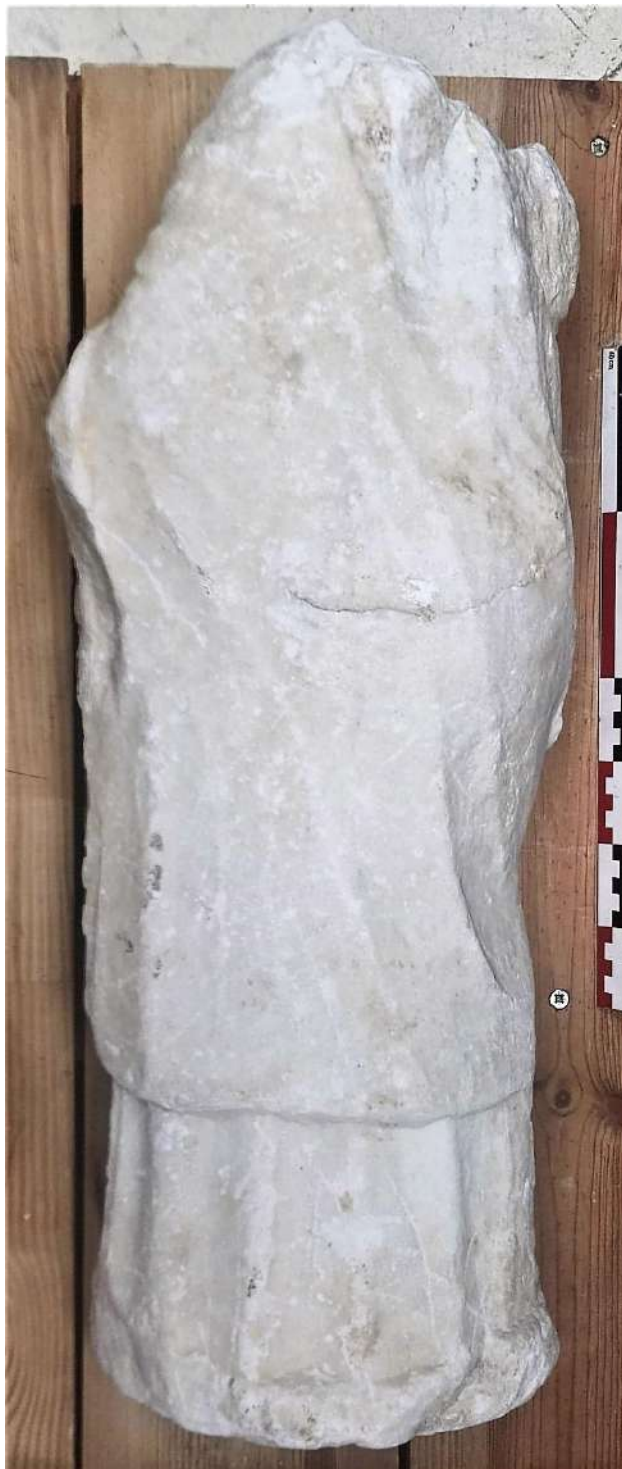

Αρ. κατ. 27

Αρ. κατ. 28

Αρ. κατ. 28

Αρ. κατ. 29

Αρ. κατ. 29

30

Αρ. κατ. 30

Αρ. κατ. 31

Αρ. κατ. 32

Αρ. κατ. 32

Αρ. κατ. 33

Αρ. κατ. 33

Αρ. κατ. 34

Αρ. κατ. 34

Αρ. κατ. 35

Αρ. κατ. 35

Αρ. κατ. 36

Αρ. κατ. 36

Αρ. κατ. 37

Αρ. κατ. 38

Αρ. κατ. 39

Αρ. κατ. 39

ΠΙΝΑΚΑΣ 54

Αρ. κατ. 40

Αρ. κατ. 41

Αρ. κατ. 41

Αρ. κατ. 42

Αρ. κατ. 42

Αρ. κατ. 43

Αρ. κατ. 43

Αρ. κατ. 44

Αρ. κατ. 45